

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

146972

1958 Moratoryumu

L. Hilal Akgül

Prof. Dr. Toktamış Ateş
Tez Danışmanı

Doktora Tezi

İstanbul
2004

Tez Onay Sayfası

Öz

1958 Moratoryumu

1958 Moratoryumu başlığı altında tasarlanan bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin DP (Demokrat Parti) iktidarı altında geçirdiği dönemi ele almaktadır. Çalışmada 1950 – 1960 yılları arasını kapsayan bu dönem, daha çok, ekonomik gelişmeler ışığında irdelenmiş ve bu dönem içinde önemli bir kırılma noktasını temsil eden "1958 Moratoryumu" bir sembol olarak incelenmiştir. Çalışmada, ekonomik gelişmeler ele alınırken, bu gelişmelerin siyasal gelişmelerle de ilgisinin kurulmasına özen gösterilmiş; incelenen dönemin, önceden ve sonradan soyutlanarak değil, özellikle öncesi gösterilerek anlatılmasına dikkat edilmiştir.

Abstract

The 1958 Moratorium

This study titled *The 1958 Moratorium* examines the DP (Democrat Party) rule in the Turkish Republic encompassing the years between 1950 and 1960. The period is analyzed primarily from the focus of economic developments and the moratorium of 1958 is addressed as the epitome of the era both as a strong symbol and as an event marking an important turn in history, influencing the socio-political and socio-economic dynamics of the Republic. As is the case with all such ground breaking events, the Moratorium of 1958 is observed within the context of both the developments preparing it and its aftermath. Such an approach, it is believed, provides the opportunity to link the political events of the era with the economic processes interacting with them.

Önsöz

Bu çalışmanın çıkış noktası, günümüz Türkiye'sinin içinde bulunduğu kimi sorunları anlamakla ilgiliydi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ndeki lisans eğitimim sırasında aldığım dersler, bende, 1950'li yılların, günümüz Türkiye'sinin pek çok sorununun kuluçka dönemi olabileceğine ilişkin bir düşünce uyandırmıştı. Lisans eğitimimi izleyen dönem, bu düşüncenin beslenmesi ve biçimlenmesi bakımından etkili oldu. Bu dönemde yaptığım okumalar sırasında, 1950'li yılların, bir araştırmayı kışkırtacak pek çok soruyu bünyesinde barındırdığını da gördüm. Daha sonra da, 1950'li yılları, özellikle ekonomik gelişmeler çerçevesinde ve bir doktora tezi çalışmasının disiplini içinde incelemeye karar verdim.

Bu çalışmanın yapılmasını özendiren, baştan sona izleyip yönlendiren ve denetleyen hocam Prof. Dr. Toktamış Ateş'tir. Toktamış Hocam, on yılı aşan bir süre boyunca bana verdiği eğitimle, bu çalışmayı yaparken zevk almamı da sağladı. Toktamış Hocam'ın bu emeğine layık olabilmenin kaygısını sürekli yaşadığımı, burada da belirtmek isterim.

İçindekiler

Öz (iii)

Önsöz (iv)

Kısaltmalar Listesi (vii)

Tablolar Listesi (ix)

Giriş (1)

1. Türkiye'de Devletçilik ve Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelim (8)

1.1. Genel Hatlarıyla Türkiye'de Devletçilik (9)

1.1.1. Devletçilik Öncesi (11)

1.1.2. Devletçiliğe Geçiş: Nedenler ve Olanaklar (21)

1.1.3. Devletçilik (37)

1.2. Türkiye'de Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelim:

Nedenler – Olanaklar ve Adımlar (61)

1.2.1. II. Dünya Savaşı'nın

Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (63)

1.2.2. II. Dünya Savaşı Sonrasında

Gelişen Türkiye – ABD İlişkileri (78)

1.2.3. Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelimin Adımları (91)

1.3. Türkiye'de Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelimin

Siyasal Düzlemdeki Yansımaları (103)

1.3.1. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş (105)

1.3.2. Yükselen DP Muhalefeti (118)

2. 1958 Moratoryumu'na Giden Süreç (134)

2.1. DP'nin "Altın" Yılları (135)

2.1.1. DP İktidarda (137)

2.1.2. İlk Uygulamalar ve Sonuçları (146)

2.1.3. "Başarı" İçinde Beliren Sorunlar (161)

2.2. Türkiye Ekonomisinde Tıkanma (180)

2.2.1. DP İktidarının İkinci Dönemi (182)

2.2.2. DP İktidarının İkinci Döneminde

Belirginleşen Sorunlar (192)

2.2.3. DP İktidarının Sonu ve

Çelişkiler İçinde Ekonomik Başarısızlık (213)

3. Ekonomik Başarısızlığın Simgesi:

1958 Moratoryumu (229)

3.1. Moratoryum ve İlgili Kavramlar (230)

3.2. 1958 Moratoryumu (239)

3.2.1. Moratoryum İlanı

ve 4 Ağustos Kararlılık Önlemleri (240)

3.2.2. 1958 Moratoryumu'nun Sonuçları (252)

Sonuç Yerine (258)

Kaynakça (265)

Kısaltmalar Listesi

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BBYKP	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BM	Birleşmiş Milletler
CENTO	<i>Central Treaty Organization</i> (Merkezi Anlaşma Örgütü)
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSO	Devlet Sanayi Ofisi
EMA	<i>European Payment Agreement</i> (Avrupa Para Anlaşması)
EPU	<i>European Payment Union</i> (Avrupa Ödemeler Birliği)
HP	Hürriyet Partisi
IBRD	<i>International Bank for Reconstruction and Development</i> (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
IMF	<i>International Monetary Fund</i> (Uluslararası Para Fonu)
İBYSP	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KUG	Katkılı Ulusal Gelir
MBK	Milli Birlik Komitesi
MC	Milletler Cemiyeti
MKP	Milli Kalkınma Partisi
MP	Millet Partisi
MTAE	Maden Tetkik Arama Enstitüsü

NATO	<i>North Atlantic Treaty Organization</i> (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
OEEC	<i>Organization for European Economic Cooperation</i> (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü)
RSFSC	Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SEATO	<i>South East Asia Treaty Organization</i> (Güneydoğu Asya Anlaşması Örgütü)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TpCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TL	Türk Lirası
TKP	Türkiye Köylü Partisi
TSKB	Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası

Tablolar Listesi

1.1.3. Tablo I

KUG, Kişi Başına KUG ve KUG, Kişi Başına KUG Büyüme Hızları

(1948 Yılı Fiyatlarıyla)

(1923 – 1939)

1.1.3. Tablo II

Yıllara Göre KUG İçinde Sanayi Kesimi Payları

ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları

(1948 Yılı Fiyatlarıyla)

(1923 – 1939)

1.2.1. Tablo I

Savunma Harcamaları ve

Savunma Harcamalarının Bütçe İçindeki Payları

(1938 – 1945)

1.2.1. Tablo II

Bütçe Ödenek – Harcamaları ve Bütçe Açıklarıyla

Bütçe Açıklarının Bütçe Harcamaları İçindeki Payları

(1938 – 1945)

2.1.2. Tablo I

Buğday ve Arpaya İlişkin Üretim Miktarları

(Ton)

(1949 – 1953)

2.1.2. Tablo II

Dışalım – Dışsatım ve Dış Ticaret Hacmi

(Dolar)

(1949 – 1953)

2.1.2. Tablo III

KUG, Kişi Başına KUG ve KUG, Kişi Başına KUG Büyüme Hızları
(1948 Yılı Fiyatlarıyla)
(1940 – 1953)

2.1.3. Tablo I

Buğday ve Arpaya İlişkin Ekili Alan Büyüklükleri
(Hektar)
(1949 – 1953)

2.1.3. Tablo II

Buğday ve Arpaya İlişkin Verimler
(Kilogram/Hektar)
(1949 – 1953)

2.1.3. Tablo III

Yıllara Göre KUG İçinde Sanayi Kesimi Payları
ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları
(1948 Yılı Fiyatlarıyla)
(1940 – 1953)

2.1.3. Tablo IV

Dışalım – Dışsatım ve Dış Açık
(Dolar)
(1949 – 1953)

2.1.3. Tablo V

Dolaşımdaki Para Miktarı ve TEFE
(1949 – 1953)

2.1.3. Tablo VI

Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermaye
(Dolar)
(1951 – 1955)

2.2.2. Tablo I

Buğday ve Arpaya İlişkin Üretim Miktarları
(Ton)
(1953 – 1958)

2.2.2. Tablo II

Dışalım – Dışsatım ve Dış Ticaret Hacmi
(Dolar)
(1953 – 1958)

2.2.2. Tablo III

Dışalım – Dışsatım ve Dış Açık
(Dolar)
(1953 – 1958)

2.2.2. Tablo IV

KUG, Kişi Başına KUG ve KUG, Kişi Başına KUG Büyüme Hızları
(1948 Yılı Fiyatlarıyla)
(1953 – 1958)

2.2.2. Tablo V

Yıllara Göre KUG İçinde Sanayi Kesimi Payları
ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları
(1948 Yılı Fiyatlarıyla)
(1953 – 1958)

2.2.2. Tablo VI

Dolaşımdaki Para Miktarı ve TEFE
(1953 – 1958)

2.2.3. Tablo I

Yatırımlar ve Toplam Yatırımlar İçinde
Kamu Kesimi – Özel Kesim Payları
(1948 Yılı Fiyatlarıyla)
(1948 – 1960)

2.2.3. Tablo II

Yabancı Sermayeye Verilen İzinler ve Gelen Yabancı Sermaye
(1951 – 1960)

Giriş

Bu çalışma, 1950'li yıllara ilişkin gelişmeleri, daha çok, "Türkiye ekonomisi tarihi"ni ilgilendirir biçimde ele almaktadır. Çalışmaya adını veren *1958 Moratoryumu*'ysa çalışmanın simgesi olarak seçilmiştir. Bu simgeyle 1950'li yılların ekonomik anlamda temel sonucunun Türkiye'nin moratoryum ilan etmesi; bir diğer deyişle, dış borçlarını ödeyemez duruma düşmesi olduğu varsayılmıştır. Çalışma ilerledikçe bu varsayımın geçerlilik kazandığı söylenebilir.

Taslak aşamasında, çalışmanın, "yalnızca" 1950 – 1958 yılları arasını ele alması düşünülmüştü. Ancak çalışmanın ön hazırlıkları sırasında, 1950'li yıllarda yaşananların anlaşılması bakımından, 1950'li yılların öncesinin de ele alınması ve anlatılması gerektiği görüşü ağırlık kazandı. Bu görüşün belirleyiciliğinde, 1950'li yılların öncesine de çalışma içinde yer verildi. Çalışma, taslak aşamasında belirlendiği gibi 1958 yılında kesilmedi. 1950'li yıllara damgasını vuran DP (Demokrat Parti) iktidarının sonu da çalışma içinde anlatıldı. Bu nedenle, çalışmanın 1923 – 1960 yılları arası dönemi kapsadığı ya da konuyla ilgili gelişmelerin 1923 – 1960 yılları aralığında aktarıldığı söylenebilir.

Çalışma, özü bakımından, bir Türkiye ekonomi tarihi yazımı "deneme"sidir. Ancak bu yazım sırasında, Türkiye ekonomisi tarihinin yanı sıra, konuyu ilgilendirdiği ölçüde, "ekonomi", "siyaset bilimi", "siyasi tarih" ve özellikle "uluslararası ilişkiler" bilimlerinin verilerinden de yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu noktada temel amaç, "disiplinlerarası" bir yaklaşım izlemek ve bu yönde gösterilen çabayı olabildiği ölçüde metne yansıtmaktır.

Bu çalışmanın temel sorusunun "Türkiye'nin 1950'li yılların sonuna doğru yaşadığı ekonomik krizin nedenleri" olduğu söylenebilir. Kuşkusuz, 1950'li yıllarda Türkiye'yi yöneten DP, Türkiye'yi krize sürüklemek için iş başına gelmemiştir. 1950'li yılların sonunda Türkiye'nin yaşadığı ekonomik

kriz ve büyük ölçüde bu ekonomik krizle bağlantılı olarak beliren siyasi kriz, kanımızca, en başta DP iktidarının istemeyeceği sonuçlardır. DP, işbaşına geldiği zaman, “görülmemiş bir kalkınma hamlesi” başarabileceğine, “her mahallede bir milyoner” yaratabileceğine “içtenlikle” inanıyor ve “Türkiye’nin kurtuluşu”nu da yine “içtenlikle” bunda görüyordu. Ancak yaşananlar beklendiği gibi olmadı: Türkiye, 1958 yılına gelindiğinde, dış borçlarını ödeyemeyeceğini açıklıyor, moratoryum ilan ediyordu. Bundan yaklaşık iki yıl sonra da Türkiye’de ordu yönetime el koyuyor; “DP öyküsü”, hem DP, hem de Türkiye için “hazin” bir sonla noktalanıyordu.

Çalışmada bu durumun nedenleri, Türkiye’nin tarihsel bir engelinin varlığından hareketle araştırılmıştır. Bu engel, Türkiye’nin “kapitalist dünya” içindeki konumuyla açıklanabilir. Türkiye’nin, kapitalist dünyanın “başat” bir ögesi olmadığı açıktır. Türkiye, kapitalist dünyanın “merkez”inde değil, merkezin “çevre”sinde yer alır. Bu durum, ağırlıklı olarak, Türkiye’nin üretim biçiminin, kapitalizmin merkezinin üzerinde yükseldiği Batı Avrupa’da görülen üretim biçiminden farklı olmasıyla ilgili gözükmektedir. Bu farklılık nedeniyledir ki, Türkiye’de, ilkel tarımsal birikimden ticaret sermayesine, ticaret sermayesinden de sanayi sermayesine uzanan Batı Avrupa’ya özgü çizgiyi izlemek zordur. Ancak Türkiye, bu çizginin dışında da kalmaz; en azından coğrafya buna izin verir türden değildir. Bu nedenle, Türkiye’nin kapitalist dünya içindeki yeri, kapitalist dünyanın gelişmiş unsurlarının ve bu unsurların Türkiye’deki temsilcilerinin aracılığıyla olur. Yine bu nedenle Türkiye, kapitalizme “geçiş”i değil, kapitalizme bir “çevre” unsur olarak “eklemlenme”yi yaşar. “Politika”, ekonomik kökenli bu engeli ortadan kaldıracabilecek güce sahip değildir. Bu bağlamda, politikanın ekonomiyi değil, ekonominin, politikayı belirlediği, bize göre, daha gerçekçidir. Ancak “politika”yla bu engelin sınırladığı alanı genişletmek, genişleyen bu alan içinde kimi “manevra”larla hedefe doğru yol almak olanaklı olabilir.

Çalışmada önce, Türkiye’nin tarihi engelinin sınırladığı alanı genişletmenin, genişleyen bu alan içinde kimi manevralarla hedefe doğru

yol almanın olanaklılığı sınanmıştır. Bu anlamda olumlu bir sonuçla karşılaşıncı, temel soru, "DP, Türkiye'nin tarihi engelinin yönetiminde ne gibi hatalar yaptı" biçimine dönüştürülmüştür. Bunu yanıtlayabilmek için de, DP'nin programı, bu programa ulaşmak için gündeme getirilen uygulamaların içeriği ve bu programın sonuçları birer yan soru olarak araştırılmıştır. Bu noktada, bir karşılaştırmanın varlığı açıktır ve bu karşılaştırma, ağırlıklı olarak, 1933 – 1939 yılları arasını kapsayan dönemle DP iktidarı dönemi arasında yapılmıştır. İlk bakışta, söz konusu karşılaştırmanın, çok da, sağlıklı olmadığı öne sürülebilir. Gerçekten de, 1930'lu yılların koşulları, 1950'li yılların koşullarına göre temelli farklılıklar göstermektedir. Ancak karşılaştırılan "politikalar" değil, "politikaların varolan koşullarla hedef arasındaki uygunluğu yansıması" olmuştur.

Yukarıda içeriği kısaca anlatılan bu çalışmanın üç temel bölümü bulunmaktadır. Bu bölümlerin ilki *Türkiye'de Devletçilik ve Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelim* başlığı altında düzenlenmiştir. Bu bölümde önce, Türkiye örneğinde devletçiliğin ne olduğu sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu soruyu yanıtlayabilmek amacıyla devletçilik öncesi dönem, ardından devletçiliğe geçişin neden ve olanakları incelenmiştir. Daha sonraysa Türkiye'de devletçiliğe geçişin temel adımları ortaya konmuştur. Son olarak da elde edilenler yardımıyla Türkiye'de devletçiliğin temel özellikleri saptanmıştır. Bu anlamda "devletçilik" bu bölümün ilk konusudur.

Bu bölüm içinde bir başka konuyu Türkiye'de devletçiliğin tasfiyesine yönelim oluşturmuş, devletçiliğin tasfiyesi bağlamında dönemin nedenleri ve olanakları, bu yönelimi anlamak için araştırılmıştır. "II. Dünya Savaşı", bu çerçeve içinde en önemli gelişmelerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisi ve Türkiye'nin uluslararası ilişkileri üzerine yaptığı etkiler, bölüm içinde, ayrı ayrı ele alınarak; konu, devletçiliğin tasfiyesine yönelimi belirleyen adımların gösterilmesiyle tamamlanmıştır.

Bu bölümün üçüncü konusu olarak da devletçiliğin tasfiyesine yönelimin siyasal düzlemdeki yansımaları seçilmiştir. Bu konu çerçevesinde, Türkiye'nin üçüncü kez denediği ve bu kez başardığı çok partili siyasal yaşama geçiş ve DP'nin doğuşu temel gelişmeler olarak irdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci temel bölümüne *1958 Moratoryumu'na Giden Süreç* başlığı verilmiştir. Türkiye'yi 1958 Moratoryumu'na götüren sürecin baş aktörü DP olduğundan, bu bölüm, bir anlamda, DP'nin ekonomi politikalarının incelenmesine ayrılmıştır. Bu incelemenin, ilgili bölüm içinde iki alt dönem çerçevesinde yapıldığı söylenebilir. Birinci alt dönem, DP iktidarının 1950 – 1954 yılları arasındaki evresine ilişkindir. Bu alt dönemde görev yapan DP hükümetlerinin programları, kimi uygulamaları ve bu uygulamaların sonuçları incelemenin temel ayaklarıdır. DP iktidarının 1950 – 1954 yılları arası dönemi, çoğu kaynakta, "altın yıllar" olarak nitelenir. Ancak belirtmek gerekir ki, çalışmada bu nitelermeye kuşkuyla yaklaşılmıştır. Bu kuşkunun temel nedeni, 1955 – 1960 döneminin sonunda Türkiye'ye ve kendine kötü bir *final* yaşatacak olan DP'nin "altın yılları"nın çeşitli sorunları içermesi olasılığıdır. Bundan dolayıdır ki, DP iktidarının 1950 – 1954 yılları arası dönemi, içerdiği sorunlar boyutundan da ele alınmıştır.

Bu bölümün ikinci alt dönemi 1955 – 1960 yılları arasını kapsamaktadır. Bu yıllar, bu yıllarda görev yapan DP hükümetlerinin programları, kimi uygulamaları ve bu uygulamalar sonrasında elde edilen sonuçlar bakımından araştırılmıştır. Bu alt dönemin araştırılması, DP'nin ekonomik başarısızlığının temel çizgilerini göstermek açısından çeşitli bulguların elde edilmesine olanak tanımıştır. Ekonomik başarısızlığın çizgilerinin gösterilmesi de Türkiye'yi 1958 Moratoryumu'na götüren süreci önemli ölçüde aydınlatmıştır. Bu süreç, çalışmada, ekonomik alanda elde edilen "başarı"nın yerini büyük bir başarısızlığın alması, bu başarısızlığın, arkasında büyük bir çoğunluk bulunan bir iktidarı önlenemez bir hırçınlığa

yönelmesi ve Türkiye'nin önce ekonomik, ardından siyasi anlamda tıkanması gibi dönüm noktalarının çevresinde ele alınmıştır.

Çalışmanın *Ekonomik Başarısızlığın Simgesi: 1958 Moratoryumu* başlıklı üçüncü ve son bölümüyse çalışmanın daha önceki bölümlerinde elde edilen bulguların üzerinde yapılandırılmıştır. Bu bölümün amacı, arka planda 1958 Moratoryumu'na giden süreci bulundurarak, moratoryumun ilanını ve 4 Ağustos 1958 tarihinde alınan kararlılık önlemleriyle bu gelişmelerin kimi sonuçlarını irdelemektir.

Bu bölüm iki temel konuyu içermektedir. Bunlardan birincisini "moratoryum" kavramı oluşturmuştur. Devlet borçlarının sona ermesi kapsamında değerlendirilebilecek olağandışı seçeneklerden birini ifade eden moratoryum, iki taraflı bir ilişki içinde ve her iki tarafın da rızasıyla borcun geciktirilerek değişik bir biçime bürünmesi anlamına gelir. Zaten moratoryum, Latince'de "geciktirme" anlamına gelen "*mora*" ve "*moratorius*" sözcüklerinden türemiştir. Moratoryumda, borçlu tarafın borcunu "ödememesi" değil "ödeyememesi" söz konusudur. Bu durum karşısında, borçlu ve alacaklı tarafların görüşmeleri sonrasında, borçla ilgili yeni bir düzenlemeye gidilir. İlgili bölüm içinde, moratoryum kavramını açıklayabilmek için, önce "devlet borçları" kavramı ele alınmış, daha sonra devlet borcunun ortadan kalkmasıyla ilgili gündeme gelebilecek seçenekler anlatılmış, bu anlatım sırasında yukarıda kısaca değinilen moratoryum kavramı da açıklanmıştır.

Bu bölümün ikinci temel konusu, yukarıda da belirtildiği gibi, 1958 moratoryumunun ilanı, 4 Ağustos 1958 tarihinde alınan kararlılık önlemleri ve bu gelişmelerin kimi sonuçlarıdır. Bu çerçevede içinde, iktidarla muhalefetin söz konusu gelişmelere yaklaşımı, 27 Mayıs 1960 tarihinde ordunun yönetime el koyması ve Türkiye'de planlama düşüncesinin canlanması gibi noktalar üzerinde de durulmuştur.

Bu konular kapsamında çalışma da bir kaç alt dönem kullanılmıştır. Çalışmanın içerdiği alt dönemler şöyle sıralanabilir:

1. Liberal Dönem (1923 – 1929)
2. Korumacı Dönem (1930 – 1932)
3. Korumacı – Devletçi Dönem (1933 – 1939)
4. II. Dünya Savaşı Dönemi (1940 – 1945)
5. II. Dünya Savaşı Ardılı Dönem (1946 – 1949)
6. I. DP Dönemi (1950 – 1954)
7. II. DP Dönemi (1955 – 1960)

Çalışmada, bu dönemleme çerçevesinde, elde edilen bulguların türdeşleştirilerek sunumuna özen gösterilmiştir. Bundan amaç, her alt dönemi belirli veriler özelinde olduğunca somutlaştırıp, karşılaştırma yapabilmeye olanak sağlamaktır. Bu veriler, çalışmada, KUG (Katkılı Ulusal Gelir), kişi başına düşen KUG, KUG ve kişi başına düşen KUG büyüme hızı, KUG içinde sanayi kesimi payı ve sanayi kesimi büyüme hızı olarak seçilmiştir. Korumacı dönem, bir geçiş dönemi; II. Dünya Savaşı dönemiyle II. Dünya Savaşı ardılı dönem de yönetilmesi çok da olanaklı olmayan etkileri içerdiğinden, konumuz kapsamında karşılaştırmaya yapmaya elverişli değildir. Bu bakımdan karşılaştırmalarda, daha çok liberal dönem, korumacı devletçi dönem ve I. ve II. DP dönemleri ön plana çıkmıştır.

Çalışmada, konuya ilişkin birinci el ve ikinci el temel kaynaklardan yararlanılmış; atıflar, bu kaynakların en kolay ulaşılabilir olanları seçilerek yapılmıştır. Bundan dolayı atıflarda, çeşitli web sitelerine de yer verilmiş, ancak bu sitelerin “resmi” niteliği olmasına dikkat edilmiştir. Çalışma çeşitli sayısal verileri de içermektedir. Sayısal verilerin kullanımında, tutarlılığı sağlamak adına, gerektiğinde tüm veriler sabit fiyatlara çevrilmiş ve tüm dönemlerde geçerli olmak üzere 1948 yılı sabit fiyatları kullanılmıştır.

Son olarak tezin "anlatım biçimi"ne değinmek yerinde olacaktır. Genel bir sınıflandırma yapılırsa bu türden çalışmaların anlatımında üç temel yöntem kullanıldığı söylenebilir. Bunlardan birincisi "dengeli anlatım"dır. Bu türden anlatımlarda, işlenen konunun öncesi ve sonrasına çok fazla değinilmeyerek, yalnızca değinilen konunun çeşitli boyutlarıyla anlatıldığı görülür. İkinci tür anlatım yöntemi "teleskopik anlatımlar" olmaktadır. Teleskopik anlatımlarda, işlenen konunun ya öncesiyle ya da sonrasıyla bağlantı kurulmasına dikkat edilmektedir. Bu durumda, işlenen konu, ya bir sonuç ya da bir başlangıç niteliğini almaktadır. Üçüncü tür anlatımsa genelde alanında yetkin ve uzun yılların birikimini taşıyan araştırmacıların yeğlediği "uzanımlı anlatım"dır. Uzanımlı anlatımlarda, işlenen konu, işlenen konuyla ilgili olabilecek pek çok başka konuyla birlikte ve çözümlenerek sunulur. Bu çalışmada, teleskopik anlatım seçilerek, konu, daha çok öncesiyle ilişkilendirilerek sunulmuştur. Bu nedenle çalışmada, çalışmanın simgesi niteliğindeki *1958 Moratoryumu*, bir sonuç olarak ele alınmıştır.

1. Türkiye’de Devletçilik ve Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelim

Bu çalışmanın temel bölümlerinden biri *Türkiye’de Devletçilik ve Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelim* başlığı altında tasarlanmıştır. Bir “hazırlık bölümü” niteliğinde olan bu bölümün üç ana konusu bulunmaktadır. Bu konulardan birincisi *Genel Hatlarıyla Türkiye’de Devletçilik*, ikincisi *Türkiye’de Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelim: Nedenler – Olanaklar ve Adımlar*, üçüncüsü de *Türkiye’de Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelimin Siyasal Düzlemdeki Yansımaları* başlığı altında ele alınmıştır.

Bu bölümün amacı, çalışmanın asıl konusunu oluşturan “1958 Moratoryumu”nun öncesini ele alarak, 1958 Moratoryumu’nun anlaşılmasına altyapı hazırlamaktır. Bu bölüm içinde, bu amaca ulaşmaya çalışılırken, Türkiye’yi 1958 Moratoryumu’na götüren sürecin nerede başladığı sorusu sürekli olarak izlenmiştir. Bir diğer deyişle, 1958 Moratoryumu’na giden sürecin ilk taşlarının, bu bölümde incelenen dönemler içinde konup konmadığını araştırmak da bu bölümün amaçlarından olmuştur.

1.1. Genel Hatlarıyla Türkiye'de Devletçilik

Genel Hatlarıyla Türkiye'de Devletçilik başlığını verdiğimiz bu bölüm, üç temel konu üzerine yapılandırılmıştır. Birinci temel konu, Türkiye ekonomisi tarihinde "devletçilik öncesi" olarak adlandırılan döneme ilişkindir. 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan bu dönemin temel özelliklerinin anlaşılması, kanımızca, bir boyutuyla devletçi uygulamaların gündeme gelişinin nedenlerini, bir başka boyutuyla da devletçiliğin neden Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulama alanı bulmadığını açıklayabilir. Bu konuya ilişkin bulgular, bunları gösterebilmeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

İkinci temel konu çerçevesindeyse Türkiye'de devletçiliğe geçişin nedenleri incelenmeye çalışılmıştır. 1923 – 1929 döneminin sanayileşme açısından sonuçları, Türkiye ekonomisinin çeşitli iç ve dış nedenlerle içine düştüğü ekonomik durgunluk, Osmanlı dış borçlarının Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı baskı, bu temel konunun uzantıları olarak belirmiştir. Bu temel konu çerçevesinde, yeni bir ekonomi politikasına geçebilmek bağlamında, ilgili dönemin sunduğu olanaklara da değinmeye özen gösterilmiştir. Böylece, devletçiliğin gündeme gelişinin ve uygulama alanı buluşunun nesnel bir temele oturtulabilmesi hedeflenmiştir.

Bu bölümün son temel konusu, Türkiye'de devletçilik olmuştur. Bu konu kapsamında, devletçi ekonomi politikalarının nasıl gündeme geldiği, çeşitli uygulamalardan örneklerle aktarılmaya çabalanmıştır. Daha sonra da devletçi ekonomi politikalarının gündemde olduğu döneme ilişkin sonuçların, ilgili makro – ekonomik veriler yardımıyla ortaya konması denenmiştir. Tüm bunların sonrasındaysa uygulamaya yansıyan biçimiyle Türkiye'de devletçiliğin, saptayabildiğimiz belirgin özellikleri sıralanmıştır.

Tarihsel bir kesit olarak 1923 – 1939 yılları arasını kapsayan bu bölümün ilk temel konusu, yukarıda da belirtildiği gibi, 1923 – 1929 yılları arasını kapsamaktadır. Bu yıllar, Türkiye ekonomisi tarihinde "liberal"

olarak nitelenir. 1930 – 1932 döneminin “korumacı”, 1933 – 1939 dönemininse “korumacı – devletçi” olarak nitelenmesi, bizce, uygundur. “Korumacı” ve “korumacı – devletçi” dönemler, bu bölümün ikinci ve üçüncü temel konuları kapsamında bir arada ele alınmıştır.

1.1.1. Devletçilik Öncesi

Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nın "savaş aşaması", 15 Ekim 1922 tarihinde, Mudanya Silah Bırakışması'nın yürürlüğe girmesiyle son buldu¹. Bırakışmanın imzalanması, Anadolu halkının, emperyalizm karşısında², tüm mazlum milletlere³ örnek olacak bir utkuyu kazanmış olduğunu gösteriyordu. Savaşımın bundan sonraki aşaması, Lozan Barış Konferansı'nda sürdürüldü. Lozan Barış Konferansı'nın sonunda 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Anlaşması, savaşımın "diplomatik aşama"sının da yeni Türk devleti açısından başarıyla noktalandığına işaret etmekteydi. Yeni Türk devleti, hem sınırları, hem felsefesi bakımından, bu anlaşmanın imzalanmasıyla doğuyor; uluslararası sistem içindeki eşit ve egemen yerini yine bu anlaşmanın imzalanmasıyla alıyordu⁴. Ancak savaşımın diplomatik aşamasının da, aynı savaş aşaması

¹ Mudanya Konferansı, 3 Ekim 1922 tarihinde başlamış; görüşmelere, Türk tarafının yanı sıra, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri katılmıştır. Mudanya Silah Bırakışması'nın imzalandığı tarihe 11 Ekim 1922'dir. Utkan KOCATÜRK; *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918 – 1938)*, Ankara 1998, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 352 ve 356.

² Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nın emperyalizme karşı verildiği, bize göre, açıktır. Ancak Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nı küçümsemek isteyen çevreler, bu savaşımı, Türk – Yunan savaşına indirgerler. Oysa Mudanya Konferansı'nda Yunanistan temsilcisinin bulunmaması ve görüşmelerin Türk tarafıyla İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri arasında sürdürülmesi bu tezi çürütmek için yeterlidir. Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nın emperyalizme karşı verildiğine ilişkin kanıtlarından bir diğeriye Türk siyasal yaşamında Halkçılık Programı olarak anılan metindir. TBMM'nin (Türkiye Büyük Millet Meclisi) 18 Eylül 1920 tarihli bileşiminde okunan bu metinde, TBMM'nin, halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtarmakla görevli olduğu belirtilmektedir. Daha sonra "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Beyannamesi" başlığı altında yayımlanan bu metnin tamamı için Fahri ÇOKER; *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. (I. Dönem) (1919 – 1923)*, C. 1, Ankara 1994, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, s. 160 – 162. Ayrıca Halkçılık Programı'yla ilgili temel bir kaynak için İsmail ARAR; *Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, İstanbul 1963, Baha Matbaası.

³ Bu noktada, 20 Haziran 1920 tarihinde, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla Sovyet Dışişleri Komiseri'ne çekilen telgraf, kanımızca, önem taşımaktadır. Telgrafta, "Biz Garp emperyalistlerine karşı yalnız halas ve istiklalimizi muhafaza etmekle iktifa etmiyoruz. Aynı zamanda Garp emperyalistlerinin kuvvetleri ve malum olan her vasıtalarıyla Türk milletinin emperyalizme vasıta ithaz etmek istemelerine mani oluyoruz. Bu suretle bütün beşeriyete hizmet ettiğimize kaniyiz" görüşlerine yer verilmektedir. Nimet ARSAN (Der.); *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara 1964, Ankara Üniversitesi Yayınları, s. 338 – 357. Bu durum, ilerleyen dönemde tüm çıplaklığıyla ortaya çıkacak ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlık savaşımalarında, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nın ve bir bütün olarak Türk Devrim'i'nin model olduğu görülecektir.

⁴ Bu noktayla ilgili olarak Toktamış ATEŞ; *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul 2000, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 159.

gibi, kolay geçmediği ortadaydı. Konferansta Türk tarafını temsil eden heyet⁵, bir anlamda, cephedeki kadar çetin bir kavga veriyordu⁶.

Bu durumu, konferansın en önemli sorunlarından biri olan ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmeden kısa bir süre önce "tek taraflı" olarak kaldırdığını ilan ettiği kapitülasyonlar özelinde örneklendirmek olanaklıdır⁷. Türk tarafı, kapitülasyonların kaldırılması ve bunun imzalanacak barış anlaşmasında hükme bağlanması konusunda ödünsüz bir tutum takınmıştı⁸. Ancak Türk tarafının karşısında, kapitülasyonların sürdürülmesini hem Türkiye'deki hem de kapitülasyonlar rejiminin sürdüğü tüm ülkelerdeki çıkarları adına ve yine ödünsüz bir biçimde savunan Batılı devletler bulunuyordu⁹. Yeni Türk devleti için kapitülasyonların

---

⁵ Lozan Barış Konferansı'nda Türk heyetinin baş delegesi Dışişleri Bakanı İsmet [İnönü] Paşa'ydı. Konferansta, İsmet [İnönü] Paşa'ya diğer delegeler eski Maliye Bakanı Hasan [Saka] Bey ve Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey eşlik ediyordu. Türk heyetinde ayrıca, teknik danışmanlar, basın danışmanları, sekreterler ve çevirmenlerden oluşan 33 kişilik geniş bir kadro bulunmaktaydı. Ali Naci KARACAN; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Ankara 1993, Bilgi Yayınevi, s. 49 – 50.

⁶ Kuşkusuz bu kavga'nın en önemli aktörü İsmet [İnönü] Paşa'ydı. Lozan Barış Konferansı öncesinde, dışişleri bakanlığı görevinde Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey bulunuyordu. Ancak Mustafa Kemal, dışişleri bakanlığı görevine İsmet [İnönü] Paşa'yı getirmek ve böylece Lozan Barış Konferansı'na İsmet [İnönü] Paşa'nın baş delege olarak gitmesini sağlamak istiyordu. Mustafa Kemal bu düşüncelerle, 24 Ekim 1922 tarihinde, zaten rahatsız bulunan Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey'e dışişleri bakanlığı görevinden ayrılmasını rica eden bir telgraf çekti. Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey'in istifasını sunmasının ardından bu göreve İsmet [İnönü] Paşa getirildi. Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey'in istifasıyla ilgili olarak Yusuf Kemal TENGİRŞENK; **Vatan Hizmetinde**, İstanbul 1967, Bahar Matbaası, s. 285 – 286. Mustafa Kemal'in Lozan Barış Konferansı'na baş delege olarak ısrarla İsmet [İnönü] Paşa'yı göndermek istemesinin nedeni, kuşkusuz, İsmet [İnönü] Paşa'nın ödünsüz ve katı yapısıyla bizzat cephenin içinden gelmesiydi. Öyleki İsmet [İnönü] Paşa "daha cephelerin tozu ve barut kokusu sinmiş giysilerini çıkarmadan Lozan yollarına düşmüştü." Toktamış ATEŞ; **"Lozan Barış Antlaşması 60 Yaşında"**, **Biz Devrimi Çok Seviyoruz** içinde, İstanbul 1992, Der Yayınları, s. 133.

⁷ Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nın yarattığı ortamdan yararlanarak 7 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını ilan etmişti. Rifat UÇAROL; **Siyasi Tarih (1789 – 1999)**, İstanbul 2000, Filiz Kitabevi, s. 468.

⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Lozan Barış Konferansı'na gönderdiği heyete 14 maddeden oluşan bir yönerge vermişti. Bu yönergenin 8. maddesi kapitülasyonlarla ilgiliydi ve bu maddede kapitülasyonların sürmesinin kesinlikle kabul edilemeyeceği, bu nedenle görüşmeleri kesmek gerekirse de görüşmelerin kesilmesi belirtiliyordu. Bilal N. ŞİMŞİR; **"Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu"**, **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması (Ulusal Arası Seminer)** içinde, Ankara 1993, İnönü Vakfı Yayınları, s. 25.

⁹ Bu konuyla ilgili olarak İsmet İNÖNÜ; **Hatıralar**, C. 2, Ankara 1992, Bilgi Yayınevi, s. 53. Ayrıca kapitülasyonlar sorununun hem siyasi, hem ekonomik boyutunun bulunması ve kapitülasyonlar sorununda konferansa katılan ya da katılmayan pek çok devletin çıkarının söz konusu olması da bu noktada dikkate alınmalıdır. Cemil BİLSEL; **Lozan**, C. 2, İstanbul 1998, Sosyal Yayınları, s. 25.

kaldırılmasının, kapitülasyonlar rejiminin uygulandığı tüm devletler için ciddi bir örnek oluşturacağı öngörülebilirdi. Bu durumda, yeni Türk devleti, yalnızca kendi bağımsızlığının ve egemenliğinin değil, bağımsızlık ve egemenlik düşüncesinin savunuculuğunu yapıyordu. Bunun, konferansta anlaşma zemini yakalanamamasına yol açacağı belliydi ve 20 Kasım 1922 tarihinde açılışı yapılan Lozan Barış Konferansı, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğradı¹⁰. İsmet [İnönü] Paşa, bu dönemde, Lozan'dan ayrılmadan önce yaptığı basın toplantısında,

“Bütün konferans esnasında biz, diplomatların milletlere karşı üzerlerine aldıkları büyük mesuliyet [sorumluluk] duygusu ile çalıştık. Bu çalışmalardan sonra sadece 'evet' veya 'hayır' demek kolaydır. Fakat bir çok masum insanların kanı, birçok milletlerin mukadderatı [yazgısı] bahse mevzu olduğu bir esnada işi bu kadar kolay düşünmek kabil [olanaklı] midir? İnsanların mukadderatı [yazgısı] oyuncak mıdır? Ben bütün konferans esnasında bu ağır mesuliyetin [sorumluluğun] yükü altında çalıştım. Şimdi hadiseler hakkında hüküm vermeyi milletlerin vicdanına bırakıyorum. Eğer dünyada tek kimse çıkıp da bana: 'Daha yapılacak fedakarlıklar vardı, şu kararı almalıydınız' diyebilirse onları yapmaya razı olurum. Ben fedakarlığı son haddine vardırım.

... Bütün fedakarlıkları yaptım, her şeyi kabul ettim, fakat memleketin iktisadi esaretini reddettim.”¹¹

diyerek, yaşananları bir – iki tümceyle çarpıcı biçimde özetleyecektir. Aynı günlerde, Mustafa Kemal de, Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğramasına gönderme yaparak, “biz, memleketimizi artık esir ülkesi yapamayız” diyecek ve İsmet [İnönü] Paşa'ya güçlü bir biçimde destek verecektir¹².

¹⁰ Görüşmelerin kesintiye uğramasıyla ilgili olarak Ali Naci KARACAN; a.g.e., s. 190 – 203. Kesilen görüşmeler 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden başlayacak, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Anlaşması imzalanacak, imzalanan anlaşmayı TBMM 23 Ağustos 1923 tarihinde onaylayacak ve anlaşma 6 Ağustos 1924 tarihinde yürürlüğe girecektir. Utkan KOCATÜRK; a.g.e., s. 388, 390, 393 ve 415.

¹¹ Ali Naci KARACAN; a.g.e., s. 198 – 199.

¹² Mustafa Kemal, bu görüşleri içeren konuşmasını, Türkiye İktisat Kongresi'nin açılışında yapmıştır. Söz konusu konuşmanın tam metni için Gündüz ÖKÇÜN; Türkiye İktisat Kongresi, 1923 – İzmir (Haberler – Belgeler – Yorumlar), Ankara 1968, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 243 – 256.

Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı bu dönem, bizce, yeni Türk devletinin uluslararası sistem içinde alacağı yerin, özellikle Batı dünyasına ifade edilmesi bakımından önem taşır. Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nın, Batıya karşı verilmiş bir savaşım olduğuna kuşku yoktur. Ancak Batının emperyalizm gibi "yoz" bir öğesine karşı bir savaşım yürütülürken, onun demokrasi, laiklik, hukuk devleti gibi "yüce" değerleri hedeflenmiştir. Bir başka deyişle, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı, yoz değerlerini dışlamak ve o yoz değerlerle savaşmakla birlikte Batıyı hedef almıştır. Daha çok siyasal alanının konusu olan bu durum, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nın ilk evrelerinde bile güçlü bir biçimde duyumsanır¹³.

Ancak yeni Türk devletinin izleyeceği ekonomi politikalarının yönünün ne olduğu ve bunun Batıya ifadesi, barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bu dönemin, önemli bir sorunu niteliğindedir. Bu bakımdan, Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı bu dönemin, yeni Türk devletinin izleyeceği ekonomi politikalarının Batılı devletlere ifade edilmesi açısından kullanıldığını düşünmek hatalı olmayacaktır. Bunun da, bir ölçüde, Türkiye İktisat Kongresi* aracılığıyla yapıldığı kabul edilebilir¹⁴. Ancak Türkiye İktisat Kongresi'nin Türkiye ekonomi tarihindeki öneminin yalnızca bu noktadan kaynaklanmadığının da altını çizmek gereklidir.

¹³ Örneğin Mustafa Kemal, *Söylev*'de, Mondros Silah Bırakışması'nın ardından ortaya atılan kurtuluş yollarını değerlendirdikten sonra, kararını "Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız yeni bir Türk devleti kurmak! İşte daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'a ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur" diye açıklar. Mustafa Kemal ATATÜRK; *Nutuk (1919 – 1927)*, Ankara 2000, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 9. Ulusal egemenliğe dayandırılmak istenen yeni Türk devleti hedefinin, demokrasi, laiklik ve hukuk devleti gibi öğeleri de içerdiğini öne sürmek, kanımızca hatalı olmayacaktır.

* Türkiye İktisat Kongresi, daha çok, "İzmir İktisat Kongresi" olarak anılmaktadır.

¹⁴ Bu görüş için Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK; *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 1997, Remzi Kitabevi, s. 32. Ayrıca İzzettin ÖNDER; "*Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi*", *Küresel Düzen: Birlik, Devlet ve Sınıflar* içinde, Ahmet H. KÖSE, Fikret ŞENSES ve Erinç YELDAN (Der.), İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 263.

Türkiye İktisat Kongresi'nde üç temel konu üzerinde durulmuştur¹⁵. Bunlardan birincisi yeni Türk devletinin ekonomiye verdiği önemle ilgilidir. Bu noktada, kongrenin açılışında bir konuşma yapan Mustafa Kemal'in sözlerine dikkat çekmek yeterli olacaktır. Mustafa Kemal, söz konusu konuşmasının başında, bir ulusun yaşamıyla doğrudan ilgili olan unsurun ekonomi olduğunu belirtmiş ve Türk tarihini dolduran yengi ya da yenilgilerin tümünün ekonomiyle bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Aynı konuşmasında, yaşanan dönemin, ekonomi dönemi olduğunu anımsatan Mustafa Kemal, yeni Türk devletinin ekonomiye ciddiyetle eğilmesi gerektiğini özenle vurgulamıştır; çünkü, Mustafa Kemal'e göre, "kılıçla fütuhat [fetihler] yapanlar, sabanla fütuhat [fetihler] yapanlara binnetice [sonuçta] terk-i mevki etmeğe [yerlerini bırakmaya] mahkumdur"¹⁶.

Türkiye İktisat Kongresi'nin ikinci temel konusuysa yabancı sermaye ve ekonomik bağımsızlık çerçevesinde ele alınabilir. Mustafa Kemal, yukarıda sözü edilen konuşmasında, yabancı sermayeye karşı olunmadığını dile getirmiştir¹⁷. Ekonomi Bakanı Mahmut Esat [Bozkurt] Bey de kongrenin açılışında yaptığı konuşmasında, Türkiye'nin yasalarına uyan, hile ya da ayrıcalık peşinde koşmayan yabancı sermaye sahipleri için her

¹⁵ Türkiye İktisat Kongresi, Ekonomi Bakanlığı'nın çağırısı üzerine toplanmıştı. Ekonomi Bakanlığı, ülkenin ekonomik bakımdan gelişmesi için izlenecek yol hakkında bir program hazırlama kararı almış ve söz konusu programın hazırlanmasından önce ülkenin tüm kesimlerini kapsayacak bir kongrenin toplanmasını uygun görmüştü. Kongreye, çiftçiler, tüccarlar, sanayiciler ve işçilerle, banka, borsa ve diğer iktisadi kuruluşların çağrılı olduğu kaydediliyor ve Ekonomi Bakanlığı'nın konuyla ilgili yayımladığı genelgede, kongre, bir dönüm noktası olarak gösteriliyordu. Gündüz ÖKÇÜN; a.g.e., s. 1 ve 5. Kongre için, her kazadan sekiz kişinin gönderilmesi istenmişti. Bu kişilerden biri tüccar, biri sanatkar, biri işçi, biri şirket, biri banka, üçü de çiftçi temsilcisi olacaktı. Temsilcilerin seçiminde zenginlik ölçü olarak kabul edilmeyecekti. a.g.e., s. 185 – 186. Çalışmalarına 17 Şubat 1923 tarihinde başlayan Türkiye İktisat Kongresi'nde tüccarlar, çiftçiler, sanayiciler ve işçiler gruplar halinde temsil edildiler. Kongre ilk günkü toplantısında başkanlığa Manisa sanayi delegelerinden Kazım Karabekir'i seçti. Aynı gün grup başkanları da belirlendi. a.g.e., s. 296 – 297.

¹⁶ Mustafa Kemal'in söz konusu konuşmasının tam metni için a.g.e., s. 243 – 256.

¹⁷ Mustafa Kemal'in bu konuşmasında devletçilikten hiç söz etmemesi ve yabancı sermayeye karşı olumlu bir tavır takınması eleştirilmekte ve bu bakımdan, Mustafa Kemal, üstü kapalı da olsa devrime ihanetle suçlanmaktadır. Bunun bir örneği için Sabahattin SELEK; *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1981, Örgün Yayınları, s. 709 – 710. Bu suçlamaya bir yanıt için Yüksel ÜLKEN; *Atatürk ve İktisat*, Ankara 1981, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 223.

türlü kolaylığı sağlayacaklarını belirtmiştir¹⁸. Ayrıca kongre üyeleri, yabancı sermayeye ilişkin ilkelerini, on maddelik bir metin olarak hükümete sunmuştur. Bu ilkeler, yeni Türk devletinin yabancı sermayeye kapılarını kapamadığını; çünkü, yeni Türk devletinin bu sermayeye gereksinim duyduğunu vurgular. Ancak bu sermayenin ülke için zararlı hale gelmemesine dikkat edilmesi de aynı ilkeler arasında yer alır¹⁹. Gerek Mustafa Kemal'in, gerek Mahmut Esat [Bozkurt] Bey'in, gerekse de kongre üyelerinin, ekonomik bağımsızlığı zedelememek koşuluyla yabancı sermayeye karşı bu olumlu tutumu, kanımızca, yeni Türk devletinin Batı dünyasına vermek istediği mesajın ana ögesini oluşturur.

Türkiye İktisat Kongresi'nin üçüncü temel konusu da yeni Türk devletinin ekonomik modeline ilişkindir. Bu modelin ana hatları Mahmut Esat [Bozkurt] Bey'in kongrede yapmış olduğu konuşmada bulunabilir. Mahmut Esat [Bozkurt] Bey, konuşmasında, ülkenin ekonomik gereksinimlerine ve tarihine uygun bir ekonomi politikası izlemek gerektiğini söyleyerek, yeni Türk devletinin ekonomi modelini "karma ekonomi modeli" olarak açıklamıştır²⁰.

Türkiye İktisat Kongresi'nin, yeni Türk devletinin ekonomiye ve ekonomik bağımsızlığa verdiği önemin vurgulanması, bağımsızlıkla çelişmemesi koşuluyla yabancı sermayeye olumlu yaklaşıldığının ifade edilmesi ve yeni Türk devletinin ekonomik modelinin açıklanması bakımından önemli bir platform görevi gördüğü ortadadır. Bu bakımdan kongrenin amacına ulaştığı düşünülebilir.

Türkiye İktisat Kongresi'nin görevi, kuşkusuz, çeşitli mesajları, çeşitli yerlere iletmekle sınırlı kalmamıştır. Kongre, kongreye katılan grupların

---

¹⁸ Ekonomi Bakanı Mahmut Esat [Bozkurt] Bey'in söz konusu konuşmasının tam metni için Gündüz ÖKÇÜN; a.g.e., s. 257 – 266.

¹⁹ Milli Türk Ticaret Birliği tarafından hazırlanan ve kongre üyelerine okunduktan sonra aynen kabul edilen bu ilkeler için a.g.e., s. 435 – 437.

²⁰ a.g.e., s. 262 – 263.

benimsediği ekonomik ilkelerle, bir ölçüde, yeni Türk devletinin ilk on yılında uygulanacak ekonomi politikalarına da yön vermiştir. Kongreye katılan grupların benimsediği ekonomik ilkeler, kalkınmaya yönelik, ılımlı bir korumacılığı öngören, ekonomik yaşamın denetiminin ulusal unsurlara geçmesini isteyen ve yerli – yabancı sermayeyi özendirici öğeleri içermektedir. Söz konusu ilkelerle özel girişimciliğin canlandırılması gerektiği vurgulanmış, bunun için, kredi olanaklarının yaratılması, eğitim, ulaştırma, iletişim gibi hizmetlerin sağlanması, gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerin ivedilikle yapılması istenmiştir²¹.

Kongreye katılan grupların benimsediği ekonomik ilkelerin, hükümeti bağlayıcı olmaktan uzak olduğunu ve yalnızca öneri niteliği taşıdığını belirtmek gerekir²². Ancak izleyen dönemde, kongreye katılan grupların benimsediği ekonomik ilkelerin çoğunun uygulamaya yansıdığı da bir gerçektir²³. Bu bakımdan, yeni Türk devletinin ilk on yılına damgasını vuracak ekonomi politikalarının, yukarıda da belirtildiği gibi, bir anlamda Türkiye İktisat Kongresi'nde belirlendiği söylenebilir. Bu politikalar, Türkiye ekonomi tarihi yazınında, yaygın bir biçimde, "liberal" diye nitelenmekte ve sanayileşme yoluyla kalkınma hedefinin öznesine de özel girişimi koymaktadır. Ancak Ekonomi Bakanlığı tarafından, hükümet için bağlayıcı olmadığı belirtilen kararların, Türkiye'nin ilk on yılının ekonomi politikasını

²¹ Bu ilkeler için a.g.e., s. 390 – 435.

²² Ekonomi Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre, kongrenin toplanma amacı, ülkenin ekonomik bakımdan gelişmesi için, çeşitli kesimlerin sunacağı önerilerin saptanmasıydı. Bu açıklamada, kongrede alınacak kararların, ülkenin ekonomi politikalarına önemli etkileri olabileceği dile getiriliyor; ancak yine de, bu kararların yalnızca "öneri" niteliği taşıyacağı ifade ediliyordu. a.g.e., s. 4.

²³ Aşar Vergisi'nin kaldırılması, çeşitli sektörleri finanse edecek bankaların kurulması, ticaret ve sanayi odalarının açılması, sanayi sektörünü özendirecek düzenlemelerin yapılması, tarımda makineleşmenin sağlanmaya çalışılması bunlardan bazılarıdır. Yaşar AKSOY; **İzmir İktisat Kongresi**, İzmir 1991, Maya Matbaacılık ve Yayıncılık, s. 42. Kongrede benimsenen bazı ilkelerse çeşitli nedenlerle uygulama alanı bulamamıştır. Örneğin tütün tekeli kaldırılmamış, hatta daha sonraki yıllarda şeker dışsatımı, kibrit ve bazı içkilerin üretimi, limanlarda yükleme ve boşaltma işleri de devlet tekeline girmiştir. Yerli üretimin, uygun gümrük politikalarıyla korunması isteği de Lozan Barış Anlaşması'nın ilgili maddeleri nedeniyle yerine getirilememiştir. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1978)**, İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını, s. 78. Bu arada işçi haklarıyla ilgili olarak da herhangi bir gelişme yaşanmadığını kaydetmek gerekir. Yahya S. TEZEL; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)**, İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 152.

belirlemesi, bize göre, anlamlandırma bakımından özünde bir sorun barındırmaktadır. Kanımızca, bu sorunun çözümlenmesi, ilgili birkaç noktanın irdelenmesiyle olanaklı olabilir.

Bu bakımdan, öncelikli olarak, Lozan Barış Anlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi'ne değinmek yerinde olacaktır²⁴. Beş yıl yürürlükte kalması hükme bağlanan bu sözleşmenin birinci maddesinde belirtildiğine göre, bu beş yıllık süre içinde, Türkiye, 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı gümrük tarifesini uygulayacak, bu konuda herhangi bir değişikliğe gidemeyecekti²⁵. Bu tarife, tarımsal tüketim mallarına yüzde 30 – 40 oranında vergi koyan, sanayi kesimini koruma gibi bir amacı içermeyen, seçici bir tarifeydi. Savaş yıllarında yaşanan enflasyon, seçici vergileri aşındırdığından, gümrük resimleri önce 5, sonra 12 kat artırılarak, tarifenin koruyucu gücü yükseltilmeye çalışılmıştı. Lozan Barış Anlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi, bu tarife artışlarını kabul etmekle birlikte, çoğu sanayi tüketim mallarından oluşan bir grup mal için uygulanacak artış kat sayısını, 12 değil, 9 olarak belirledi²⁶. Ayrıca sözleşmenin üçüncü maddesi, Türkiye'nin beş yıllık bir süre için, dışalım ve dışsatım yasaklarını kaldırmasını ve yenilerini koymamasını hükme bağlıyordu²⁷. Görüldüğü gibi, Lozan Barış Anlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi, beş yıl süreyle, yeni Türk devletinin gümrük gelirlerini artırmasını ve sanayisini dış rekabetten korumaya dönük etkili bir politika izlemesini engelleyici hükümleri içermekteydi. Bu durumda, söz konusu sözleşmenin, yeni Türk devletinin seçebileceği ekonomi politikalarına ciddi bir engel getirerek, bir anlamda, yeni Türk devletini liberal ekonomi politikalarına zorunlu olarak yönlendirdiği söylenebilir.

---

²⁴ Sözleşme Türkiye'yle İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalanmıştı. Seha L. MERAY (Çev.); **Lozan Barış Konferansı – Tutanaklar Belgeler**, C. 8, İstanbul 1993, Yapı Kredi Yayınları, s. 80.

²⁵ a.g.e., s. 73.

²⁶ a.g.e., s. 76. Ayrıca Korkut BORATAV; a.g.e., s. 33.

²⁷ Seha L. MERAY (Çev.); a.g.e., s. 74

Sanayileşme yoluyla kalkınma hedefinin öznesi olarak özel girişimciliği belirlemek de, benzer bir biçimde, çeşitli engellerle ilgilidir. Devletin elindeki sermaye birikiminin yetersizliği, nitelikli iş gücünün azlığı ve teknoloji birikiminin sınırlılığı bu engellerin en önemlileri olarak sayılabilir. Bu durumda da yeni Türk devletinin, kalkınmayı özel girişimciler aracılığıyla sağlamayı hedeflemesi, yine bir seçimden çok, bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öyleyse Lozan Barış Anlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi'yle devletin elindeki sermaye birikiminin yetersizliğini, nitelikli iş gücünün azlığını ve teknoloji birikiminin sınırlılığını, yeni Türk devletini, liberal ekonomi politikalarına yönlendiren engeller olarak görmek hatalı değildir. Ancak 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan devletçilik öncesi bu dönemin, ekonomi kuramı bakımından tam anlamıyla liberal bir dönem olmadığı da belirtilmelidir. Bu dönemde devlet, devlet işletmeciliğini sınırlı tutmaya çalışsa da, ekonomik yaşamın içinde yer alıyordu²⁸.

Kalkınma bankasının ilk örneklerinden biri olan Türkiye Sınai ve Maadin Bankası'nın kuruluşu bu çerçevede içinde değerlendirilebilir. 1925 yılında kurulan bankanın amacı, bankaya devredilmiş sanayi kuruluşlarını, kurulacak yeni şirketlere devredilinceye kadar yönetmek, sermayeye katılmak yoluyla sanayicilik alanında girişimler oluşturup işletmek, doğrudan ya da sermayeye katılmak yoluyla maden ayrıcalığı almak ve Türk sanayici ve madencilerine kredi sağlamaktır²⁹. Türkiye Sınai ve Maadin Bankası'nın kuruluşu, kamu kesiminin özel kesime kaynak aktarmasının başlangıç düzenlemesi olarak kabul edilmektedir³⁰. Bu anlamda, dönemin doruk noktasıysa Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla ulaşılabacaktır.

---

²⁸ Bu konuyla ilgili olarak Korkut BORATAV; *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara 1982, Savaş Yayınları, s. 3.

²⁹ Öztin AKGÜÇ; *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, İstanbul 1992, Gerçek Yayınevi, s. 24

³⁰ Yakup KEPENEK; "*Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7, s. 1763.

1927 yılında çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu, 1913 yılında çıkartılan aynı adlı yasanın³¹ kapsamını genişletip, süresini uzatarak, özel sanayi kuruluşlarını çeşitli yollarla özendirmeyi amaçlıyordu. Yasadan yalnızca Türk uyruklu olanlar, sanayi şirketlerinden de şirket sermayesinin en az yüzde 25'i Türklerin elinde bulunanlar yararlanabilecekti. Yasa, bedelsiz devlet arazisi verilmesi, çeşitli vergi, resim ve harçlardan bağışıklıkla; başta taşımacılıkta olmak üzere, çeşitli indirimleri içeriyordu. Ayrıca yasayla sanayi alanında faaliyet gösteren kuruluşlara, yıllık üretim değerlerinin yüzde 10'u tutarında prim verilmesi hükme bağlanmıştı. Tüm bunların yanı sıra, yasa, yerlisiyle dışarıdan alınan arasındaki fiyat farkı yüzde 10'u aşmayan mallarda, devlet kuruluşları, belediyeler ve yasadan yararlanan kuruluşlar için, yerli malı kullanma zorunluluğu getiriyordu³². Bu yasayla devletin, kamu kesiminden, özel kesime kaynak aktarmak yoluyla ekonomik yaşama karıştığı açıktır.

Bu dönemde, devletin ekonomik yaşamın içinde olduğuna ilişkin örnekler çoğaltılabilir. Demiryollarının ve tütün rejisinin devletleştirilmesi, Türk limanları arasında deniz ulaşımı yapma hakkının yabancı sermayeye yasaklanması bu örneklerden bazılarıdır³³. Bu durumda, yeni Türk devletinin, çeşitli engeller nedeniyle liberal ekonomi politikalarına yönelmesi, ancak özel sermaye birikimini ve kapitalist gelişmeyi hızlandırmak amacıyla devletin yer yer ekonomik yaşama karışması, 1923 – 1929 yılları arası dönemin temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

³¹ 1913 yılında çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla ilgili olarak Vedat ELDEM; **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara 1994, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 77 – 78. Ayrıca Gündüz ÖKÇÜN; "Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkati, 1913", **İktisat Tarihi Yazıları** içinde, Ankara 1997, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, s. 87 – 104.

³² Söz konusu yasanın içeriğiyle ilgili olarak Tunç TAYANÇ; **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul 1973, Milliyet Yayınları, s. 58 – 59.

³³ Ancak devletin bu gibi faaliyetlerinin ekonomiye doğrudan karışma olmaktan çok, temel kamu hizmetlerinin yürütülmesine yönelik faaliyetler niteliği taşıdığını da belirtmek yerinde olur. Bu görüş için İzzettin ÖNDER; a.g.m., s. 265.

1.1.2. Devletçiliğe Geçiş: Nedenler ve Olanaklar

Bir önceki bölümde, 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan devletçilik öncesi dönemi ele aldık. Bu bölümdeyse 1930 – 1931 yılları arasını kapsayan dönemi ele alarak, Türkiye’de devletçiliğe geçişin nedenleri ve olanakları üzerinde duracağız. Aslında bu neden ve olanaklar birkaç başlık altında sıralanabilir. Ancak sözünü edeceğimiz neden ve olanaklar birbirleriyle etkileşim içinde olduğundan, bu türden bir yola başvurmadan çok, belirli bir bütünselliği korumaya özen göstereceğiz.

Türk Devrimi’nin iki temel aşamada gerçekleştirildiği açıktır. Birinci aşama, Türk halkının, “emperyalizm” karşısındaki savaşıyla ilintilidir. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nı yitirmesiyle başlayan bu aşama, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın ve savaşı izleyen diplomatik sürecin sonunda kazanılan utkuyla son bulur. Türk Devrimi’nin ikinci aşamasıysa teokratik kökenli bir monarşinin yerine, halk egemenliğine dayanan, laik ve çağdaş bir cumhuriyetin yapılandırılması çerçevesinde açıklanabilir. Bu türden bir cumhuriyetin yapılandırılması, beraberinde, tebaa’dan [uyrukludan] ulusa, kuldandan da yurttaşla geçişi getirecektir¹. Devrimci kadro², Türk Devrimi’nin ikinci aşamasındaki temel adımlarını, saltanata son verilmesi, cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılmasıyla atar. Hukuk alanındaki düzenlemeler, yeni siyasi yapının hukuksal çerçevesini çizer; eğitim alanındaki düzenlemelerse bir anlamda, yeni siyasi yapı için bir

¹ Bu bakımdan Türk Devrimi’ni, teokratik kökenli bir monarşiden cumhuriyete, tebaa’dan ulusa, kuldandan da yurttaşla geçiş olarak tanımlamak olanaklıdır. Bu tanım için Toktamış ATEŞ; *Yaşasın Cumhuriyet (Konferanslar)*; İstanbul 2000, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 145 – 146.

² Türk Devrimi’ni gerçekleştiren bu kadro asker – sivil bürokratlardan oluşmaktadır. Orijini Kapıkulu’nda bulunan asker – sivil bürokrat, Kapıkulu’nun kaynağı, Osmanlı Devleti’nin toprak yitirmesine koşut olarak kuruyunca Kapıkulu’na yeni bir kaynak yaratma çabalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan üyelerini ya doğrudan Batıda ya da Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde kurulan Batı tipindeki okullarda eğitim gören gençler oluşturur. Batının ekonomik, teknolojik ve siyasi gelişmişliği karşısında Osmanlı Devleti’nin geri kalmışlığına çözüm arayan asker – sivil bürokrat, Jön Türklere İttihatçılara, İttihatçılardan da Müdafaa-i Hukukçular, Kuva-yı Milliyeciler ve Halk Fırkalıları adları altında Türk Devrimi’ni sürükleyenlere evrilmiştir. Toktamış ATEŞ; *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul 2000, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 45 – 52.

güvence sistemi³ oluşturur. Sosyal yaşamla ilgili kimi düzenlemelerle de yapılanlar perçinlenmeye çalışılır. Devrimin ikinci aşamasında da devrimci kadronun başarılı olduğu, bize göre, açıktır⁴. Ancak devrimci kadronun, devrimin bu ikinci aşamasında, ekonomik alanda belirlediği hedeflerin gerisinde kaldığı da, bize göre, aynı derecede açık olan bir başka noktadır.

Türk Devrimi'nin ekonomik alandaki hedefi, ulusal ve bağımsız bir ekonomik yapı üzerinde kalkınmak ve bu kalkınmayı da sanayileşme yoluyla sağlamak biçiminde özetlenebilir. Ancak 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan dönem, bu bakımdan incelendiğinde, elde edilen sonuçların başarıya işaret etmediği görülecektir. Söz konusu başarısızlık, 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan dönemde, son dönem Osmanlı sanayinin nicel boyutlarının ve yapısal özelliklerinin korunmasıyla; bir başka deyişle, 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan dönemin, anlamlı bir sanayileşme sürecini içermemesiyle açıklanabilir⁵.

³ Türk Devrimi'nin en önemli başarılarından biri "yurttaş"ı yaratmasıdır. Bülent TANÖR; *Kurtuluş – Kuruluş*, İstanbul 1998, Çağdaş Yayınları, s. 225. Türk Devrimi'nin yurttaş yaratma çabaları iki ayrı açıdan değerlendirilebilir. Her şeyden önce, yurttaşlık, pozitif hukuk açısından, bireylerle devlet arasındaki hukuki bağı ifade eder. Karşılıklı, hak, görev ve yükümlülükler söz konusudur. Rona AYBAY; *Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku*, İstanbul 1995, Aybay Yayınları, s. 3. Devrimin yurttaş yaratma çabalarının ilk ayağı, bu hukuksal bağın oluşturulmasıyla ilgilidir. Türkiye Cumhuriyeti, 1924 yılında yürürlüğe giren anayasasıyla bu bağı oluşturur, laik ve çağdaş bir yurttaşlık anlayışını benimser; yurttaşın devlete, devletin de yurttaşa karşı görevleri anayasal çerçeve içinde belirlenir. Suna KILI ve A. Şeref GÖZÜBÜYÜK; *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1985, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 111 – 131. Bu görevler, Mustafa Kemal'in dikte ederek yazdırdığı ve orta dereceli okullarda okutulan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında yer alır, bu görevlerin yeni yetişen Cumhuriyet kuşağına öğretilmesi hedeflenir. AFETİNAN; *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara 1998, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 44 – 49 ve 79 – 125. Ancak yurttaş yaratılması açısından, tüm bunlar anayasal bir çerçevedir. Oysa Türk Devrimi'nin gereksinimi bu çerçevenin içinin doldurulmasıyla ilgilidir. Bir başka deyişle, devrim, Cumhuriyet ideolojisine sahip çıkacak ve devrimi yeniden üretecek bir yurttaşa gereksinim duymaktadır. Bu yöndeki çabalar, bu türden bir yurttaşın yaratılmasını engelleyebilecek unsurların yok edilmesiyle başlar. Örneğin tekke ve zaviyelerin kapatılmasını öngören yasa bu açıdan ele alınabilir. Rona AYBAY; *"Teba-i Osmaniden T.C. Yurttaşına Geçişin Neresindeyiz?"*, *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaşa Doğru* içinde, Tarih Vakfı Yayınları, s. 39 – 40. Bunu, eğitim sistemindeki yeni düzenlemelerle, devrime sahip çıkıp onu yeniden üretecek bir kuşağın üretilmesi tamamlar. Bu nedenle, eğitim alanındaki düzenlemeler, devrim için bir güvence sistemi getirmektedir.

⁴ Bu başarı, Türkiye'de demokrasinin altyapısal koşullarının günümüzde bile tam anlamıyla oluşmamasına karşın, demokratik bir düzenin varlığıyla açıklanabilir. Türkiye demokrasinin zaman zaman kesintiye uğramış olması ve kimi eksiklikleri, kanımızca, bu gerçeği değiştirmez.

⁵ Korkut BORATAV; *Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 1985)*, İstanbul 1998, Gerçek Yayınevi, s. 40.

Bu durumu ayrıntılandırabilmek için, çeşitli sanayi sayımlarından yararlanmak olanaklıdır. Örneğin, Osmanlı Hükümeti tarafından yaptırılan 1913 ve 1915 sanayi sayımlarıyla⁶ Ankara Hükümeti tarafından yaptırılan 1921 sanayi sayımı⁷ son dönem Osmanlı sanayinin özelliklerinin anlaşılması bakımından önemli veriler sunar. Bu verilerin çözümlenmesiyle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, o günün koşullarına göre, çağdaş anlamda bir sanayinin bulunmadığına işaret eder. Varolan sanayi yapı içinde küçük ölçekli birimler egemendir. Bu birimlerin tümü, dayanıksız tüketim mallarının üretimine yönelmekte; dayanıklı tüketim malı, ara mallar ya da yatırım malları alanında faaliyete rastlanmamaktadır. Bunlara, sanayinin İstanbul ve çevresinde yoğunlaştığını, ancak 1914 yılı verilerine göre, söz konusu bölgenin toplam gelirinin yalnızca yüzde 37'sinin sanayi kesiminde yaratıldığını eklemek yerinde olacaktır⁸. Bu arada, bu sanayinin sınırlı bir çevre pazarına yöneldiği de ortadadır⁹. Ayrıca dışa bağımlılığı son derece yüksek Osmanlı sanayinde¹⁰, sanayi kuruluşlarının pek çoğunun azınlıkların ya da yabancıların elinde olduğunun da altının çizilmesi gerekir¹¹.

⁶ 1913 ve 1915 sanayi sayımları sırasında, uzmanlar, sanayinin gelişmiş olduğu, İstanbul, İzmir, Manisa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak gibi yerlerde ilgili kuruluşları bizzat dolaşarak veri toplamışlardı. Sayılanlar dışındaki yerlerdeyse en az on kişi çalıştıran ilgili kuruluşlara soru metinleri gönderilmiş ve bu soruların yanıtlanması istenmişti. Ancak pek çok kuruluşun, yanıt vermediği ve bu nedenle sayımın tüm ülkeyi kapsamadığı belirtilmektedir. Ayrıca sayım sırasında, Suriye bölgesinin, savaş nedeniyle sayım dışı bırakıldığı da kaydedilmelidir. Vedat ELDEM; **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara 1994, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 66. Ayrıca Gündüz ÖKÇÜN; **Osmanlı Sanayii (1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki)**, Ankara 1970, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 1 – 9.

⁷ Ulusal Savaşım döneminde yaptırılan bu sayım Ekonomi Bakanlığı tarafından anket yöntemiyle yürütülmüştür. Küçük kuruluşları da kapsayan bu anket, o tarihte Ankara Hükümeti'nin denetimi dışında kalan İstanbul, İzmir, Adana, Bursa ve Karesi gibi sanayinin gelişmiş olduğu belli başlı merkezleri içerebilmiştir. Bu nedenle, daha çok, Doğu Anadolu'daki durumu göstermektedir. Vedat ELDEM; **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara 1994, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 173.

⁸ İlgili veri için Kubilay BAYSAL; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1984, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, s. 210 – 211.

⁹ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1997, Remzi Kitabevi, s. 15.

¹⁰ 1913 yılı verilerine göre yapılan hesaplamalarda, Osmanlı sanayinin dışa bağımlılığı yüzde 59,2 olarak saptanmıştır. Vedat ELDEM; a.g.e., s. 10.

¹¹ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK; a.g.e., s. 12.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sanayinin genel görünümüne ilişkin bu tablo, 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan dönemde önemli bir değişikliğe uğramaz. Bu dönemde, yukarıda da belirttiğimiz gibi, son dönem Osmanlı sanayinin nicel boyutları ve yapısal özellikleri korunur. Bu durum, 1927 yılında yapılan sanayi sayımı sırasında tüm çıplaklığıyla ortaya çıkar¹². Söz konusu sayımın sonuçları, yine, varolan sanayi yapı içinde küçük ölçekli birimlerin egemen olduğuna ve bu birimlerin, daha çok, yarı işlenmiş malı çeşitli işlemlere tabi tutma, hatta tamircilikle ilgilendiklerine işaret etmektedir¹³. Sanayi üretimde kullanılan teknolojinin ilkelliğiyse dikkati çeken bir başka noktadır¹⁴.

¹² Ev sanayi dışındaki tüm sanayi kollarını kapsayan 1927 sanayi sayımının sonuçlarına göre 65 bin 245 sanayi kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşların yaklaşık yüzde 44'üne denk gelen 28 bin 439'u tarım sanayi alanında, yaklaşık yüzde 23'üne denk gelen 14 bin 752'si metal sanayi alanında, yaklaşık yüzde 14'üne denk gelen 9 bin 353'ü dokuma sanayi alanında ve yaklaşık yüzde 12'sine denk gelen 7 bin 896'sı da ağaç sanayi alanında faaliyet göstermektedir. Söz konusu sayımın sonuçları üretim değerleri açısından ele alındığında, 433 milyon liraya ulaşan bir sanayi üretimle karşılaşılmaktadır. Bu değerın yüzde 65'ini oluşturan 282 milyon lira tarım, yüzde 18'ini oluşturan 76 milyon lira dokuma, yüzde 4'ünü oluşturan 17 milyon lira kimya, yine yüzde 4'ünü oluşturan 15 milyon lira ağaç ve yüzde 3'ünü oluşturan 14 milyon lira da metal sanayi alanında yaratılmıştır. Sayıma konu olan 65 bin 245 sanayi kuruluşta 256 bin 855 kişinin çalıştığı anlaşılmaktadır. Söz konusu 256 bin 855 kişinin yaklaşık yüzde 43'ünü oluşturan 110 bin 480'i tarım sanayi alanında, yaklaşık yüzde 19'unu oluşturan 48 bin 25'i dokuma sanayi alanında, yaklaşık yüzde 13'ünü oluşturan 33 bin 866'sı metal sanayi alanında ve yaklaşık yüzde 10'unu oluşturan 24 bin 264'ü de ağaç sanayi alanında istihdam edilmektedir. Söz konusu sayımın sonuçlarından, sanayi kuruluşların önemli bir bölümünün küçük ölçekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Sayıma konu olan 65 bin 245 sanayi kuruluşun 23 bin 316'sında yalnızca bir kişi çalışmaktadır. Yalnızca bir kişi çalıştıran sanayi kuruluşların, sayıma konu olan sanayi kuruluşlar içindeki yüzdelik ağırlığı 36'yla epey yüksek bir düzeydedir. Buna bir kişi ve aile bireylerinden oluşan 4 bin 914 kuruluşu eklersek, söz konusu oran yüzde 43'e yükselecektir. Sayıma konu olan sanayi kuruluşlar içinde 2 – 3 kişi çalıştıranlar 23 bin 332'yle yüzde 39'luk, 4 – 5 kişi çalıştıranlar 7 bin 683'le yüzde 12'lik, 6 – 10 kişi çalıştıranlar 3 bin 940'la yüzde 6'lık, 11 – 20 kişi çalıştıranlar bin 188'le yüzde 2'lik ve 20 kişinin üzerinde istihdamı bulunanlar da 872'yle yüzde 1'lik bir bölümü oluşturmaktadır. İlgili rakamlar için **Sanayi Sayımı (1927)**, Ankara 1969, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 9 – 11.

¹³ Örneğin kağıt sanayi alanında, kağıt fabrikaları yoktur ve bu alanda yer alan kuruluşların çoğunu matbaalar oluşturmaktadır. Metal sanayi alanında yer alan kuruluşlara çoğunlukla dışarıdan alınan yarı işlenmiş mallardan basit madeni eşyalar üretmekte ya da tamircilik yapmaktadır. Kimya ana sanayi alanında faaliyet gösteren kuruluşlar da kimyasal ana maddelerin üretimiyle ilgilenmemekte, lavanta, kolonya, gazoz gibi maddeler üretmektedir. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1978)**, İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını, s. 14.

¹⁴ 1927 sanayi sayımına konu olan kuruluşlardan yalnızca 2 bin 822'sinin motorunun bulunduğu ve motoru bulunan kuruluşların, sayıma konu olan toplam kuruluşlar içindeki yüzdelik ağırlığının yaklaşık 4 olduğu hesaplanmıştır. İlgili verinin kaynağı için a.g.e., a.y.

Bu durumda, kalkınma için sanayileşmeye bel bağlayan devrimci kadronun, bu bağlamda, ciddi bir başarısızlık yaşadığını öne sürmek, hatalı olmayacaktır. Bu savı, yalnızca yukarıdaki veriler değil, aynı zamanda, KUG'a (Katkılı Ulusal Gelir) ilişkin veriler de destekler. 1923 yılında, 1948 yılı fiyatlarıyla, 2,9 milyar lira olarak hesaplanan KUG içinde sanayinin payı 3,1 milyon lirayla yüzde 10,6'dır. 1930 yılındaysa 1948 yılı fiyatlarıyla KUG 5,4 milyar liraya yükselmiş; ancak KUG içinde sanayinin payı, 5,5 milyon lirayla, yine yüzde 10'lar düzeyinde kalmıştır¹⁵.

Sanayileşme bağlamında anlamlı sonuçlar yakalanamaması, köklü bir ekonomi politikası değişikliğinin başlıca nedeni kabul edilebilir. Ancak ekonomi politikasında yaşanacak köklü değişikliği, yalnızca bu durumu hareket noktası olarak açıklamak doğru olmayacaktır. Söz konusu ettiğimiz dönemde, ülkenin genel bir ekonomik durgunluk içine girmesi ve bu durgunluğun, rejimi tehdit edebilecek geniş bir toplumsal muhalefete neden olarak büyümesi de ekonomi politikalarının köklü bir biçimde değişmesini derinden etkileyen bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde, Türkiye'de yaşanan ekonomik durgunluğun nedenlerinin bir bölümü ülke içindeki olumsuz koşullarla ilintilidir. Kötü hava koşullarının tahıl dışalımını artırması, gümrük vergileri konacak beklentisinin ve uygulanan demiryolu politikasının, benzer bir biçimde, dışalım istemini yükseltmesi söz konusu olumsuz koşullar arasındadır¹⁶. Yaşanan ekonomik durgunluğun nedenlerinin bir başka bölümüyse 1929 Büyük Bunalımı çerçevesinde, ülke dışı gelişmelerden kaynaklanmaktadır. TL'nin (Türk Lirası) İngiliz Sterlini karşısında çarpıcı biçimde değer yitirmesi, 1929 Büyük Bunalımı'nın Türkiye üzerindeki ilk önemli etkisi olarak yaşanır¹⁷. Bunu, Türkiye'nin dışsattımında önemli yeri bulunan

¹⁵ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 412 – 414.

¹⁶ Gülten KAZGAN; *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 2002, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 64.

¹⁷ İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN; *1929 Dünya Buhanında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara 1983, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, s. 78 – 80.

Ülkelerin, 1929 Büyük Bunalımı'nın etkisiyle dışalım gçlg içine düşmesi ve buna bağlı olarak Türkiye'nin özellikle tarımsal mallardan oluşan dışsatımının önemli ölçüde azalması izler¹⁸. Bu arada, dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine dönmesi ve Türkiye'nin dışalım mallarında düşüşün olmasına karşın bu düşüşün, Türkiye'nin dışsatım mallarındaki düşüşün çok gerisinde kalması, Türkiye ekonomisi üzerinde olumsuz anlamda belirleyici olur¹⁹. Tüm bunların sonucunda, fiyatların ve ulusal gelirin hızlı bir biçimde dřmesi²⁰ ülkeyi genel bir ekonomik durgunluk içine sürükler.

Ülkenin içine dştg bu ekonomik durgunluk, kuşkusuz, ekonomi politikalarının değiştirilmesi aşamasında önemli bir etki yapacaktır. Ancak ekonomik durgunluğun yarattığı toplumsal ve siyasal sorunları dışlayarak, bu etkiyi ele almak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, doğru değildir. Bu nedenle, ekonomik alanda yaşanan sorunların, ciddi bir toplumsal muhalefete yol açtığını; söz konusu toplumsal muhalefetin de rejimi tehdit eder bir biçimde bydgn, incelediğimiz dönemin önemli bir özelliği olarak kaydetmek gerekir. Bu da en açık biçimde, 12 Ağustos 1930 tarihinde Mustafa Kemal'in zendirmeleleriyle Fethi [Okyar] Bey'in genel başkanlığında kurulan SCF (Serbest Cumhuriyet Fırkası) rneğinde grlebilir²¹.

¹⁸ Söz konusu dönemde Türkiye'nin dışsatımındaki azalmaya ilişkin olarak a.g.e., s. 88 – 90. Türkiye, 1929 Büyük Bunalımı sırasında, dışsatımı yüzde 30 – 45 arasında azalan ülkeler dilimindedir. Bu dilim, söz konusu dönemde, dışsatımı en az düşen evre ülkelerini kapsar. a.g.e., s. 31. Ancak yine de bu düşüşün Türkiye ekonomisi üzerinde olumsuz anlamda belirleyici olacağı açıktır.

¹⁹ a.g.e. s. 84 – 85.

²⁰ 1938 yılı sabit fiyatlarıyla ulusal gelir 1930 yılında yüzde 4,1'lik, 1931 yılında yüzde 6,5'lik bir artış göstermesine karşın cari fiyatlarla 1930 yılında yüzde 23, 1931 yılında yüzde 12 oranında düşmüştür. Ulusal gelirdeki azalma, üretim miktarındaki düşme yüzünden değil, daha çok fiyatlardaki düşme yüzündendir. Bu nedenle ulusal gelirdeki en hızlı düşme, fiyatların en hızlı dştg tarım sektöründe görülmekte, diğer sektrlerdeyse düşüşü görelisi az olmaktadır. a.g.e., s. 90 – 91.

²¹ SCF'nin kuruluşunda Mustafa Kemal'in özendiriciliği açıktır. Fethi Okyar anılarında bu durumu tüm iplaklığıyla ortaya koyar. Fethi OKYAR; * Devirde Bir Adam*, İstanbul 1980, Tercüman Yayınları, s. 384 – 414. Ayrıca Mustafa Kemal, CHF ve SCF arasında tarafsız kalacağını açıklayarak, bu zendirmelerini sağlam bir zemine oturtur. a.g.e., s. 409 ve 425 – 426. Bu anlamda, Mustafa Kemal'in Fethi [Okyar] Bey'in kendisine hitaben yazdığı ve basında yer alan mektubu yine basında yer alan mektubuyla yanıtlarken tarafsızlığını dile getirmesi önemlidir. İlgili mektuplar için Tarık Zafer TUNAYA; *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859 – 1952)*, İstanbul 1952, Arba Yayınları, s. 631 – 633.

SCF'nin kuruluş nedenlerine ilişkin çeşitli görüşler olmakla birlikte²², bize göre, partinin kuruluşundaki ana neden, demokratik bir düzenin temel kurallarından olan çok partililiği Türkiye'de de sağlamaktır²³. Ancak partinin kuruluşunda, bir biçimde patlamasından kuşku duyulan toplumsal muhalefetin, devrimi ve rejimi hedef almayan bir kanala yönlendirilmesi dürtüsünün de etkili olduğunu belirtmek gerekir²⁴. Kuşkusuz, bu iki neden

²² SCF'nin kuruluş nedenlerine ilişkin görüşler için Çetin YETKİN; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul 1982, Karacan Yayınları, s. 67 – 83. Ayrıca Tarık Zafer TUNAYA; a.g.e., s. 623 – 624.

²³ Türk Devrimi'nin hedefinin demokrasi olduğuna ilişkin bir kuşku, kanımızca, yoktur. Bu sav, kimi zaman, Mustafa Kemal döneminde demokrasinin olmayışı öne sürülerek eleştirilir. Ancak bu eleştiriyi yaparken, o günün Türkiye'sinin ve o günün dünyasının koşullarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ilk olarak, söz konusu ettiğimiz dönemde demokrasinin gereksediği koşulların Türkiye'de oluşmamış olduğu görülür. Zaten Türkiye Cumhuriyeti tarihinin "tek parti dönemi" olarak adlandırılan yılları, önemli ölçüde, demokrasinin gereksediği koşulların oluşturulmasına ayrılacak ve bu yıllar, yarattığı demokratik kültürle, Türkiye demokrasi tarihinin başarılı yılları olarak tarihteki yerini alacaktır. Öyle ki Türkiye, son dönemlerde bile, demokrasinin alt yapısal koşullarını tam olarak sağlayamasa da, o yıllarda yaratılan demokratik kültürle, kimi aksaklık ve eksikliklerine karşın, demokratik bir düzeni sürdürecektir. Bu bağlamda, ikinci olarak o günün dünyasındaki demokrasi anlayışının, günümüz dünyasındaki demokrasi anlayışının çok gerisinde olduğunu da kaydetmek gerekir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'nin, o günün dünyasında, demokrasi açısından ileri bir düzeyde olduğu görülür. Bu konuya ilerleyen bölümlerde dönülecektir.

²⁴ Bu görüş için Tefik ÇAVDAR; "**Serbest Fırka**", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 8, s. 2053. Ancak bu savı dikkate alıyormamız, SCF'nin içten olmayan duygularla ve yapay olarak örgütlendiği görüşünü benimsediğimiz anlamına gelmemelidir. SCF'nin içten olmayan duygularla ve yapay olarak örgütlendiğine ilişkin görüşler açısından önemli bir örnek olarak Mete TUNÇAY; **T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923 – 1931)**, İstanbul 1992, Cem Yayınevi, s. 245 – 249. Bu noktada, Mustafa Kemal'in içten olduğuna ilişkin örneğiye, Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk Türkiye büyükelçisi John Grew'den aktarmayı uygun bulduk. Grew konuya ilişkin şunları kaydetmektedir: "Gazi, 1925'den beri Türk politik hayatının taşıdığı anormal karakterin açıkça farkındaydı ve Batı demokrasisi ve parlamento kurallarına daha çok yaklaşmak için Türkiye'nin iç ve dış durumunun uygun geleceği anı büyük bir heyecanla beklemekteydi. Gazi'nin çok yakın bazı arkadaşlarıyla iki partili sistemi 1928'de tartıştığına inanmak için nedenler vardır ve Gazi'nin emriyle bir muhalefet partisinin kurulması, öteki reformların yapılış şekillerine tamamen uygun olduğu gerçeğini kabul etmek gerekir." John GREW; **İlk ABD Büyük Elçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve İnönü**, Çev. Muzaffer AŞKIN, İstanbul 2000, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., s. 127. Grew ayrıca şunları da kaydetmektedir: "Gazi yavaş yavaş şu görüşe varmıştır ki, tek parti sistemi Avrupa ve Batı ile karşılaştırılınca Türkiye için bir aşâğılık işaretidir. Amerikalı ve Avrupalı yazarlar son günlerde çoğunlukla şekil bakımından Batılı, fakat gerçekte Doğulu olarak tasvir ettikleri Türk diktatörlüğünden çok söz etmişlerdir. Türkiye'nin bu şekilde eleştirilmesi Gazi'nin hiç hoşuna gitmemiştir. ... Bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açan birinci neden bu." a.g.e., s. 134 – 135. Bu noktada, Süreyya İlmen'in Mustafa Kemal'den aktardıkları da Grew'in düşüncelerini doğrulamaktadır: "Bu iki fırka birbirile çarpışacak, birbirlerini kontrol edecek, birbirleriyle mücadelede bulunacaklardır; lâkin dünyaya karşı da Türklerde de bir terbiye-i siyasiye mevcut olduğunu ispat edeceksiniz, dediler." Süreyya İLMEN; **Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka**, İstanbul 1951, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, s. 69. SCF'nin içten duygularla kurulduğu yönündeki sav, Mustafa Kemal'in, kız kardeşi Makbule [Atadan] Hanım'ı SCF'ye üye yapmasıyla da desteklenebilir. Bu konuyla ilgili gelişmeleri Fethi [Okyar] Bey şöyle aktarmaktadır: " ... Gazi, yanında bulunan hemşiresi Makbule Hanım'a "Sen de

birbirinden kopuk değildir. Tek partili bir düzen içinde, bunalımlarını siyasal düzlemde ifade edemeyen kitlelerin, varolan siyasal düzenin kuralları dışına çıkarak, kendilerine ifade yolu arayacakları açıktır. Bunun, o günün Türkiye'si özelinde, devrimi ve rejimi hedef durumuna getireceği söylenebilir. Bu durumda, çok partili siyasal yaşama geçmek, hem devrim ve rejim açısından bir güvence sistemi getirecek, hem de devrimi ve rejimi daha ileri bir noktaya taşıyacaktır.

Çalışmamızın kapsamı, SCF'ye ilişkin belgelerin ayrıntılı bir biçimde incelenmesine engeldir. Ancak partinin program ve tüzüğüne kısaca değinmenin yerinde olacağını düşünüyoruz. Parti programının ilk maddesinde, partinin, cumhuriyetçilik, ulusçuluk ve laiklik ilkelerine bağlı olduğu vurgulanıyor; parti tüzüğüne ilgili maddelerinde de varolan anayasal düzene bağlılık dile getiriliyordu. Parti programının ve parti tüzüğüne diğer maddeleriyle ağırlıklı olarak ekonomik sorunlara ilişkindi. Bu maddelerde, özel girişimcilğe ağırlık verileceği, devletin ekonomiye karışmasının sınırlı bir düzeyde tutulacağı, yabancı sermayenin özendirileceği kaydediliyor; vergilerin ağırlığı ve toplanma biçimi eleştiriliyordu²⁵. Parti programının ve tüzüğüne ekonomik ilkelerle ilgili boyutu, partinin adında²⁶ yer alan "serbest" kavramını, bizce, açıklamaktadır. Parti programının ve tüzüğüne, başta cumhuriyetçilik, ulusçuluk ve laiklik ilkelerine bağlılığı olmak üzere, varolan anayasal düzenle çelişmeyen boyutuysa benzer bir biçimde, partinin adında yer alan "cumhuriyet" kavramını açıklar.

Ana hatları yukarıda verilmeye çalışılan bu program ve tüzüğüne, geniş kitleler için çözüm önerileri getirmediği açıktır. Ancak programının ve tüzüğüne bu özelliğine karşın, SCF'nin kuruluşunun hemen ardından

---

Fethi Bey'in fırkasına geç" dedi. Makbule Hanım "Emredersiniz Paşam" cevabını verdi. Gazi, bana hitaben "Nasıl, hemşiremi fırkana verirsem memnun olur musun?" [dedi]. Ben "İftihar ederim efendim" [dedim]. Gazi, "Daha ne yapayım? İşte hemşiremi de fırkana veriyorum. Seni daha nasıl memnun edeyim" [dedi]. Fethi Okyar; a.g.e., s. 460.

²⁵ SCF'nin programı ve tüzüğü için Tarık Zafer TUNAYA; a.g.e., s. 633 – 635.

²⁶ SCF'nin adı bizzat Mustafa Kemal tarafından belirlenmiştir. Fethi OKYAR; a.g.e., s. 406.

büyük bir ilgi uyandırdığı ve geniş kitleler tarafından desteklendiği bilinmektedir²⁷. Hatta partinin, kısa süre içinde, “kitlelerin dili ve dileği” durumuna geldiği bile söylenebilir²⁸. Bu anlamdaki en çarpıcı gelişmeyse kanımızca, Fethi [Okyar] Bey’in Ege gezisi sırasında²⁹ İzmir’de yaşanmıştır. Aslında Fethi [Okyar] Bey’in, Ege gezisi başlarken, halkın SCF’ye göstereceği tepkiden ve hatta Fethi [Okyar] Bey’in can güvenliğinin tehlikede olduğundan korkuluyordu³⁰. Öyle ki Fethi [Okyar] Bey’den önce İzmir’e gelen Adalet Bakanı Mahmut Esat [Bozkurt] Bey, Fethi [Okyar] Bey’in İzmir’e gelmemesinin daha doğru olacağını bir telgrafla Mustafa Kemal’e bildirmişti³¹. Ancak İzmir’deki havanın hiç de beklendiği gibi olmadığı çok geçmeden anlaşıldı. Büyük halk kitleleri, coşkun gösterilerle ve “Yaşasın Fethi Bey” sesleri arasında Fethi [Okyar] Bey’i karşıladı³². Gittikçe ortamın gerginleştiği İzmir’de³³, “Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey” sesleri de çok geçmeden “kurtar, bizi kurtar”a dönüştü:

²⁷ Çetin YETKİN; a.g.e., s. 109 – 110. Fethi Okyar anılarında SCF’nin kuruluş haberlerinin basın aracılığıyla duyulmasından hemen sonra yaşadıklarını şöyle dile getirir: “Otelde adıma müteaddid telgraflar ve mektuplar buldum. Cümlesi hemen aynı anlamda olarak fırkanın kuruluşunu candan alkışlamakta ve fırkaya katılma arzusunu göstermekte idiler. Memlekette bir anda beklenilmeyen ve ümit edilmeyen heyecanlı ve ümitli alaka belirmişti. Her taraftan fırkaya katılma müracaatları akmaya başlamıştı.” Fethi OKYAR; a.g.e., s. 448.

²⁸ Şevket Süreyya Aydemir “... ne kadar suni olsa da ortaya bir parti çıkışının, basında ve halk arasında uyandırdığı beklenilmeyen ilgi, hem Gazi’nin, hem ortaya sürülenlerin tahmin edebileceklerini aştı” diye yazarak, SCF’nin homurdanan halk kalabalıklarının birden bire dili ve dileği halini aldığını kaydeder. Şevket Süreyya AYDEMİR; Tek Adam, C. 3., İstanbul 1992, Remzi Kitabevi, s. 382.

²⁹ Bu gezi İzmir’den başlamış ve Aydın, Manisa, Balıkesir ve Akhisar gibi merkezleri kapsamıştır. Fethi [Okyar] Bey, gezisine başlamak üzere 3 Eylül 1930 tarihinde gemiyle İstanbul’dan ayrılmış ve 4 Eylül 1930 tarihinde İzmir’e varmıştır. Çetin YETKİN; a.g.e., s. 166.

³⁰ Bu nedenle Başbakan İsmet [İnönü] Paşa İzmir Valisi Kazım [Dirik] Bey’e bir telgraf çekerek, Fethi [Okyar] Bey’in düşüncelerini tam bir özgürlük ve güvenlik içinde dile getirebilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istemişti. Hasan Rıza SOYAK; Atatürk’ten Hatıralar, C. 2., İstanbul 1973, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, s. 431 – 432.

³¹ Bu telgrafla ilgili olarak Ahmet AĞAOĞLU; Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul 1994, İletişim Yayınları, s. 37.

³² Bu durumu Ahmet Ağaoğlu anılarında şöyle anlatmaktadır: “Vapur ilerliyordu. Uzaktan şehir gözükmeğe başladı. Dürbünlerle baktık. Bütün sahil halkla dolmuştu! Acaba Mahmut Esat Bey’in haberi doğru olmasın?.. Doğrusu ikimiz de söylemeksizin içimizden endişeye düştük. Vapur yaklaşıyor, şehir tarafından yüzlerce kayık ayrılarak vapura doğru geliyor! Hayır mı, şer mi? Biz kafalarımızda bu suallerle meşgul iken bize doğru gelen kayık kafilesinden muazzam bir ‘hurra!’, ‘Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey!’ nidaları yükseldi. Müsterif olduk. Şimdi emniyetle şehri seyrediyorduk.” a.g.e., s. 57 – 58.

³³ Söz konusu gerginlikle ilgili olarak Çetin YETKİN; a.g.e., s. 170 – 172.

“... halk, Halk Partisi'nin bir gazetesini basmaya giderken, matbaada yer alan polislerin halk üzerine ateş açması bir de faciaya yol açtı. 14 yaşında bir mektepli çocuk öldürüldü. Bu hal galeyanı büsbütün artırdı. Binlerce kişilik halk dalgaları önünde ve kucağında ölen çocuğunu taşıyan ihtiyar bir baba, oğlunun cesedini Fethi Bey'in ayaklarına bıraktı ve:

– İşte size ilk kurban! Başkalarını da veririz!

diyerek haykırdı ve inledi:

– Kurtar, bizi kurtar!

Bu hazin bir manzaraydı. Ama kim, kimden kurtarılacaktı? İzmir'in düşmandan kurtarılışı ise 8 yıl olmuştu. Kurtaran da milletin başındaydı. O halde ya bu galeyan? Ya bu kurban? Hulasa [kısacası] anlaşılıyordu ki, hükümet halkı biraz ihmal etmişti.”³⁴

Fethi [Okyar] Bey, İzmir'de 7 Eylül 1930 günü, 50 bin kişiyi aşan kalabalığa, bir konuşma yaptı³⁵ ve çeşitli merkezlere uğrayarak Ege gezisini sürdürdü. Bu gezi sırasında, yeni partinin yoğun bir ilgiyle karşılaştığı belirgin bir biçimde ortaya çıkıyor; SCF, tüm gücüyle varlığını hissettiriyordu. Ancak SCF'nin yaşamı uzun süreli olmadı. 1930 yılının Ağustos ayında kurulan SCF, 1930 yılının Aralık ayında kendi kendini feshetti³⁶. Bu durumda, Cumhuriyet tarihinin ikinci çok partili siyasal yaşam deneyimi de başarısızlıkla sonuçlanıyordu³⁷. Bu başarısızlık, önemli ölçüde, SCF'nin, devrime ve onun ilkelerine karşı olanların çatisı durumuna

³⁴ Şevket Süreyya AYDEMİR; a.g.e., s. 92. Bu olayla ilgili olarak Fethi Okyar anılarında şu saptamayı yapmaktadır: Bu ['kurtar bizi'], şahsi bir dilek değildi. Çok, çok ağır iktisadi şartlar ve yaşama mücadelesi veren halkın, hür, rahat, refahlı hayat hasretinin trajik ifadesi idi.” Fethi OKYAR; a.g.e., s. 499.

³⁵ Çetin YETKİN; a.g.e., s. 173. Fethi [Okyar] Bey'in, konuşmasında ağırlıklı olarak yönetimdeki eksikliklere değindiği ve bu konuşma sırasında herhangi bir sorunla karşılaşmadığı kaydedilmektedir. Ahmet AĞAOĞLU; a.g.e., s. 64 – 65. Hatta, Ağaoğlu, “... işittiğimize göre Gazi'ye verilen raporda gûya halk arasında 'Kahrolsun Gazil' diye bağırtılar olmuştur deniyormuş! Tamamen yalandır! Aksine bağırtılar oldu! Yalnız bir kere İsmet Paşa'nın ismi hürmetsizlikle zikrolundu. Fakat Fethi Bey, derhal müdahale ederek kükredi ve İsmet Paşa'nın hizmetlerini hatırlattı” diye konuşma sırasında herhangi bir sorun yaşanmadığına ilişkin görüşünü güçlendirmeye çalışmaktadır. a.g.e., a.y. Ancak konuşma öncesinde bazı sorunlar yaşandığı, Fethi [Okyar] Bey'in engellemelerle karşılaştığı ve ancak Mustafa Kemal'in telgrafla verdiği güvence sonrasında konuşmasını yapabildiği anlaşılmaktadır. Fethi OKYAR; a.g.e., s. 499.

³⁶ Fesih bildirgesi için Tanık Zafer TUNAYA; a.g.e., s. 635.

³⁷ Buradaki “başarısızlık” nitelemesini, çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinin SCF kesiti için yapmaktayız. Çok partili yaşama geçiş sürecinin bütünü içerisindeyse bu kesiti, başarısızlık olarak değil, önemli ve yaşanması gereken bir deneyim olarak algılamaktayız.

gelmesiyle ilgilidir³⁸: Tasarlananlar bir anlamda ters tepmiş, SCF, devrimi ve rejimi hedef alanların örgütü olarak algılanmaya başlamıştı ki, tüm bunlar, beklenilmeyen gelişmelerdi³⁹.

Kuşkusuz, bu çalışma çerçevesinde, altı çizilmesi gereken asıl nokta, geniş halk kitlelerinin, SCF'ye gösterdiği ilgidir. Bu ilginin, bir ölçüde, geniş kitlelerin CHF'den (Cumhuriyet Halk Fırkası) soğumasıyla ilintili olduğu düşünülebilir⁴⁰. Ancak söz konusu kitleyi, program ve tüzüğünün yukarıda açıklanmaya çalışılan özelliklerine karşın, SCF'yi yoğun bir biçimde desteklemeye iten asıl nedeni, hız kazanan devrimler ve özellikle de ekonomik sorunlar çerçevesinde ele almak daha doğru olacaktır⁴¹. Bu durum, Mustafa Kemal'in 1930 yılının son, 1931 yılının ilk aylarını kapsayan yurt gezisi⁴² incelendiğinde daha da iyi anlaşılır. Söz konusu gezi sırasında

³⁸ İdris Küçükömer'in yaptığı şu saptama konumuz kapsamında ilgi çekicidir: "İslamcı denen akım, dini kılıfına rağmen, bazı sınıfları, daha doğrusu bazı üretim gücü sahiplerinin ideolojisini biçimlendiriyordu. ... Bu akımla bir doktrin çerçevesine sığdırılmak istenen geniş kitleler olacaktı ve bunlara dayanarak, onlardan yararlanarak iktidara gelenler de olacaktı!" İdris KÜÇÜKÖMER; *Düzenin Yabancılaşması (Batılama)*, İstanbul 1994, Bağlam Yayıncılık, s. 14.

³⁹ Bu durum Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun şu satırlarında açıkça duyumsanmaktadır: "... Serbest Fırka'nın daha ilk faaliyetlerine başladığı günden itibaren memlekette bir takım esef verici hadiselerle yol açacağı hiçbirimizin aklından, en uzak bir ihtimal olarak dahi, geçmemişti. Kaldı ki, bu partinin drijan kadrosunu seçen bizzat Atatürk'tü ve onu teşkil edenlerin hemen hepsi Halk Partisi'ndendi. İçlerinde devrimciliklerinden, ileri fikirliliklerinden şüphe edilecek tek kişi yoktu. Partinin programını yapan Ahmet Ağaoğlu'ya, genel sekreter vazifesini alan Nuri Conker'e hangimiz gerici diyebilirdik? Bunlardan birincisini Ortodoks bir demokrasi taraftarı, ikincisini, ilk gençlik çağından beri Mustafa Kemal'in izinden yürüyen, yanından ayrılmayan aydın kafalı bir subay olarak tanımiştık. Fethi Bey'e gelince, onun şahsi ve siyasi ahlakına tam bir güven bağlamış değil miydik?" Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU; *Politikada 45 Yıl*, İstanbul 1999, İletişim Yayınları, s. 100.

⁴⁰ Bu konuyla ilgili olarak Hikmet BİLA; *CHP Tarihi (1919 – 1979)*, Ankara 1979, Özel Yayınları, s. 100 – 101.

⁴¹ Hasan Rıza Soyak, bu durumu, Mustafa Kemal'in bir saptaması olarak şöyle aktarır: "... Atatürk, bazı halk tabakalarındaki hoşnutsuzluğun amilleri arasında; aşikâr bir hal almış olan geçim sıkıntısı ile beraber, inkılâp ameliyelerinin, kökleşmiş itiyat ve inanışlar üzerinde yaptığı derin etkilerin de pek mühim yer tuttuğuna inanıyordu." Hasan Rıza SOYAK; a.g.e., s. 408. Ayrıca Mahmut GOLOĞLU; *Devrimler ve Tepkileri (1924 – 1930)*, Ankara 1972, Doğu Matbaası, s. 286 – 287.

⁴² Mustafa Kemal'in söz konusu gezisinin ilk bölümü 18 Kasım 1930 günü başlamış, 7 Ocak 1931 günü sona ermişti. Gezinin ikinci bölümüyse 26 Ocak 1931 – 4 Mart 1931 tarihleri arasında gerçekleştirilmişti. Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul, Kırklareli, Edirne ve Bursa gezinin ilk bölümünün; İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Antalya, Mersin, Malatya, Adana, Konya ve Afyonkarahisar'ısa gezinin ikinci bölümünün kapsadığı illerdi. Ahmet Hamdi BAŞAR; *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara 1981, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, s. III.

karşılaşılan gerçekleri, Mustafa Kemal'in şu sözleri açık bir biçimde ortaya koymaktadır:

"Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunaliyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen derin, şikayet dinliyoruz... Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi bir perişanlık içinde... Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz; maateessüf [ne yazık ki] memleketin hakiki durumu bu işte!..."⁴³

SCF örneği kapsamında aktardığımız bu gelişmelerin, bizce, Türkiye'de ekonomi politikalarının köklü bir biçimde değişmesinin başlıca nedenlerinden biri olduğuna kuşku yoktur. Yukarıda nedenlerini aktarmaya çalıştığımız ekonomik durgunluğun geniş kitleler üzerinde yarattığı baskı, bu baskının ciddi bir toplumsal muhalefete neden olması ve toplumsal muhalefetin de rejimi tehdit eder biçimde büyümesi ekonomi politikalarının kökten değişmesini derinden etkileyen gelişmelerdir.

Ekonomi politikalarının köklü bir biçimde değişmesinin bir başka nedeninin de ilk taksitinin ödemesi yaklaşan Osmanlı dış borçları olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan Osmanlı dış borçları⁴⁴, Lozan Barış Konferansı'nın en önemli

⁴³ Hasan Rıza SOYAK; a.g.e., s. 405.

⁴⁴ Osmanlı ekonomisi, 16. yüzyılın ortalarında bir dizi mali sorunla karşı karşıya kalmıştı. Bu sorunlar, 19. yüzyılın ortalarında şiddetli bir biçimde duyumsanmaya başladı. Osmanlı maliyesinin içine düştüğü bunalımı bütçe hesaplarını inceleyerek saptamak olanaklıdır. Örneğin, 1841 – 1842 mali yılı bütçesinde 562,9 milyon kuruşluk gelir ve 567 milyon kuruşluk gider bulunmaktaydı. Bu durumda yaklaşık 4,2 milyon kuruşluk bir bütçe açığı ortaya çıkıyor, bu açık da bütçe gelirinin yüzde 0,7'sine denk geliyordu. 1849 – 1850 mali yılına ilişkin veriler, durumun daha da kötüleştiğini ortaya koymaktadır. 1849 – 1850 mali yılında gelir 710 milyon kuruş, gider 799 milyon kuruş olarak hesaplanmış, 89 milyon kuruşluk bir bütçe açığı doğmuştu. Bu veriler, bütçe açığının bütçe gelirine oranının yüzde 12,4'e kadar yükseldiğini göstermekteydi. 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin bütçeleriyle ilgili olarak Tefvik GÜRAN; **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841 – 1861)**, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 18 – 25. Osmanlı merkezi yönetimi mali sorunlarına uzun vadeli çözümler bulamıyordu. Yaptığı, iç piyasadan borçlanarak ya da taşşiş işlemlerine başvurarak hazineye ek gelir sağlamaktı. Ancak iç piyasadan borç bulmak zaman içinde zorlaştı ve taşşiş işlemleri de hazineye ek gelir sağlama yönündeki işlevini yitirdi. Taşşiş işlemlerinin bu işlevini yitirmesiyle ilgili olarak Zafer TOPRAK; **İttihat Terakki ve Devletçilik**, İstanbul 1995, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 6. Osmanlı Devleti de bu mali koşullar altında ve 1853 – 1856 Rus Savaşı'nın getirdiği olağanüstü ortam içinde dış borçlanmaya gitti. İlk dış borcunu da 1854 yılında Londra ve Paris borsalarında 3 milyon İngiliz Sterlini tutarında tahvil satarak yaptı. Bu borçlanmayı

sorunlarındandı. Yapılan görüşmeler sonucunda, Osmanlı dış borçlarının, kendisine Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak katan devletlerle Türkiye arasında paylaştırılması kararlaştırıldı. İlgili devletlere düşen taksitlerse Duyun-u Umumiye Meclisi tarafından belirlenecek; Türkiye'ye düşen borcun ödeme koşullarıysa ayrıntılı bir biçimde, Paris'te toplanacak bir komisyonda ele alınacaktı⁴⁵. Türkiye'nin borçlarını ödeme koşulları 1928 yılında kesinliğe kavuştu: Türkiye, 1912 yılı öncesine ilişkin Osmanlı dış borçlarının yüzde 62,5'ini, 1912 yılı sonrasına ilişkin Osmanlı dış borçlarının da yüzde 73,4'ünü yükleniyordu. Buna göre, Türkiye'ye düşen borç tutarı 82,5 milyon lira olarak hesaplanıyor; bu tutar, faizlerle birlikte, 107,5 liraya çıkıyordu. Ancak alacaklılar, 6 Ağustos 1924 ve 13 Haziran 1928 arasındaki taksitlerini almaktan vazgeçince; Türkiye'nin ödemeleri 1929 – 1936 döneminde her yıl için 2 milyon, 1936 – 1942 döneminde her yıl için 2,4 milyon, 1942 – 1947 döneminde her yıl için 2,8 milyon, 1947 – 1952 döneminde her yıl için 3,2 milyon ve 1952 – 1954 döneminde de her yıl için 3,4 milyon lira olarak saptandı⁴⁶. Bu tabloya göre, Türkiye, Osmanlı dış borçlarının ilk ödemesini 1929 yılında gerçekleştirecekti. Osmanlı dış borçlarının ilk taksitinin yaklaşması, Türkiye'de para ve kambiyo bunalımı yaratıyor⁴⁷; bu, diğer nedenlerle birleşip, Türkiye'de yaşanacak köklü ekonomi politikası değişikliğinin habercisi oluyordu.

---

diğerleri izledi ve Osmanlı Devleti yüksek faiz oranlarıyla Avrupa finans çevrelerine hızlı bir biçimde borçlandı. Aslında resmi anlaşmalarda dış borçların faiz oranları yüzde 4 – 6 arasında değişiyordu. Ziya KARAMURSAL; *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 92 – 115. Ancak tahvillerin nominal değerlerinin altında satılması ve tahvilleri Avrupa piyasalarında satan mali kuruluşların önemli oranlarda komisyon alması, borçların faiz oranlarını, resmi anlaşmalarda görülen oranların çok üzerine çıkartıyordu. Bunun bir örneği için Yahya S. TEZEL; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)*, İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 82. Yüksek faiz oranlarıyla Avrupa finans çevrelerine borçlanmak, kısa süre içinde Osmanlı Devleti'ni ağır bir borç yükü altına soktu ve bu sorun Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarıldı.

⁴⁵ Söz konusu kararlarla ilgili olarak Seha L. MERAY (Çev.); *Lozan Barış Konferansı – Tutanaklar Belgeler*, C. 8, İstanbul 1993, Yapı Kredi Yayınları, s. 13 – 15.

⁴⁶ İsmail Hakkı YENİAY; *Yeni Osmanlı Borçları*, İstanbul 1964, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, s. 143 – 146.

⁴⁷ İlk taksiti yaklaşan Osmanlı dış borçlarının yol açtığı para ve kambiyo bunalımıyla ilgili olarak Korkut BORATAV; a.g.e., s. 36 – 37.

Bu durumda, incelediğimiz dönemde, Türkiye’de ekonomi politikalarının köklü bir biçimde değişmesine yol açan temel nedenleri, aşağıdaki gibi, özetlemek olanaklıdır:

1. Ekonomik anlamdaki hedefin ulusal ve bağımsız bir ekonomik yapı üzerinde kalkınmak ve bu kalkınmayı da sanayileşme yoluyla sağlamak olmasına karşın 1923 – 1929 döneminin anlamlı bir sanayileşme sürecini içermemesi,
2. Çeşitli iç ve dış nedenlerle ülkenin genel bir ekonomik durgunluk içine girmesi ve bu durgunluğun rejimi tehdit edebilecek bir toplumsal muhalefete yol açması,
3. İlk taksitinin ödemesi yaklaşan Osmanlı dış borçlarının yarattığı para ve kambiyo bunalımı.

Ekonomi politikalarının köklü bir biçimde değişmesine yol açacak nedenlerin, ilgili dönemin olanakları içinde anlam kazanıp, önce korumacılığa, ardından da devletçiliğe geçişi hazırladığı ortadadır. Bu olanakların da, kanımızca, en önemlileri 1929 Büyük Bunalımı’yla Lozan Anlaşması’na ek olarak imzalanan ve Türkiye’nin gümrük tarifelerini yükseltmesini engelleyen sözleşmenin süresinin dolmasıyla ilgilidir.

Gelişmiş kapitalist ekonomileri etkisi altına alarak başlayan 1929 Büyük Bunalımı’nın en önemli sonucu, devletin – özellikle yatırım harcamalarını artırarak – ekonomide etkin rol oynaması düşüncesini beslemesi olmuştu⁴⁸. Uygulama da bu yönde geliyordu. Bu dönemde Fransa’da gündeme gelen güdümlü ekonomi, İngiltere ve ABD’de (Amerika Birleşik Devletleri) kamu harcamalarının artırılması, İtalya ve Almanya’da kurulan faşist yönetimler bu bakımdan anlamlıdır. Az gelişmiş – gelişmemiş ekonomilerse aynı dönemde, koruma duvarlarının ardına sığınarak, içe

⁴⁸ Bu görüş John Maynard Keynes tarafından sistematikleştirmiş ve Keynesyen ekonomi anlayışının temeli olmuştu. Keynes’in “eksik istihdam dengesi” olarak adlandırdığı durumdan kurtulmak için önerdiği modele ilişkin olarak John Kenneth GALBRAITH; *A History of Economics*, Londra 1991, Penguin Books, s. 232 – 235.

dönük (ithal ikameci) sanayileşme hamlelerinin ilk adımlarını atıyorlardı. Dünya ekonomisiyle hammadde dışsatımcısı ve ağırlıklı olarak sanayi tüketim malı dışalımıcısı olarak bütünleşen ve serbest dış ticaret rejimi uygulayan bu ülkeler, 1929 Büyük Bunalımı sırasında, hammadde fiyatlarının sanayi malların fiyatlarından çok daha yüksek oranlarda düşmesi nedeniyle dışalım kapasitesinde ciddi daralmalar yaşamaya başlamışlardı. Dışalımın reel olarak düşmesiye bu ülkelerdeki toplam tüketim hacminde ve yaşam koşullarında gerilemelere yol açıyordu. Bu durumda, dışalım denetleyen koruma önlemlerine başvurarak içe dönük sanayileşme bir ekonomi politikası izlemek, tek çıkar yol gibiydi. 1929 Büyük Bunalımı'nın hem gelişmiş hem de az gelişmiş – gelişmemiş ekonomiler kapsamında yarattığı, devletin ekonomiye karışmasını tetikleyici bu etki, Türkiye'de önce korumacılığa ardından da devletçiliğe geçişin olanaklarından biri olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede içinde, kapitalist olmayan bir sistem içinde planlı ekonomi politikaları uygulayarak 1929 Büyük Bunalımı'ndan etkilenmeyen ve gelişme çizgisini koruyan SSCB'nin önemli bir örnek olarak dikkat çektiğini de belirtmek yerinde olacaktır⁴⁹.

Türkiye'de önce korumacılığa daha sonra da devletçiliğe geçiş hazırlayan olanakların bir diğeriye Lozan Barış Anlaşması'na ek olarak imzalanan ve Türkiye'nin gümrük tarifelerini yükseltmesini engelleyen sözleşmenin süresinin dolması kapsamında ele alınabilir. Daha önce değindiğimiz bu sözleşmenin süresinin dolması, Türkiye'nin korumacı özellikler taşıyan yeni bir gümrük tarifesini uygulamaya koymasını

---

⁴⁹ "Kara Perşembe" olarak anılan 24 Ekim 1929 tarihinde New York borsasının çöküşüyle tepe noktasına ulaşan 1929 Büyük Bunalımı'nın, büyük ölçüde, I. Dünya Savaşı sonrasını izleyen ekonomik büyümenin sona ermesinden kaynaklandığı söylenebilir. Çok yüksek fiyatlardan satılan hisse senetlerinin yarattığı parasal genişleme, taşınmazların (gayrimenkul) fiyatlarındaki spekülasyonlarla birleşerek krizin tepe noktasına ulaşmasında etkili olmuştu. Kriz, 1931 – 1933 yılları arasında, ABD'nin Avrupa devletlerine verdiği borçları kesmesine neden olduğundan, Avrupa da krizin etkisine girdi, dünya ekonomisi önemli ölçüde sarsıldı. 1929 Büyük Bunalımı'yla ilgili olarak Charles P. KINDLEBERGER; **Manias, Panics, and Crashes**, New York 1996, John Wiley & Sons, Inc., s. 56 – 60 ve John Kenneth GALBRAITH; a.g.e., s. 70 – 86.

sağlayacak ve ekonomi politikalarının da korumacılığa doğru evrilmesinin önünü açacaktır⁵⁰.

---

⁵⁰ 1916 ve 1929 yıllarında yürürlüğe giren gümrük tarifelerinin koruma dereceleri için Orhan KURMUŞ; "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, s. 196.

1.1.3. Devletçilik

Türkiye, 1930'lu yılların başında, köklü bir ekonomi politikası değişikliğine sahne oldu. Bu dönemde, bu türden bir değişikliğin nesnel nedenleri ve olanakları hazırды. Söz konusu neden ve olanakları bir önceki bölümde göstermeye çalıştık. Bu bölümdeyse Türkiye özelinde devletçi uygulamalar ve Türkiye'de devletçiliğin belirgin özellikleri üzerinde duracağız.

Türkiye'de 1929 – 1939 yılları arası döneminde uygulanan ekonomi politikaları açısından iki belirleyici unsurun öne çıktığı, kanımızca, açıktır. Birbirleriyle iç içe olan ve kısa bir süre dışında uygulamada da bir arada gözüken bu iki unsurdan birincisi "korumacılık", ikincisi de "devletçilik"tir. 1929 yılından 1932 yılına kadar olan süre içinde, "salt" korumacı önlemlerle yetinildiği görülür. 1932 yılı, devletçi politikalara ani bir geçişi temsil eder. Bu bakımdan, 1932 yılını, bir kırılma noktası olarak göstermek olanaklıdır. 1933 – 1939 yılları arası dönemdeyse korumacılık ve devletçilik, bir arada, dönemin ekonomi politikalarına damgasını vurur.

Yukarıda da belirtildiği gibi, salt korumacı önlemler, devletçilikten daha önce gündeme gelmiş ve yaklaşık iki yıl boyunca uygulama alanı bulmuştur. Korumacılığın bir kaç temel amaçla gündeme geldiğini öne sürmek olanaklıdır. Bu amaçlardan biri, dış ticaretin denetimine; bir başka deyişle, dış ticaretin açık değil fazla vermesini sağlamaya yöneliktir. Bu anlamda, Lozan Barış Anlaşması'na ek olarak imzalanan ticaret sözleşmesinin süresinin dolmasının ardından, koruma gücü çok daha yüksek yeni bir gümrük tarifesinin uygulamaya konması, dışarıya kotalar getirilmesi ve dışsatımı denetleme yetkisinin hükümete verilmesi önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkar¹.

¹ 10 Haziran 1930 tarih ve 1705 sayılı "Ticarette Tağışın Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun" dış ticaret konusunda hükümeti gerekli kararları almaya yetkili kılan hükümler içermektedir. 22 Temmuz 1931 tarih ve 1873 sayılı "Ticaret Mukavelesi ve Modus Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata

Korumacı politikaların bir başka amacıysa kambiyo denetimine ilişkindir². 20 Şubat 1930 tarihinde çıkartılan Türk parasının değerinin korunmasıyla ilgili yasa, bu yoldaki adımların en önemlilerinden biri olarak gösterilebilir. Bu yasayla hükümete, Türk parasının değerinin korunmasıyla ilgili önlemler alma yetkisi veriliyor; hükümetin bu yetkisi, aynı yasanın kapsamında olan cezalarla güçlendiriliyordu³. Bu bağlamdaki bir başka önemli adımınsa Bankalar Konsorsiyumu'nun kurulmasıyla atıldığı söylenebilir. 24 Mart 1930 tarihinde çalışmalarına başlayan bu konsorsiyum, Maliye Bakanlığı'yla bankalar arasında özel bir şirket olarak kurulmuş ve kambiyo piyasasına önemli ölçüde kararlılık kazandırmayı başarmıştır⁴. Türkiye'de kambiyo denetiminin en önemli adımıysa kuşkusuz, uzun bir hazırlık döneminin ardından, 11 Haziran 1930 tarihinde, TCMB'nin (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) kurulmasıyla atılmış, TCMB'nin kurulmasıyla, kambiyo denetimi yolunda önemli bir aşamaya ulaşılmıştır⁵.

Memnuiyetler veya Tahdit veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun"sa ülke ekonomisini korumak için gerektiğinde çeşitli malların dışalımını ruhsat yöntemine bağlamaya, sınırlamaya ya da yasaklamaya hükümeti yetkilendirmektedir. Bunlar, dış ticaretin devlet tarafından denetimine ilişkin önemli düzenlemeler niteliğindedir. Korkut BORATAV; **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara 1982, Savaş Yayınevi, s. 90 – 92.

² 1923 – 1929 yılları arası dönemde Türk parasının değerinin büyük ölçüde piyasa güçleri tarafından belirlendiği söylenebilir. Buna karşın, hükümet, zaman zaman, spekülasyon hareketleri önlemek de istemiştir. Bunun önemli kanıtlarından biri, Kambiyo Esham ve Tahvilat Borsası'na yönelik iyileştirme girişimleridir. Ancak bu girişimlerin, daha çok, bazı borsa oyunlarını denetim altına almaya dönük olduğu açıktır. İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN; **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Ankara 1997, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, s. 225 – 226. Benzer bir biçimde hükümet, 1 Mart 1927 tarihinde kambiyo denetimini sağlamaya yönelik bir dizi kuralı yürürlüğe koymuştur. Bu kurallara göre, bankalar ve bankerler kendi aralarında, Türk parasıyla döviz alıp satamayacaklardı. Aynı kurullarla sanayiciler ve işadamlarının döviz alım satımları çeşitli sınırlar içinde belirlenmişti. Ayrıca söz konusu kurullar, kişilerin kar amacıyla döviz alım satımı yapmasını da yasaklamıştı. Bu kurullarla ilgili olarak a.g.e., s. 229 – 230. Hükümetin 30 Mayıs 1929 tarihinde 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Yasası'yla kambiyo denetimine ilişkin bir başka girişimi daha olmuştur. Bu yasayla dövizler üzerinde spekülasyon yasaklanıyor, kişi ve kurumların gereksinimleri olmadıkça döviz alıp satamayacakları hükme bağlanıyordu. Ancak bu yasa da kambiyo denetimine sınırlı bir kontrol getirmekten öteye gidememiştir. a.g.e., s. 230 – 231.

³ 1567 sayılı söz konusu yasayla ilgili olarak a.g.e., s. 235 – 237.

⁴ Bankalar Konsorsiyumu'yla ilgili olarak a.g.e., s. 237 – 241.

⁵ TCMB'nin kuruluşuyla, kuruluş sırasındaki hukuki yapısı, sermayesi, temel görevleri, yetkileri ve finansmanı ile ilgili olarak Öztin AKGÜÇ; **100 Soruda Türkiye'de Bankacılık**, İstanbul 1992, Gerçek Yayınevi, s. 130 – 141. Ayrıca Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'yla ilgili temel bir kaynak için Haydar KAZGAN, Murat ÖZTÜRK ve Murat KORALTÜRK; **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, İstanbul 2000, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti. Merkez Bankası'nın kuruluşu sırasında Türkiye İş Bankası'nın, Türkiye İş

Görüldüğü gibi, korumacı politikaların temel amacı, bir boyutuyla dış ticareti, diğer boyutuyla da kambiyo piyasasını denetim altına almaya yöneliktir. Bunlara bir de, kamu harcamalarını kamu gelirleriyle dengeleme isteğini eklemek yerinde olacaktır⁶.

Salt korumacı önlemlerin, Türkiye'nin o günkü koşullarında yeterli olmadığı açıktır. Türkiye'nin o günkü koşulları, bu türden önlemlerin, ekonominin genişletilmesini sağlayacak girişimlerle desteklenmesini gerektirmektedir. Bu da, incelediğimiz döneme ilişkin olarak, ağırlıklı olarak, devletçi uygulamalarla sağlanmış; korumacılık, devletçilikle tamamlanmıştır. Bu durum, kuşkusuz, köklü bir "ekonomi politikası değişikliği"ne işaret etmektedir. Ancak bunun bir "sistem değişikliği" olmadığı altını çizmek gerekir. Değişen, yalnızca, kapitalist gelişme modelinin öznesidir. Bu özne, devletçilik öncesi dönemde "özel girişim"ken, devletçi uygulamaların gündeme geldiği dönemde "devlet" olmuştur. Türkiye, artık, sanayileşme yoluyla kalkınma hedefine, özel girişim eliyle değil, devlet eliyle ulaşmaya çalışacaktır.

Yukarıda sözü edilen köklü ekonomi politikası değişikliğinin kamuoyuna yansıyan ilk işaretinin Başbakan İsmet [İnönü] Paşa'dan geldiği söylenebilir. Başbakan İsmet [İnönü] Paşa, 12 Şubat 1929 tarihinde, yerli mallar haftasının açılışında yaptığı konuşmasında, hükümetin ekonomik yaşamın içinde yer almasına ilişkin düşüncelerini şu tümcelerle açıklar:

"... milli iktisat bahsında açıktan ve kendi kendini yemekten kurtulmak, sonra aktif bir iktisadi inkişafa [gelişmeye] girmek hükümetçe ve milletçe bir çok teşkilata ve içtimai [sosyal] tedbirlere lüzum gösteriyor. Hükümet teşkilatının ve milli teşekküllerin iktisadın her sahasında müdahaleleri zaruri görünüyor. ... biz hükümetin, memleket iktisadiyatına her sahada

---

Bankası'nı merkez bankasına dönüştürme girişimleriyle ilgili olarak Uygur KOCABAŞOĞLU vd.; **Türkiye İş Bankası Tarihi**, İstanbul 2001, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 28.

⁶ Bu konuyla ilgili olarak Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1997, Remzi Kitabevi, s. 60.

yardımcı müdahalesi ve teşkilatı ile vazife ifa etmesi [yapması] lazım geldiği esasını takip ediyoruz.”⁷

Başbakan İsmet [İnönü] Paşa, bu konuşmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra, görüşlerini daha da açık biçimde ortaya koyacak ve 30 Ağustos 1930 tarihinde, demiryolunun Sivas'a ulaşması dolayısıyla yaptığı kapsamlı konuşmasında, “ılımlı” devletçiliği işaret ederek, her şeyi özel girişimden beklemenin Türkiye'nin koşullarına uymadığını dile getirecektir:

“... Liberalizm nazariyatı [kuramı] bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil [ılımlı] devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu memleketin fitri [doğuştan] temayülüdür [eğilimidir]. ... Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına [eğilimine] ve metalibine [isteklerine] yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?”⁸

1930 yılının ekim ayındaysa devletçilik olgusunun, daha da güçlü bir biçimde, Türkiye'nin gündemine oturduğu gözlemlenir. 2 Ekim 1930 tarihinde, yeni hükümet programının görüşülmesi sırasında, Başbakan İsmet [İnönü] Paşa ve Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref [Özkan] Bey'in yaptığı konuşmalar bu açıdan önem taşımaktadır. Bu görüşmeler sırasında Başbakan İsmet [İnönü] Paşa,

“... Millî iktisatta mesleğimiz malumdur. Bizim kanaatımızca Hükümetin her sahada faaliyeti nihayet millî iktisat için ya bir faide [yarar] temini, ya bir engelin bertaraf edilmesi gibi bir iktisadi gayeye teveccüh ettirilmeğe [yönelmek] lazımdır. İktidarımız dahilinde olan bütün gayretlerimizi bu uğurda sarfedeceğiz. ....”⁹

⁷ İsmet Paşanın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920 – 1933), Ankara 1933, Ankara Başvekalet Matbaası, s. 280 – 281.

⁸ a.g.e., s. 314 – 315.

⁹ Bilsay KURUÇ; Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C. 1, Ankara 1988, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 114.

demekte ve devletçilikle aynı anlamda kullandığı "milli iktisat yolu"nu nasıl seçtiklerini şöyle anlatmaktadır:

"... Gerek ecnebi dostlarımdan ve gerek yerli arkadaşlarımdan milli iktisadın bu memlekette takibi müşkül [zor] olduğunu çok delillerle işitmişimdir. "Memleketin sermayesi yoktur, milli iktisat takip edilen yolda ecnebi sermayesi getirmek güçtür. Binaenaleyh [bundan dolayı] biz milli iktisat politikası takip etmeyelim, liberal bir yol tutarsak memleketin inkişafı [gelişmesi] için daha çok sermaye getirebiliriz." Biz bu meseleyi tetkik ederken ve programımızı tayin ederken onun hilafı [karşıtı] olan mülâhazalardan [düşüncelerden] kaçınmış, onları dinlemekten korkmuş ve tahlil etmemiş adamlar değiliz. Tahkik etmişiz [soruşturmuşuz], tahlil etmişiz, hangisinin karı daha çoktur düşünmüşüz, ondan sonra milli iktisat yolunu takip ediyoruz. ...."¹⁰

Aynı görüşmeler sırasında, ekonomi bakanlığı görevine yeni atanmış olan Mustafa Şeref [Özkan] Bey de ekonomide devletçiliği tanımlamaya yönelik bir çaba içinde, şu açıklamaları yapmaktadır:

"... Milli iktisat mefhumu [kavramı] da şu ibarede hulasa edilebilir [özetlenebilir]: Memleket dahilindeki iktisadi menfaatlar kendi kendine ve alabildiğine anarşik surette faaliyet ve harekette bulunmıyacaklardır. Onlar yüksek bir ahenk ve muvazeneyi [dengeyi] temin etmek için bir noktaya doğru sevk ve tevcih edileceklerdir [yönlendirileceklerdir]. Fakat ... devletin faaliyeti ferdin faaliyeti yerine kaim [geçen] olmıyacak[tır]¹¹.

Sonunda, bu türden açıklamaların en kesin olanı Mustafa Kemal'den gelir ve Mustafa Kemal, 27 Ocak 1931 tarihinde, CHF'nin (Cumhuriyet Halk Fırkası) İzmir il kongresinde yaptığı konuşmasında, CHF'nin programının devletçi olduğunu belirtir:

"... Memleketi imar edeceğimiz derken vatandaşları en hafif mükellefiyetler [yükümlülükler] altında bırakacak değiliz. Bilakis bütün vatandaşlar

¹⁰ a.g.e., s. 121.

¹¹ a.g.e., s. 118.

icabında ağır mükellefiyetlere [yükümlülük] ve her türlü fedakarlığa tahammül edeceklerdir. Hep beraber yapacağız. Vatandaşların şunu isterim, bunu isterim demesi, şunu bunu yapmağa mecburum demektir. Bu yapılması lazım gelen şeyler için vatandaş maddi, mali ve manevi mevcudiyetini müheyya [hazır] tutarsa ancak o zaman mefkureye [ülküye] muvasalat [erişme] mümkündür. Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadi noktai nazardan [açıdan] devletçidir. Bu itibarla fırkamıza müstenit olan [dayanan] hükümeti cumhuriyenin her noktai nazardan [açıdan] vatandaşların hayatiyle, istikbaliyle ve refahiyle alakadar olması tabiidir. Halkımız tab'an [yaradılıştan] devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten talebetmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimizin tabayii [yaradılışı] ile fırkamızın programında tamamiyle bir mutabakat [anlaşma] vardır. Bu istikametten yürüyeceğiz. Ve muvaffak olacağımızda şüphe yoktur.”¹²

Mustafa Kemal'in bu konuşmasıyla fiili olarak CHF'nin programına giren devletçilik, çok geçmeden, resmi olarak da programdaki yerini alır: CHF'nin 1931 yılındaki 3. Büyük Kurultayı'nda, fırkanın altı temel ilkesi arasında, devletçilik de kaydedilir. Devletçilik, bu kurultayda benimsenen programda şöyle tanımlanmaktadır:

“Ferdî mesai [çalışma] ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete [bayındırlığa] erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icab ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdır.”¹³

CHP'nin (Cumhuriyet Halk Partisi) 1935 yılındaki 4. Büyük Kurultayı'ndaysa parti programı değiştirilerek, devletçiliğin yeniden tanımlandığı görülür. Bu programa göre, devletçilik ilkesinin tanımı şöyledir:

¹² Söz konusu konuşmanın tamamı için Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 2, Ankara 1997, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 294 – 295.

¹³ Cumhuriyet Halk Fırkası Programı, 1931, s. 11 – 12.

"Özel kınav [faaliyet] ve çalışma esas olmakla beraber, imkan olduğu kadar az zaman içinde ulusumuzu genliğe ve yurdu bayındırlığa erdirtmek için, genel ve yüksek asıglarının [çıkartmaların] gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda, devleti fiili surette [fiili olarak] ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır.

Devletin ekonomi işleri ile ilgisi fiili surette [fiili olarak] yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir.

Devletin fiili olarak [fiili olarak], hangi ekonomik işleri yapacağını belirtmesi, ulusun genel ve yüksek asıglarına [çıkartmalarına] bağlıdır. Bu lüzum üzerine, devletin, fiili olarak [fiili olarak], kendi yapmağa karar verdiği iş, eğer, özel girişim [girişim] elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmağa bağlıdır. Bu kanunda özel girişimin [girişimin] uğrayacağı zararın, devlet tarafından ödem [tazmin] şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken [ön görülürken], gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz.¹⁴

Tüm bunların sonunda da, devletçilik, 5 Şubat 1937 tarihinde, CHP'nin diğer temel ilkeleriyle birlikte anayasaya alınır: Anayasanın ikinci maddesine göre Türkiye, cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimcidir¹⁵...

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türkiye'de devletçi uygulamalar bakımından 1932 yılı bir kırılma noktasını temsil etmektedir. 1932 yılına bu özelliğini veren, bu yılın temmuz ayında, ardı ardına çıkartılan yasalardır. Söz konusu yasalarla devlete, ekonomik yaşamla ilgili çok büyük yetki ve olanaklar tanınmıştır. Örneğin 2 Temmuz 1932 tarihinde çıkartılan çay, şeker ve kahve dışalımının tek elden yönetimine ilişkin yasayla hükümete, ilgili maddelerin dışalımını tek elden yönetme yetkisi verilmektedir. Bu yasanın çıkartılması, devletin dış ticarete karışmasına ilişkin önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. 3 Temmuz 1932 tarihinde çıkartılan bir

¹⁴ C.H.P. Programı, 1935, s. 6 – 7.

¹⁵ Suna KILI ve A. Şeref GÖZÜBÜYÜK; Türk Anayasa Metinleri, Ankara 1985, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 111.

başka yasa da buğday fiyatını korumak ve düzenlemek için, hükümetin gerekli gördüğü durumlarda, Ziraat Bankası'nın buğday alıp satabileceğini ve bu faaliyetten dolayı bankanın uğrayacağı bir milyon liraya kadar olan zararın da hükümetçe karşılanacağını hükme bağlar. Bunların yanı sıra, 9 Temmuz 1932 tarihinde çıkartılan bir başka yasa da Türkiye limanları arasında düzenli posta seferleri yaparak yolcu, hayvan ya da eşya taşıma işini devlet tekeline verir ve bu işte çalışan özel kişilere ait gemileri de isteğe bağlı olarak devletleştirmeye tabi tutar¹⁶.

Ancak bizce, bu bağlamdaki en önemli gelişme, kamu kesiminden özel kesime kaynak aktarma görevini yüklenen Sınai ve Maadin Bankası'nın faaliyetlerine son verilmesidir. Sınai ve Maadin Bankası'nın faaliyetlerine son verilmesiyle bu bankanın işletmecilik görevleri, 3 Temmuz 1932 tarihinde kurulan DSO'ya (Devlet Sanayi Ofisi), bankacılık görevleri de 7 Temmuz 1932 tarihinde kurulan Sanayi Kredi Bankası'na devredilir. DSO'yu kuran yasanın gerekçesinde, büyük sanayi işletmelerin devletçe kurulup işletilmesinin bir zorunluluk olduğu belirtilmekte ve DSO, devletin sanayi girişimlerinin kurulmasına proje hazırlayarak ve projeleri uygulayarak yardım etmekle görevlendirilmekteydi. DSO, ayrıca Sınai ve Maadin Bankası'nın yönetimi altında bulunan ve devlet sermayesiyle kurulmuş tüm fabrikaları yönetecek, hammadde üretim ve sürümünü artıracak girişimlerde bulunacaktı¹⁷. Sanayi ve Kredi Bankası'ysa sanayi kuruluşların kredi gereksinimlerini karşılamakla görevlendiriliyordu¹⁸.

1932 yılının temmuz ayında yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'de devletçiliğe geçiş bakımından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Ancak 1932 yılının temmuz ayında varılan bu noktadan bazı geri adımlar da atılacak, bir anlamda, bir "geriye dönüş" yaşanacaktır. Bunun ardındaki temel nedense yaşanan gelişmelerin sermaye çevrelerinde yarattığı

¹⁶ İlgili yasalara ilişkin olarak Korkut BORATAV; a.g.e., s. 181 – 182, 184, 200 – 202.

¹⁷ DSO'nun kuruluşu, görev ve yetkileriyle ilgili olarak a.g.e., s. 190 – 191.

¹⁸ Sanayi ve Kredi Bankası'nın kuruluşu, görev ve yetkileriyle ilgili olarak Öztin AKGÜÇ; a.g.e., s. 25 – 26.

tepkidir. Bu tepki, öncelikli olarak, Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref [Özkan] Bey'i koltuğundan eder¹⁹. Mustafa Şeref [Özkan] Bey'in yerineyse sermaye çevrelerinin güvenini kazanmış bulunan İş Bankası Genel Müdürü Celal [Bayar] Bey atanır. Sözüünü ettiğimiz geri adımlar da Celal [Bayar] Bey'in ekonomi bakanı olmasından sonra gündeme gelir.

Bu gerilemelere ilişkin ilk önemli gelişme, Türkiye limanları arasında düzenli posta seferleri yaparak yolcu, hayvan ya da eşya taşıma işinin devlet tekeline verilmesiyle ilintili olarak yaşanır. Bu durumu hükme bağlayan yasa, 29 Mayıs 1933 tarihinde, yerini, Denizyolları İşletme Kanunu'na bırakır. Yeni yasaya göre, Türkiye limanları arasında düzenli posta seferi, yine, devlet tekeline aittir. Ancak yeni yasanın gerekçesinde, eski yasanın, özel deniz ticaretini ortadan kaldırmakta olduğu için eleştirildiğine işaret edilerek, özel deniz ticaretini canlandırma gereğine dikkat çekilmektedir. Özel deniz ticareti canlandırılırken de yıkıcı rekabetin

¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, "atılğan, mücadeleci olmayan, fakat bilgili, değerli bir maliye, iktisat ve hukuk bilgini, bir Osmanlı beyefendisi" olarak nitelediği Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref [Özkan] Bey'in istifasını şu tümcelerle anlatmaktadır. "[Mustafa Şeref [Özkan] Bey] Yalova'ya Gazi'ye veda için gelmişti. Sıhhi sebeplerle bir Avrupa yolculuğuna çıkıyordu. Gazi'nin sofrasında da, her zaman olduğu gibi sakin, biraz mahçup ve çekingen, hulasa havayı yadırgayan bir hali vardı. .... Sohbet iyi başladı. Fakat bir aralık Gazi gözlerini birden Mustafa Şeref'in üzerine dikti. Evvela ve gözlerini ondan ayırmayarak kendisi anlattı: Etrafında çalıştırdığı kimselere insanın dikkat etmesi lazım geldiğini, kendisinin itimat ettiği fakat bu itimada layık olmadıklarını belirttiği insanlar yüzünden karşılaştığı halleri, isimler de vererek anlattı. Sonra Şeref Bey'e sordu:

– Mesela senin yanında da bir sanayi umum müdürü mü ne varmış? Onu nasıl bilirsin? Anlaşılır ki sorulan sanayi umum müdürü değil Sanayi Ofisi Umum Müdürü Şerif Bey'dir. İktisat Vekili cevap verir:

– Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşım olarak bilirim Paşam...

Fakat ne olursa o zaman olur. Gazi birden sinirlenir. Her zamanki mantık ve nezaketinden çok ayrılmıştır. Halbuki ne Mustafa Şeref, ne Şerif Bey bu haşlamalara müstahak değildir." Bu olayın ardından 9 Ekim 1937 günü Mustafa Şeref [Özkan] Bey ekonomi bakanlığı görevinden istifa eder ve yerine Celal [Bayar] Bey getirilir. Ancak Aydemir, olayın perde arkasını şöyle aktarmaktadır: "1931'den beri memlekette bazı incelemeler yapılmıştır. Daha evvel de değindiğimiz gibi, sanayi kuruluşları meydana getirilecektir. Pavlof raporları artık eldedir ve bu tesisler devlet tarafından yapılmaya çalışılacaktır. Bunların içinde bir de selüloz – kağıt sanayii vardır. Yeri de bellidir. Nitekim bunlar .... Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı veya Planı halinde Başvekaletle sunulacaktır. Ama İş Bankası bu selüloz – kağıt sanayiini kendisi kurmak istemektedir." Aydemir'in yazdıklarından, bu çekişme sırasında bazı olayların Mustafa Kemal'e hatalı aktarıldığı ve bu durumun Mustafa Şeref [Özkan] Bey'in istifasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Şevket Süreyya AYDEMİR; İkinci Adam, C. 1, İstanbul 1988, Remzi Kitabevi, s. 463 – 464. Mustafa Şeref [Özkan] Bey'in yaşam öyküsü ve iktisat politikasına ilişkin görüşleriyle ilgili olarak Bilsay KURUÇ; Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, İstanbul 1987, Bilgi Yayınevi, s. 87 – 104.

yeniden doğmasını önlemek için belirli bir tarife uygulanacak, çok sayıda özel işletme varken tarifenin uygulanması olanaksız olduğundan da armatörlerin bir anonim şirket halinde birleşmeleri gerekecektir²⁰. Bu gelişme, “tekel”den yarı “tekel”e doğru bir dönüşe işaret etmektedir²¹.

Söz konusu gerilemelere ilişkin bir başka gelişme de Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun özel sanayicilere tanıdığı, ancak Sanayi ve Kredi Bankası’nın kurulmasıyla birlikte kaldırılan gümrük bağışlıklarının, 3 Haziran 1933 tarihinde, yeniden tanınmasıyla gündeme gelir. Ancak hammaddelere ilişkin gümrük bağışlıklarından yararlanmak için, Teşvik-i Sanayi Kanunu’nda bulunmayan bazı yeni koşullar da getirilmiştir. Bağışlıktan yararlanacak girişimcinin faaliyet alanında, ülke gereksinimine göre fazla üretim olmaması ve hammaddeleri kısmen ya da bütünüyle dışarıdan sağlanan sanayi kolunun ülkeye sağlayacağı yararın, bağışlık vermek yoluyla korunmaya değer olması bu koşullardandır. Bir başka koşulsuz bağışlıktan yararlanan kurumların, dışarıdan aldıkları hammaddeler nedeniyle yurtdışı yetiştirilen ve dışarıdan alınanlarıyla aynı nitelikte olan ham veya yarı mamul maddelerin gelişimine engel olunmamasına ilişkindir²².

Bu bağlamdaki bir başka gelişme ise DSO ve Sanayi ve Kredi Bankası’nı kuran yasaların yürürlükten kaldırılması ve bu iki kuruluşun, 3 Haziran 1933 tarihinde, Sümerbank’ın bünyesinde birleştirilmeleridir. Kamu kesimi kalkınma bankası niteliği taşıyan Sümerbank’ın temel işlevlerinden biri, varolan sanayi tesisleri yönetmek ve yeni tesisler kurmaktır. Sümerbank, bunun yanı sıra, ulusal ekonomiye katkıda bulunacak sanayi kuruluşlara katılmakla, özel kuruluşlardaki devlet katılım paylarını yönetmekle ve DSO’dan devralacağı fabrikaları işletmekle görevlendirilmiştir. Sümerbank, devlet sermayesiyle kurulacak tüm sanayi

²⁰ Söz konusu yasayla ilgili olarak Korkut BORATAV, a.g.e., s. 202 – 204.

²¹ Bu konuyla ilgili olarak Haldun DERİN; *Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul 1940, Çituri Biraderler Basımevi, s. 138 – 139.

²² a.g.e., s. 85.

kuruluşlarının etüt ve projelerini de hazırlayacak, bunları kuracak, yönetecek, sanayi kesimi için gerekli işgücünü yetiştirecektir²³.

Aktarmaya çalıştığımız bu gelişmeler, devletçilik anlayışında 1930'lu yılların başında yaşanan dönüşümleri açık bir biçimde yansıtmaktadır. Kanımızca, bu gelişmeler içerisinde en çarpıcı olanı, Sümerbank'ın kuruluşudur. Sümerbank'ın kuruluşunu öngören yasa, DSO ve Sanayi ve Kredi Bankası'nı kuran yasaların temsil ettiği devletçi anlayışın gerisindedir. Ancak bu, Sınai ve Maadin Bankası'nı kuran liberal anlayışa dönüldüğü anlamına gelmez. Farklı bir deyişle, bir geriye dönüş vardır, ama bu geriye dönüş, tam değildir²⁴. Kanımızca, özel girişimi desteklemeye yönelik olarak kurulan Sınai ve Maadin Bankası'ndan, katı bir devletçiliği yansıtan Sanayi ve Kredi Bankası'na uzanan, oradan da daha ılımlı bir devletçiliği ifade eden Sümerbank'a varan çizgi, devletçilik anlayışında 1930'ların başında yaşanan dönüşümleri izlemek için yeterlidir.

1933 yılından 1939 yılına kadar egemen olan korumacı – devletçi politikaların, ekonominin pek çok alanında uygulama alanı bulduğu söylenebilir. Örneğin, tarım kesimi, devletçi politikaların yoğunlaştığı temel alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziraat Bankası'na üreticiden buğday satın alma yetkisinin tanınması²⁵, ürünlerin fiyatlarının²⁶ ve alım yerlerinin saptanmasının hükümete bırakılması, tarım kesimine yönelik bu türden uygulamaların en önemlilerindendir²⁷. Bunun yanı sıra, tarım kesiminde devlet işletmelerinin piyasaya fiilen egemen olması da altı

²³ Sümerbank'ın görevleriyle ilgili olarak Murat KORALTÜRK; *Türkiye Ekonomisinde Bir Öncü Sümerbank*, İstanbul [basım tarihi yok], Creative Yayıncılık ve Tanıtım A.Ş., s. 158 – 159.

²⁴ Korkut BORATAV; a.g.e., s. 197.

²⁵ Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, 1932 yılında buğday fiyatlarını Ziraat Bankası aracılığıyla destekleme politikası, 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasıyla önemli bir aşamaya ulaşmıştır. Gülten KAZGAN; *Tarım ve Gelişme*, İstanbul 1993, Filiz Kitabevi, s. 296.

²⁶ Taban fiyatı politikası ve destekleme alımlarıyla ilgili olarak Oya SİLLER; *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923 – 1938)*, İstanbul 1981, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 77 – 78.

²⁷ Zafer TOPRAK; *"Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900 – 1950)", Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923 – 2000)* içinde, Zafer TOPRAK ve Şevket PAMUK (Der.), Ankara

çizilmesi gereken bir başka noktadır. Daha çok şekerpancarı ve pamuk örneğinde karşılaşılan bu durum, tarımsal hammaddeyi kullanan sanayinin büyük ölçüde devlete ait olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır²⁸. Tarım kesiminin yanı sıra, hizmetler kesiminde de devletçi uygulamalara rastlanır. Örneğin, faiz hadlerinin hükümet tarafından belirlenmesi yoluyla ortaya çıkan bankacılık alanındaki devletçilik uygulamaları, bu kapsamdaki önemli örneklerdendir. Ancak devletçi uygulamaların en yoğun olarak yaşandığı alanın sanayi kesimi olduğu, kanımızca, açıktır. Bu dönemde devlet, sanayi kesiminde hem yatırımcı, hem de işletmeci olarak yerini alır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik alandaki hedefinin kalkınma olması, kalkınma için de sanayileşmeye bel bağlanması, bu durumu anlamak için yeterli gözükmemektedir. Bunun üzerine, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden sanayi alanında, neredeyse yalnızca sanayileşme özlemini miras olarak almasını ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu alanda anlamlı bir gelişmenin yakalanamamasını eklemek yerinde olacaktır.

Sanayi kesiminde devletçi uygulamaların temel yapı taşı BBYS (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı) oluşturmaktadır. 1933 yılında hazırlıkları tamamlanan²⁹ ve 1934 yılında uygulamasına geçilen BBYS'nin temel amacı, ülkenin gereksinim duyduğu sanayiye oluşturmaya dönüktür. Bu noktada, itici güç olarak, Türkiye'nin, yalnızca hammadde üreticisi bir ülke

---

1988, Yurt Yayınları, s. 23. Ayrıca, Ziraat Bankası'na buğday satın alma yetkisinin verilmesiyle ilgili yasa ve bu yasanın uygulanışı için Oya SİLİER; a.g.e., s. 79 – 83.

²⁸ Bu dönemde tarımsal üretim, tarımsal üretim için birincil girdilerin sağlanması, tarımsal ürünlerin satışının örgütlenmesi ve tarımsal ürünlerin fiyatlarının belirlenmesiyle ilgili olarak İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN; "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: Modernleşme Çabaları", Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923 – 2000) içinde, Zafer TOPRAK ve Şevket PAMUK (Der.), Ankara 1988, Yurt Yayınları içinde, s. 37 – 89.

²⁹ BBYS'nin hazırlanmasıyla sonuçlanan çalışmaların başlangıcını 1929 yılının ortalarına kadar götürmek olanaklıdır. 1929 yılının haziran ayında, Âli İktisat Meclisi, gündemine, ülkenin ekonomi programını hazırlama işini de almış ve konuyla ilgili, başkanlığını Ekonomi Bakanı Şakir [Kesebir] Bey'in yaptığı bir komisyon oluşturmuştu. Bu komisyon, söz konusu programı hazırlayabilmek için, ülkenin çeşitli yerlerinde incelemeler yaptı. Ancak daha sonra, ülkenin ekonomi programını hazırlama işini Ekonomi Bakanlığı bütünüyle kendi üzerine aldı ve Ekonomi Bakanı Şakir [Kesebir] Bey, sözü edilen programı, 1930 yılının ocak ayında, "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" adı altında Başbakan İsmet [İnönü] Paşa'ya sundu. Bu program, BBYS'ye giden yolda, ilk önemli adımlardan biri olarak görülebilir. Söz konusu programla ilgili olarak İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN; 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara 1983, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, s. 98 – 110.

konumunda kalmaması gereği gösterilir³⁰. BBYSP, gereksinim duyulan sanayinin oluşturulması sırasında devletin yükleneceği etkin rolü de, ülkede ekonomik bir devrim gerçekleştirmeye yarayacak araçların yetersizliğiyle açıklar. Devlet, bu yetersizlik karşısında, iktisadi gelişmenin gerektirdiği önlemlerle doğrudan ilgilenmek zorunda kalmıştır³¹. Bu durumda, BBYSP'nin temel amacı, devlet eliyle bir sanayi yaratmak biçiminde özetlenebilir.

BBYSP'yle yaratılacak sanayi içinde, özellikle dışalım konusu olan temel tüketim mallarının üretimine öncelik verileceği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, BBYSP, hammaddeleri ülkede bulunan ya da bulunması olanaklı olan sanayi kollarını ele alır. Bu sanayi kolları, BBYSP'de, dokuma sanayi, maden sanayi, kağıt sanayi, cam – porselen sanayi ve kimya sanayi olarak sıralanmaktadır. BBYSP'de bu sanayi kollarının büyük sermaye ve ileri bir tekniği gereksediği belirtilerek, kuruluşları devlete bırakılmıştır. Ayrıca kurulmasına karar verilen sanayinin üretim kapasitesi, ülkenin üretim ve tüketim kapasitesiyle orantılı olarak seçilmiştir. Bu nedenle, sanayi ürünlerinin dışsatımı, planın amaçlarının dışında kalmaktadır³².

BBYSP'de Sümerbank tarafından kurulması öngörülen fabrikaların finansmanı için 41,5 milyon, İş Bankası tarafından kurulması öngörülen

³⁰ Konuyla ilgili olarak, planda, şu görüşlere yer verilmiştir: "... ehemmiyetli bir noktayı tebarüz ettirmek isterim; büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi münazaalara ve ihtilaflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için ham madde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hakim olmak davasında müttefiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, ergeç, set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bazı zirai memleketler de ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir." AFETİNAN; *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı (1933)*, Ankara 1972, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 10.

³¹ Bu durum, planda şu tümcelerle dile getirilmektedir: "Türkiye'yi müstakil millet yapmak şiarının bugünkü manası Türkiye'yi iktisaden müstakil ve tam teşekküllü bir vahdet haline getirmek demektir. Hükümet son senelerde aldığı tedbirlerle bu şiarın icaplarına tevessül etmekte gecikmiştir. Bu tedbirleri bütün iktisat hayatımıza, ziraat ve sanayiye şamil bir küll halinde düşünmek icabeder. Bizde, bugün, geniş miyasta bir iktisat inkılabı tahakkuk ettirebilecek vasıtaların ihtiyaca nispetle matlup derecede bulunmaması devleti, vakit gâip etmeksizin, memleketin iktisadi inkişafının istilzam ettiği tedbirlerle filen alakadar olmağa mecbur etmektedir." a.g.e., a.y.

³² a.g.e., s. 12 – 13.

fabrikaların finansmanı için de 2,4 milyon lira gerektiği saptanmıştır. Böylece, planın finansmanı için gereken tutar yaklaşık 44 milyon lira olarak hesaplanmıştır. Bu arada, Sümerbank tarafından kurulması öngörülen fabrikaların finansmanında kullanılmak üzere, SSCB'den kredi alınması da kararlaştırılmıştır³³. 10,5 milyon lira olarak saptanan bu kredi, 1934 yılını izleyen 5 yıl içinde, her yıl bütçeden ayrılacak 6 milyon lirayla geri ödenecektir³⁴.

BBYSP'de öngörülen yatırımların büyük bölümünün dokuma sektörüne ayrıldığı görülmektedir. BBYSP'de dokuma sektörü için öngörülen yatırım, öngörülen toplam yatırımların yaklaşık yüzde 50'sidir. Öngörülen toplam yatırımların yaklaşık yüzde 27'si de madencilik sektörü için ayrılmış, yaklaşık yüzde 12'yle kağıt sanayi, yaklaşık yüzde 5'le kimya sanayi ve yine yaklaşık yüzde 5'le cam sanayi, maden sanayini izlemiştir³⁵.

BBYSP'nin başarılı bir biçimde yürütülmesinin ardından³⁶, 1936 yılında, İBYSP (İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı) hazırlanır³⁷. İBYSP,

³³ SSCB, bu dönemde, yalnızca maddi yardımda bulunmamış, aynı zamanda teknik yardım da sağlamıştı. Başbakan İsmet [İnönü] Paşa'nın 1932 yılında SSCB'yi ziyareti bu yardımların temelini hazırlamıştı. Şevket Süreyya AYDEMİR; *Tek Adam*, C. 3, İstanbul 1992, Remzi Kitabevi, s. 412. Ayrıca Türkiye'nin bu dönemdeki planlama çalışmalarında SSCB'nin sağladığı destekle ilgili olarak Selim İLKİN; "*Birinci Sanayi Planının Hazırlanmasında Sovyet Uzmanlarının Rolü*", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979 – 1980 Özel Sayısı, s. 257 – 283. Bu türden teknik yardımların yalnızca SSCB'den gelen yardımlarla sınırlı kalmadığını da belirtmek gerekir. 1933 yılı başlarında, Türkiye'nin, Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey aracılığıyla, bir Amerikalı uzmanlar grubunu Türkiye'ye çağırması bu açıdan önemlidir. Amerikalı uzmanlar grubu, konuyla ilgili bir rapor hazırlamış ve bu raporu 1934 yılının mayıs ayında başbakanlığa sunmuştur. Yahya S. TEZEL; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)*, İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 294 – 296.

³⁴ a.g.e. s. 11 ve 141 – 142.

³⁵ Söz konusu yatırım tutarları ve bu tutarlarla ilgili oranlar için AFETİNAN; a.g.e., s. 141 – 142.

³⁶ İBYSP'de şu görüşlere yer verilmiştir: "Sanayi politikamızın planlaşmasında ilk aşamayı teşkil eden birinci beş yıllık sanayi planının tatbikati, normal şekilde ilerlemektedir. Bu halin verdiği itimat ve görülen zaruretlere, ikinci beş yıllık sanayi planının da şimdiden hazırlanmasını lüzumlu kılmıştır." AFETİNAN; *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı (1936)*, Ankara 1973, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 3.

³⁷ İBYSP'nin konularını saptamak ve görüşmek üzere düzenlenen Sanayi Kongresi 20 Ocak 1936 tarihinde toplanmış, bu toplantıda çalışma programı saptanmış, ardından da çeşitli konuların ilk çalışmalarını yapmak üzere encümenler belirlenmiştir. Encümenlerin hazırladıkları raporlara 24 Ocak 1936 tarihli ikinci toplantıda görüşülmüş, raporlara son

BBYSP'nin tersine, ara ve yatırım mallarının üretimine öncelik veren bir plan görünümündedir. İBYSP'de önerilen sanayi kolları, bu durumu açık bir biçimde yansıtır. Söz konusu sanayi kollarıysa maden sanayi, maden kömürü sanayi, bölge elektrik santralleri sanayi, konut yakacakları sanayi, toprak sanayi, gıda sanayi, kimya sanayi, mekanik sanayi ve denizcilik sanayidir³⁸.

İBYSP, BBYSP gibi ülkenin ekonomik yapısına ve koşullarına uygun olan ve büyük sermayeyle ileri bir teknolojiyi gerekseyen, ayrıca hammaddesi de bütünüyle ülke içinde bulunan sanayi kollarını içermektedir. Bunun yanı sıra, İBYSP, ülke içinde sürümü az, ancak dışarıda geniş bir tüketim alanı bulunan madenlere özellikle eğilmekte, BBYSP'ye göre kurulmakta olan fabrikaların yarı mamul mallarını işleyecek yeni fabrikaların oluşturulmasını içermektedir³⁹. Bu bakımlardan, İBYSP'nin, kendi kendine yeterlik ilkesine önem veren BBYSP'nin doğal bir uzantısı olduğu söylenebilir.

İBYSP, yaklaşık 107 milyon lirayla 112 milyon lira arasında bir yatırımı öngörmektedir. Söz konusu yatırımların madencilik ve maden kömürü alanlarında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır⁴⁰; bu iki alana ayrılan

---

haliniyse Ekonomi Bakanlığı vermiş ve bu raporlar İBYSP Projesi olarak basılmıştır. a.g.e., s. 3.

³⁸ a.g.e., s. 5.

³⁹ a.g.e., s. 7 – 8.

⁴⁰ BBYSP, madencilik ve enerji sektörlerine yönelik önemli yatırımları içermiyor, BBYSP'de ağırlık, imalat sanayine veriliyordu. İBYSP'ye madencilik ve enerji sektörlerine ilişkin önemli yatırımlar içermektedir. İBYSP'nin bu niteliği, konuyla ilgili kurumsallaşmalara da hız vermiştir. BBYSP, aslında bir jeoloji enstitüsünün kuruluşunu öngörmekteydi. Bu enstitü, uygulamada, bir maden arama ve araştırma kuruluşu gibi çalışacaktı. Bu arada 1933 yılında Ekonomi Bakanlığı'na bağlı olarak Petrol Arama ve İşletme İdaresi ve Altın Arama ve İşletme İdaresi adlı iki ayrı kurum oluşturulmuştu. Bu kurumlar 14 Haziran 1935 tarihinde, birleştirilerek MTAE'ye (Maden Tetkik Arama Enstitüsü) dönüştürüldü. Böylece, BBYSP'nin konuyla ilgili önerisi MTAE'nin kuruluşuyla gerçeğe dönüşmüş oldu. MTAE'nin başlıca görevleri, ülkenin işletmeye elverişli her türlü maden, taşocağı gibi yeraltı zenginliklerini ortaya çıkartmak, işletilmekte olanlara daha akılcı yöntemlerle üretime yönelmesi için yol göstermek, gerekli jeolojik etütlerle madencilik aramalarını, kimyasal analizleri, denemeleri yapmak, bu çalışmalara yardımcı olacak her çeşit harita, plan ve benzeri dokümanları hazırlamak ve bu işlerde çalışacak jeolog, mühendis, teknisyen, uzman ve işçileri yetiştirmekti. Murat TURAN; "Madencilüğümüzün Tarihsel Gelişimi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, s. 1332. MTAE'nin kuruluşu, devletçi uygulamaların madencilik alanındaki önemli adımlarından biri olarak görülebilir. Bu adımların bir diğeriysse yine 14 Haziran 1935 tarihinde Etibank'ın

yatırım tutarı, toplam yatırımların yaklaşık yüzde 40'ıdır. Madencilik ve maden kömürü alanında yapılacak yatırımları, yaklaşık yüzde 16'yla kimya sanayi, yüzde 14'le elektrik santralleri sanayi ve yüzde 12'yle de denizcilik sanayi alanlarında yapılacak yatırımlar izlemektedir⁴¹.

Yukarıda 1930 yılından 1932 yılına kadar olan süre içinde, salt korumacı önlemlerle yetinildiğini, 1932 yılının devletçi politikalara ani bir geçişi temsil ettiğini, 1933 – 1939 yılları arası dönemdeyse korumacılığın ve devletçiliğin bir arada uygulama alanı bulduğunu vurgulamıştık. Korumacılığın ve devletçiliğin bir arada uygulandığı 1933 – 1939 döneminin başarısını irdeleyebilmek için, kanımızca, bu dönemi 1930 – 1932 ve özellikle de 1923 – 1929 dönemleriyle karşılaştırarak incelemek gerekmektedir. Bu karşılaştırma aşağıda, KUG'a (Katkılı Ulusal Gelir) ilişkin veriler açısından yapılmış; KUG ve kişi başına KUG büyüme hızı, KUG içinde sanayi kesiminin payı, sanayi kesimi büyüme hızı ve KUG içinde yatırımların payı ilgili dönemler özelinde sunulmuştur.

1948 yılı sabit fiyatlarıyla, 1923 yılında 2,9 milyar lira olarak hesaplanan KUG, 1939 yılında 9,1 milyar liraya yükselmişti. Bu, 1923 yılından 1939 yılına kadar olan süre içinde, KUG'un yaklaşık üç kat büyüdüğünü gösterir. Ancak çalışmamız kapsamında anlamlı olan, daha çok, seçilmiş dönemler içinde KUG'un büyüme hızına ilişkin verilerdir. İlgili verilerden, korumacılığın ve devletçiliğin bir arada uygulandığı 1933 – 1939

---

kuruluşuyla atılmıştır. Etibank'ın işlevi, yalnızca madencilik sektörünü desteklemekle sınırlı değildir. Etibank, madencilik sektörünü desteklemenin yanı sıra, yerli ve yabancı özel şirketlerin bir bölümünü devletleştirmek ve yeni madenleri değerlendirmek için doğrudan yatırımlar yaparak, madencilik sektörünü akılcı temeller üzerinde yeniden düzenlemekle görevlidir. Bu bakımdan, Etibank'ın ilk faaliyeti geniş çaplı bir devletleştirme – millileştirme programını gerçekleştirmek oldu. Bu program, daha çok yurtiçi tüketime yönelik madenler üzerinde uygulandı. Murat TURAN; "Etibank", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, s. 1336. Etibank'ın görev ve yetkileriyle ilgili olarak ayrıca Öztin AKGÜÇ; a.g.e., s. 32 – 33. Etibank'ın kuruluşuyla ilgili yasa, Etibank'a bağlı kurumların şirket haline getirilerek, özel kesime devrine olanak veren hükümler taşımaktadır. Ancak yine 14 Haziran 1935 tarihinde benimsenen 2818 sayılı yasa, özel madenciler aleyhine pek çok yeni ve sıkı sınırlamalar getirmiştir. Bu bakımdan, söz konusu yasa, madencilikte devlet denetimi ve işletmeciliğinin kapsamını bir hayli genişletmektedir. Söz konusu yasayla ilgili olarak Korkut BORATAV; a.g.e., s. 213 – 214.

⁴¹ Söz konusu yatırım tutarları ve ilgili oranlar için AFETİNAN; a.g.e., Tablo II.

döneminde, KUG büyüme hızının yılda ortalama yüzde 8,6 düzeyinde seyrettiği anlaşılmaktadır. 1930 – 1932 döneminde KUG'un büyüme hızı, yılda ortalama yüzde 0,1 olarak saptanmıştır. 1923 – 1929 dönemindeyse KUG'un büyüme hızı, yılda ortalama yüzde 10,9 düzeyinde gerçekleşmiştir⁴².

KUG'un kişi başına yıllık ortalama büyüme hızına ilişkin verileri incelediğimizde, 1933 – 1939 döneminde KUG'un kişi başına yıllık ortalama büyüme hızının yüzde 6,4 olduğu görülmektedir. 1930 – 1932 döneminde KUG'un kişi başına büyüme hızı, yılda ortalama yüzde 2 düzeyinde azalmıştır. 1923 – 1929 dönemindeyse KUG'un kişi başına yıllık ortalama büyüme hızı, yüzde 8,6 düzeyinde seyretmiştir⁴³.

KUG verileri temel kesimler bazında incelendiğindeyse 1933 – 1939 döneminde, sanayi kesiminin KUG içinde, yıllık ortalama yüzde 14,7'lik bir yer kapladığı görülmektedir. Bu oran, 1930 – 1932 döneminde 11,8, 1923 – 1929 döneminde de 10 olarak saptanmıştır. Sanayi kesiminin yıllık ortalama büyüme hızıysa 1933 – 1939 döneminde yüzde 10,2'dir. Aynı oran, 1930 – 1932 döneminde yüzde 14,8, 1923 – 1929 döneminde de yüzde 8,5 düzeyindedir⁴⁴.

1.1.3. *Tablo I* ve 1.1.3. *Tablo II*'de özetlenen bu bulgular, KUG büyüme hızı bakımından, korumacılığın ve devletçiliğin bir arada uygulandığı 1933 – 1939 döneminin, salt korumacı politikalarla yetinilen ve devletçiliğe geçişi simgeleyen 1930 – 1932 dönemine göre daha başarılı olduğunu göstermektedir. KUG büyüme hızı bakımından 1933 – 1939 dönemi, liberal politikaların uygulandığı 1923 – 1929 dönemine göre daha az başarılıdır. Benzer sonuçlar, kişi başına düşen KUG'un büyüme hızı açısından da ortaya çıkmaktadır. Kişi başına düşen KUG'un büyüme

⁴² İlgili sayı ve oranların kaynağı için *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 426.

⁴³ İlgili oranların kaynağı için a.g.e., a.y.

⁴⁴ İlgili oranların kaynağı için a.g.e., s. 412 – 414.

hızı açısından 1933 – 1939 dönemi, 1930 – 1932 dönemine göre daha başarılı, 1923 – 1929 dönemine göreyse daha az başarılıdır. Ancak bu noktada, 1923 – 1929 yıllarıyla sınırlanan liberal döneme ilişkin verilerin, savaş sonrası onarım sürecinin şişkinliğini içerdiğini gözden kaçırmamak gerekir.

Sanayileşmeyle ilgili verilerse 1933 – 1939 döneminde önemli bir başarının yaşandığına işaret etmektedir. 1933 – 1939 döneminde sanayi kesiminin KUG içinde kapladığı yer, hem 1930 – 1932 dönemine, hem de 1923 – 1929 dönemine göre daha büyüktür. 1933 – 1939 döneminde, sanayi kesiminin büyüme hızıysa 1923 – 1929 döneminde yakalanan hızı aşmış, ancak 1930 – 1932 ortalamasının altında kalmıştır. Bu durumda, korumacı – devletçi dönem, KUG içinde sanayinin payı ve sanayi kesimi büyüme bakımından liberal döneme göre daha başarılı olmaktadır. Kanımızca, bu başarıyı, söz konusu başarının dış ticaret açığının ortadan kalktığı⁴⁵ ve dış alımın KUG içindeki payının hızla düştüğü⁴⁶ bir ortam içinde elde edilmesi daha da anlamlı kılmaktadır.

Tüm bunların sonucunda, kapitalist dünya ekonomisi tarihin en ağır bunalımını yaşamaktayken, Türkiye ekonomisinin korumacı ve devletçi politikalar uygulayarak, anlamlı bir birikim, sanayileşme ve büyüme temposu tutturduğu kolaylıkla öne sürülebilir. Ancak bu noktada, aşağıdaki alıntının içerdiği görüşleri de dikkate almak gerekecektir:

“Kapitalist dünya sisteminin merkezini derinden sarsan 1929 buhranının, bu sistemin bağımlı ve az gelişmiş çevresini oluşturan ülkelerde ilk kez kendi öz dinamikleriyle, ulusal bir sanayileşmeye yönelme fırsatı yarattığı pek çok çağdaş yazarın benimsediği bir tezdur. Bir genel değerlendirme yapacak olursak bu tarihi fırsatın 1930’lu yılların başında Türkiye’de siyasi iktidar tarafından kavrandığını; adım adım ilerleyen bir sınama – yanılma yöntemiyle en doğru yanıt biçiminin, korumacılık – devletçilik senteziyle

⁴⁵ Döneme ilişkin dış ticaret verileri için a.g.e., s. 260.

⁴⁶ Yıllara göre dışalımın KUG içindeki payı için a.g.e., s. 261.

bulunduğunu; ancak, sonunda ulaşılan noktayla bu sentezin 20. yüzyılda bir üçüncü dünya ülkesinde, milli bir kapitalist sanayileşmenin sadece imkanlarına değil, sınırlarına da ışık tutan bir deneme olduğunu söyleyebiliriz.”⁴⁷

Çalışmamızın bu bölümünde, Türkiye’de devletçiliği, genel hatlarıyla irdelemeye çalıştık. Bunu yapabilmek için, önce devletçilik öncesi dönemin özelliklerini, ardından devletçiliğe geçiş bağlamında döneme ilişkin nedenleri ve olanakları sunduk. Son olarak da devletçilik uygulamalarını ve uygulamaların gündemde olduğu dönemde elde edilen sonuçları araştırdık.

Buraya kadar elde ettiğimiz bulgular, uygulamaya yansıyan biçimiyle Türkiye’de devletçiliğe ilişkin bir kaç temel noktaya işaret etmektedir. Bunlardan birincisi, devletçiliğe geçilmesinin köklü bir değişiklik anlamına geldiği; ancak bu değişikliğin, bir sistem değişikliği olmadığıyla ilgilidir. Devletçiliğe geçilmesiyle birlikte değişen, yalnızca, kapitalist gelişme modelinin öznesi olmuştur. Bu özne, devletçilik öncesi dönemde özel girişim olarak karşımıza çıkar. Devletçi uygulamaların gündeme geldiği dönemdeyse bu öznenin, yerini devlete bıraktığı gözlemlenir. 1929 – 1939 yılları arasını kapsayan dönemde de, Türkiye, sanayileşme yoluyla kalkınma hedefine, özel girişim eliyle değil, devlet eliyle ulaşmaya çalışır. Bu durum, Türkiye’de devletçiliğin, kimi zaman bir üçüncü yol ya da bir sistem gibi sunulmasına karşın, aslında, kapitalist sistem içinde, bir ekonomi politikası olarak uygulama alanı bulduğunu göstermektedir⁴⁸.

⁴⁷ Korkut BORATAV; *Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 1985)*, İstanbul 1998, Gerçek Yayınevi, s. 51.

⁴⁸ Kuşkusuz burada söz konusu edilen, devletçiliğin uygulamaya yansıyan biçimidir. Oysa, düşünce temelinde, ilgili dönemde ortaya çıkan, Türkiye’ye ilişkin değişik devletçilik yorumları vardır. Zaman zaman, bu yorumlarda, devletçilik, uygulamaya yansıyan devletçilikten farklı özellikler gösterir. Bu noktada, *Kadro* dergisi çevresinde toplanan aydınların, devletçiliği yeni bir sistem ya da bir üçüncü yol gibi sunduklarına rastlanır. Bunun bir örneği için Vedat Nedim [TÖR]; “*Türk Devletçiliği İktibas Devletçiliği Değildir*”, *Kadro Dergisi*, S. 17, Mayıs 1933, s. 18 – 19. Benzer bir sunum, Ahmet Hamdi Başar’ın “İktisadi devletçilik” yorumunda da vardır. Ahmet Hamdi Başar, iktisadi devletçiliği tanımlarken; “... iktisadi devletçilik programlı ve gayeli bir mesaiyi istihdaf eden ve her meseleyi ancak bu program içinde ve onun emir ve müsaade ettiği derecede mütalaa eyleyen bir sistemdir” görüşüne yer vermektedir. Ahmet Hamdi [BAŞAR]; *İktisadi Devletçilik*, C. 1, İstanbul 1931, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, s. 63.

Buraya kadar elde ettiğimiz bulguların işaret ettiği ikinci bir önemli noktaysa Türkiye’de devletçiliğin, döneme özgü koşulların dayatmasıyla birlikte gündeme geldiği yönündedir⁴⁹. Bu nedenle, Türkiye’de devletçiliğin, ideolojik kimi tartışmaların sonrasında uygulama alanı bulduğu, kanımızca, söylenemez. Bize göre, ilgili dönemin koşulları, bu türden bir ekonomi politikasını gerektirmiştir. Bu noktada, özel kesimin elindeki sermaye birikiminin azlığına özellikle dikkat çekmek yerinde olacaktır. Devletçilik öncesi dönemde, sanayileşme yoluyla kalkınma bağlamında, özel kesime bel bağlayan devrimci kadro, özel kesimin elinde bunu gerçekleştirecek sermaye birikiminin bulunmadığını yaşayarak gözlemlemiştir. Devletçilik, bir bakıma, hem bu eksiklik nedeniyle, hem de bu eksikliği gidermek amacıyla gündeme gelmiştir.

Bu nokta, aynı zamanda, uygulamaya yansıyan biçimiyle Türkiye’de devletçilik kapsamında, özel kesime karşı olunmadığını da gösterir. Bunun tersine, uygulamaya yansıyan biçimiyle Türkiye’de devletçilik, özel kesimin varlığını koruması ve gelişmesi için, uygulamacılar tarafından, gerekli görülür⁵⁰. Bu bakımdan, Türkiye’de devletçilik, kanımızca, bir “amaç” değil,

⁴⁹ Örneğin, Türkiye’de devletçiliğin önde gelen uygulamacılarından Recep Peker, bu konuda “... liberal mesleğin artık dünyanın her tarafında hatırası kitaplarda kalan prensiplerinden ibarettir. Devletçilik vasfını yeni programında tebarüz ettirmiş olan CHF’nin dünyanın yeni telakkilerine tetabuk ettiği kadar bilhassa memleketimizin hususi icaplarına da uyan bir zihniyeti kabul etmiş oluyor” demektedir. Recep [PEKER]; **Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı Mevzuu Üzerine Konferans**, Ankara 1931, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, s. 13 – 14. Yine Türkiye’de devletçiliğin önde gelen bir başka uygulamacılarından İsmet İnönü de, *Kadro* dergisine yazdığı bir makalesinde, “Asırların ihmali telafi edecek, haksız tahripleri iymar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki, iktisatta devletçiliği, biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir aziymet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk” görüşlerine yer vermektedir. İsmet [İNÖNÜ]; “*Fırkamızın Devletçilik Vafı*”, **Kadro Dergisi**, S. 22, Teşrinievvel 1933, s. 4. Ahmet Hamdi Başar da buna yakın bir görüşü bazı farklılıklarla benimser ve hem dış koşulların hem de iç koşulların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisini tartışarak “iktisadi devletçilik” adını verdiği çözüm yoluna ulaşır. Ahmet Hamdi [BAŞAR]; a.g.e., s. 21 – 22.

⁵⁰ Örneğin Türkiye’de devletçiliğin önde gelen uygulamacılarından İsmet İnönü şunları kaydetmektedir: “Devletçiliğin memleket iktisadiyatı üzerindeki faydalı tesirlerinin ekseriya kafi derecede farkedilmediğini görüyoruz. En serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müeffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir. Subaşında olduğumuz için, bu ihtiyacı hergün görüyorum ve sonra serbest meslekin devletçiliğe rüçhanı için, aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına, şaşıyorum. Dikkatle vazettiğimiz gümrük himayeleri veya diğer tedbirlerin mevcut olmadığını, bir an için, tasavvur

daha çok, bir "araç" görünümündedir. Bu araç, devletin, ekonomik yaşamın içerisinde, düzenleyici ve denetleyici bir unsur olmanın yanı sıra; yatırımcı, üretici ve pazarlayıcı bir unsur olarak da yer alması biçiminde kullanılır.

Kuşkusuz, tüm bunların üzerine, Türkiye'de devletçiliğin sınırının ne olduğunu da eklemek gerekecektir. Devletçiliğin sınırına ilişkin görüşleri iki temel kümede toplamak olanaklıdır. Bu görüşlerden birincisi, "özel kesimin yapamadığını devlet yapar" anlayışıyla, devletçiliği özel kesimin yapabilecekleriyle sınırlandırır. Bu görüş, bir anlamda, "geçici" bir devletçilik anlayışına işaret etmektedir; çünkü devlet, özel kesim geliştikçe, ilgi alanlarından çıkıp, yerini özel kesime bırakmak durumunda kalacaktır. İkinci görüşse devletçiliğin sınırını, "özel kesimin yapamadığını devlet yapar" görüşünden öteye götürerek, özel kesim yapabilecek bile olsa, özel kesime bırakmakta zarar olan işleri de devletin ilgi alanları arasına alır. Bu görüş, geçici bir devletçilik anlayışına işaret etmez. Özel kesime bırakılmasında zarar olan işlerin, devletin ilgi alanı içine alınması, devletçiliğe "süreklilik" yükler. Uygulamaya yansıyan biçimiyle, devletçiliğin sınırının, daha çok, ikinci görüş çevresinde olduğu, kanımızca, açıktır⁵¹.

Bu durumda uygulamadaki biçimiyle devletçiliğin özellikleri,

1. Devletçilik, bir sistem ya da bir üçüncü yol değil; kapitalist sistem içinde, bir ekonomi politikasıdır,

---

edebilir misiniz? En karlı ve verimli bir sanat veya ziraat, bir tek müşteri bulamıyacak kadar, rekabet karşısında perişan olur." İsmet [İNÖNÜ]; a.g.m., s. 5.

⁵¹ Bu konuda İsmet İnönü şöyle yazmaktadır: "Devlet, ancak ferdin yapamayacağı şeyleri yapmağa çalışmalıdır, nazariyesi basiretle mütalea olunmalıdır. Bir defa, efradın yapabileceği bir şeyi devletin, bhusus bizim devletimizin yapmaması, şayanı arzudan da fazla bir şey, lazım bir şeydir. Çünkü, her şeyden sarfinazar, yalnız maddi vasıta bakımından, yapamayacağımız işler o kadar çok ve o kadar mühimdir ki, bunlardan, efradın yapabileceği kısmına vesaitimizi dağıtmamak, elbette en makul şeydir. Maahaza, benim kanaatimce, bir işin efrada veya devlete ait olması, o işin talep ettiği vesaitle ölçülemez. Meselenin bütün memlekete alakası veya hususi menfaatlere terkedilebilmesi ihtimalidir ki, bu hususta karar vermeğe esas olacaktır." İsmet [İNÖNÜ]; a.g.m., s. 6. Recep Peker'se aynı konuda şu noktanın altını çizer: "... biz ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla ve fertlerin çalışması için sahayı açık bulundurmakla beraber yapılması lazım olan işlerden şahsi teşebbüslerin başaramıyacaklarını ve yahut şahsi teşebbüse bırakılmakta zarar tasavvur ettiklerimizi devlete yaptırmak yolunu takip ediyoruz." Recep [PEKER]; a.g.e., s. 14.

2. Devletçilik, döneme özgü iç ve dış koşullar üzerinde ve büyük ölçüde özel kesimin elindeki sermaye birikiminin yetersizliği karşısında ortaya çıkmıştır,
3. Devletçi ekonomi politikaları, özel kesimin varlığını yadsımaz; tersine, devletçilik, özel kesimin gelişimi için, uygulamacılar tarafından gerekli görülür,
4. Devletçi ekonomi politikaları çerçevesinde devlet, ekonomik yaşamın içerisinde düzenleyici ve denetleyici bir unsur olmanın yanı sıra; yatırımcı, üretici ve pazarlayıcı olarak da yer alır,
5. Devletçilik "özel kesimin yapamadığı" ve "özel kesime bırakılmasında zarar görülen işlerle" sınırlıdır,

biçiminde sıralanabilir.

1.1.3. Tablo I				
KUG, Kişi Başına KUG ve KUG, Kişi Başına KUG Büyüme Hızları (1948 Yılı Fiyatlarıyla) (1923 – 1939)				
Yıllar	KUG (Milyon TL)	Kişi Başına KUG (TL)	KUG Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına KUG Büyüme Hızı (%)
1923	2928,5	232,8		
1924	3363,8	262,0	14,9	12,5
1925	3793,3	289,5	12,8	10,5
1926	4484,0	335,3	18,2	15,8
1927	3909,6	286,5	-12,8	-14,6
1928	4341,3	311,4	11,0	8,7
1929	5278,2	370,4	21,6	18,9
1930	5393,9	371,0	2,2	0,2
1931	5865,7	395,0	8,7	6,5
1932	5235,2	345,2	-10,7	-12,6
1933	6063,9	391,4	15,8	13,4
1934	6429,6	406,4	6,0	3,8
1935	6233,8	385,8	-3,0	-5,1
1936	7679,8	467,2	23,2	21,1
1937	7798,2	466,3	1,5	-0,2
1938	8537,5	501,7	9,5	7,6
1939	9127,8	521,1	6,9	3,9
Seçilmiş Dönemlerde KUG ve Kişi Başına KUG Büyüme Hızları				
Seçilmiş Dönemler	KUG Yıllık Ortalama Büyüme Hızı (%)		Kişi Başına Düşen KUG Yıllık Ortalama Büyüme Hızı (%)	
1923 – 1929 (Liberal Dönem)	10,9		8,6	
1930 – 1932 (Korumacı Dönem)	0,1		-2,0	
1933 – 1939 (Korumacı – Devletçi Dönem)	8,6		6,4	
Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996, s. 426'daki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.				

1.1.3. Tablo II				
Yıllara Göre KUG İçinde Sanayi Kesimi Payları ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları (1948 Yılı Fiyatlarıyla) (1923 – 1939)				
Yıllar	KUG (Milyon TL)	KUG İçinde Sanayi Kesimi Payı (Milyon TL)	KUG İçinde Sanayi Kesimi Payı (%)	Sanayi Kesimi Büyüme Hızı (%)
1923	2928,5	310,6	10,6	
1924	3363,8	288,9	8,6	-7,0
1925	3793,3	345,9	9,1	19,7
1926	4484,0	398,1	8,9	15,1
1927	3909,6	480,0	12,3	20,6
1928	4341,3	474,4	10,9	-1,2
1929	5278,2	493,3	9,3	4,0
1930	5393,9	554,4	10,3	12,4
1931	5865,7	636,0	10,8	14,7
1932	5235,2	745,3	14,2	17,2
1933	6063,9	882,4	14,6	18,4
1934	6429,6	1004,2	15,6	13,8
1935	6233,8	1000,6	16,1	-0,4
1936	7679,8	968,0	12,6	-3,3
1937	7798,2	1062,8	13,6	9,8
1938	8537,5	1236,1	14,5	16,3
1939	9127,8	1440,8	15,8	16,6
Seçilmiş Dönemlerde KUG İçinde Sanayi Kesimi Payları ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları				
Seçilmiş Dönemler		KUG İçinde Sanayi Kesimi Payı (%)		Sanayi Kesimi Büyüme Hızı (%)
1923 – 1929 (Liberal Dönem)		10,0		8,5
1930 – 1932 (Korumacı Dönem)		11,8		14,8
1933 – 1939 (Korumacı – Devletçi Dönem)		14,7		10,2
Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 412 – 414'deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.				

1.2. Türkiye’de Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelim Nedenler – Olanaklar ve Adımlar

Bir önceki bölümde, Türkiye’de devletçilik konusunu genel hatlarıyla ele alarak, devletçilik öncesi dönemi, devletçiliğe geçişin temel nedenlerini ve devletçilik uygulamalarını irdelemeye çalıştık. Çalışmamızın *Türkiye’de Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelim: Nedenler – Olanaklar ve Adımlar* başlıklı bu bölümünde ise Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin hangi neden ve olanaklar içinde gündeme geldiğini konu ederek, bu yönelimin temel adımlarını göstermeyi hedefleyeceğiz.

Çalışmamızın bu bölümü üç temel konu çerçevesinde geliştirilmiştir. Birinci temel konu çerçevesinde II. Dünya Savaşı’nın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı etkilere değinilmiş, bu etkilerin Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelim bağlamında yarattığı sonuçlar sıralanmıştır. Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin yalnızca ekonomik kökenli kimi gelişmeler çevresinde ortaya çıkmadığı düşünüldüğünden, II. Dünya Savaşı’nın Türkiye’nin dış politikasına etkileri ve bu etkilerin sonuçları üzerinde de durularak, Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin neden ve olanakları ayrıntılandırılmıştır.

Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin temel neden ve olanakları ortaya konduktan sonra, bu neden ve olanaklar üzerindeki gelişmeler aktarılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünün üçüncü temel konusunu Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin temel adımları oluşturmuştur. 1946 ve 1947 yıllarında hazırlanan kalkınma planları, 1946 yılında yapılan devalüasyon, CHP’nin (Cumhuriyet Halk Partisi) 1947 yılında toplanan kurultayı ve 1948 yılında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi bu adımların en önemlileri olarak incelenmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünün, tarihsel bir kesit olarak, II. Dünya Savaşı’nın başlangıcından DP’nin (Demokrat Parti) iktidara gelişiye kadar

olan dönemi, bir başka deyişle 1939 – 1950 yılları arasını içerdği söylenebilir. Yaklaşık 10 yıllık bir süreyi kapsayan bu dönem, kendisini izleyecek dönemin temel özelliklerinin doğmasına zemin hazırlaması bakımından önem taşımaktadır.

1.2.1. II. Dünya Savaşı'nın

Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

1939 – 1945 yılları arasında süren II. Dünya Savaşı insanlığın tanık olduğu en büyük trajedilerden biri, belki de birincisiydi. Savaş, neredeyse tüm dünyayı sardı, “cephe – ev ayırımı” ortadan kalktı ve yüzde 48’ini sivillerin oluşturduğu yaklaşık 55 milyon insan, savaş nedeniyle yaşamını yitirdi¹... Türkiye, tüm dünyayı sarıp, “cephe”yle sınırlı kalmayan bu savaşın trajedi boyutunu yaşamadı. İsmet İnönü, bu dönemde, kendi deyişiyle “çocukları babasız bırakmamanın” çetin kavgasını verdi². İnönü, bu anlamda başarılıydı; Türkiye, “sembolik” savaş ilanına karşın³, yine de savaşın dışında kaldı. Ancak Türkiye, başta ekonomisi olmak üzere, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ortamdan derinden etkilendi.

II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki ilk önemli etkilerinden biri, büyük bir işgücü açığının oluşmasıyla ilgiliydi. Savaş dışı durumuna karşın, savaşa girme olasılığını göz önünde bulundurmak zorunda olan Türkiye, silah altında bulundurduğu asker sayısını artırmak durumunda kalmış; silah altında bulunan asker sayısı, 1943 yılı ortalarında 1 milyon 300 bine kadar ulaşmıştı⁴. Bu, etkin nüfusun önemli bir bölümünün üretimden çekilmesi; bir

¹ <http://www.worldwar2history.net>.

² I. Dünya Savaşı patlak üzere olduğu dönemde İsmet İnönü, genç bir kurmay binbaşydı; yakında genel bir savaş çıkacağını, bu nedenle hükümetin zaman yitirmeden seferberlik ilan etmesi ve tarafsız kalması gerektiğini düşünüyordu. İnönü'ye göre, savaş devam ettiği süre boyunca seferberlik sürekli genişletilecek, ordu daha güçlü duruma getirilecekti. Bu nedenle de hangi taraf savaş yengiyi kapatırsa kapatsın mutlaka yorgun olacağından Osmanlı ordusuyla savaşmayı göze alamayacaktı. Ancak gelişmeler İnönü'nün öngördüğü gibi olmadı ve Anadolu insanı yüklü bir fatura ödedi. I. Dünya Savaşı'nın üzerinden yaklaşık çeyrek yüzyıl geçtikten sonra II. Dünya Savaşı çıktı. Bu kez, İnönü cumhurbaşkanıydı. I. Dünya Savaşı'nda arzuladığı politikayı, II. Dünya Savaşı'yla birlikte uygulamaya koydu. Ali Fuad ERDEN; İsmet İnönü, İstanbul 1999, Bilgi Yayınevi, s. 237 – 238.

³ Türkiye 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'yla Japonya'ya savaş ilan etti, 27 Şubat 1945 tarihinde de BM (Birleşmiş Milletler) Bildirisi'ni imzaladı. Ardından da 5 Mart 1945 tarihinde San Francisco Konferansı'na resmen davet edildi ve BM'nin kurucu üyeleri arasına katılma şansını yakaladı. Rifat UÇAROL; *Siyasi Tarih (1789 – 1999)*, İstanbul 2000, Filiz Kitabevi, s. 654. Türkiye'nin savaş ilanı ile ilgili olarak ayrıca Edward WEISBAND; *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul 2002, Örgün Yayınevi, s. 289 -291.

⁴ Silah altına alınabilecek yükümlülerin yüzde 65'inin göreve çağrıldığına işaret eden bu rakam için Güngör CEBECİOĞLU; *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri*, **Altıncı**

diğer deyişle, ekonominin çeşitli kesimlerinde ciddi bir işgücü açığının oluşması anlamına geliyordu.

Toplum yaşamını en derinden etkileyen işgücü açığı, tarım kesiminde ortaya çıktı. Söz konusu işgücü açığına bağlı olarak, ekili alan miktarı önemli ölçüde azaldı⁵. Tarımsal üretimde ciddi düşüşlerin yaşanması, bu durumun doğal bir sonucuydu. Bu yıllarda, buğday üretimi yüzde 50'yi aşan bir oranda geriledi, diğer tahıl ürünlerinin üretimlerinde de benzer gerilemeler görüldü⁶. Böylece, II. Dünya Savaşı yıllarında ülkeyi etkisi altına alan "kıtlık" sorunun temel nedeni oluşmuş oldu.

Askeri Tarih Semineri Bildirileri İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20 – 22 Ekim 1997 – İstanbul), C. 1 içinde, Ankara 1998, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s. 359 – 360. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın başlarında Türk ordusunun durumuyla ilgili olarak Mete TUNÇAY; "*İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939 – 1941) Türk Ordusu*", **Tarih ve Toplum**, S. 35, Kasım 1986, s. 34 – 41.

⁵ II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ekili alan miktarları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Yıllara Göre Ekili Alan Miktarları (1939 – 1945) (Milyon Hektar)							
Yıllar	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Ekili Alan	7,664	8,200	8,173	8,121	6,613	6,975	6,894

Kaynak: **İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)**, Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s.102.

⁶ II. Dünya Savaşı yıllarında seçilmiş tahıl ürünlerine ilişkin ekili alan ve üretim miktarları aşağıdaki tablodan izlenebilir.

Seçilmiş Tahıl Ürünlerine İlişkin Ekili Alan ve Üretim Miktarları (1939 – 1945) (Ekili Alan Milyon Hektar, Üretim Milyon Ton)						
Yıllar	Buğday		Arpa		Mısır	
	Ekili Alan	Üretim	Ekili Alan	Üretim	Ekili Alan	Üretim
1939	4,021	4,192	2,025	2,275	0,469	0,636
1940	4,381	4,068	2,093	2,249	0,510	0,757
1941	4,394	3,483	2,037	1,758	0,502	0,647
1942	4,369	4,263	1,933	2,165	0,633	0,853
1943	3,502	3,520	1,490	1,665	0,627	0,874
1944	3,740	3,148	1,655	1,403	0,578	0,508
1945	3,742	2,189	1,625	934	0,510	0,295

Kaynak: **İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)**, Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s.102.

II. Dünya Savaşı, konumuz bağlamında bir başka önemli etkisini de dış ticaret üzerinde yaptı. Türkiye'nin dışalımını II. Dünya Savaşı'yla birlikte çarpıcı bir biçimde azaldı⁷. Türkiye, 1938 yılında yaklaşık 119 milyon dolarlık dışalım yapmıştı. Bu rakam, 1939 yılında yaklaşık 93 milyon dolara düştü. Dışalım, 1940 yılında yaklaşık 53, 1941 yılında da yaklaşık 58 milyon dolar olarak gerçekleşti⁸. Dışalımda ortaya çıkan bu düşüşün, kıtlık ortamı üzerinde daha da derinleştirici bir etki yaptığı⁹.

Bu arada, savaşın yarattığı ortam, Türkiye'nin savunma harcamalarını ciddi oranlarda yükseltmiş; savunma harcamaları, bütçe giderlerinin önemli bir kalemini oluşturmaya başlamıştı. Bütçe kesin hesaplarına göre, 1938 yılında, Türkiye'nin savunma harcamaları toplamı* yaklaşık 102 milyon lira düzeyindeydi. Bu rakam, yaklaşık 311 milyon lira olarak hesaplanan genel bütçe toplamının yüzde 33'ünü oluşturmaktaydı. Savunma harcamaları toplamı, 1939 yılında, 178 milyon liraya kadar yükselip, genel bütçe toplamının yüzde 47'sine ulaştı; 1940 yılında da 293 milyon lirayla genel bütçe toplamının yüzde 54'ünü kapladı. Savunma harcamaları toplamı, genel bütçe toplamının, 1941 yılında yüzde 56'sına,

⁷ Bu durumun oluşmasında Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı dışalımın neredeyse durma noktasına gelmesinin önemli etkisi vardı. Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı dışalım, Türk – Alman Ticaret Anlaşması'nın süresinin uzatılmaması nedeniyle ciddi biçimde azalmıştı. Cemil KOÇAK; *Türk Alman İlişkileri (1923 – 1939)*, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 225 – 226. Oysa Türkiye'nin dış ticareti büyük ölçüde Almanya'ya dayanıyor ve bu ticaret, takas (*klering*) yöntemiyle yürütülüyordu. Bu durumun bir eleştirisi için Fritz NEUMARK; "1938 Senesinde Türk Harici Ticareti", Çev. Orhan TUNA, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 1, S. 1 – 4, 1939 – 1940, s. 123 – 124. Ayrıca bu makalenin tamamlayıcısı niteliğinde Fritz NEUMARK; "1939 – 1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticareti", Çev. Sabri F. ÜLGNER, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, S. 1 – 4, 1940 – 1941, s. 412 – 418.

⁸ İlgili veriler için *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 260.

⁹ O günlerde İlaş Müsteşarlığı'nda görevli bulunan Şevket Süreyya Aydemir, söz konusu kıtlık ortamını şu satırlarla betimlemektedir: "Ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkilerinde görevli her komutan, o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulunup bulunamayacağını; uçaklarına, motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu vasıtalarına kaç tane yedek lastik bulabileceğini kaygıyla düşünüyordu. Başlayan güne, birliklerine et, yağ, çay, şeker bulup bulamayacağını düşünerek, kaygılar, şüpheler içinde giriyordu." Şevket Süreyya AYDEMİR; *İkinci Adam*, C. 2, İstanbul 1991, Remzi Kitabevi, s. 203.

* Savunma harcamaları toplamı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı'nın harcamalarını içermektedir.

1942 yılında yüzde 55'ine, 1943 yılında yüzde 57'sine, 1944 yılında yüzde 55'ine ve 1945 yılında da yüzde 45'ine denk geliyordu¹⁰. Bu veriler 1.2.1. *Tablo I*'de özetlenmiştir.

Savunma harcamalarının çarpıcı bir biçimde yükselmesi, bu dönemde görülen bütçe açıklarının temel nedenini oluşturdu¹¹. 1938 yılında bütçe açığı, bütçe başlangıç ödeneğinin yüzde 25'ine denk geliyordu. Bu oran 1939 yılında yüzde 50'ye, 1940 yılında da yüzde 103'e kadar çıktı. 1941, 1942 ve 1943 yıllarında da sırasıyla, yüzde 88, yüzde 132, yüzde 112 olarak gerçekleşti. 1944 yılındaysa aynı oran yüzde 14 düzeyindeydi¹². Bu durum 1.2.1. *Tablo II*'den de izlenebilir.

Devlet, bu yıllarda, artan harcamalarını, daha çok, para sunumunu artırarak karşılamayı denerdi. Bu nedenle, 1938 yılı sonunda 219 milyon lira olan dolaşımdaki para miktarı, 1944 yılı sonunda 964 milyon liraya çıktı. Bu veriler, II. Dünya Savaşı yıllarında dolaşımdaki para miktarının yüzde 340 oranında arttığına işaret etmektedir¹³.

Devlet giderlerinin gelirlerini aştığı, para sunumunun artırıldığı ve yukarıda açıklanan nedenlere bağlı olarak kıtlığın egemen olduğu bir ortamda, fiyatlar genel düzeyinin sürekli bir biçimde yükselmesi, kuşkusuz, doğaldı¹⁴. Ankara'da ekmeğın fiyatı, 1939 yılına göre, 1942 yılında yüzde 150, 1943 yılında yüzde 310, 1944 ve 1945 yıllarında da yaklaşık yüzde

¹⁰ İlgili verilerin kaynağı için Ertuğrul BAYDAR; *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara 1978, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Tablo I.

¹¹ Bütçe açıklarında, ilköğretim giderlerinin yükselmesi de etkili oluyordu. İlköğretim giderlerini bütçeye yük olacak biçimde artıran temel nedense bu dönemde ilköğretime ilişkin giderleri yüklenen İl Özel İdareleri'nin gelirlerinin kurumasıyla ilgiliydi. Hükümet, bu durum karşısında ilköğretim giderlerini merkezi bütçeye aktarmak durumunda kalmıştı. Bu konuyla ilgili olarak A. Başer KAFAOĞLU; *Varlık Vergisi Gerçeği*, İstanbul 2002, Kaynak Yayınları, s. 30 – 31.

¹² İlgili veriler için Ertuğrul BAYDAR; a.g.e., s. 87.

¹³ İlgili verilerin kaynağı için Ekrem PAKDEMİRLİ, *Ekonomimizin 1923'ten 1990'a Sayısal Görünümü*, İstanbul 1991, Milliyet Yayınları, s. 166.

¹⁴ Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlarında, Türkiye'de fiyatlar genel düzeyi, Türkiye'yle benzer durumda olan ülkelere kıyasla, çok da yükselmiş değildi. J. DOBRETBERGER; *"Fiyat Siyasetine Ait Bazı Düşünceler"*, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, S. 1 – 4, 1940 – 1941, s. 278.

220 oranında arttı. İstanbul'da da benzer bir durum söz konusuydu. İstanbul'da ekmek, 1939 yılına göre, 1942 yılında yüzde 178, 1943 yılında yüzde 333, 1944 yılında yüzde 233 ve 1945 yılında da yüzde 267 oranında pahalandı¹⁵. Kuşkusuz, bu pahalılık yalnızca ekmekle sınırlı değildi. Pahalılık, pirinç, şeker, tuz, koyun eti, yumurta, zeytinyağı, süt, beyaz peynir ve çay gibi temel gıda maddeleri için de geçerliydi¹⁶. Bundan dolayıdır ki, II. Dünya Savaşı yılları, Türkiye'de enflasyon oranı bakımından "tarihi" rakamlara erişildiği bir dönem oldu. 1938 yılında 100 olarak kabul edilen TEFE (Toptan Eşya Fiyatları Endeksi), 1943 yılında 590'ı gösteriyordu¹⁷.

Bu durumda, II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki konumuzla ilgili etkilerini, "kıtlık" ve "enflasyon" ortamının doğuşu ve yerleşmesiyle özetlemek olanaklıdır. Bu türden bir ortamda, geniş halk yığınlarının ciddi sıkıntılar içinde olacağı açıktır. Ancak bu ortamın, içinde türlü fırsatlar barındırdığı da aynı derecede açık olan bir başka noktadır. Kuşkusuz, kimileri de bu fırsatları değerlendirecek, geniş halk yığınları ciddi sıkıntılar içinde yaşam savaşımı verirken, onlar, bu ortamın yarattığı fırsatlardan alabildiğine yararlanacaklardır¹⁸. Dolayısıyla, Türkiye'de II. Dünya Savaşı

¹⁵ İlgili oranların kaynağı için *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, a.g.e., s. 310. Bu arada, söz konusu döneme "ekmek karnesi" gerçeğinin damgasını vurduğunu belirtmek de yerinde olacaktır. Önce, 18 Şubat 1941 tarihinde yayımlanan bir karnameyle, tüm ülkede tek tip ekmek üretilmesi kararı alınır. 1942 yılı başlarındaysa ekmek tüketimini sınırlamak amacıyla büyük kentlerde karnesi uygulamasına geçilir. Karneli ekmek dağıtımına 17 Ocak 1942 tarihinde başlanır. Bu uygulamaya göre 7 yaşına kadar olanlara günde 187,5, 7 yaşından büyüklere günde 375, ağır işçilere de günde 750 gram ekmek verilecektir. İstanbul'da günlük ekmek tüketme sınırı yetişkinler için 1942 yılının Nisan ayında 175, Mayıs ayında da 150 grama kadar düşürülür. Cemil KOÇAK; *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938 – 1945)*, C. 2, İstanbul 1996, İletişim Yayınları, s. 409.

¹⁶ Söz konusu maddelerin fiyatlarındaki artışla ilgili olarak *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, a.g.e., a.y.

¹⁷ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1978)*, İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını, s. 125.

¹⁸ Türkiye'nin önde gelen sanayicilerinden Vehbi Koç'un kaydettikleri konumuz bağlamında ilgi çekicidir: "Firma sahibi olduğum 1926 yılından 1939 yılına kadar kendim ve çalışan arkadaşlarımla dürüstlüğü için her yemini edebilirim. 1939'dan 1946'ya kadar ise kuruluş olarak ahlakımız bozuldu, duyduğumuz veya duymadığımız birçok olaylar geçti, tabii bilerek bilmeyerek müşteri karşısında biz de lekelenedik. Vehbi KOÇ; *Hayat Hikayem*, İstanbul 1983, Çeltüt Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., s. 62. Koç Holding'in sermaye birikimiyle ilgili olarak ayrıca Mustafa SÖNMEZ; *Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler*, İstanbul 1987, Gözlem Yayıncılık, s. 115 – 118 ve 207 – 220.

yıllarına, kıtlık ve enflasyon olgularının yanı sıra, "vurgun" olgusu da damgasını vuracak, "Hacı Ağa" imgesi bu dönemde doğup yerleşecektir. Böyle bir ortamda, ekonomi politikalarının hedefinde, ekonomik kalkınmanın bulunmasını beklemek, kanımızca, fazla iyimser bir düşüncedir. Böyle bir ortamda, koşullar, politika üreticilerini, ekonomik kalkınma hedefini rafa kaldırmaya zorlayacak; kıtlığı hafifletmek, fiyat artışlarını denetim altına almak ve vurgunculukla varsıllaşan kesimin haksız kazançlarına set çekmek, temel ekonomi politikası hedefleri olarak belirecektir. Sorunun kökten çözümüyse üretimin ve dışalımın artırılmasıyla ilgilidir. Ancak savaş ortamı, bu çözüm yolunun izlenmesine izin vermeyecek, işbaşında bulunan hükümetler, bir anlamda, "semptomların tedavisi"yle uğraşacaklardır...

II. Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye'de, üç hükümet, iki başbakan görev yapmıştır. Bu yılların ilk hükümeti 3 Nisan 1939 ve 9 Temmuz 1942 tarihleri arasında görevde bulunan Refik Saydam başkanlığındaki hükümettir*. Saydam'ın ölümü üzerine, 9 Temmuz 1942 tarihinde Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki hükümet kurulur. Bu hükümet, 9 Mart 1943 tarihine kadar görevde kalacak, 9 Mart 1943 – 7 Ağustos 1946 tarihleri arasındaysa bir başka Saraçoğlu hükümeti ülkeyi yönetecektir. Saydam ve Saraçoğlu'nun, II. Dünya Savaşı'nın ülke üzerinde yarattığı ekonomik sorunlarla ilgili olarak, iki farklı yaklaşımı temsil ettikleri söylenebilir. Saydam, tüm piyasalara yönelik katı bir denetim mekanizmasını işletmeye çalışıp sorunları aşmayı denerken; Saraçoğlu, daha çok, piyasa üzerindeki denetimden kaçınmaya özen gösteren politikalar üretmiştir¹⁹.

Saydam'ın katı bir denetime dayanan politikalarının ana aracını Milli Korunma Kanunu'nun oluşturduğu öne sürülebilir²⁰. Milli Korunma Kanunu,

---

* Bu hükümet, Saydam'ın kurduğu ikinci hükümettir. Birinci Saydam Hükümeti, 25 Ocak – 3 Nisan 1939 tarihleri arasında görev yapmıştır.

¹⁹ II. Dünya Savaşı yıllarında görev yapan hükümetlerin genel yaklaşımlarıyla ilgili olarak Korkut BORATAV; *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara 1982, Savaş Yayınları, s. 221.

²⁰ Söz konusu yasanın hazırlıklarıyla ilgili olarak anılması gereken ilk belge "Müdafaa Ekonomisi Hakkındaki Rapor"dur. Bu rapor, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden hemen

olağandışı durumlarda, devleti ekonomi ve savunma alanlarında güçlendirmek amacıyla kullanılmak üzere, hükümete son derece geniş yetkiler veren bir yasa niteliğindedir. Bu yetkiler, hükümetin, ekonominin tüm alanlarına karışmasına ve tüm alanlarını denetlemesine olanak tanır. Yasada sözü edilen olağandışı durumlarsa genel ya da yarı seferberlik ilanı, devletin bir savaşa girme olasılığı ve Türkiye'yi de ilgilendiren, yabancı devletler arasındaki savaş olarak belirlenmiştir. Hükümet, söz konusu olağandışı durumların oluşmasıyla birlikte, Milli Korunma Kanunu'nda kendisine verilen görevleri yerine getirmek ve yine Milli Korunma Kanunu'yla kendisine verilen yetkileri kullanmak amacıyla durumu TBMM'ye (Türkiye Büyük Millet Meclisi) bildirir ve ardından yetkilerini kullanarak görevini yerine getirmeye çalışır.

Yasanın hükümete tanıdığı yetkiler, yukarıda da belirtildiği gibi, son derece geniştir. Örneğin, yasa, hükümeti, sanayi ve maden kuruluşlarını denetlemek, onları uygun görülen faaliyetlere yöneltmek, üretim ve işletme bakımından yeniden yapılandırmak yetkileriyle donatmaktadır. Bu noktadaki temel amaç, söz konusu kuruluşların üretimlerini gerekli görülen düzeye kadar genişletmektir. Yasa, üretimde istenilen genişliğe ulaşılamazsa hükümete söz konusu kuruluşlara el koyma hakkı da tanır.

Milli Korunma Kanunu, tarım ve hayvancılık kesimiyle ilgili olarak da hükümeti geniş karışmacı yetkilerle donatır. Yasa, hükümetin, gerekli görülen yerlerde yetiştirilecek tarım ürünlerinin türünü ve miktarını saptayabileceğini, herhangi bir tarım ürününün ekimini yasaklayabileceğini

---

önce hazırlanmış ve 4 Eylül 1939 tarihinde içerdiği "İktisadi Müdafaa Kanunu Tasarısı" başlıklı ekle Ekonomi Bakanı Hüsnü Çakır'a sunulmuştur. Çakır, bu çalışmaları, Başbakan Saydam'a aktaracak, Saydam da söz konusu çalışmaları "Milli İktisadi Korunma Kanun Projesi" başlığı altında CHP Grup Başkanlığı'na sunacaktır. Ardından projenin grup tarafından oluşturulan bir komisyonda incelendiği ve komisyonun bazı değişikliklerle tasarayı yeniden gruba sunduğu saptanmaktadır. Ancak bu da yeterli olmayacak ve grup Saydam'ın başkanlığında yeni ve daha geniş bir komisyon kurarak, 70 maddelik bir tasarı hazırlayacaktır. Bu tasarı "Milli Korunma Kanunu" olarak yasalaşacaktır. Şevket Süreyya AYDEMİR; a.g.e., s. 211 – 214.

ve hayvan yetiştirmenin yöntemlerini ve yöneleceği alanları belirleyebileceğini hükme bağlar.

Milli Korunma Kanunu'yla ticaret de hükümetin karışma alanı içine alınır. Dışalımı zorunlu olan ürünlerin miktar ve türlerini saptama yetkisinin bütünüyle hükümete bırakılması, ülke için zorunlu olmayan dışalım maddelerinin dışalımına sınırlama getirme ya da tümüyle yasaklama yetkisinin bütünüyle hükümete geçmesi, söz konusu yasanın ticaretle ilgili olarak hükümete tanıdığı geniş yetkilerden bir kaçıdır. Ayrıca yasayla dışsatımı düzenleme yetkisi de tümüyle hükümete verilir.

Milli Korunma Kanunu, hükümete, emek piyasasıyla ilgili olarak da geniş yetkiler sunar. Bu türden yetkilerin en önemlilerinden biri, sanayi ve maden kuruluşlarının üretimlerini istenen düzeye çıkartmak amacıyla söz konusu kuruluşlara eleman sağlama görevinin hükümete verilmesiyle ilgilidir. Yasa, hükümetin bu görevini yerine getirebilmesi için, hükümeti, yurttaşlara ücretli iş yükümlülüğü getirebilmekle yetkilendirir. Hükümet, yasanın tanıdığı bir başka yetkiylese tarım alanında çalışabilecek durumda olan her yurttaşı, kendi tarım işleri yüzüstü kalmamak koşuluyla devlete ya da özel kişilere ait tarım alanlarında tarımsal iş yükümlülüğüne tabi tutabilme olanağına kavuşur²¹.

Yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra, ilk kez 19 Şubat 1940 tarihinde uygulama alanı bulan²² Milli Korunma Kanunu, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Saydam Hükümeti'nin politikalarının hareket noktasını

²¹ 3780 sayılı ve 18 Ocak 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu'nun tam metni için **Resmi Gazete**; S. 4417, 26 Ocak 1940. Milli Korunma Kanunu bazı değişikliklere uğrayarak 15 Haziran 1960 tarihine kadar yürürlükte kalacaktır. II. Dünya Savaşı yıllarında Milli Korunma Kanunu'nda 28 Aralık 1940, 23 Aralık 1941, 3 Şubat 1942 ve 11 Ağustos 1944 tarihlerinde yürürlüğe giren dört önemli değişiklik yapılmıştır. Söz konusu değişikliklerden 23 Aralık 1941 tarihinde yapılanlara ilişkin olarak M. Orhan DİKMEN; "Milli Korunma Kanunu'nda Yapılan Tadilat", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 2, S. 1 – 4, 1940 – 1941, s. 269 – 277.

²² Milli Korunma Kanunu'nun uygulamasıyla ilgili örnekler için Taner TİMUR; **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara 1997, İmge Kitabevi, s. 180 – 185. İlk uygulama Zonguldak kömür havzasıyla ilgilidir. Bu uygulama için Baban Zade ŞÜKRÜ; "Milli Korunma Kanunu", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 1, S. 1 – 4, 1939 – 1940, s. 326 – 328.

oluşturmuştur²³. Saydam Hükümeti, bu uygulamalarla, temel olarak, ülkeyi etkisi altına alan kıtlık ortamını hafifletmeyi ve oldukça yüksek seyreden fiyatlar genel düzeyini kontrol altına almayı hedeflemiştir. Uygulamaların, bir boyutuyla başarılı, bir başka boyutuyla da başarısız olduğu söylenebilir. Uygulamaların başarılı boyutunu, ordunun ve kentli nüfusun "temel" gereksinimlerinin ucuza karşılanması açıklamaktadır. Karaborsa, istifçilik, rüşvet ve benzer yöntemlerin sonucunda karşımıza çıkan vurgunsa²⁴, uygulamaların başarısız boyutuna işaret etmektedir. Bu nedenle, uygulamaların, "temel" gereksinimleri karşılanmakla birlikte geniş halk kitlelerinin yoksullaşmasını engelleyemediği ve bazı haksız kazançlara sağladığı olanakla da belirli bir kesimin haksız biçimde varışlaşmasına yol açtığı öne sürülebilir²⁵.

Uygulamaların başarısız boyutu, kanımızca, yalnızca ortaya çıkan başarısızlık bağlamında değil, aynı zamanda, bir sonraki hükümetin ekonomi politikalarını belirlemesi bağlamında da önem taşımaktadır. Hatta Saydam'ın ölümü üzerine işbaşına gelen Saraçoğlu Hükümeti'nin, temel ekonomi politikalarını, Saydam Hükümeti dönemindeki başarısızlığı çıkış noktası olarak oluşturduğu söylenebilir. Yukarıda da söz edildiği gibi, Saydam Hükümeti, II. Dünya Savaşı yıllarında karşılaşılan ekonomik sorunların aşılmasıyla ilgili olarak katı bir denetim öngörüyordu. Kıtlık,

²³ Bu noktada, Saydam Hükümeti döneminde, Ticaret Ofisi, İaşe Müsteşarlığı, Petrol Ofisi ve Toprak Mahsulleri Ofisi gibi yeni kurumların oluşturulduğunu ve bu kurumların uygulama sırasında önemli bir araç görevi gördüklerini belirtmek yerinde olacaktır. Bu kurumlarla ilgili olarak Cemil KOÇAK; a.g.e., s. 391 – 395.

²⁴ Bu noktada, Nadir Nadi'nin aktardıkları, kanımızca, son derece çarpıcıdır. "... pamuk gibi endüstriye yarıyan hammaddeler konusunda o zaman alınan tedbirlerin pek eksik kaldığını inkar etmek güçtür. ... Sümerbank'ın yanı sıra birtakım özel kişiler de dokuma fabrikası işletiyorlardı. Bunlar ya kendi tarlalarında yetiştirdikleri, ya da fakir köylüden (narh gereğince) ucuza aldıkları pamuğu kumaş haline getiriyorlar, sonra bunu devlet gibi yüksek fiyatla piyasaya sürüyorlardı. İkinci Cihan Harbi boyunca bizde yetişen ilk haciağaların tohumunu sanırım böylece devlet eliyle kendimiz atmış olduk." Nadir Nadi [ABALIOĞLU]; **Perde Aralığından**, İstanbul 1965, Cumhuriyet Yayınları, s. 109.

²⁵ Bu konuyla ilgili olarak Korkut Boratav şunları kaydetmektedir: "Bu sistem, ne kusursuz işlemiştir; ne de tamamen iflas etmiştir. Asker, ucuza beslenmiş ve giydirilmiştir; kentli nüfus, gelir sınırları zorlanmadan ekmek ve kömür sağlayabilmiştir. Buna karşılık kontrol uygulanan her alanda karaborsa oluşumunun, istifçiliğin, fatura ticaretinin, hava parasının ve zorunlu olarak rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir." Korkut BORATAV; a.g.e., s. 222. Uygulamaların başarısız boyutuyla ilgili olarak ayrıca Mahmut GOLOĞLU; **Milli Şef Dönemi (1939 – 1945)**, Ankara 1974, Turhan Kitabevi, s. 63.

enflasyon ve vurgun üçgeniyle özetleyebileceğimiz bu sorunlar, kuşkusuz, Saraçoğlu Hükümeti'nin de temel ekonomi politikalarının saptanması sırasında belirleyici oldu²⁶. Ancak Saraçoğlu Hükümeti, bu sorunların aşılmasıyla ilgili olarak, Saydam Hükümeti'nden farklı bir yol izledi; Saydam Hükümeti döneminde egemen olan katı denetimin yumuşatılmasından ve hatta yer yer kaldırılmasından yana tavır aldı. Saraçoğlu, hükümet programında, yeni hükümetin hemen işe başlayarak, sert önlemlerin kimilerini yumuşatmaya, kimilerini kaldırmaya, kimilerini de değiştirmeye karar verdiğini açıklıyordu. Hükümet programında belirtildiğine göre, bu değişikliğin temel nedeni de Saydam Hükümeti döneminde uygulanan katı denetimin istenen sonucu vermemesiydi²⁷.

Saraçoğlu Hükümeti, gerçekten de, ekonomi üzerinde devlet denetim ve karışmasını azaltmaya yönelik bir ekonomi politikası izledi. Bu noktada Hükümet'in temel hedefi, fiyatları serbest bırakmak yoluyla üretimin artırılmasını özendirme idi. Böylece, II. Dünya Savaşı yıllarının Türkiye'deki en temel etkilerinden biri olan kıtlığın hafifleyeceği umuluyordu. Saraçoğlu Hükümeti'nin bu yöndeki adımlarını, Türkiye ekonomi tarihi yazınında "Yüzde 25 Kararı" olarak bilinen uygulamanın simgelediği kabul edilebilir.

Yüzde 25 Kararı'na göre, önce hububat ürünlerinin fiyatlarına yaklaşık yüzde 50 oranında zam yapıldı, ardından da buğday satışları belirli koşullar altında serbest bırakıldı. Buna göre, 50 tona kadar hububat üreten üreticilerden ürününün yüzde 25'i, 100 tona kadar hububat üreten üreticilerden ürününün yüzde 35'i ve 100 tondan fazla hububat üreten üreticiden de ürününün yüzde 50'si, değeri peşin ödenerek devlet tarafından

²⁶ Saraçoğlu Hükümeti'nin programında, öncelikli olarak, ordunun hazır ve güçlü tutulması gerektiğine, bunun hükümet için temel hedeflerden biri olarak ele alındığına vurgu yapılıyor; ardından da, iç politikada ağırlığın ekonomik sorunlara verileceğine dikkat çekiliyordu. Programda, ekonomik sorunlar daha çok kıtlık ve pahalılık ekseninde ele alınmaktaydı. Saraçoğlu Hükümeti'nin programı için İsmail ARAR; Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, C.1, Ankara 1978, T.C. Başbakanlık Yayınları, s. 115 – 124.

²⁷ a.g.e., s. 117 – 118.

satın alınacak ve üreticiler geriye kalan ürünlerini, iaşesi hükümetçe yapılacak kentler dışında, özgür olarak satabileceklerdi²⁸.

Ancak Saraçoğlu Hükümeti'nin Yüzde 25 Kararı özelinde örneklendirdiğimiz bu türden uygulamaları, beklenen sonuçları vermedi. Başta buğday olmak üzere, tüketiciye yansıyan hububat fiyatları çarpıcı biçimde artmaktaydı. Bunun, büyük çiftçiler ve tüccarlar elinde önemli birikimlere yol açacağı ortadaydı²⁹. Bu nedendir ki, Saraçoğlu Hükümeti'nin uygulamaları, olağanüstü vergilerle tamamlanmak durumunda kaldı: Varlık Vergisi kent kesiminde, Toprak Mahsulleri Vergisi de kırsal kesimde ortaya çıkan haksız varsıllaşmaları hedef aldı.

12 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe giren ve 15 Mart 1944 tarihine kadar yürürlükte kalan Varlık Vergisi, gerçek ya da tüzel, servet ve kazanç sahiplerinin, servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden alınan, bir kereye özgü bir yükümlülük olarak tanımlanabilir³⁰.

Yasaya göre, kazanç ve buhran vergileri yükümlüleriyle büyük çiftçiler söz konusu verginin kapsamı içindedirler. Ayrıca sahip oldukları binaların ya da bina hisselerinin yıllık katkılı gelir toplamı 2 bin 500 liradan ve arsalarının vergide kayıtlı değerleri 5 bin liradan fazla olup, bu miktarın düşülmesinden sonra oluşan gelir ve değerlerle bu vergiyi verebileceği

²⁸ Resmi Gazete; S. 5160, 12 Temmuz 1942 ve Resmi Gazete; S. 5167, 25 Temmuz 1942.

²⁹ Bu durumla ilgili olarak Korkut BORATAV; a.g.e., s. 223.

³⁰ Varlık Vergisi ve bu vergiye ilişkin uygulamalar günümüzde de ciddi eleştirilere neden olmaktadır. Varlık Vergisi'yle ilgili eleştirilerin bir bölümü, bu verginin, yurttaşın devlete olan güvenini sarstığına ilişkindir. Diğer eleştirilerse ağırlıklı olarak verginin "ırkçılık" damgası taşıdığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu eleştirilerle ilgili olarak Faik ÖKTE; **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul [basım tarihi yok], Nedioğlu Yayınevi, s. 209 – 213. Verginin "ırkçılık" damgası taşıdığına ilişkin eleştirilerle ilgili olarak ayrıca Ayhan AKTAR; **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul 2002, İletişim Yayınları, s. 135 vd. ve Rıdvan AKAR; **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, İstanbul 2000, Belge Yayınları, s. 187 vd. Varlık Vergisi'nin uygulaması sırasında üzücü sonuçlara yol açan hataların yapıldığı söylenebilir. Ancak Varlık Vergisi'yle ilgili olarak, devletin yurttaşları arasında ayırimcılık yaptığına ilişkin görüşler, kanımızca, gerçeği yansıtmamaktadır. Ayrıca Varlık Vergisi'nin ve bu vergiye ilişkin uygulamaların, verginin yasalaşmasından aşağı – yukarı yarım yüzyıl sonraya ilişkin kıstaslarla değerlendirilmesi de hatalıdır; bize göre, Varlık Vergisi'ni ve bu vergiye ilişkin uygulamaları, 1940'lı yılların koşullarında değerlendirmek daha doğru olacaktır.

komisyonlarca kararlaştırılanlar; 1939 yılından beri kazanç ve buhran vergilerine tabi olan bir işle ilgilendikleri halde, bu yasanın yayını tarihinde işini terketmiş, devretmiş ya da kapatmış olanlar ve meslekleri komisyoncu olmadığı halde, 1939 yılından beri, bir kereye özgü bile olsa, ticari işlemlerde bulunarak komisyon ya da ne ad altında olursa olsun para ya da mal alanlar da yasanın kapsamı içindedir.

Yasa, yukarıda sayılan grupların birden fazlasına dahil olanların, dahil oldukları her grup için ayrı ayrı vergi ödeyeceklerini hükme bağlamaktadır. Yükümlülerin ödeyecekleri vergi miktarıysa ilgili komisyonlar tarafından saptanmaktadır. Komisyon kararları, kesin nitelikte olduğundan, bu kararlar, karşı çıkılamaz türdendir*. Yasanın ilgili maddeleri gereğince yükümlüler, vergilerini, tarh tarihini izleyen 15 gün içinde ödemeye zorunludurlar. Bu süreyi aşan yükümlüler, birinci hafta için yüzde bir, ikinci hafta için yüzde iki oranında ceza öderler. Borcunu bir ay geçmesine karşın ödemeyen yükümlülerse borçlarını tamamen ödeyinceye kadar ülkenin herhangi bir yerinde bedensel yeteneklerine göre, askeri nitelikte olmayan kamu görevlerinde ya da belediye hizmetlerinde çalıřtırılırlar³¹.

26 Nisan 1944 tarihinde yürürlüğe giren Toprak Mahsulleri Vergisi'ye tarımsal üretim üzerinden yüzde 10 oranında tarh edilen bir vergidir³². Vergi, hububat ve bazı bakliyat türlerinde ürün karşılığı, sanayi bitkilerindeyse nakit karşılığı ödenmektedir. Vergi miktarının saptanmasında, yükümlünün beyanı hareket noktası olarak alınmaktadır³³.

---

* Bunun tek istisnası, mükerrer vergi tarh edilmiş olmasıdır. Böyle bir durumda, bu vergilerden en yüksek olanı geçerlilik kazanır, diğeri silinir.

³¹ Varlık Vergisi'nin tam metni için Resmi Gazete; S. 5255, 12 Kasım 1942.

³² Yüzde 10'luk oran nedeniyle Toprak Mahsulleri Vergisi, Osmanlı Devleti dönemindeki aşar'a benzetilmektedir. Ancak, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin, başta toplanması sırasında iltizam yöntemine izin verilmemesi olmak üzere aşar vergisinden farklı boyutları bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Kenan BULUTOğLU; Türk Vergi Sistemi, İstanbul 1967, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, s. 150.

³³ Toprak Mahsulleri Vergisi'nin tam metni için Resmi Gazete; S. 5693, 28 Nisan 1944.

Buraya kadar olan bölümde II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki ekonomik etkilerini ve bu etkiler karşısında söz konusu dönemde görev yapan hükümetlerin izledikleri politikaları göstermeye çalıştık. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuz zaman, II. Dünya Savaşı yıllarının, Türkiye ekonomisi tarihi açısından bir "kırılma noktası" olduğunu öne sürebiliriz. II. Dünya Savaşı yıllarına bu özelliği veren unsur ise savaş yıllarının, korumacı ve korumacı – devletçi olarak nitelenebileceğimiz bir önceki dönemden "kopma"ya işaret etmesiyle ilgilidir. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki ekonomik kökenli etkileri, Türkiye'nin sanayileşme yoluyla kalkınma hedefinden uzaklaşmasına yol açmış, bu yıllarda kıtlığı hafifletmek ve fiyatları denetim altına almak temel ekonomi politikası hedefleri olmuştur. Bu nedenle, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin ekonomik bağlamda bir önceki dönemden koptuğu kolaylıkla söylenebilir. Bunun en somut kanıtlarından biri, İBYSP'nin (İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı) rafa kaldırılmasıdır. BBYSP'nin (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı) İBYSP'nin korumacı ve korumacı – devletçi dönemin temel yapı taşları olduğu düşünülürse, söz konusu kopma, daha rahat anlaşılacaktır.

II. Dünya Savaşı yıllarının Türkiye üzerindeki ekonomik kökenli bir başka etkisini de neden olduğu birikim süreciyle özetlemek olanaklıdır. II. Dünya Savaşı yılları, ticaret burjuvazisiyle piyasaya yönelik üretim yapan büyük çiftçinin alabildiğine varsıllaşmasına yol açacak bir ortamı oluşturmuş; Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi haksız varsıllaşmaları hedef alan önlemlere karşın, yine de, II. Dünya Savaşı yılları pek çok "zengin" yaratmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarının Türkiye ekonomisi üzerindeki bu etkisi, kanımızca, bu dönemi, bir sonraki döneme bağlayan temel belirleyici olacaktır. II. Dünya Savaşı yıllarını izleyen dönemde, Türkiye'nin ekonomi politikaları da Türkiye'deki siyasal gelişmeler de, büyük ölçüde, bu belirleyicinin çevresinde biçimlenecektir.

Bu durumda II. Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin sonuçlarını,

1. Korumacı ve korumacı – devletçi dönemden kopmaya neden olmaları,
2. Ticaret burjuvazisiyle piyasaya yönelik üretim yapan büyük çiftçi başta olmak üzere, çeşitli kesimlerin varsıllaşmasına yol açmaları,

biçiminde özetleyebiliriz. Her iki sonuç da, kanımızca, devletçiliğin tasfiyesine yönelim bağlamında, birer “neden” ve “olanak” görülebilir.

1.2.1. Tablo I			
Savunma Harcamaları ve Savunma Harcamalarının Bütçe İçindeki Payları (1938 – 1945)			
Yıllar	Savunma Harcamaları Toplamı (TL)	Genel Bütçe Toplamı (TL)	Bütçe İçindeki Pay (%)
1938	101.919.015	311.121.148	32,8
1939	177.982.025	398.692.270	44,6
1940	293.055.929	545.573.841	53,7
1941	325.760.597	581.876.356	56,0
1942	502.420.704	913.751.349	55,0
1943	582.056.909	1.033.019.452	56,3
1944	600.129.048	1.084.346.851	55,3
1945	272.797.741	606.501.763	45,0

Kaynak: Ertuğrul BAYDAR; İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Ankara 1978, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Tablo l'den düzenlenmiştir.

1.2.1. Tablo II				
Bütçe Ödenek – Harcamaları ve Bütçe Açıklarıyla Bütçe Açıklarının Bütçe Harcamaları İçindeki Payları (1938 – 1945)				
Yıllar	Bütçe Ödeneği (TL)	Bütçe Harcaması (TL)	Bütçe Açığı (TL)	Bütçe Açığının Bütçe Harcaması İçindeki Payı (%)
1938	249.954.020	311.121.148	-61.167.128	24,5
1939	261.064.192	398.692.270	-137.628.078	52,7
1940	268.476.321	545.573.841	-277.097.520	103,2
1941	309.740.396	581.876.356	-272.135.960	87,9
1942	394.326.938	913.751.349	-519.424.411	131,7
1943	486.717.349	1.033.019.452	-546.302.103	112,2
1944	952.434.417	1.084.346.851	-131.912.434	13,9
1945	603.404.824	606.501.763	-3.096.939	0,5

Kaynak: Ertuğrul BAYDAR; İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Ankara 1978, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, s. 87.

1.2.2. II. Dünya Savaşı Sonrasında Gelişen Türkiye – ABD İlişkileri

Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin nedenleri yalnızca ekonomik kökenli kimi gelişmeler çevresinde biçimlenmedi. II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası düzeni içinde Türkiye’nin yeri de Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimi hazırlayan nedenlerden biri oldu. Türkiye, II. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde ve savaş yıllarında Batıya daha kesin bir biçimde yönelmesini gerektirecek gelişmelerle karşı karşıya kaldı. II. Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında yaşanan gelişmelerse Türkiye’nin ABD’yle (Amerika Birleşik Devletleri) kuracağı sıkı ilişkilerin temel nedenini oluşturdu.

Bu kapsamda, her şeyden önce, Türkiye’nin, Batıya karşı bir “savaş” vermiş olmasıyla birlikte, Batıya karşı olmadığını ve bir bütün olarak Batıyı hedef almadığını belirtmek gerekir¹. Bu nedendir ki Türkiye, hiçbir zaman Batıyı tümüyle dışlayan dış politikalar üretmedi². Ancak Kurtuluş Savaşı’nın ve özellikle de Lozan Barış Anlaşması’ndan arta kalan sorunların, Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Türkiye’nin Batıyla sıkı ilişkiler kurması bakımından ciddi bir engel oluşturduğu açıktı.

¹ Bu noktada Batıya karşı yapılan Kurtuluş Savaşı’nın bile Batıdan uzaklaşmanın savaşı olmaması önemlidir. Bu konuyla ilgili olarak Baskın ORAN (Ed.); *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919 – 1980)*, C. 1, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s.107.

² Bu kapsamda en çarpıcı örneklerden biri Lozan Barış Konferansı sırasında Boğazlar sorunu tartışılırken ortaya çıkmıştır. Bu sorunla ilgili olarak SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği), aslında Türkiye’nin çıkarlarına son derece uygun olan, Boğazların kapalı statüsünün sürdürülmesinden yana tavır almıştı. Ancak Türkiye, SSCB önerisini değil, kendi çıkarlarına aykırı gözüken ve Boğazların açıklığıyla uluslararası denetimine dayanan İngiliz önerisini benimseyerek, bir anlamda beklenmeyen bir ödün vermişti. Bu ödünün en önemli nedeni, Türkiye’nin SSCB’yle olan ilişkilerine tam anlamıyla güvenememesi; SSCB’yle arasının bozulabileceği olasılığını dikkate alarak, böyle bir durumda doğacak riski yüklenmek istememesiydi. Toktamış ATEŞ; “*Boğazlar Rejimi*”, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 2001. Batıya karşı verilen Kurtuluş Savaşı’nın hemen sonrasında yaşanan bu örnek, kanımızca, Türkiye’nin Batıyı tümüyle dışlayan dış politikalar üretmemesi bakımından son derece anlamlıdır.

Türkiye, Lozan Barış Anlaşması'ndan arta kalan sorunların çözümlenmesiyle birlikte, Batıyla daha yakın ilişkiler kurabileceği bir döneme girdi. 1930'lu yılları kapsayan bu dönemde, Türkiye'nin "yurtta barış, dünyada barış" ilkesini benimseyip, dış politikasında bu ilkeyi temel hareket noktası olarak alması ve revizyonist eğilimlerin egemen olduğu bir ortamda, anti-revizyonist eğilimler sergilemesi, ilişkilerin yakınlaşmasında etkili oldu³. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı özel koşullar içindeyse bu yakın ilişkiler, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan bir ittifak anlaşmasıyla önemli bir aşamaya ulaştı. Bu bakımdan, söz konusu ittifak anlaşmasının imzalandığı 19 Ekim 1939 tarihini bir dönüm noktası olarak kabul etmek olanaklıdır.

Türkiye'yi 19 Ekim 1939 tarihli ittifak anlaşmasına götüren gelişmeleri öncelikli olarak İtalya belirlemiştir⁴. İtalya'nın Ege'deki adalarında tahkimata başlayıp, hemen ardından Habeşistan'ı işgal etmesi, bu devletin Akdeniz'de yarattığı tehdidi somutlaştırmaktaydı. Türkiye, bu durum karşısında, Yunanistan ve Yugoslavya'yla birlikte 22 Ocak 1936 tarihinde

---

³ Kurtuluş Savaşı'nın dış politikasına temel karakterini, kuşkusuz, "revizyonist" eğilimler veriyordu. Ancak belirtmek gerekir ki, bu revizyonist eğilimler, "akılcı" ve "gerçekçi" boyutlarıyla dikkat çekmekteydi. Asıl önemlisi de, söz konusu revizyonist eğilimler, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının hemen ardından yerini anti-revizyonist eğilimlere bıraktı. Anti-revizyonist eğilimler de "yurtta barış, dünyada barış" ilkesiyle birlikte, Türkiye'nin dış politika uygulamalarının temelini oluşturdu. Bu konuyla ilgili olarak Baskın ORAN (Ed.); a.g.e., s. 104 – 108.

⁴ Bu noktada, Türkiye'nin Almanya karşısındaki tutumuna değinmekte yarar olduğunu düşünüyoruz. Almanya'nın 1933 yılından sonra Versay Anlaşması'nın kurduğu düzeni değiştirmek yönündeki çabaları, Türkiye'yi Batılı devletler kadar endişelendirmemişti. Hatta Türkiye, Sevr Anlaşması'nı anımsayarak, Almanya'nın "bir millet, bir devlet" politikasına sempatiyle yaklaşmıştı. Türkiye'nin Almanya'ya ilişkin bu tutumu, Almanya'nın, halkı Alman olmayan Çekoslovakya'yı 15 Mart 1939 tarihinde işgal etmesiyle değişecektir. A. Suat BİLGE vd.; Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1995), Ankara 1996, Siyasal Kitabevi, s. 137.

Akdeniz Paktı'na⁵ bağlandı ve böylece İtalya'nın yarattığı tehdidi, İngiltere'ye dayanarak aşma çabalarını⁶ sağlam bir zemine oturtmuş oldu.

İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehditle başlayan Türkiye – İngiltere yakınlaşması, SSCB'nin* (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) etkisiyle daha da güçlendi. Bu noktada, SSCB'nin etkisini, 23 Ağustos 1939 tarihinde SSCB – Almanya arasında imzalanan saldırmazlık paktıyla açıklamak olanaklıdır. Bu paktın imzalanmasını, aynı yılın eylül ayında, SSCB'nin Polonya'ya girmesi ve bu ülkeyi Almanya'yla paylaşması izleyecektir⁷. Bunun, Türkiye üzerinde, Polonya'yla aynı yazgıyı paylaşma bakımından ciddi bir kaygı yarattığı açıktır. Bu kaygı, ilgili dönemde "Polonya sendromu" deyişiyle ifadesini bulacaktır. Bu gelişmelerin üzerine, SSCB'yle bir anlaşma yapmak üzere Moskova'da bulunan Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun, 17 Ekim 1939 tarihinde anlaşma sağlayamadan Moskova'dan ayrılmasını eklemek yerinde olur⁸. Tüm bunların sonucuysa Türkiye – İngiltere – Fransa Üçlü İttifakı ya da diğer adıyla Ankara Paktı olacaktır. Türkiye, Saraçoğlu daha Moskova'dan Ankara'ya varmadan, 19 Ekim 1939 tarihinde söz konusu ittifak anlaşmasını imzalamıştır.

Türkiye – İngiltere – Fransa Üçlü İttifak Anlaşması, birinci maddesiyle Türkiye'ye karşı bir Avrupa devletinin saldırısı durumunda,

---

⁵ İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehdit karşısında yaşama geçirilen Akdeniz Paktı'nın temelleri, MC'nin (Milletler Cemiyeti) İtalya'ya karşı zorlama önlemlerini uygulamaya koymasıyla birlikte atılmıştı. İtalya, zorlama önlemlerine katılacaklarını açıklayan Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'yi açıkça tehdit etti. Bunun üzerine, İngiltere de Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye zorlama önlemlerine katılmaları nedeniyle İtalya'nın saldırısına uğrarlarsa yardım etme konusunda garanti verdi. MC, 1936 yılının temmuz ayında uygulanan yaptırımların kaldırılması kararını alacak, İngiltere de söz konusu pakta ilişkin anlaşmaları iptal edecektir. Baskın ORAN (Ed.); a.g.e., s. 273.

⁶ Bu çabalarla ilgili olarak a.g.e., s. 274 – 275.

* "SSCB" adı 31 Aralık 1922 tarihinden sonra kullanılmaya başlanmıştır; bu nedenle, bu tarihten öncesi için "RSFSC" (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti) adı geçerlidir. Ancak bu durum dikkate alınmayacak, metinde SSCB adı 31 Aralık 1922 tarihi öncesi için RSFSC'yi ifade eder biçimde de kullanılacaktır.

⁷ Söz konusu gelişmeler için Oral SANDER; *Siyasi Tarih (1918 – 1994)*, Ankara 1996, İmge Kitabevi, s. 58 – 60, 112 – 114.

⁸ Saraçoğlu'nun Moskova'daki görüşmeleriyle ilgili olarak Baskın ORAN (Ed.); a.g.e., s. 418 – 422.

İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'nin yardımına geleceğini hükme bağlar. Burada "bir Avrupa devleti"yle işaret edilen Almanya'dır. İttifak anlaşmasının ikinci maddesi de Akdeniz bölgesinde bir Avrupa devletinin saldırısı üzerine, İngiltere, Fransa ya da Türkiye'nin savaşa girmesiyle karşılıklı yardımı öngörür. Bu maddedeki "bir Avrupa devleti"yle işaret edilirse İtalya'dır. Ayrıca Türkiye, ittifak anlaşmasına ek olarak imzalanan bir protokolle anlaşmadan doğan yükümlülüklerin kendisini SSCB'yle bir savaşa sürüklemeyeceği hakkında anlaşmaya çekince koyar⁹.

1930'lu yılların sonuna damgasını vuran tüm bu gelişmeler, bir anlamda, Türkiye'nin Batıya yönelişinin kısa bir öyküsüdür. Batıdan kopma gibi bir amacı hiçbir zaman bulunmayan Türkiye, 1930'lu yılların sonunda doğan özel koşullar içinde, bu yönelişini hızlandırmak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin Batıya yönelişi, kanımızca, Türkiye'nin ABD'ye yönelişinin hazırlık evresini oluşturur. SSCB'nin 17 Aralık 1925 tarihli Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı feshetmesiyle Türkiye'nin ABD'ye yönelişinin öyküsünü başlatır.

Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması Türkiye'yle SSCB arasındaki ilişkilerin doruk noktasını simgelemektedir. Ulusal Savaşım döneminde kurulan söz konusu ilişkilerin¹⁰, Türkiye – SSCB Dostluk ve

⁹ İttifakın içeriğiyle ilgili olarak İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, C. 1, Ankara 1983, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 594 – 599. Türkiye, bu ittifakın imzalanmasından önce, 12 Mayıs 1939 tarihinde İngiltere, 23 Haziran 1939 tarihinde de Fransa'yla birer deklarasyon imzalamıştır. Bu deklarasyonlar, ittifak anlaşması imzalanana kadar olan dönemde, Akdeniz bölgesinde doğabilecek bir saldırı karşısında karşılıklı yardım öngörmekteydi. Deklarasyonların içeriğiyle ilgili olarak a.g.e., 592 – 593.

¹⁰ Ulusal Savaşım döneminde, TBMM'nin (Türkiye Büyük Millet Meclisi) SSCB'yle kurduğu yakın ilişkiler, Türklerin yüzyılı aşkın bir süredir izlediği dış politikanın tam tersine döndüğüne işaret etmektedir. Osmanlı Devleti, tüm 19. yüzyıl boyunca, Rusya'nın yarattığı tehdit karşısında, İngiltere'ye dayanma gereksinimi duymuş ve İngiltere'den sağladığı destekle toprak bütünlüğünü korumuştur. 20. yüzyılın başında ortaya çıkan yeni dünya dengesi içindeyse Osmanlı Devleti, Rusya'nın yarattığı tehdidi Almanya'ya dayanarak aşmayı seçti. Bu konuyla ilgili olarak Toktamış ATEŞ; *Siyasal Tarih*, İstanbul 2001, Der Yayınları, s. 411 – 412. Ulusal Savaşım döneminde bu durum kökten değişti. Bu kez, TBMM, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın tehditleri karşısında, SSCB'nin desteğini aramaya ve bir ölçüde o desteğe dayanmaya başladı. TBMM – SSCB yakınlaşmasında TBMM'nin amacı, SSCB gibi büyük bir devletin desteğini alarak, Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında ortaya çıkan, taraflar arası güç dengesizliğini gidermekle ilgiliydi. Ulusal Bağımsızlık Savaşımı döneminde TBMM'nin dış politika yaklaşımıyla ilgili olarak Baskın ORAN (Ed.); a.g.e., s.104 – 109. Bu

Tarafsızlık Anlaşması'ndan önce ulaştığı en yüksek noktadaysa Moskova Dostluk Anlaşması bulunur¹¹. Bu bakımdan, Moskova Dostluk Anlaşması, Türk – Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın önceli olarak kabul edilebilir. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan¹² Moskova Dostluk Anlaşması, Ulusal Savaşım Dönemi'nde TBMM'nin (Türkiye Büyük Millet Meclisi) uyguladığı dış politikanın son derece önemli bir unsurunu oluşturmuş, TBMM'nin dış politika uygulamalarının başarıya ulaşmasında önemli bir etken olarak ön plana çıkmıştı¹³. Anlaşmanın bu boyutu, daha çok, ortaya çıkardığı “olasılık”la ilgiliydi. Bu olasılık, Anadolu'da süren savaşımın SSCB'nin yörüngesine girmesi ve böylece Anadolu'nun Bolşevikleşmesi biçiminde açıklanabilir. Bu olasılık hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Ancak söz konusu olasılığın varlığının TBMM'nin dış politikasını

---

arada, şunun da altını çizmek gerekir ki, o günün koşulları, SSCB açısından da böyle bir yakınlaşmayı gerektirmekteydi. SSCB'nin İngiltere'yle olan rekabeti ve ideolojik çıkarları bu gerekliliğin altında yatan temel unsurlardır. SSCB'nin Anadolu'da başlayan harekete destek vermesinin nedenleriyle ilgili olarak A. Suat BİLGE vd.; a.g.e., s. 18. Ayrıca, TBMM ve SSCB'nin, TBMM – SSCB yakınlaşmasındaki amaç farklılığının bir değerlendirmesi için Aptülahat AKŞİN; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 49.

¹¹ TBMM – SSCB yakınlaşmasının ilk adımı, 26 Nisan 1920 tarihinde, Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı bir mektupla atıldı. Bu mektup için **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. 4, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 318. Mustafa Kemal'in mektubu, 3 Haziran 1920 tarihinde Çiçerin tarafından yanıtlandı. Bu mektup için Kazım KARABEKİR; **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1969, Türkiye Yayınevi, s. 735. Sözü edilen mektuplaşmalar aracılığıyla TBMM – SSCB ilişkilerinin temelleri atılırken, Mustafa Kemal TBMM'de “Bolşevik Rusya'yla ittifak yapmakla, Bolşevik olmak” arasındaki ayırımı ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunun örnekleri için **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C. 1, İstanbul 1999, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 46 – 48 ve 72. Bu arada belirtmek gerekir ki, Mondros Silah Bırakışması'nın imzalanmasından TBMM'nin açılmasına kadar olan süreç içinde de Türkiye – SSCB ilişkileri açısından önemli sayılabilecek bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bu ilişkilerin kimi örnekleri için Kamuran GÜRÜN; **Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)**, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 22 – 23, 27, A. Suat BİLGE; **Güç Komşuluk**, Ankara 1992, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 25 – 30, Kazım KARABEKİR; a.g.e., s. 591 – 592 ve Stefanos YERASIMOS; **Kurtuluş Savaşı'nda Türk – Sovyet İlişkileri (1917 – 1923)**, İstanbul 2000, Boyut Kitapları, s. 107 – 122.

¹² Moskova Dostluk Anlaşması, aslında, 18 Mart 1921 tarihinde imzalanmış; ancak İstanbul'un resmen işgalinin birinci yıldönümüne denk gelen 16 Mart 1921 tarihi, anlaşmanın imzalandığı tarih olarak kaydedilmiştir. Yusuf Kemal TENİRŞEK; **Vatan Hizmetinde**, İstanbul 1967, Bahar Matbaası, s. 230.

¹³ Moskova Dostluk Anlaşması'nın metni için İsmail SOYSAL, a.g.e., s. 32 – 36. SSCB, ayrıca, belirlenmemiş bir süre için Türkiye'ye her yıl 10 milyon altın ruble (1,2 milyon Osmanlı Altını) vererek, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmayı kabul ediyor ve tam olarak saptanamayan bir askeri yardımı da vaat ediyordu. Kamuran GÜRÜN; a.g.e., s. 69 – 70. Öte yandan, Kurtuluş Savaşı'na ilk SSCB yardımı 1920 yılının temmuz ayında gelmişti. Söz konusu yardımın kapsamında, SSCB belgelerine göre, 6 bin tüfek, 5 milyon tüfek mermisi ve 17 bin 600 top mermisi bulunuyordu. Ali Kemal MERAM; **Türk – Rus İlişkileri Tarihi**, İstanbul 1969, Kıtış Yayınları, s. 258 – 259.

yönlendirenlerce ustalıklı kullanılışı, özellikle İngiltere'yi dikkatli davranmaya ve Anadolu'daki hareket karşısında yumuşamaya itecektir; çünkü Bolşevikleşmiş bir Anadolu'nun İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olduğu açıktır¹⁴.

Moskova Dostluk Anlaşması'nın yarattığı olumlu havanın, Türkiye – SSCB ilişkilerinde erken Cumhuriyet döneminde de sürdüğü açıktır. Bu olumlu hava, doruk noktasına, Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın imzalanmasıyla ulaşır. 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te imzalanan Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması, üç maddeden oluşmaktadır. Anlaşmanın birinci maddesi, taraflardan biri, üçüncü bir ya da birkaç devlet tarafından saldırıya uğrarsa diğer tarafın tarafsız kalacağını hükme bağlar. Anlaşmanın ikinci maddesiyle taraflar birbirlerine, üçüncü bir ya da birkaç devlet tarafından, taraflardan birine yöneltilecek ittifaka ya da anlaşmaya katılmayacaklarına ilişkin güvence verirler. Anlaşmanın son maddesiye anlaşmanın süresini üç yıl olarak belirlemekte ve sürenin bitiminden 6 ay önce haber verilmezse anlaşmanın, bir yıl için, kendiliğinden uzayacağına işaret etmektedir¹⁵.

Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması, Türkiye'nin Batılı devletlerle sorunlarını tam anlamıyla çözemediği bir dönemde imzalanmıştır. Bu bakımdan, Türkiye'yle İngiltere arasında yaşanan Musul sorunu ve bu sorunun çözümüyle görevli MC'nin (Milletler Cemiyeti) İngiltere yanında bir tavır takınması belirleyici bir etken olarak ön plana çıkmıştır. Böyle bir ortamda, Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması, Türkiye'nin SSCB'yi bir destek merkezi olarak algılamasının en somut örneği niteliğindedir. Benzer bir durum, SSCB açısından da geçerlidir. Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın imzalandığı dönem, SSCB'nin 1 Aralık 1925 tarihli Locarno Anlaşması'nı kendisini hedef alan bir girişim olarak algıladığı döneme denk gelir. Locarno

¹⁴ Bu konuyla ilgili olarak Toktamış ATEŞ; *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul 2000, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 146.

¹⁵ Söz konusu anlaşmanın tam metni için İsmail SOYSAL; a.g.e., s. 268 – 269.

Anlaşması'yla Almanya'nın Batı sınırları güvence altına alınmış, ancak SSCB'yi ilgilendiren Doğu sınırları için, benzer bir önleme gerek görülmemiştir. Bu nedenle, Locarno Anlaşması, Batılı devletlerin SSCB'yi dışladıklarının kanıtı gibidir. Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması, SSCB'nin, söz konusu dışlanmışlığını aşma çabalarının adımlarından biri olur¹⁶.

Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması, 1925 yılından 1928 yılına kadar olan süre içinde hep kendiliğinden uzadı. 17 Aralık 1929 tarihindeyse anlaşmanın, imzalanan bir protokolle, iki yıl için uzatılmasına karar verildi. 17 Mart 1931 tarihinde Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'na bir başka ek protokol daha imzalandı ve bu protokolle anlaşma, 5 yıl için uzatıldı. 7 Kasım 1935 tarihinde Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'yla ilgili bir başka protokol daha yaşama geçirildi. Bu protokolle yapılan uzatma 10 yıl içindi ve sürenin bitimine 6 ay kala taraflardan biri karşı çıkmazsa anlaşmanın süresi iki yıl uzayacaktı¹⁷. Bu bakımdan 7 Mayıs 1945 "kritik bir tarih" olarak belirliyordu.

Bu kritik tarihe yaklaşılırken, 19 Mart 1945'te, SSCB, Dışişleri Bakanı Molotof aracılığıyla Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi Selim Sarper'e, Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın feshedildiğini bildirdi. Molotof'un Sarper'e deklarasyonunda, SSCB'nin anlaşmayı feshetmesinin nedeni, anlaşmanın, II. Dünya Savaşı sonrasında yeni koşullarına uymamasıyla açıklanıyordu¹⁸.

Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın feshi, yalnızca "Türkiye – SSCB ilişkileri" açısından değil, doğurduğu sonuçlar göz önüne alındığında "Türkiye" açısından da bir dönüm noktası oldu. Türkiye – SSCB

¹⁶ Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın imzalanmasının Türkiye ve SSCB açısından nedenleri için Baskın ORAN (Ed.); a.g.e., s. 315.

¹⁷ İsmail SOYSAL; a.g.e., s. 266.

¹⁸ 19 Mart 1945 tarihli deklarasyon için Metin TOKER; Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu, Ankara 1971, Akis Yayınları, s. 5.

Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın feshine bu özelliği verecek gelişmeyle 7 Haziran 1945 tarihinde yapılan Molotof – Sarper görüşmesinde ortaya çıktı.

Bu görüşmede Molotof, feshedilen Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın yerine bir yenisinin yapılabilmesi için çeşitli koşullar öne sürdü. Molotof'un öne sürdüğü koşulların ilki sınırlarla ilgiliydi. Molotof, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Dostluk Anlaşması'yla çizilmiş sınırın değiştirilmesini istedi. Bu noktada, Molotof'un Türkiye sınırları içindeki Kars ve Ardahan'a gönderme yaptığı anlaşılıyordu¹⁹. SSCB'nin ikinci talebi Boğazlara ilişkindi. Molotof, Boğazların SSCB için yaşamsal önem taşıdığını, oysa Boğazların durumunun Türkiye'nin istek ve olanaklarına bağlı olduğunu anlattı. Molotof'a göre, II. Dünya Savaşı, bunun SSCB için ne kadar tehlikeli olduğunu göstermişti. Bu nedenle, SSCB Boğazlarda üs ve ortak savunma istemekteydi. SSCB'nin üçüncü isteği ise Türkiye'de bir "dost hükümet" in iş başında bulunmasını içeriyordu²⁰. Türkiye, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün başkanlık ettiği bir bakanlar kurulu toplantısında, Sarper tarafından bildirilen bu önerilerin tümünü reddetti.

SSCB'nin Türkiye – SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı feshetmesi ve bununla da kalmayıp Boğazlar ve Türk topraklarına ilişkin kimi isteklerini açıklaması, Türkiye'yi ABD'yle sıkı ilişkiler kurmaya iten önemli bir neden oldu. Ancak bu, "görünürde bir neden" di. "Gerçek neden", daha çok, SSCB'nin bu istekleri öne sürerken dayandığı gerekçeyle ilgiliydi²¹. Bu gerekçe, yine aynı görüşmede anlaşıldı. Türkiye – SSCB sınırında değişiklik öneren Molotof, Sarper'den, sınırın her iki tarafın

¹⁹ Gürcistan Bilimler Akademisi'nden iki profesörün, 14 Aralık 1945 tarihinde *Komünist*, 20 Aralık 1945 tarihinde de *Pravda* ve *Izvestiya* gazetelerinde yayımlanan makaleleri, bu açıdan son derece önemlidir. Profesörler, "Türkiye'den Meşru İsteklerimiz" başlıklı makaleleriyle SSCB'nin toprak taleplerini bir anlamda netleştiriyorlardı. Baskın ORAN; a.g.e., s. 503 – 504.

²⁰ SSCB, Molotof'la Sarper arasındaki bu görüşmede dillendirdiği isteklerini – Boğazlarda üs ve ortak savunma dışında – yazılı hale getirmeyecektir. Molotof'la Sarper'in görüşmesinde dile getirilen isteklerle ilgili olarak Metin TOKER; a.g.e., s. 25 – 28.

²¹ Bu görüş için Oral SANDER; "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", Türkiye'nin Dış Politikası içinde, Ankara 1998, İmge Kitabevi, s. 80.

rızasıyla imzalanan bir anlaşmayla belirlendiği yanıtını alınca, "biz o zaman zayıftık. Şimdi ise kuvvetliyiz. Onun için anlaşmada değişiklik talep ediyoruz"²² demekteydi...

Bu gelişmeler karşısında ABD'nin geliştirdiği tutum konumuzla yakından ilgilidir. SSCB, yukarıda sözü edilen taleplerini 17 Temmuz – 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanan Postdam Konferansı'nda da dile getirdi. ABD'nin bu konferansta, SSCB taleplerine ilişkin görüşleri, Boğazlar rejiminin değişebileceği ve SSCB'nin Türkiye'den toprak taleplerinin de SSCB ve Türkiye'yi ilgilendirdiği yönündeydi²³. Kısacası, ABD, Türkiye'yle SSCB arasındaki sorunda kayıtsız bir tutum takınıyordu. Ancak Postdam Konferansı sonrasında, SSCB'yle ABD arasındaki görüş ve çıkar ayrılıkları iyice belirginleşti. Doğu Avrupa devletlerinin teker teker SSCB uyduları haline gelmesi, Orta ve Batı Avrupa'nın da bu anlamda tehlikeye düşmesi, Yunanistan'daki iç savaşın ABD'nin işine gelmeyen bir yönde gelişmesi ve özellikle de İran üzerinde artan SSCB baskısı bu durumun somut kanıtlarındandı. Dünyanın, ABD ve SSCB merkezlerinde iki kutuplu bir düzene doğru kaydığı bu dönemde, SSCB'yle ilişkileri bozulmuş Türkiye, ABD için en önemli ülkelerden biri durumunu aldı.

Türkiye – ABD ilişkilerinin yakınlaşmasına ilişkin ilk önemli gelişme Missouri Zırhlısı'nın Türkiye'ye gelişiyle yaşandı. ABD, Türkiye'nin yaşama veda eden Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaş'ını Amerikan donanmasının en önemli zırhlılarından Missouri'yle Türkiye'ye yolluyordu. Missouri Zırhlısı, 5 Nisan 1946 tarihinde İstanbul Limanı açıklarına demirledi. Bu, ABD'nin Türkiye'ye verdiği öneme ilişkin bir simge ve aynı zamanda, ABD'nin SSCB'ye bir güç gösterisiydi²⁴. Missouri Zırhlısı'nın Türkiye'ye gelişiyle birlikte Türkiye – ABD ilişkilerinde yaşanan gelişmeyi, 7

²² bkz., Metin TOKER; a.g.e., s. 26.

²³ ABD'nin bu tutumuyla ilgili olarak Haluk ÜLMAN; *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939 – 1947)*, Ankara 1961, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 60 – 62.

²⁴ Missouri Zırhlısı'nın Türkiye'ye gelişiyle ilgili olarak a.g.e., s. 73 – 74.

Mayıs 1946 tarihinde, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'yla²⁵ ilgili bir anlaşmanın imzalanması izledi. Türkiye – ABD arasında imzalanan bu anlaşmaya göre, Türkiye, ABD'ye, anlaşmanın imzalanmasını izleyen 30 gün içinde, 4,5 milyon dolar ödeyecek ve bunun karşılığında Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'yla kendisine gönderilen 95 milyon dolarlık malzemenin²⁶ mülkiyetine sahip olacaktı²⁷. ABD'den Türkiye'ye, Truman Doktrini kapsamında gelen askeri yardım ve Marshall Planı kapsamında gelen ekonomik yardımsa ilişkileri çok daha yüksek bir noktaya çekti.

ABD ve SSCB merkezlerinde gelişen "Soğuk Savaş"ın ilk önemli belgelerinden olan Truman Doktrini, ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikasının bir aracı olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, Türkiye ve Yunanistan üzerinde kullanılan bu araç, Türkiye ve Yunanistan'ın özel çıkarlarından çok, Soğuk Savaş içinde, ABD öncülüğündeki kampın çıkarlarına hizmet etmektedir. ABD Başkanı Harry S. Truman'ın 12 Mart 1947 tarihinde ilan ettiği kendi adıyla anılan bu doktrin, önce 22 Mayıs 1947 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar yardım yapılmasını öngören bir yasaya dönüştü²⁸. Ardından da, Türkiye özelinde, 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye – ABD arasında imzalanan "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma"yla somutlaştı.

Türkiye – ABD arasında yapılan bu anlaşmaya göre ABD, Türkiye'ye 22 Mayıs 1947 tarihli yasanın ilgili hükümleri gereğince yardım yapmayı üstleniyordu. Bu yardım, Türkiye için, 100 milyon dolar olarak

---

²⁵ Ödünç Verme ve Kiralama Yasası, 11 Mart 1941 tarihinde Amerikan Senatosu'nda kabul edilmiş ve II. Dünya Savaşı sonuna kadar yürürlükte kalmıştır. Bu yasaya göre, ABD, güvenliğini güvence altına almak isteyen her ülkeye, yiyecek ve savaş malzemesini de içermek üzere her türlü yardımı yapacak ve bu yardımın geriye nasıl ödeneceğini savaştan sonra belirleyecekti. Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamında gerçekleşen ABD'nin toplam yardımı 50 milyar dolar kadardır. Oral SANDER; a.g.e., s. 146.

²⁶ Haluk ÜLMAN; a.g.e., s. 90.

²⁷ Söz konusu anlaşmanın içeriği için Fahir ARMAOĞLU; *Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri*, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 144 – 147.

²⁸ Truman Doktrini'nin tam metni için a.g.e., s. 152 – 157 ve söz konusu edilen yasanın tam metni için a.g.e., s. 158 – 161.

belirlenmişti²⁹. Anlaşmanın bir başka maddesi de bu yardımın, yardıma neden olan amaçlardan başka bir amaçla kullanılmamasını hükme bağlıyordu. Anlaşma, imzalandığı gün yürürlüğe girdi³⁰.

Türkiye'nin Truman Doktrini çerçevesinde temel beklentisi, kuşkusuz, SSCB'nin yarattığı tehditle ilintiliydi. Bu tehdit, Türkiye'nin yalnızca siyasal bütünlüğüne yönelmiyor; aynı zamanda, geniş bir ordunun hazır tutulması bakımından doğurduğu sonuçlarla, Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkiliyordu. Ancak ilk bakışta, Türkiye'nin bu "sınırlı" amacına hizmet eder gibi görünen Truman Doktrini, bu amacının çok ötesinde sonuçlar doğurdu, Türkiye'nin iç ve dış politikalarının yürüngesini derinden etkiledi.

ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardımlarının ilk önemli adımı olarak nitelendirilebilecek Marshall Planı'ysa Türkiye özelinde, 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan bir anlaşmayla yaşama geçirildi. Çıkış noktası, Avrupa devletlerinin II. Dünya Savaşı'nın ardından içine düştükleri ekonomik bunalımla ilgili olan Marshall Yardımı'nın temel amacı, Avrupa devletlerindeki söz konusu bunalımı ortadan kaldırmaktı. ABD, bu bunalımın ortadan kalkmasıyla birlikte, SSCB kampının gelişmesini önleyebileceğini umuyordu. Tüm bunlar, 5 Haziran 1947 tarihinde, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada açıkça ifade edildi: Marshall, Avrupa devletlerinin ekonomik kalkınmalarını planlamak amacıyla bir araya gelmeleri yönünde çağrı

---

²⁹ Truman Doktrini çerçevesinde, ABD, Türkiye'ye 69 milyon dolar yardım yapmış; Türkiye, bu yardımın tamamını askeri amaçlar için kullanmıştır. Söz konusu amaçlar içinde yol yapımı ve onarımının ön plana çıktığı, bu anlamda da en çok önem verilen bölgenin İskenderun Limanı çevresi olduğu saptanmaktadır. Bir SSCB saldırısına karşı, en iyi savunmanın Toros Sıradağları'nın güneyinde, 12 – 15 Türk tümeniyle yapılabileceğini öngören ABD yetkilileri, bu çerçeve içinde, İskenderun'u bir ikmal merkezi olarak görüyordu. ABD yetkilileri aynı zamanda, bu bölgeden SSCB'nin sanayi ve petrol bölgelerini bombalayabileceklerini de düşünüyorlardı. Bu nedenle, yardım, daha çok, söz konusu bölgenin karayolu bağlantılarını geliştirmek için kullanıldı. Oral SANDER; *Türk – Amerikan İlişkileri (1947 – 1964)*, Ankara 1979, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 24 – 25.

³⁰ Söz konusu anlaşmanın tam metni için Fahir ARMAOĞLU; a.g.e., s. 162 – 164.

yaparak, ABD'nin bu türden bir plana her türlü destek ve yardımı vereceğini açıkladı³¹.

Bu gelişmenin ardından, 12 Temmuz 1947 tarihinde, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde, 16 Avrupa devleti bir araya gelerek bir konferans düzenlediler. Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi adı altında çalışmalarını yürüten konferansa Türkiye de katıldı ve 615 milyon dolarlık bir yardım isteğinde bulundu. Ancak ABD uzmanları, Türkiye'ye yardım yapılmasına taraftar değillerdi. Söz konusu uzmanlar, bu düşüncelerini, Marshall Planı'nın, savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa'ya yardımı öngörmesi üzerinde temellendiriyorlar ve Türkiye'nin savaşın yıkıcılığını yaşamadığını öne sürüyorlardı³². Ancak çok geçmeden, Türkiye'nin Batı kampı için önemini kavrayan ABD, Türkiye'yi de Marshall Planı kapsamına aldı³³ ve yukarı da belirtildiği gibi, ABD'yle Türkiye arasında, 4 Temmuz 1948 tarihinde, söz konusu yardıma ilişkin bir anlaşma imzalandı³⁴...

Bir önceki bölümde, II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki ekonomik etkilerine değinmiş ve bu etkilerin, bir boyutuyla bir önceki dönemden kopmaya neden olduğunu, bir başka boyutuyla da başta ticaret burjuvazisiyle piyasaya yönelik üretim yapan büyük çiftçi olmak üzere, çeşitli kesimlerin varsıllaşmasına yol açtığını vurgulamıştık. Bu etkiler, konumuz bağlamında, devletçiliğin tasfiyesine yönelimin nedenlerinden ve aynı zamanda olanaklarındandı. Bu bölümde ele aldığımız II. Dünya Savaşı'nın ve izleyen dönemin özelliklerinin Türkiye'nin dış politikası üzerindeki etkileri de devletçiliğin tasfiyesi bağlamındaki neden ve olanaklar çerçevesinde değerlendirilebilir.

Yukarıda da gösterilmeye çalışıldığı gibi, II. Dünya Savaşı yılları ve bu yılları izleyen dönem, Türkiye'nin uluslararası sistem içindeki yerinin,

³¹ George Marshall'ın söz konusu konuşmasının tam metni için a.g.e., s. 165 – 167.

³² Bu konuyla ilgili olarak Oral SANDER; a.g.e., s. 47.

³³ a.g.e., s. 47 – 48.

³⁴ Söz konusu anlaşmanın tam metni için Fahir ARMAOĞLU; a.g.e., s. 168 – 176.

uluslararası sistemde ortaya çıkan değişmelere bağlı olarak “yeniden” belirlendiği bir dönemdir. Ancak bu noktadaki “yeniden” kavramının, Türkiye'nin yönelimindeki herhangi bir yön değişikliğine işaret etmediğinin altını çizmek gerekir; Türkiye'nin yönelimi, “yine” Batıya doğrudur. “Yeniden” kavramının işaret ettiği değişimse bu yönelimin gücü ve kesinliğiyle ilgilidir. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemin koşulları gereği, Batıya ve özellikle de ABD'ye “daha sıkı” ve “daha kesin” bir biçimde bağlanmak durumunda kalmıştır. Bu daha sıkı ve daha kesin bağlanmanın, Türkiye'nin ekonomi politikaları üzerinde temelli değişikliklere neden olacağı, kanımızca, açıktır. Öyleyse Türkiye'de devletçiliğın tasfiyesi bağlamında neden ve olanaklar şöyle sıralanabilir:

1. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı etkilerin, bu yılları ve bu yılları izleyecek dönemi bir önceki dönemden koparması,
2. II. Dünya Savaşı yıllarında, geniş halk yığınları ciddi sıkıntılar içindeyken, ticaret burjuvazisiyle piyasaya yönelik üretim yapan büyük çiftçinin varsıllaşması,
3. II. Dünya Savaşı yıllarında ve bu yılları izleyen dönemde Türkiye'nin Batıya ve özellikle de ABD'ye daha sıkı ve daha kesin bir biçimde bağlanması.

Görüldüğü gibi, II. Dünya Savaşı, Türkiye'de devletçiliğın tasfiyesine yönelim bağlamında “belirleyici” olma özelliğini taşır. Bu belirleyiciliğe ilişkin yukarıda sıralanan ilk iki etki, kanımızca, ağırlıklı olarak “doğrudan” etkilerdir ve konumuz açısından büyük önem taşırlar. Ancak Türkiye'de devletçiliğın tasfiyesine yönelimi açıklamak için yalnızca bu iki etkiden yola çıkmak yeterli olmaz. II. Dünya Savaşı'nın yeni bir dünya düzeni oluşturmak ve bu düzen içinde Türkiye'yi belirli bir kampa itmek bakımından yarattığı “dolaylı” etki de Türkiye'de devletçiliğın tasfiyesine yönelim çerçevesinde dikkate alınmalıdır.

1.2.3. Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelimin Adımları

Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin neden ve olanaklarını ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızın bu bölümünde ise Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin temel adımları üzerinde duracağız. Bu kapsamda, başta 1946 ve 1947 yıllarında hazırlanan kalkınma planları olmak üzere, 1946 yılında yapılan devalüasyonu, 1947 yılında toplanan CHP’nin (Cumhuriyet Halk Partisi) 7. kurultayını, 1948 yılında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi’ni konumuzu ilgilendirdiği yönleriyle ele alacağız.

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası döneme, savaş sürerken hazırlamaya giriştiği bir kalkınma planıyla giriyordu. Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki hükümet, 1944 yılında, savaş sonrası kalkınma plan ve programının hazırlanmasına karar vermiş, daha sonra da Başbakan İsmet İnönü, söz konusu hazırlıkları yürütmek üzere bir komisyonun kurulacağını ve bu komisyonun dört bakana¹ bağlı olarak çalışacağını kaydetmişti². Komisyon, hazırlıklarını 1944 yılı sonlarında bitirdi, 7 Mayıs 1945 tarihinde raporunu* Hükümet’e sundu. Sonuç raporlarıysa 8 Mart 1946 tarihinde tamamlandı³. Son gözden geçirmelere göre, söz konusu plan, 202 milyon lirası dövizle olmak üzere, yaklaşık 301 milyon liralık bir ödeneği gerektiriyordu⁴.

¹ Söz konusu bakanlar şunlardır: Maliye Bakanı Sümer, Ekonomi Bakanı Sirmen, Ticaret Bakanı Siren ve Tarım Bakanı Hatiboğlu. Şevket Süreyya AYDEMİR; *İkinci Adam*, C.2, İstanbul 1991, Remzi Kitabevi, s. 398.

² Söz konusu plana ilişkin çalışmaların örgütlenmesiyle ilgili olarak İhan TEKELİ; “II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979 – 1980 Özel Sayısı, s. 296 – 300.

* Bu rapor ilgili metinlerde “öz rapor” diye anılmaktadır.

³ İlgili tarihler ve söz konusu planın hazırlıklarıyla ilgili olarak a.g.e., s. 397 – 399 ve 414. Bu plan, önce, 1945 tarihli “Savaş Sonrası Planı” başlığı altında önerilmiştir. Bu öneri, 610 milyon dövizle olmak üzere bir milyar 345 milyon liralık bir harcamayı gerektirmekteydi. Söz konusu önerinin sektörlerle göre maliyet öngörülerıyla ilgili olarak Yahya S. TEZEL; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)*, İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 317 – 318. 1945 tarihli Savaş Sonrası Planı, Ekonomi Bakanlığı tarafından daraltıldı. Daraltılmış bu plan, Sümerbank ve Etibank tarafından uygulanacak öncelikli projeleri kapsamaktaydı. Bakanlar Kurulu, bu planı 2 Ağustos 1945 tarihinde “1946 İvedili Planı” başlığı altında kabul etti. a.g.e., s. 319.

⁴ Plana ilişkin ödeneklerle ilgili olarak a.g.e., s. 320 – 322.

1946 İvedili Sanayi Planı olarak anılan bu plan, birinci ve ikinci sanayi planlarının yapısal bir uzantısı ve en gelişmiş son temsilcisi olarak kabul edilebilir. Ancak söz konusu plan, kendinden önceki planlardan, geniş kapsamlı bir iş planı olması ve üretimle tüketimi bir arada düzenlemesi bakımından ayrılmaktadır. Daha önceki planlar, teker teker projelerin bir araya getirilmesinden oluştukları gibi, üretimle tüketimi de bir arada ele almamaktaydılar⁵. Planın kendinden önceki planlarla arasındaki sürekliliği sağlayan temel unsur Türkiye'nin dışarıdan aldığı her şeyi yurtiçinde üretebilmek ilkesine dayanması, bir diğer deyişle, bu planın da bir "öz yeterlilik" anlayışını simgelemesiyle ilgilidir⁶.

1946 İvedili Sanayi Planı, *Kadro* dergisi çevresinde toplanan aydınların planlama anlayışlarını yansıtmaları bakımından da önem taşır. Söz konusu planın hazırlık aşamasında *Kadro* dergisinin iki önemli temsilcisi Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin de görev almıştır. Aydemir, bu dönemde, Ekonomi Bakanlığı Denetleme Kurulu Başkanı'dır. Planın hazırlanması için, yukarıda da belirtildiği gibi, bakanlıklar arası bir komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu komisyonun başkanlığını Ekonomi Bakanlığı Müsteşarı yapacak, komisyon sekreteri de Ekonomi Bakanlığı Denetleme Kurulu Başkanı, yani Aydemir olacaktır. Tökin'se bu dönemde Başbakanlık Genel Denetleme Kurulu'nda çalışmaktadır. Aydemir ve Tökin, görevleri gereği, planın hazırlanması aşamasında çeşitli sorumluluklar yüklenirler ve özellikle planın yöntemini belirleyip, teknik düzeydeki çalışmalarını yürütürler. Bu bakımdan, söz

⁵ Bu görüşler için İhan TEKELİ ve Selim İLKİN; *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Ankara 1974, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, s. 2 – 3.

⁶ Yahya S. TEZEL; a.g.e., s. 316. Bu noktaya ilgili olarak, söz konusu planın hazırlık çalışmaları sırasında görev alan Şevket Süreyya Aydemir'in şu satırları son derece çarpıcıdır: "Kaldı ki, bu kalkınma programlarını hazırlayanlar, her şeyden evvel, kendi işlerimizi, evvela kendi gücümüzü harekete geçirerek ve kendi teşkilatlanma imkanlarımızdan faydalanmak yolu ile başarmayı düşünüyorlardı. Yani en büyük kaynak ve dayanağımız, kendi imkanlarımız olacaktır. Bu inancımız henüz zinde olan milli mücadele ruhu ve 1930 – 1938 arasındaki iktisadi tecrübe ve başarılarından geliyordu. Henüz imkanlarımızın harekete getirilmediğine, fakat bu imkanların harekete getirilebileceğine inanılıyordu. Kaldı ki savaş yıllarının bin bir sıkıntısına rağmen, ne bütçe açıldı, ne de İktisadi Devlet Teşekkülleri zarardaydı. ... Kısacası, bu değirmenin suyu, evvela kendimize güvenle, kendi alın terimizden birikecekti." Şevket Süreyya AYDEMİR; a.g.e., s. 417 – 419.

konusu plan, bir anlamda, *Kadro* dergisi çerçevesinde geliştirilen planlama anlayışının⁷ uygulamadaki bir yansıması olur⁸.

1946 İvedili Sanayi Planı, dört temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Türk sanayinin savaş döneminden, barış dönemine geçişi ve barış döneminin yeni koşullarına uyum devresinde korunması ve gelişmesiyle ilgili genel sorunların açıklanmasını içermektedir. İkinci bölümde öz rapor, üçüncü bölümde Sümerbank ve Etibank'a ait projeler, dördüncü bölümde de uygulamayı gerçekleştirmek amacıyla ilgili kuruluşlarla yapılan protokoller yer almaktadır⁹.

Planın ana amacı, "çetin" uluslararası koşullar içinde, sömürge ya da yarı sömürge durumuna düşmeden, ülkenin bağımsızlığını ve bütünlüğünü sağlamaya yöneliktir. Planda, ülkeyi, ulusal gelişmenin gidişini bozacak her türlü etkiden korumak da bir başka amaç olarak gösterilmektedir. Plan, bu amaçlara ulaşabilmek için, sanayiye ve tarımı geliştirecek, ulaştırma işlerini genişleterek ülkeyi bir bütün haline getirecek çözümler içermekteydi¹⁰. Planın konumuzla ilgili en önemli boyutuysa bu amaçlara ulaşılması yolunda asıl ağırlığı devlet kesimine vermesiydi. Planda, özel kesimin, sanayi alanında geniş iş olanakları bulabileceği belirtiliyor; özel kesimin sermaye birikimi sağlamak, kredi bulmak, çağdaş teknikler kullanmak, kar maksimizasyonu ilkesine göre çalışmak gibi konularda avantajlı olduğuna işaret ediliyordu. Ancak plan, özel kesimi yerel ve küçük – orta ölçekli ünitelere yönlendiriyor, buna karşılık, savaş

⁷ Kadrocu planlama anlayışının temel özellikleri, ekonominin tüm kesimlerini bir bütün olarak içermesi, kalkınmada devletin öncülüğünü zorunlu görmesi ve ekonomik bağımsızlık ilkesinden hareket etmesi biçiminde sıralanabilir. *Kadro* dergisi çevresinde toplanan aydınların ayrıntılandığı bu planlama anlayışıyla ilgili olarak Şevket Süreyya [AYDEMİR]; "Plan Mefhumu Hakkında", *Kadro Dergisi*, S. 5, Mayıs 1932, s. 5 – 12, Vedat Nedim [TÖR]; "Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım", *Kadro Dergisi*, S. 6, Haziran 1932, s. 13 – 18 ve İsmail Hüsrev [TÖKİN]; "Plan Mefhumu Hakkında", *Kadro Dergisi*, S. 7, Temmuz 1932, s. 36 – 43.

⁸ Bu görüş için İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN; *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, İstanbul 2003, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 436.

⁹ İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN; a.g.e., s. 2 ve Şevket Süreyya AYDEMİR; a.g.e., s. 402.

¹⁰ Söz konusu noktalarla ilgili olarak İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN; a.g.e., s. 2 ve 4.

sonrasında devlet kesiminin ekonomik yaşam içinde gittikçe artan bir payı ve önemli bir görevi yükleneceğini öngörüyordu. Sanayi kesiminin geleceğine ilişkin olarak da “gittikçe devlet elinde teşkilatlanan bir faaliyet şubesi olmak zorunda kalacak” görüşünü ortaya koyuyordu¹¹.

1946 İvedili Sanayi Planı, uygulama alanı bulamadı. 12 Ağustos 1946 tarihinde, Recep Peker başkanlığında kurulan yeni hükümet, söz konusu plana sahip çıkmayarak, yeni bir planın hazırlanması için girişimlerde bulundu. Kanımızca, bu yeni planı ele almadan önce, 1946 İvedili Sanayi Planı'nın uygulama alanı bulamayışının nedenleri üzerinde durmak gerekmektedir.

1946 İvedili Sanayi Planı'nın uygulama alanı bulamayışının nedenlerinden birini CHP'nin karşı karşıya kaldığı muhalefetle açıklamak olanaklıdır. Daha sonra değineceğimiz üzere, 7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin (Demokrat Parti) kurulması ve hemen ardından hızlı bir yükselişe geçmesi, bu dönemde, CHP'nin karşı karşıya kaldığı muhalefeti anlatmak açısından yeterli gözükmemektedir. Bu noktada, DP muhalefetine en önemli dayanağının liberalleşme olduğunu belirtmek de yerinde olacaktır. Bu durum karşısında CHP'nin geliştirdiği tutumun, büyük ölçüde, DP'nin liberalleşme dayanağını ortadan kaldırmayı hedefleyeceğini beklemek, çok da hatalı değildir. Böyle bir ortamda, sanayileşme yolunda asıl ağırlığı devlet kesimine veren 1946 İvedili Sanayi Planı'nın uygulama alanı bulamayacağı açıktır. 1946 İvedili Sanayi Planı'nın uygulanması, bir anlamda DP muhalefetine, liberalleşmeye dayanan muhalefetine güçlendirecek, iktidarda bulunan CHP de bu muhalefeti karşılayamaz duruma gelecektir.

Planın uygulama alanı bulamayışının bir başka nedeni de gelişen Türkiye – ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ilişkileri çerçevesinde açıklanabilir. Bu dönem, Recep Peker Hükümeti'nin, bir yandan Bretton

---

¹¹ Yahya S. Tezel; a.g.e., s. 315.

Woods Anlaşması'yla getirilen sisteme¹² girebilmek için gerekli ön koşulları sağlamaya, diğer yandan da ABD ve ABD'nin öncülük ettiği kuruluşlardan yardım sağlamaya odaklandığı bir dönemdir. Ancak başta ABD olmak üzere, Türkiye'nin desteğini kazanmaya çalıştığı dış çevrelerin, bu türden bir planı desteklemeye niyetli olmadıklarını öngörmek güç değildir.

Bu ortamda, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, 1947 yılı başlarında iç ve dış çevrelere daha yatkın gelebilecek yeni bir planın hazırlanmasına başlanır. 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı adı altında* hazırlıklarına girilen planla, başta ABD olmak üzere, dış çevrelerden istenilen yardımları almak ve yükselen DP muhalefetini, liberalleşme dayanağından uzaklaştırarak etkisizleştirmek hedeflenir.

1948 – 1952 dönemine ilişkin olarak hazırlanan yeni plan, sekiz temel sektörü içermektedir. Plan, tarım, ulaştırma, su işleri, enerji, madenler, demir – çelik, çimento ve sanayiden oluşan söz konusu sekiz sektör arasında ağırlığı tarım sektörüne verir¹³. Planda yer alan tarım dışı

¹² Bretton Woods Anlaşması, 1944 yılının temmuz ayında ABD'nin Newhampshire eyaletinin Bretton Woods kentinde gerçekleştirilen ve bu kentin adıyla anılan konferansın sonunda imzalanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ödemeler sistemine ilişkin alternatif çözüm önerilerinin tartışıldığı bu konferansa İngiltere, "İngiliz Hazinesi Keynes Planı" olarak adlandırılan bir öneri getirmişti. Bu öneriye göre, bir uluslararası takas birliği kurulacak ve bu birlik çevresinde geliştirilecek örgütlenme yardımıyla ödemeler dengesi açıkları dengelenecekti. Plan, aynı zamanda, *Bancor* adlı bir para biriminin oluşturulmasını ve bu para biriminin uluslararası finans ilişkilerinde altının yerini almasını da benimsiyordu. Ancak konferansın sonunda İngiltere'nin önerisi onaylanmadı ve ABD'nin önerisine daha yakın bir biçimde IMF (*International Monetary Fund* – Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası adıyla da anılan IBRD (*International Bank of Reconstruction and Development* – Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) kuruldu. Bu çerçevede ortaya çıkan uluslararası mali sistem de "Bretton Woods Para Sistemi" adını aldı ve 1976'ya kadar geçerliliğini korudu. Bretton Woods Para Sistemi'nin oluşumu ve 1976'ya kadar olan öyküsü için Robert GILPIN; *The Political Economy of International Relations*, Princeton 1987, Princeton University, s. 131 – 134. Bu konuya ilişkin olarak ayrıca Charles P. KINDLEBERGER; *Manias, Panics, and Crashes*, New York 1996, John Wiley & Sons, Inc., s. 179 – 183.

* Planı hazırlayan komisyona İktisat Bakanlığı Başmüşaviri Kemal Süleyman Vaner başkanlık yaptığından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, "1947 Vaner Planı" olarak da adlandırılır. Bundan sonra, söz konusu plan, metinde 1947 Planı olarak anılacaktır.

¹³ Plan metninin başında "Memleketimizin toprak altı ve toprak üstü servetleriyle su mahsullerini ve su kuvvetlerini değerlendirmek ve böylece iş ve makine gücünün ve toprağın verimini artırmak suretiyle başta Türk köylüsü olmak üzere, yurttaşlarımızın yaşama seviyesini yükseltmek gayesiyle hazırlanan ..." görüşlerine yer verilerek, planın ağırlıklı olarak tarım sektörünün gelişmesini hedeflediği açıkça belirtilmektedir. Söz konusu planın

sektörlerse, daha çok, tarımsal gelişmeye yardımcı olacak biçimde düzenlenir; plandaki anlatımla, bu sektörler, “zirai kalkınma planının birer mütemmim cüz’ü [tamlayanı]” olarak nitelenir¹⁴.

Planda Türkiye, bir tarım ülkesi olarak tanımlanmakta ancak Türkiye’nin bir tarım ülkesi olarak dünya ekonomisi içinde önemli bir yere sahip olmadığı vurgulanmaktadır. Bu nedenle planda, ekim alanlarını genişletmek, tarımsal üretimi ve verimi yükseltmek, öncelikli hedefler olarak belirir. Tarımsal verimin yükseltilmesi içinse çiftçilerin modern araç – gereçlerle donatılması ve çağdaş tarım tekniklerinin uygulanması gerektiğine dikkat çekilir. Plan, tarımsal verimin yükseltilmesiyle ilgili olarak ulaşım ve sulama olanaklarının geliştirilmesine de ayrı bir önem verir. Ayrıca planda sanayi kesimine ilişkin olarak, tarımsal ürünleri değerlendiren tesislere öncelik verilir¹⁵. Bu boyutuyla 1947 Planı, uluslararası işbölümüne Türkiye’yi tarımsal alanda katkıda bulunmak üzere hazırlar¹⁶.

Planda öngörülen projelerin gerçekleştirilmesi için yaklaşık 3,7 milyar liralık bir kaynağın gerektiği öngörülmüştür. Bu kaynağın 1,9 milyar liralık bölümüne denk gelen yaklaşık yüzde 51’lik bölümü iç kaynaklardan, öngörülen toplam kaynağın yaklaşık yüzde 49’unu oluşturan 1,8 milyar liralık bölümü de dış kaynaklardan karşılanacaktır¹⁷. Bu durumda, Türkiye’nin önemli bir miktarda dış yardıma gereksinim duyduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten dış yardım olgusunun, söz konusu planın hazırlıklarını ciddi bir biçimde etkilediği açıktır¹⁸.

---

tam metni için İhan TEKELİ ve Selim İLKİN; **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, a.g.e., s. 49 – 159. Alıntı için a.g.e., s. 49.

¹⁴ a.g.e., s. 53.

¹⁵ a.g.e., s. 19 – 23.

¹⁶ 1947 Planı’nda yer verilen şu görüşler, bu nokta açısından önemlidir: “Türkiye nüfusunun yaşama seviyesini yükseltmek ve bunun için de yurttaşlarımızın gerek istihlal ve gerek istihlak mekanizmasında daha aktif birer vazife almalarını sağlamak düşüncesine dayanan İktisadi Kalkınma Planı, Türkiye’nin millet ve memleket olarak cihan ekonomisinde kendisine terettübeden nispette ve hissede müstahsil ve müstehlik sıfatıyla vazifesini ifa etmesine yardım edecektir. a.g.e., s. 50 – 51.

¹⁷ İlgili verilerin kaynağı için a.g.e., s. 53.

¹⁸ Bu konuyla ilgili olarak Yalçın KÜÇÜK; **100 Soruda Planlama Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul 1971, Gerçek Yayınevi, s. 222.

1947 Planı, bu döneme kadar Türkiye’de yapılmış olan planlardan farklı olarak, yalnızca bir sektörel plan olmaktan kurtulmaya çalışarak, ekonominin makro büyüklükleriyle ilişki kurmuştur. Planda daha önceki planlara göre, daha kapsamlı bilgiler kullanılmıştır. Planın bu biçimdeki geniş kapsamlı (*comprehensive*) olma özelliği, bu planı, daha önce hazırlanan planlardan ayırmaktadır. Ancak tüm bunlara karşın, 1947 Planı, çeşitli sektörlerle ilişkin planların bir araya gelmesinden oluşan bir plan olmanın ötesine geçememiştir. Sektör hedefleri daha önce kurulan bir makro modelden çıkartılmamıştır. Her sektör için, genellikle varolan projelerin toplanmasından meydana gelen bir hedef seçilmiştir¹⁹.

Planın bir başka önemli boyutu da özel kesime verdiği önemle ilgilidir. Plan özel kesim tarafından başarılabilecek her türlü ekonomik eylemin, özel kesim tarafından gerçekleştirilmesi ilkesini benimser. Plan, ayrıca, özel kişilerin faaliyet göstermek istedikleri ya da isteyecekleri alanlarda tam bir özgürlük ve güvenlik içinde gelişmelerini sağlamayı da yükümlenir²⁰.

1946 İvedili Sanayi Planı’ndan 1947 Planı’na geçiş, Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelim bağlamında, çok önemli bir adımı simgelemektedir. Uluslararası işbölümü içinde Türkiye’nin yerini tarım sektörüyle işaretleyen, özel kesime önemli görevler yükleyen 1947 Planı’nın, yukarıda ana hatlarıyla anlatılan 1946 İvedili Sanayi Planı’nın yerini alması bu adımı açıklar niteliktedir.

Bu noktada, 1946 İvedili Sanayi Planı’nın hazırlanmasından bir kaç ay sonra yapılan 7 Eylül 1946 tarihli devalüasyona da değinmek yerinde olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk büyük devalüasyonu olan bu uygulamayla 1,28 dolar olan TL’nin (Türk Lirası) değeri 2,80 dolara çıkartılmıştı. TL’de yüzde 53,6’lık bir değer yitimine işaret eden bu

¹⁹ Bu konuyla ilgili olarak İhan TEKELİ ve Selim İLKİN; a.g.e., s. 16 – 18.

²⁰ Bu konuyla ilgili olarak a.g.e., s. 51.

devalüasyon, Türkiye ekonomisini dünya ekonomisine entegre etmeye yönelik serbestleştirme (*liberalizasyon*) önlemleriyle birlikte gündeme gelmişti. Devalüasyonda amaç, savaş sonrası döneminin koşullarına ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamaya yönelikti: Serbestleştirme önlemleriyle, üzerinden fiyat ve miktar sınırlamaları kaldırılacak olan dışalımın artışını sınırlamak ve dışarıya satılmakta olan ürünlerin dolar cinsinden fiyatının düşürülmesiyle dışsatımı artırmak hedefleniyordu. Bu noktada, savaş yıllarında görülen enflasyonun, geleneksel dışsatım ürünlerinin fiyatını dünya fiyatlarının üzerine çıkardığını ve savaş sırasında bu malların geniş ölçüde stokunun yapıldığını anımsamak gerekir. Hükümetin savaş yıllarında biriktirdiği altın ve dövizin değerinin yükseltilecek iç borçların gerçek değerinin düşürülmek istenmesi de devalüasyon kararında etkili olmuştur. Bu bağlamda, bir başka önemli etmen de, o yıllarda IMF'ye (*International Monetary Fund* – Uluslararası Para Fonu) katılımı sonucu, devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanacak olmasıydı²¹.

7 Eylül 1946 devalüasyonu geniş tartışmalara neden oldu. Ülkenin dışsatım konusu olan ürünlerinde satış sorunu olmadığı düşünülüyordu. Savaşı izleyen dönemde, özellikle Avrupa ülkeleri bu malları satın alabilirlerdi. Ayrıca devalüasyon, dış borçların TL karşılığını artırarak borç yükünü ağırlaştıracaktı. Bu durumda devalüasyon yapılmasının ana nedeni olarak, geriye, dışalima serbesti getirilmesinin doğuracağı sakıncaları gidermek ve IMF'ye katılma kararı kalıyordu²²...

Yine bu dönemde toplanan CHP'nin 7. Kurultayı da konumuzla ilgili önemli ipuçları vermektedir. 17 Kasım 1947 tarihinde toplanan bu kurultaya, İnönü'nün açıktan saldırıya uğraması, parti yönetiminin diktatörlükle

²¹ 1946 devalüasyonuna ilişkin genel bilgiler için Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK; *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 1997, Remzi Kitabevi, s. 108 – 109.

²² Devalüasyonu izleyen dönemde dışsatım, hep dışalımın altında kalmış ve dış ticaret açığı oluşmuştur. Bu konuyla ilgili veriler için *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 258.

suçlanması ve komünizmle mücadele, türbelerin yeniden açılması, okullarda din eğitimi dersleri gibi konularda verilen önergeler damgasını vurmuştur. Bu kurultayda yaptığı tüzük değişikliğiyle, daha geniş kitlelerin desteğini kazanma amacıyla olan CHP, program değişikliğiyle de dönemin genel eğilimini benimsemiştir. CHP'nin yeni programında, özel girişimin önemi, devletin bu girişimleri özendirme ve koruması ilkesi benimsenmiştir. Programda devletin faaliyet alanlarının ve girişeceği işlerin önceden açıklanacağı ve böylece özel kesime güvence sağlanacağı da belirtilmiştir. Programa göre, artık devlet, yalnızca özel kesimin karlı bulmadığı alanlarda yatırım yapacak ve asla kar amacıyla bir girişimde bulunmayacaktır²³

1946 İvedili Sanayi Planı'ndan 1947 Planı'na geçiş, 7 Eylül 1946 devalüasyonu ve CHP'nin 7. Kurultayı Türkiye'de devletçiliğin tasfiyesine yönelimi gösteren bir fotoğrafın parçaları niteliğindedir. Bu fotoğrafı tamamlayan bir başka parçaysa aşağıda değinilecek 1948 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresi olacaktır.

Türkiye İktisat Kongresi, çalışmalarını 22 – 27 Kasım 1948 tarihleri arasında İstanbul'da yürütmüştür. İstanbul Tüccar Derneği'nin çabalarıyla toplanan kongrenin²⁴ toplanma amacı, ilgili yönetmelikte, ülkenin güncel ekonomik, ticari ve mali sorunları üzerinde tartışmak ve ulusal kalkınmanın sağlanması için ne gibi önlemler alınması gerektiği üzerinde kararlar

²³ Bu programla ilgili olarak Hikmet BİLA; *CHP Tarihi (1919 – 1979)*, Ankara 1979, Özel Yayınları, s. 224 – 227.

²⁴ Çalışmalarını Taksim Belediye Gazinosu'nda sürdüren kongrenin toplanma kararı, İstanbul Tüccar Derneği'nin 29 Haziran 1948 günlü yönetim kurulu toplantısında alınmış; kongrenin düzenlenmesi ve yönetilmesi için, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Bölge Sanayi Birliği ve Türkiye İktisatçılar Derneği'yle İstanbul Tüccar Derneği temsilcilerinden oluşan bir düzenleme komitesi kurulması kararlaştırılmıştır. Düzenleme komitesine, daha sonra, merkezi Ankara'da olan Türk Ekonomi Kurumu'nun temsilcileri de katılmıştır. Kongrenin yasal ve yönetsel sorumluluğu İstanbul Tüccar Derneği'ne aittir. Bu nedenle, söz konusu derneğin genel sekreteri olan Ahmet Hamdi Başar, aynı zamanda, kongre genel sekreteri olarak da görevlendirilmişti. Kongreye yaklaşık olarak bin 300 kişi çağrılmış, ancak çağrılıların yaklaşık bin 100'ü kongreye katılmıştır. Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanmasıyla ilgili olarak İstanbul Tüccar Derneği'nin Teşebbüsile Tertiplenen 1948 Türkiye İktisat Kongresi (22 – 27 Kasım) (Kongre Bülteni), İstanbul 1948, Tan Matbaası, s. 2 – 3. Kongre üyelerine ilişkin liste için a.g.e., s. 13 – 26.

vermekti. Kongre yönetmeliği, kongreye ilişkin gündemi üç farklı alanda toplamıştı. Buna göre, kongrede "devletçilik", "dış ticaret rejimi" ve "vergi reformu" konuları ele alınacak, bu üç konu dışında herhangi bir konu gündeme getirilmeyecekti²⁵.

1948 Türkiye İktisat Kongresi'nin çalışmamız kapsamında üzerinde durulması gereken boyutunu, ağırlık olarak, "devletçilik" konusu oluşturmaktadır. Bu bakımdan, kongre boyunca çalışmalarını sürdüren Devletçilik Komisyonu'nun hazırlamış olduğu raporun ana hatlarıyla incelenmesi gerekmektedir²⁶. Bu raporda, öncelikli olarak, bireyin ekonomik özgürlüklerinin korunması ve özel girişimin esas tutulması gerektiği üzerinde duruluyordu. Ayrıca devletin ekonomi politikasının, ulusal ekonomiye yol göstermesi ve sosyal adaleti önemle ele alması gerektiğinin de altı çiziliyordu.

Raporda, devletin, ekonomide kurucu ve genişletici görevler yüklendiği, ekonomik yapının temellerini atabilmek amacıyla çeşitli alanlarda işletmeciliğe girdiği ve bazı alanları da tekeli altına aldığı vurgulanmaktaydı. Raporda, devletin bu türden görevlerini tamamladığı belirtilip, devletin, işletmecilik faaliyetlerini birinci dereceden kamu hizmeti sayılan işlere²⁷ ve denetleme – düzenleme gibi işletmecilik dışı alanlara yöneltmesi gerektiği üzerinde duruluyordu. Raporda, devletin, bu gibi hizmetler dışında kalan alanlardan elini çekmesi gerektiğinin altı özenle çiziliyor ve devletin hiçbir nedenle piyasada yarışmacı durumda bulunmaması gerektiği belirtiliyordu. Ayrıca devletin elindeki işletmeleri özel girişimcilere ya da kooperatiflere devretmesine ilişkin esaslar hazırlanması

²⁵ Kongre yönetmeliğinin tam metni için a.g.e., s. 6 – 8.

²⁶ Bu rapor, kongre genel kurulunda, birkaç karşı oya karşın aynen kabul edilmiştir. a.g.e., s. 2.

²⁷ Bu alanlar, raporun ilgili maddesinde şöyle sıralanmıştı: Demiryolları, limanlar, posta – telgraf ve telefon işleri, radyo, önemli enerji işletmeleri, özel girişimcilere orman bölgeleri dışında kurulmuş ya da kurulacaklar dışındaki ormanlar, tekel olmamak koşuluyla posta ve yolcu gemiciliği, devlet kredi kuruluşları, öğretim kurumları, özel girişimin ilgi duymadığı ancak ekonomik kalkınmaya gereksinimi olan bölgelerde yaşama geçirilecek sanayi kuruluşları. a.g.e., s. 27.

gerektiği de dile getiriliyordu. Raporu yabancu sermayeye ilişkin olarak, ayrıcalıklara sahip olmamasu koşuluyla Tũrkiye ekonomisine katılması ve bu amaçla gereken önlem ve kararların alınması gerektiği vurgulanıyordu²⁸. Bu raporun yanı sıra, kongreye sunulan tebliğlerle de devletçiliğin eleştirisi yapılarak, devletin ekonomi alanından çekilmesine ilişkin dũřũnceler savunuluyordu²⁹.

Devletçiliğin tasfiyesine yönelim bağlamında ele aldığımız bu adımlar, kanımızca, bir kaç temel noktaya işaret etmektedir. Bu noktalar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Yönetici zümre, Tũrkiye'nin uluslararası işbölümü içindeki yerini tarım kesimiyle belirler. Bu durum, 1947 yılında hazırlanan kalkınma planında açıkça dile getirilir.
2. Yönetici zümre, Tũrkiye'nin kalkınmasında asıl ağırlığı devlet kesiminden özel kesime geçirir. 1946 ve 1947 yıllarında hazırlanan kalkınma planları arasındaki farklılıklar, bu geçiş eğiliminin kanıtı niteliğindedir. Bu anlamdaki bir başka kanıt da CHP'nin 7. kurultayında benimsenen "yeni" program olur. Yönetici zümrenin yanı sıra, toplumun egemen sınıfları da devletin ekonomik yaşamdan çekilmesi yönünde açıkça tavır koyarlar. 1948 yılında toplanan Tũrkiye İktisat Kongresi, bu tavrın gösterildiği ana platformdur.
3. Yönetici zümre, Tũrkiye'nin kalkınmasında dış yardım ve yabancı sermaye olgularına önemle eğilir. 1946 yılında hazırlanan kalkınma planındaki "z yeterlilik" anlayışının 1947 yılında hazırlanan kalkınma planında dışlanması ve bu planın büyük ölçüde dış yardımıyla yabancı sermayeye dayandırılması bu açıdan önemlidir.

²⁸ Söz konusu raporun tam metni için a.g.e., s. 27 – 28.

²⁹ Tũrkiye İktisat Kongresi'nde devletçilikle ilgili olarak sunulan tebliğlerin tümü için Kemal KILIÇDAROğLU; 1948 Tũrkiye İktisat Kongresi, Ankara 1997, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, s. 41 – 172.

4. Türkiye ekonomisini dünya ekonomisine entegre etmeye yönelik somut serbestleştirme önlemleri dikkat çekicidir. Bu anlamda 7 Eylül 1946 tarihi, Türkiye ekonomi tarihindeki önemli kırılma noktalarından biri olur.

1.3. Türkiye’de Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelimin Siyasal Düzlemdeki Yansımaları

Çalışmamızın bir önceki bölümünde, Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin neden ve olanaklarını ortaya koymaya çalıştık. Bunun ardından da Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimi belirleyen temel adımların üzerinde durduk. Çalışmamızın *Türkiye’de Devletçiliğin Tasfiyesine Yönelimin Siyasal Düzlemdeki Yansımaları* başlıklı bu bölümünde ise Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin belirginleştiği döneme ilişkin siyasal gelişmeleri ele alacağız.

Çalışmamızın bu bölümü iki temel konuyu içermektedir. Bu konulardan birincisi Türkiye’de çok partili siyasal yaşama ilişkindir. Bu konu, önce, Türkiye’de çok partili siyasal yaşama geçişin nedenlerini anlamaya yönelik olarak incelenmiştir. Bu inceleme sırasında, ele alınan dönemde oluşan muhalefet, bu muhalefetin temel öğeleri ve dış dünyaya ilişkin konumuzu ilgilendiren gelişmeler üzerinde durulmuş; Türkiye’de çok partili siyasal yaşama geçiş bağlamında Türk Devrimi’ne değinilmiştir. Türkiye’de çok partili siyasal yaşama geçişin temel nedenleri ortaya konduktan sonra, bu konuyu ilgilendiren somut gelişmeler irdelenmiştir. CHP’nin (Cumhuriyet Halk Partisi) 5. Büyük Kurultayı, Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, 1945 yılına ilişkin bütçe görüşmeleri ve Türkiye tarihi yazınında “dörtlü karar” [önerge] olarak bilinen metin, söz konusu somut gelişmeler kapsamında, üzerinde durulan temel noktalar olmuştur.

Bu bölümün ikinci temel konusu DP’yle (Demokrat Parti) ilgilidir. Bu kapsamda, öncelikli olarak, DP’nin kuruluşu, kuruluşu yol açan nedenler kapsamında ele alınmış, konuyla ilgili yaşanan kimi gelişmeler aktarılmıştır. Bunun ardından da, DP’nin ekonomiyle ilgili yaklaşımını ortaya koyabilmek için, DP’nin ilk programı incelenmiştir.

Çalışmanın bu bölümünün, tarihsel bir kesit olarak, 1939 – 1950 yılları arasını kapsadığı söylenebilir. Bu bölümün amacı, 1939 – 1950 yılları arasını daha çok ekonomi alanını ilgilendiren gelişmelerle ele alan bir önceki bölümü bütünlemektir.

1.3.1. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş

Türkiye’de devletçiliğin tasfiyesine yönelimin belirginleştiği dönem, yalnızca ekonomi alanı kapsamında ele alınabilecek gelişmeleri değil, Türkiye’nin siyasal yaşamına ilişkin ortaya çıkan önemli gelişmeleri de içermektedir. Bu gelişmeler, Türkiye’nin “çok partili” siyasal yaşama geçişiyle özetlenebilir. Bu bölümde, Türkiye’de çok partili siyasal yaşama geçiş, bu geçişi belirleyen nedenler ve önemli adımlar çerçevesinde ele alınacaktır.

Kanımızca, II. Dünya Savaşı’nın Türkiye üzerinde yarattığı ekonomik sorunların, çok partili siyasal yaşama geçişin nedenlerinden birini oluşturduğuna kuşku yoktur. Önceki bölümde de değindiğimiz gibi, bu sorunları, “kıtlık”, “enflasyon” ve “vurgun”la özetlemek olanaklıdır. Bu sorunların üzerine, bir başka sorun olarak, sorunlara ilişkin üretilen çözüm yollarını eklemek de uygun olacaktır. Daha önce değindiğimiz Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uygulamalar ve bu uygulamalarla birlikte gündeme gelen kimi önlemlerin etkileri, yaşanan sorunlara ilişkin üretilen çözüm yollarının yeni sorunlar yaratmasını açıklar niteliktedir. Tüm bunların toplamıysa “muhalafet”le ifade edilebilir. “Geniş halk yığınları”, “burjuvazi” ve “büyük toprak sahipleri” bu muhalafetin temel öğeleridir. Geniş halk yığınlarının muhalafetini, daha çok, enflasyonist ortam ve kıtlık; burjuvazi ve büyük toprak sahiplerinin muhalafetini de, daha çok, Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uygulamalarla bu uygulamalara eşlik eden önlemler belirlemiştir.

Bu noktada, CHP’nin (Cumhuriyet Halk Partisi) muhalafetin tüm öğeleri karşısında “yaşananların sorumlusu” olarak görüldüğünün altını çizmek gerekir. O günün Türkiye’sinde “tek parti” konumunda olan CHP, geniş halk yığınlarından uzaklaştığı gibi, ekonomik açıdan güçlü olan kesimlerin de tepkisini toplamaktadır. Bunun, CHP’nin “siyasal” bir örgütten

çok, "bürokratik" bir kurum olarak algılanmasına yol açtığını öne sürmek zor değildir. Bu türden bir algılamaysa, kuşkusuz, muhalif kesimler üzerinde katılaştırıcı etki yapmakta ve "muhalefet"i "CHP'ye muhalefet" biçimine dönüştürmektedir. Bu durumun, muhalif kesimleri "geriye dönük" bir sorgulama yapmaya ittiğini de belirtmek yerinde olur. CHP'ye muhalefetin "tek parti yönetimi"ne ve tek parti yönetimiyle özdeşleştirilen "rejim"e muhalefetle birleşmesi bundandır. Geriye dönük sorgulamayla 25 yıllık tek parti yönetiminin uygulamalarına duyulan kimi tepkiler güncellenmiştir.

Güçlü bir muhalefetin ortaya çıkışı, kanımızca bu muhalefetin belirli bir kanala yönlendirilmesini zorunlu kılar. Konu ettiğimiz durum özelinde, bu zorunluluk, en azından, "muhalefet edilenin geleceği" için söz konusudur. Bundan dolayı, Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişin nedenlerinden biri, II. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan ekonomik sorunlar ve bu sorunlar için üretilen çözüm yollarının belirginleştiği "muhalefet" olmaktadır.

Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişin nedenleri kapsamında ele alınabilecek bir başka konu da uluslararası ortama ilişkindir. Bu ortamın konumuza ilişkin temel özelliğini "demokrasi rüzgarı"yla betimlemek, kanımızca, hatalı olmaz. II. Dünya Savaşı, yaygın bir deyişle Batı demokrasilerinin zaferi olmuş; Almanya, İtalya, Japonya gibi ülkelerdeki baskıcı rejimler demokrasiler tarafından yenilmişlerdir. Demokrasinin dünya çapındaki bu zaferinin etkilerinden Türkiye'nin de payını alacağı açıktır. Bu durumuysa daha çok, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde ortaya çıkan gelişmeler hazırlamıştır. Daha önceki bölümde değindiğimiz gibi, Türkiye, bu dönemde, Batıya daha açık bir biçimde yönelmesini gerektirecek gelişmelerle karşı karşıya kalmış, ABD'yle (Amerika Birleşik Devletleri) kuracağı sıkı ilişkilerin temelini atmıştır. Türkiye, kuşkusuz, artık daha açık bir biçimde yöneldiği Batının ve sıkı ilişkiler kurduğu ABD'nin demokrasi zaferinden etkilenecek, siyasal

sistemini Batıdaki ve ABD'deki modele yakın bir noktaya taşımaya çalışacaktır.

Bu çerçevede, Türkiye'nin BM (Birleşmiş Milletler) Anlaşması'na¹ koyduğu imzayı anımsamak da yerinde olur. Türkiye, 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da BM Anlaşması'nı imzalarken², bu anlaşmada ön görülen koşulları sağlayacağını, bir diğer deyişle, daha demokratik bir düzeni işleteceğini yükümlenmiş oluyordu. Bu, yukarıda açıklamaya çalıştığımız Batıdaki ve ABD'deki siyasal modelden "etkilenme" olgusunu, Batıdaki ve ABD'deki siyasal modeli "uygulama zorunluluğu"na dönüştürdü.

Bu durumda, Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişe yol açan nedenleri şöyle sıralamak olanaklıdır:

1. II. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan ekonomik sorunlar ve bu sorunlar için üretilen çözüm yollarının belirginleştirdiği muhalefetin CHP'yle simgelenen tek parti yönetimini ve tek parti yönetimiyle özdeşleştirilen rejimi hedef durumuna getirir biçimde büyümesi,
2. II. Dünya Savaşı'ndan demokrasilerin zaferle çıkmasının, savaş yıllarında Batıya ve ABD'ye daha açık bir biçimde yönelmek durumunda kalan Türkiye üzerinde yaptığı etki ve Türkiye'nin de imzasını koyduğu BM Anlaşması'nın gerekleri.

Ancak iki başlık altında toplamaya çalıştığımız bu nedenlerin, "hareketlendirici" nitelikte olmadığına dikkat edilmelidir. Bunun ayrıntıları aşağıda gösterilmeye çalışılacaktır.

¹ BM Anlaşması için <http://www.un.org/aboutun/charter/index.html>.

² TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) söz konusu anlaşmayı 28 Eylül 1945 tarihinde onaylamıştır. Feroz AHMAD ve Bedia Turgay AHMAD; *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)*, İstanbul 1976, Bilgi Yayınevi, s. 14.

Bir siyasal sistemin çok partili olması, kuşkusuz, o siyasal sistemin "demokrasi" olduğu anlamına gelmez. Yargının bağımsızlığı, yasalar önünde eşitlik, özgürlüklerin sağlanmış ve koruma altında bulunuyor olması, önceden belirlenmiş düzenli aralıklarla tekrarlanan dürüst ve samimi seçimler, bu seçimlerde genel, eşit ve gizli oy ilkesinin geçerliliği, azınlığın çoğunluğa dönüşebilme hakkının her zaman saklı tutulması gibi noktalar, günümüz demokrasilerinin olmazsa olmaz koşullarındandır³. Bu nedenle, yalnızca çok partililik, bir siyasal sisteme demokratik nitelik kazandırmaz. Ancak çok partinin, bir diğer deyişle farklı görüşleri temsil eden en azından iki farklı adayın varlığının, demokrasinin temel kurallarından olan "seçim" için çok önemli bir "koşul" olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bu anlamda, tek partili bir siyasal sistemden, çok partili bir siyasal sisteme geçiş, demokrasiye geçiş yolunda atılan önemli bir adım niteliğinde olacaktır. Bundan dolayıdır ki, tek partili bir siyasal sistemden, çok partili bir siyasal sisteme geçişi, demokrasiye geçişle özdeşleştirmek çok da hatalı bir tutum değildir.

Böyle bir yaklaşım çerçevesinde, yukarıda Türkiye'de "çok partili siyasal yaşama geçiş"e yol açan nedenler olarak sıraladıklarımız, bir anlamda, Türkiye'de "demokrasiye geçiş"e yol açan nedenler olmaktadır. Ancak bu noktada, demokrasinin, türlü özelliklere sahip bir ortamı gereksediğini anımsamak gerekir. Yüksek bir ulusal gelir, örgütlü bir toplum, ileri bir eğitim düzeyi ve gelişmiş iletişim – ulaşım olanakları, demokrasinin oluşmak ve yaşamak için gereksediği ortamın temel özellikleridir⁴. Bu özelliklere sahip olmayan bir ortamda, demokrasinin oluşması ve yaşaması beklenemez. Öyleyse güçlü bir muhalefetin varlığı, bu muhalefetin rejimi hedef durumuna getirir biçimde büyümesi, örnek alınan ya da ilişki içinde bulunan devletlerin demokratik modellerinden etkilenme ya da dışarıdan demokratikleşme yönünde gelen baskılar,

³ Günümüz demokrasisine ilişkin temel özellikler için Toktamış ATEŞ; *Demokrasi*, Ankara 1994, Ümit Yayıncılık, s. 119 – 121.

⁴ Günümüz demokrasisinin oluşmak ve yaşamak için gereksediği ortamın temel özellikleriyle ilgili olarak a.g.e., s. 121.

demokrasinin oluşacağı ve yaşayacağı ortam bulunmadığı sürece, demokrasiye geçişi açıklayamaz. Bu türden nedenlerin "hareketlendirici" niteliği olmadığı açıktır. Bu durumda, yukarıda Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişe yol açan nedenler olarak sıraladıklarımızı, Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişte "hızlandırıcı" nedenler olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Türkiye'nin çok partili siyasal yaşama geçişini açıklayan temel nedense kanımızca, Türkiye'nin iç dinamikleriyle ilgilidir. Türk Devrimi, daha önce de değindiğimiz gibi, "teokratik kökenli" bir "monarşi"den "cumhuriyet"e geçişi ifade etmektedir. Bu bakımdan, Türk Devrimi'nin, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihinde başarıya ulaştığını öne sürmek hatalı olmayacaktır. Ancak devrim sürecinin, 29 Ekim 1923 tarihinde "henüz" tamamlanmış olmadığına altını çizmek gerekir. Devrim süreci, Cumhuriyet'in ilanını izleyen dönemde de sürer. Bu dönemin temel hedeflerinden biri, Cumhuriyet'in ilanı ile simgelenebilecek kazanımları garanti altına alabilmeye ilişkindir. Türk devrim tarihi yazınında "hukuk devrimi", "eğitim devrimi" ya da "sosyal yaşamla ilgili devrimler" başlıkları altında incelenen düzenlemelerin içeriği, oluşturulmaya çalışılan bu garantiler sistemini açıklar⁵. Bu döneme ilişkin bir başka temel hedef de devrimi daha yüksek bir noktaya taşımakla ilgilidir. Bu nokta "demokrasi"yle işaretlenebilir. Bu arada, demokrasiyle işaretlediğimiz, devrimi daha yüksek bir noktaya taşıma hedefinin, Cumhuriyet'in ilanı ile simgelenebilecek kazanımları garanti altına alma hedefine bağlı olduğunu da vurgulamak gerekecektir. Devrim, ileriye adım atmak uğruna, gerileme olasılığına göz yummayacaktır. TpCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası)⁶ ya da daha

---

⁵ Türk devrim tarihi yazınında "hukuk devrimi" başlığı altında anılan düzenlemeler, halk egemenliğine dayanan, laik ve çağdaş nitelikli Türkiye Cumhuriyeti'ne hukuki bir çerçeve çizmekte; "eğitim devrimi" başlığı altında anılan düzenlemeler, ağırlıklı olarak, devrime sahip çıkacak ve onu ileriye taşıyacak bir kuşağı yetiştirmeyi hedeflemekte; sosyal yaşamla ilgili devrimler başlığı altında anılan düzenlemeler de devrimi, bir anlamda gündelik yaşantıya taşıyarak, onun daha kolay benimsenmesini sağlamaktadır. Söz konusu düzenlemelerle ilgili olarak Toktamış ATEŞ; *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul 2000, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 181 – 197.

⁶ TpCF 17 Kasım 1924 tarihinde, Kazım Karabekir'in genel başkanlığında kuruldu ve 3 Haziran 1925 tarihinde "Tahrir-i Sükun Kanunu" gereğince kapatılana kadar siyasal

önce değindiğimiz SCF (Serbest Cumhuriyet Fırkası) kapsamında yaşananlar bu duruma iki çarpıcı örnek niteliğindedir.

Bu çerçeve içinde, Türkiye'nin çok partili siyasal yaşama geçişini açıklayan temel nedeni, Türk Devrim sürecinin önemli bir aşaması olan "tek parti dönemi"nde aramak hatalı olmayacaktır. Türkiye'de tek parti dönemi, kuşkusuz, demokrasinin varolduğu bir dönem değildi. Bunun en basit kanıtı, demokrasinin oluşabileceği ve yaşayabileceği bir ortamın temel özelliklerinin Türkiye'de bulunmamasıdır⁷. Böyle bir ortamda, ne yapılırsa yapılsın, demokrasinin varolmayacağı açıktır. Ancak unutmamak gerekir ki, Türkiye'de tek parti dönemi, "demokrasi dönemi"nin önceli olmuş⁸, Türkiye

---

yaşamını sürdürdü. TpCF'nin siyasal yaşamda bulunduğu süre, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili siyasal yaşam deneyimi olarak kabul edilmektedir. TpCF'nin siyasal ve ekonomik bağlamda liberalizmi savunduğu açıktır; bu anlamda, "liberal" bir muhalefeti temsil eder. Kuruluşundaysa büyük ölçüde, Türk Devrimi'ni gerçekleştiren çekirdek kadronun çekişmeleri etkili olmuştur. Partinin programında bir kaç temel madde ön plana çıkar. Bu maddeler içinde en önemlisi, bize göre, partinin dine saygılı olduğunu belirten maddedir. Ancak bu maddeden yola çıkarak, partinin devrim ya da cumhuriyet düşmanı olduğunu öne sürmek haksızlık olacaktır. TpCF'yle ilgili bu konulara ilişkin olarak Nevin Yurdsever ATEŞ; **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiper Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1998, Der Yayınları, s. 323 – 325. TpCF'yi "son"a götüren olguysa partinin devrim ya da cumhuriyet düşmanlığıyla ilgili değil, daha çok, devrime ve cumhuriyete karşı olanların çatısı durumuna gelmesiyle ilgilidir. TpCF'nin sonuyla ilgili bir başka açıklamaysa TpCF bünyesinde devrime ve cumhuriyete muhalefetin örgütlenmesinden çok, bütünüyle CHF'ye (Cumhuriyet Halk Fırkası) bir alternatif oluşturması çevresinde yapılır. Eric Jan ZÜRCHER; **Terakkiper Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1992, Bağlam Yayıncılık, s. 123 – 124.

⁷ Türkiye'de bu dönemde, kişi başına düşen KUG'a (Katkılı Ulusal Gelir) ilişkin verileri incelemek, söz konusu durumu anlamak açısından, kanımızca, yeterli olacaktır. Kişi başına düşen KUG, 1923 yılında, 45 dolardır. İlk kez 1940 yılında, kişi başına düşen KUG 100 doları aşarak, 102 dolara ulaşır. 1923 – 1945 yılları arasında kişi başına KUG ortalamasıysa ancak 105 dolar düzeyindedir. İlgili rakamlar ve ilgili rakamların kaynağı için Ekrem PAKDEMİRLİ; **Ekonomimizin 1923'ten 1990'a Sayısal Görünümü**, İstanbul 1991, Milliyet yayınları, s. 16 – 17.

⁸ Maurice Duverger, tek parti yönetimini "demokrasi çerçevesi içinde doğmuş olan genel bir yöntemin diktatörlüğe uydurulmasından başka bir şey değildir" diye tanımladıktan sonra, üç tür tek parti yönetimi olabileceğine değiniyor. Duverger'in tek parti yönetimleriyle ilgili yaptığı bu sınıflama, faşist tek parti yönetimlerini, komünist tek parti yönetimlerini ve Türkiye'yle (ve ardından Portekiz'le) örneklendirdiği üçüncü bir tür tek parti yönetimini içeriyor. Üçüncü tür tek parti yönetimini "bazı tek partiler, gerek felsefeleri gerek yapıları bakımından totaliter değildir" diye açıklayan Duverger, bunun en iyi örneğinin Türkiye'deki tek parti yönetimi sırasında CHP aracılığıyla verildiğini kaydediyor. Duverger, CHP'nin en önemli özelliğinin demokratik ideolojisi olduğunu aktardıktan sonra, şunları kaydediyor: "Seçime sadece bir tek adayın katılması dolayısıyla bir çoğunluğun garantilenmiş olması, işin başka bir yönüdür. Bu durum bile bir ideal olarak değil, geçici ve esef verici bir zorunluluk olarak gösterilmiştir. Türk tek parti sistemi, hiçbir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış; tekele resmi bir nitelik vermemiş, onu, sınıfsız, bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştır. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık duymuştur." Duverger, tüm bunların sonrasında Türkiye

bu dönemde, demokrasinin işleyebileceği bir ortamı yaratmaya çabalamıştır. Bu noktadaki başarıya, 14 Mayıs 1950 tarihinde DP'nin (Demokrat Parti) iktidara gelişi önemli bir kanıt olarak gösterilebilir. DP'nin iktidara gelişiyle Türkiye'de tek parti dönemi, son derece yumuşak bir biçimde kapanmıştır. Tüm eksiklik ve aksaklıklarına karşın, günümüzün "Türkiye demokrasisi" de bu başarıyı açıklayan bir başka örnek niteliğindedir.

Bu veriler ışığında, Türkiye'nin çok partili siyasal yaşama geçişini açıklayan temel nedeni tek parti döneminin çabalarıyla özetlemek olanaklıdır. Bu çabaların da Türk Devrimi'ne yol açan çabaların bir uzantısı olduğuna, kanımızca, kuşku yoktur. Tek parti döneminin söz konusu ettiğimiz çabaları, yukarıda açıklamaya çalıştığımız hızlandırıcı nedenlerin devreye girmesiyle, büyük ölçüde, 14 Mayıs 1950 tarihinde sonucunu vermiştir...

Türkiye'yi 14 Mayıs 1950 tarihine götüren gelişmeler, CHP'nin 5. Büyük Kurultayıyla başlatılabilir. 29 Mayıs – 3 Haziran 1939 tarihleri arasında çalışmalarını sürdüren bu kurultayın çalışmamız kapsamında en önemli yönünü, "halk idaresini kemâle erdirmeye" yönündeki eğilim oluşturmaktadır⁹. Bu eğilim, 5. Kurultay'da benimsenen tüzükle somutlaşmış, parti – devlet bütünlüğünün¹⁰ çözülmesi kapsamında önemli

---

özelinde tek parti yönetiminin, demokrasi yolunun bir aşaması olduğu sonucuna varıyor ve çalışmasının ilgili bölümünü şöyle noktıyor: "Acaba bunu genelleştirerek, tek partinin, nazik demokrasi bitkisinin çorak bir toprakta büyümesini sağlayacak geçici bir destek ödevini görebileceğini kabul edebilir miyiz? Hala geçici nitelik taşıyan tek bir örnekle bir sonuca varmaya bilimsel bakımdan imkan yoksa da, bu soru, sorulmaya değer mahiyettedir." Duverger'in, bu satırları, 1951 yılında kaleme aldığını da eklemek isteriz. Duverger'in aktarılan görüşleri için Maurice DUVERGER; *Siyasi Partiler*, Ankara 1986, Bilgi Yayınevi, s. 335 – 364.

⁹ İsmet İnönü, bu eğilimi, CHP'nin 5. Kurultayı'nı açış konuşmasında şu tuncelerle dile getirmiştir: "Siyaset hayatında tecrübe geçirmiş adamlar olarak, memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale erdirmek niyetindeyiz. Bu yolda temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara milletimizin siyasi hayatında ilerlemiş bir seviye bırakmak başlıca emelimizdir." 30 Mayıs 1939 tarihli *Ulus* gazetesinden aktaran Hikmet BİLA; *CHP Tarihi (1919 – 1979)*, Ankara 1979, Özel Yayınları, s. 158.

¹⁰ CHP'nin 9 Mayıs 1935 tarihinde toplanan 4. Kurultayı'nda parti – devlet birliği yolunda önemli adımlar atılmıştı. Bu kurultayda benimsenen tüzüğün ilgili maddesinde "parti kendi bağrından doğan hükümet teşkilatıyla parti teşkilatını, birbirini tamamlayan bir birlik [olarak]

adımlar atılmıştır: Tüzüğe göre, artık, parti genel başkan vekilinin başbakan, parti genel sekreterinin de iç işleri bakanı olması zorunluluğu yoktur. Benzer bir biçimde, parti il başkanlığıyla valilik kurumu da birbirlerinden ayrılmış, devlet memurlarının partiye üyeliği yasaklamıştır. Parti – devlet bütünlüğünü bu ilkelerle bozan tüzüğün bir başka önemli yönü de, yine “halk idaresini kemâle erdirmeye” çabaları kapsamında, parti içinde, bir muhalefet örgütü “gibi” tasarlanmış “müstakil [bağımsız] grup”u oluşturmasıyla ilgilidir. Tüzüğün ilgili maddeleri uyarınca, bu grup, 21 kişiden oluşacak, genel başkana bağlı olarak çalışacak, grubun yönetimi de genel başkan tarafından seçilen bir genel başkan vekili tarafından gerçekleştirilecekti. Grubun üyeleri, partinin meclis grup toplantılarına katılacak, ancak oy kullanma hakkına sahip olmayacaklardı¹¹.

Müstakil [bağımsız] grup, Türk Devrim süreci içinde, muhalefet örgütü gereksiniminin doğurduğu bir uygulama olarak düşünülebilir. Kuşkusuz, bir muhalefet örgütünü, muhalefet edilenin bünyesine almak, gerçek anlamda bir muhalefet örgütünden söz etmeyi olanaksız kılmaktadır. Ancak bu türden bir gereksinimin varlığının benimsenmesi, o günün koşulları¹² içinde, dikkate değer bir durumdur...

II. Dünya Savaşı yılları, “halk idaresini kemâle erdirmeye” düşüncesi bakımından bir “kesinti” dönemidir. Ancak bu kesinti görünürdedir. Savaş yılları, gerçekte, çok partili siyasal sisteme geçiş bakımından Türkiye’de hızlı bir “birikim” dönemi olur. Yukarıda değindiğimiz ve çok partili siyasal yaşama geçişte “hızlandırıcı” olduklarını vurguladığımız nedenler, II. Dünya

---

tanır” hükmüne yer veriliyordu. Bu anlamda en önemli gelişme 18 Mart 1936 tarihinde Başbakan İnönü’nün yayınladığı genelgeyle yaşandı. Bu genelgeye göre, artık içişleri bakanı parti genel sekreterliğine getiriliyor, tüm illerde parti il başkanlıklarına valiler memur kınıyor, genel müfettişler de, bölgeleri içinde, parti müfettişi oluyorlardı. a.g.e., s. 114 – 116.

¹¹ CHP’nin 5. Büyük Kurultayı’nda benimsenen tüzükle ilgili olarak a.g.e., s. 158 – 161.

¹² İlgili dönemin koşullarına ilişkin olarak, özellikle Avrupa’da görülen tek parti – tek şef yönetimlerini anımsamak yerinde olacaktır. Bu, dış ortamın koşullarının Türkiye’nin koşullarıyla çelişmediğini gösterir. Ancak buna rağmen, Türkiye’de “örgütlü muhalefet” düşüncesi terk edilmez. Taner TİMUR; Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İstanbul 1994, İletişim Yayınları, s. 11.

Savaşı yılları içinde belirirler. Bunun gözler önüne serilmesine yol açacak gelişmeyse Çiftçiyi Topraklandırma Yasası kapsamında yaşanır.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın amacı, köylünün ekonomik durumunun iyileşmesini sağlayarak, devrimin temel ilkelerinden biri olan "halkçılık"ı geliştirmekle ilgiliydi. Yasa, topraksız ya da toprağı az olan köylülerle çiftçilik yapmak isteyenlere, geçimlerine yetecek kadar toprak dağıtmayı ve dağıtılan toprağın sürekli işletilebilmesi için de gerekli donanımı sağlamayı öngörüyordu. Dağıtılacak topraklar, hazineye, vakıflara ve belediyelere ait topraklardı. Ancak yasa, öngördükleri doğrultusunda, 5 bin dönümden büyük çiftliklerin kamulaştırılmasına da izin veriyordu. Yasaya göre, bu yolla da gereksinim karşılanamazsa 2 bin dönümden büyük çiftliklerin kamulaştırılmasına geçilecekti. Yasanın ünlü 17. maddesiye nüfus yoğunluğu fazla olan bölgelerde, hazineye, vakıflara ve belediyelere ait topraklar yetmediğı durumlarda, yarıcılar, kiracılar ve ırgatlar tarafından işlenmekte olan 2 bin ya da daha az dönümlük toprağın kamulaştırılmasını olanaklı kılıyordu¹³.

TBMM'de (Türkiye Büyük Millet Meclisi) yasaya ilişkin tasarının görüşülmesine 14 Mayıs 1945 tarihinde başlandı. Görüşmelerin başlaması, şiddetli tartışmaları da beraberinde getirdi. Yasaya karşı çıkarların büyük bir bölümünü yasanın yürürlüğe girmesiyle çıkarları zedelenecekler oluşturuyordu. Bu grup, görüşlerini, toprakların bölünmesinin ekonomik açıdan akılcı olmadığı ve yasanın ruhunun, mülkiyet hakkını zedelediğı üzerinde yapılandırıyordu. Önerileriye varolan tarımsal yapıların korunması ve tarım yöntemlerinin geliştirilmesi çerçevesinde biçimleniyordu. Yasayı savunanlara göre ise bu yasa, halkçılık ilkesinin doğal bir sonucuydu. Onlara göre, yasayla toplumsal adalet sağlanacak, köylü, "köle" olmaktan kurtarılacaktı¹⁴.

¹³ 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın tam metni için Resmi Gazete, S. 6032, 15 Haziran 1945.

¹⁴ Bu tartışmalar için Kemal H. KARPAT; Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1996, Afa Yayınları, s. 112 - 113 ve Mahmut GOLOĞLU; Demokrasiye Geçiş (1946 - 1950),

Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı, 11 Haziran 1945 tarihinde TBMM'de kabul edildi. Ancak yasa, tam olarak uygulanamadı ve izleyen dönemde, çok partili siyasal ortamın baskısı içinde CHP tarafından değiştirildi. Bu nedenle Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın, içeriği bakımından, Türkiye tarihinde önemli bir yeri olmadı. Ancak bu yasa, CHP içindeki muhalefeti belirginleştirerek, Türkiye'nin "demokrasi" tarihi içindeki "özel" yerini aldı.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı'nın TBMM'de görüşülmesi sırasında belirginleşen muhalefetin, bir başka önemli çıkışı da, yine aynı günlerde yaşandı. 21 Mayıs 1945 tarihinde Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki hükümetin 7 aylık bütçesinin tartışılması sırasında yaşananlar, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bütçenin ilk kez olumsuz oylarla benimsenmesine kadar uzandı; oradan da Meclis'ten güvenoyu istenmesine vardı. Güvenoylaması sırasında, bütçe görüşmelerindeki 5 olumsuz oy, 7'ye yükseldi; bütçe görüşmelerinde olumsuz oy kullanan Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Emin Sazak'a Hikmet Bayur¹⁵ ile Recep Peker¹⁶ de eklenmişti¹⁶.

Bütçe görüşmeleri sırasında iyice belirginleştiği anlaşılan muhalefetin bundan sonraki en önemli adımıysa 7 Haziran 1945 tarihinde atıldı. Bu tarihte, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, CHP Meclis Grup Başkanlığı'na bir önerge verdiler. Dört kişinin imzasını taşıdığı için Türkiye tarihi yazınında "dörtlü takrir [önerge]" olarak anılan bu metinde önce, Türk ulusunun ancak demokrasinin temel

---

İstanbul 1982, Kaynak Yayınları, s. 27 – 31. Bu tartışmalar sırasında DP'nin kurucularından Adnan Menderes, yasa tasarısına TBMM'de yaptığı muhalefetle dikkatleri üzerine çekmekteydi. Menderes'in söz konusu muhalefetine ilişkin konuşmalarından çok önemli ikisi için Haluk KILÇIK (Ed.); Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri, C.1, Ankara 1991, Demokratlar Kulübü Yayınları, s. 5 – 20 ve 29 – 38. Menderes'in konuşmasında, yasa tasarısına muhalefetini, "ulusal egemenlik", "meclisin üstünlüğü", "demokratik rejim" gibi unsurlarla besleyerek sunması, kanımızca, muhalefetin tutumuyla ilgili olarak önemli bir noktadır. Bu konuyla ilgili olarak Taner TİMUR; a.g.e., s. 12.

¹⁵ Peker, oylamanın ardından, hükümette temelli değişiklikler yapılmasını istediği için olumsuz oy kullandığını açıklamıştır. Mahmut GOLOĞLU; Milli Şef Dönemi (1939 – 1945), Ankara 1974, Turhan Kitabevi, s. 354.

¹⁶ Söz konusu gelişmelerle ilgili olarak a.g.e., s. 352 – 355.

ilkelerinin uygulanmasıyla rahatlığa ve mutluluğa kavuşacağı vurgulanıyordu. Bu vurgunun ardından, 1924 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri sağlayan demokratik bir anayasa olduğu belirtiliyor, ancak bu özgürlüklerin gericiliği yok etmek adına, 1925 yılından sonra kısıtlandığı aktarılıyordu. Önerge sahipleri, Mustafa Kemal'in 1930 yılında SCF'yi kurarak demokrasiye olan bağlılığını kanıtladığını, 1930 yılından sonraysa yine siyasal özgürlüklerin kısıtlandığını dile getirmekteydiler. Önerge sahiplerine göre, bu durum, 1924 Anayasası'nın demokratik ruhundan uzaklaşılmasına yol açmıştı. Önergede, II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada demokrasi ve özgürlük isteklerinin büyük güç kazandığının ve demokrasi ilkelerinin uluslararası güvencelere bağlandığının da altı çizilmekteydi. Önergede, Türkiye'de demokrasi içinde yaşanacak bir olgunluğa erişildiği kaydedildikten sonra, bu amacın gerçekleşmesi için gerekli görülen önlemler CHP Meclis Grubu'na "arz ve teklif" ediliyordu. Bu önlemler arasında, meclis denetiminin anayasanın "biçim"ine değil "ruh"una uygun bir biçimde yapılması, yurttaşların siyasal hak ve özgürlüklerini anayasanın öngördüğü biçimde kullanabilmelerinin sağlanması ve parti çalışmalarının demokratik ilkeler çerçevesinde yeniden düzenlenmesi vardı¹⁷.

CHP Meclis Grubu 12 Haziran 1945 tarihinde söz konusu önergeyi tartıştı ve reddetti. Parti örgütü önergeyi verenlere ılımlı davranarak¹⁸, ihraç gibi bir yola başvurmadi. Ancak Menderes ve Köprülü'nün, *Tan* ve *Vatan* gazetelerindeki yazılarıyla eleştirilerini sürdürmeleri parti disiplinini bozma olarak algılandı ve her ikisinin de partiyle ilişkisi 21 Eylül 1945 tarihinde kesildi¹⁹. Koraltan, bu durumu, parti tüzüğünü ihlal olarak yerince, arkadaşlarıyla aynı yazgıyı paylaşmak durumunda kaldı; 2 Ekim 1945

¹⁷ Bu önergenin tam metni için Özel ŞAHİNGİRAY (Der.); *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Olan Politik Konuşmalar 1946 – 1950)*, İstanbul 1999, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 23 – 25.

¹⁸ Feroz AHMAD; *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)*, İstanbul 1996, Hil Yayın, s. 26.

¹⁹ İlgili tarih için Feroz AHMAD ve Bedia Turgay AHMAD; a.g.e., s. 15.

tarihinde CHP'den ihraç edildi²⁰. Önergedeki dördüncü imzanın sahibi Bayar'sa önce 28 Eylül 1945 tarihinde TBMM'deki görevinden, ardından da 3 Aralık 1945 tarihinde partisinden istifa etti. Bayar, daha sonra değineceğimiz üzere, yeni bir parti kuracağına ilişkin bir açıklama yaptı²¹.

Türkiye'nin üçüncü kez yaşadığı – ki bu kez başarıya ulaşacaktır – çok partili yaşam deneyiminin “tek parti karşısındaki ilk partisi”yse, TBMM içinde belirginleşen muhalefetin temsilcilerinin değil, İstanbullu bir tüccar olan Nuri Demirağ'ın çabaları sonucunda kuruldu. 7 Temmuz 1945 tarihinde, MKP'yi (Milli Kalkınma Partisi) kurmak için Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki hükümete başvuruda bulunan Demirağ, olumlu yanıt alınca 18 Temmuz 1945 tarihinde partisinin kuruluşunu ilan etti²².

II. Dünya Savaşı sonrasının ortamı içinde, muhalefeti belirginleştiren bu gelişmeleri eşzamanlı olarak izleyen ve bir anlamda onları tetikleyen başka gelişmeler de söz konusuydu. Örneğin, yukarıda değindiğimiz BM Anlaşması'nın Türkiye tarafından imzalanması, muhalefete tek parti sistemine karşı koymak bakımından elverişli bir ortam sağlıyor, muhalefetleri sırasında kullanabilecekleri çeşitli olanaklar sunuyordu²³. Ancak muhalefeti daha güçlü biçimde güdüleyen işaretler Cumhurbaşkanı İnönü ve dönemin tek partisi CHP'den geliyordu.

İnönü, 19 Mayıs 1945 tarihinde, Gençlik ve Spor Bayramı nedeniyle gençliğe seslenirken, Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından son derece önemli noktalara değinmekteydi. İnönü, konuşmasında, savaş döneminin sakıncan önlemlerini gerektiren koşullar ortadan kalktıkça, ülkenin siyaset

²⁰ İlgili tarih için Özel ŞAHİNGİRAY (Der.); a.g.e., s. 31.

²¹ İlgili tarihler ve Bayar'ın istifasına tepkiler için a.g.e., s. 17 – 23.

²² Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşuna ilişkin temel bilgiler, tüzüğü ve programı için Tarık Zafer TUNAYA; *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859 – 1952)*, İstanbul 1952, Arba Yayınları, s. 638 – 640 ve 642 – 645. Milli Kalkınma Partisi'nin kurucusu Demirağ 1957'de ölmüş, Milli Kalkınma Partisi de genel kurulunu toplayamadığı için 1958 yılında kapanmış sayılmıştır. <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/partiler/partiler.htm>.

²³ Bu konuyla ilgili olarak Kemal H. KARPAT; a.g.e., s. 129. Ayrıca söz konusu anlaşmanın TBMM'de görüşülmesi sırasında muhalefetin tutumuyla ilgili olarak Mahmut GOLOĞLU; a.g.e, s.383 - 388.

ve düşünce yaşamında “demokrasi ilkeleri”nin daha geniş ölçüde hüküm süreceğinin altını çizmekteydi. Konuşmasında TBMM’yi “en büyük demokrasi müessesemiz” diye nitelendiren İnönü, TBMM’nin ilk günden başlayarak ülkeyi demokrasi yolunda ilerlettiğini kaydediyor, demokrasi yolundaki gelişmelerin süreceğini söylüyordu²⁴. Bu konuşmanın muhalefeti güçlü bir biçimde güdülediğine kuşku yoktu. Bu konuşmayı izleyen günlerde, yapılacak ara seçimler için CHP’nin aday göstermeyeceği* açıklandı²⁵. Ara seçimleri fırsat olarak değerlendiren CHP de böylece “iyi niyet”ini sergilemeye çalışıyordu. CHP’nin 17 Haziran 1945 günü yapılan bu seçimlerdeki tutumu, açıktır ki, muhalefet üzerindeki güdüleyici etkilerin bir diğeri oldu.

---

²⁴ Söz konusu konuşma için **Cumhuriyet’in 75 Yılı**, C. 1, İstanbul 1999, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 274.

* Daha önceki uygulamalar kapsamında, seçimlerde aday olacakları CHP Parti Merkez Komitesi belirlemekteydi.

²⁵ Söz konusu ara seçimler, açık bulunan Burdur, Çorum, Kocaeli, İstanbul, Sivas ve Zonguldak milletvekillikleri için yapılmıştır. Hikmet BİLA; a.g.e., s. 195.

1.3.2. Yükselen DP Muhalefeti

Türkiye, 18 Temmuz 1945 tarihinde, daha önce değindiğimiz gibi, MKP'nin (Milli Kalkınma Partisi) kurulmasıyla Cumhuriyet tarihinin üçüncü çok partili siyasal yaşam deneyine başlamış oluyordu. Ancak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den gelen işaret ilgi çekiciydi. İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM'nin (Türkiye Büyük Millet Meclisi) 7. dönem 3. yasama yılını açarken yaptığı konuşmasında, MKP'nin varlığını görmezden gelmekte ve Türkiye'nin tek eksiğini "hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmaması"yla açıklamaktaydı:

"... Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisi'nin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İlk defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.¹"

¹ İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920 – 1973), C. 2, Ankara 1993, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, s. 60. İnönü'nün söz konusu konuşması, yalnızca, metinde işaret ettiğimiz bakımdan değil, başka bakımlardan da önem taşımaktadır. Kanımızca bu konuşmanın önemli boyutlarından birini, İnönü'nün tek parti dönemine ilişkin yaptığı değerlendirme oluşturur. İnönü bu değerlendirmesinde, "her manasıyla bir ortaçağ kurumu" olarak nitelediği Osmanlı İmparatorluğu'ndan "modern, medeni ve bütün insanlık prensiplerini temel tutan" Türkiye Cumhuriyeti'nin doğduğuna işaret etmiş ve konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "Devletin karakterinin, bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için devrimci olması zaruridir. ... [Cumhuriyet'in] ilk devirlerinde fesin yerine şapka giyilmesini ve devletin laik bir cumhuriyet olmasını, Latin harflerini, bütün bunları açık ve uzun tartışmayla kabul ettirmemizi insafli hiç kimse bekleyemezdi." İnönü, buna karşın, yine de Cumhuriyet'in demokratik karakterinin temel ilke olarak benimsendiğinin altını çizmiş ve şu sözleriyle hiçbir zaman diktatörlük rejimine kayılmadığını belirtmiştir: "... bir temel olarak cumhuriyetin halk idaresi olarak kuruluşu, yani demokratik karakteri esas tutulmuştur. ... Bütün bu devrimler yine bir diktatörlük rejiminin eseri olarak meydana gelmemiş, hepsi Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarıyla kurulmuş ve tepkileri Büyük Millet Meclisi'nin denetleri ve hesap sormaları önünde yenilmiştir. ... Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararı ve Türk milletine yakışmaz olarak itham edilmiştir." İnönü'nün ele aldığımız bu konuşmasının bir başka önemli boyutunu da "Türkiye demokrasisi"ne ilişkin açıklama oluşturmaktadır: "... Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır. Türk milleti, kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmaya mecburdur." a.g.e., s. 60 – 61.

İnönü'nün, MKP'nin varlığına karşın yaptığı bu açıklama, "tek parti yönetimi"nin muhalif örgütlenmeyi kendi içinden beklediğine bir işaret olarak düşünülebilir. Bir başka deyişle, "tek parti yönetimi," karşısındaki partiyi, kendisi doğuracaktır. İnönü, bu durumu, aynı konuşmasında açıklığa kavuşturur ve şu sözleriyle CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) içinde belirginleşen muhalefeti bir başka partinin çatısı altında örgütlenmeye çağırır:

"... Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde [CHP] prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programlarıyla açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur."²

Böylece, bir önceki bölümde değindiğimiz Türkiye'yi çok partili bir siyasal sisteme doğru götüren nedenlerin üzerine "iktidar – muhalefet işbirliği" eklenmiş ve DP'yi (Demokrat Parti) ortaya çıkaran nedenler tamamlanmıştır. Bu işbirliğine en önemli kanıtlardan biri, DP'nin kuruluş aşamasında, İnönü'yle muhalif örgütlenmenin başındaki isim Celal Bayar arasındaki ilişkililerdir: Bayar, "yeni" partinin programını İnönü'ye sunar; özellikle dış politika ve laikliğe ilişkin konularda güvence verir, bunun karşılığında da, deyim yerindeyse partinin kuruluşu için İnönü'den onay alır³. Bu işbirliğidir ki, uzunca bir süre, DP'nin "danışıklı dövüş partisi" ya da o günlerin deyişiyle "muvazaa partisi" suçlamalarından kurtulamamasına yol açacaktır⁴.

² a.g.e., s. 63.

³ Bayar'ın İnönü'ye DP programını sunduğu görüşme için Metin TOKER; **Tek Partiden Çok Partiye (1944 – 1950)**, Ankara 1998, Bilgi Yayınevi, s. 80 – 81.

⁴ Bayar, DP'nin ilk büyük kongresinde, bu durumu şöyle dile getirecektir: "Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca, iktidar partisinin geniş bir müsamahası, hatta teşviki ile karşılaşmış bulunduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zaman, birbirlerinin hasretini çekiyormuş gibi idiler. O kadar ki, iktidar partisinin gösterdiği bu ruh halinin, bir muvazaa karşısında bulunulduğu kanaatine yer açtı." Bayar, aynı konuşmasında DP'nin bir "muvazaa" partisi olmadığını da ifade etmiştir: "... Demokrat Parti, ne kimsenin emriyle, ne de müsamahasıyla kurulmuş bir parti değildir. Demokrat Parti, sadece kanunlarımızın verdiği hakka dayanılarak ve Türk milletinin olgunluğuna güvenilerek kurulmuştur." Özel ŞAHİNGİRAY (Der.); **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Demokrat Parti'nin**

Bu durumda, DP'nin kuruluşunda ve gelişiminde başta İnönü olmak üzere, yönetici zümrenin bir kısmının işbirliğini teslim etmek gerekecektir⁵. Ancak bu işbirliğinin "geçici" niteliği kanımızca açıktır. DP'nin kuruluşunda ve gelişmesinde asıl belirleyici olan işbirliğiye daha çok, II. Dünya Savaşı yıllarında palazlanan büyük toprak sahipleriyle burjuvazi ekseninde olgunlaşmıştır. Bu anlamda, büyük toprak sahipleriyle burjuvazi, DP'nin temel taşıyıcı ve itici gücünü oluşturmuş, DP'nin dayandığı toplumsal temeli belirlemiştir. Kuşkusuz, bu eksende, geniş halk yığınlarından da söz etmek gerekecektir. Yönetici zümrenin bir kısmının işbirliğini arkasına alan ve büyük toprak sahipleriyle burjuvazi üzerinde yükselen DP, geniş halk yığınlarının çıkarlarını temsil ettiğine ilişkin kanıyı, bu yığınlar üzerinde uyandırarak onları peşinden sürüklemeyi başarmıştır. Bu nedenle DP'nin dayandığı toplumsal temellere, büyük toprak sahipleri ve burjuvazinin yanı sıra, geniş halk yığınlarını da eklemek gerekmektedir. Bu kesimleri DP'de buluşturan temel etkenin, burjuvazi ve büyük toprak sahipleri için II. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştirdikleri birikime yönelen Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uygulamalarla bu uygulamalara eşlik eden önlemler olduğu açıktır. Geniş halk yığınlarına bu fotoğrafta yer açan temel etkense daha çok, "yokluk", "yoksulluk" ve varolan yönetimle ilgili "umutsuzluk" olsa gerektir. DP'nin programının çeşitli öğelerinin incelenmesiyle yukarıda anlatılanları ayrıntılandırmaya çalışacağız.

DP'nin 1946 yılında benimsenen programı iki temel bölüm içinde 85 maddeden oluşmaktaydı. Programın birinci bölümünde "genel ilkeler", ikinci bölümünde de "hükümet işleri" ele alınıyordu. Programın genel ilkelerin ele alındığı bölümünde, öncelikli olarak, partinin kuruluş amacına değinilmişti. Programda belirtildiğine göre, "siyasal yaşamın birbirlerine saygı gösteren partiler gerektirdiğine inanan" DP, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin

---

Kuruluşundan İktidara Kadar Olan Politik Konuşmalar 1946 – 1950), İstanbul 1999, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 91.

⁵ Bu işbirliğiyle ilgili olarak Taner TİMUR; Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İstanbul 1994, İletişim Yayınları, s. 32.

geniş ve ileri anlamıyla gerçekleşmesine ve siyasetin demokratik bir biçimde yürütülmesine hizmet amacıyla kurulmuştu. Yine programda belirtildiğine göre, DP, demokrasiyi ulusal çıkarlara ve insanlık onuruna en uygun ilke olarak tanımakta ve Türk ulusunun siyasi olgunluğa eriştiğine inanmaktaydı. Programda yapılan tanıma göre, en geniş ve ileri anlamıyla demokrasi, bütün devlet işlerinde ulusal istenci egemen kılmak, yurttaşların tüm hak ve özgürlüklere sahip olmasını sağlamak, yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini, karşılıklı sevgi ve saygıyı ve ekonomik çıkarlarda dengeyi kurmaktı⁶.

Programın genel ilkelere ilişkin bölümünde “Kemalist ilkeler”e de yer veriliyor; DP, bu ilkeleri programına almakla Kemalist ilkeleri benimsediğini ilan ediyordu. Programda, her şeyden önce, demokrasiye en uygun devlet biçiminin cumhuriyet olduğu belirtilerek, DP’nin “cumhuriyetçilik” ilkesine bağlılığı ortaya konmuştu. Programda DP’nin “ulusçuluk” anlayışı, yurttaşlar arasında ortak tarihin yarattığı, ölkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı eğilimleri dışlayan bir ulusçuluk anlayışıyla betimlenmişti. Bu çerçevede “Türk” tanımı da “yurttaşlık” üzerinde yapılandırılıyor ve DP, tüm Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını, din ve ırk farkı gözetmeden Türk olarak tanıdığını açıklıyordu. Programda, “laiklik” ilkesiyle ilgili olarak, partinin, laikliği devletin dinle hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir dinsel düşüncenin yasaların yapılması ve uygulanması sırasında etkili olmaması olarak anladığı vurgulanmaktaydı. Bu kapsamda, dinin siyasi bir araç olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, yurttaşlar arasındaki sevgi ve dayanışmayı bozmasına ve özgür düşünceye karşı tutucu duyguları harekete geçirmesine asla izin verilmeyeceğinin de altı çiziliyordu. “Devrimcilik” ilkesi, programda, sürekli değişen koşullara hızla uymak, Türk ulusunu her bakımdan ileri bir düzeye ulaştırmak; “halkçılık” ilkesiyse hiçbir kişiye ve gruba ayrıcalık tanımamak bağlamında açıklanıyordu. “Devletçilik” ilkesiyle ilgili olarak da devletin doğrudan ekonomik eylemlere girişmesi ve düzenleme, özendirme ya da yardımlarla özel girişimin genel çıkarlara

---

⁶ Demokrat Parti Program ve Tüzük, Ankara 1946, s. 1 ve 3.

uygun biçimde gelişmesinde sorumluluk alması yönünde bir tanım veriliyordu⁷.

Programın genel ilkeleri içeren bölümünde, partinin dış politikayla ilgili görüşü kapsamında, Türkiye'nin dış politikasının, hukuk eşitliğine, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda uluslararası işbirliğine, ortak güvene ve iyi komşuluk ilişkilerine dayanması gerektiği üzerinde duruluyordu. Programda, iç işleriyle ilgili olarak da DP'nin, hükümeti ve hükümet örgütünü, halkın dışında ve üzerinde bir varlık olarak görmediği belirtiliyor, hükümetin ve hükümet örgütünün halk tarafından kamu görev ve hizmetlerini yerine getirmek üzere oluşturulduğunun altı çiziliyordu⁸.

Programın hükümet işleriyle ilgili bölümünde, adalet, eğitim, sanayi, ticaret, tarım, ormancılık, maliye, bayındırlık – ulaştırma ve sağlık konularındaki görüşlere ayrı ayrı yer verilmişti. Bu konular arasında, çalışmamızı en yakından ilgilendirenler, sanayi, ticaret, tarım ve maliye konusundaki görüşlerdir.

Programın "sanayi" konusundaki görüşlerin aktarıldığı bölümünde, öncelikli olarak, ekonomik yaşamda özel girişim ve sermayenin asıl unsur olduğu vurgulanıyor, özel girişim ve sermayeye özgürlük ve güven içinde çalışabilmesi için gerekli ortamın yaratılması gerektiği üzerinde duruluyordu. Programda, ilgi alanlarının sınırları açık bir biçimde belirlenmek koşuluyla özel girişimle devlet girişimlerinin uyum içinde çalışmalarının olanaklı ve yararlı olduğuna inanıldığı da belirtilmekteydi. Devlet girişimlerinin sınırlarıysa özel girişimin gücünün yetmediği ya da karsız bulduğu girişimler, yurt savunmasına yönelik girişimler, ana sanayi ve enerji sanayi kuruluşları, demiryolu, liman ve benzeri işlerle genel çıkarlar bakımından devletin elinde bulunmasının daha yararlı olduğu düşünülen büyük maden ve orman işletmeleri olarak belirleniyordu. Bu

---

⁷ a.g.y. s. 5 – 6.

⁸ a.g.y. s. 6 – 7.

arada, devletin girişeceği ekonomik işlerde, kar amacından çok, ulusal ekonominin gelişmesi ve halkın gereksinimlerinin karşılanması amacının gözetileceğinin altı çizilmekteydi. Ayrıca devlet tarafından kurulup, özel girişim elinde daha karlı durumda işleyebileceği anlaşılan işletmelerin, özel girişime devredilmesi üzerinde de duruluyor, özel sanayi kuruluşlarını özendirmek için bir projenin TBMM'ye sunulması kararının alındığı aktarılıyordu⁹.

Programın "ticaret"le ilgili bölümünde, ilk olarak piyasalarda güven ve kararlılığın sağlanmasının gerekli olduğu ve kesin bir zorunluluk olmadığı sürece piyasalara karışılmaması gerektiği vurgulanmaktaydı. Programın bu bölümünde, pahalılığın üretim maliyetlerini artırdığı, bu nedenle Türkiye'nin uluslararası ticaretinin zorlaştığı dile getiriliyor, devletin ilgili birimlerinin bu sorun üzerine odaklanması gerektiği dile getiriliyordu¹⁰.

Programın "tarım"a ayrılan bölümüyse ulusal gelirin en geniş kaynağını oluşturan ve nüfusun da yüzde 80'ine geçim kapısı açtığı vurgulanan tarım kesiminin ülke kalkınmasının temeli olacağına işaret edilmesiyle başlıyordu. Bu vurgunun ardından, tarımsal maliyetlerin yükselmesinde etkili olan unsurları ortadan kaldırmak ve tarımsal ürünlerin iç ve dış pazar koşullarını iyileştirmek; böylece de çiftçiyi daha çok kazanır, daha fazla üretim yapar duruma getirmek başlıca amaç olarak benimseniyordu. Çiftçinin donanımının tam olarak sağlanması, teknik bilgisinin artırılması, üretim yöntemlerinin iyileştirilmesi yönündeki önlemlerin alınacağı belirtiliyor, tarımsal kredi olanaklarını geliştirecek yöntemler üzerinde duruluyordu. Kredi, üretim ve satış kooperatiflerinin kurulması ve çoğaltılması, kuraklıkla savaşım, hayvan sayısını artırmak ve cinslerini iyileştirmek, yeni örnek çiftlikler, fidanlıklar, hayvan iyileştirme, tohum üretme merkezleri kurmak da programın tarım kesimiyle ilgili önlemleri arasındaydı. Ayrıca devletin ucuz ve her bölgenin

---

⁹ a.g.y., s. 13 – 16.

¹⁰ a.g.y., s. 16.

gereksinimlerine uygun araçları ve yedek parçaları çiftçinin ayağına götürmesi gerektiğine işaret ediliyor, bu amaçla ülkede basit tarım araçları sanayinin hemen kurulması gerektiğine dikkat çekiliyordu¹¹.

Programın “maliye” konusundaki görüşlerin sunulduğu bölümünde, önce, denk bütçenin, mali politikanın temel unsuru olduğu yönündeki görüş dile getirilmekteydi. Bu bölümde, üretimin ve ulusal gelirin hızla artırılmasını sağlayacak işlere özgü olmak üzere, iç ve dış borçlanmanın yararlı ve gerekli olduğunun altı çiziliyor, dış borçlanmanın ekonomik bağımsızlığı zedelememesi gerektiği belirtiliyordu. Aynı bölümde, vergilerin toplumsal adalete ve yurttaşların ödeme yeteneklerine uygun olması, dolaylı vergilerden çok, dolaysız vergilere yer verilmesinin uygun olduğu anlatılıyordu. Vergi borcu nedeniyle doğan hapis cezalarının kaldırılması, yeni vergiler konmadan vergi sisteminin daha güvenli ve az masraflı hale getirilmesiyle devlet gelirlerinin artırılması, iş hacmini düşüren, üretim maliyetleri üzerine etki yaparak Türkiye'nin uluslararası ticaretinde olumsuzluk oluşturan vergi ve resimlerde indirimler, değişiklikler ya da bu vergilerin tümüyle kaldırmaları bu bölümün diğer görüşleriydi¹².

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız programın, konumuzu ilgilendiren, bir – kaç temel özelliği bulunmaktadır. Programın bu temel özellikleri, kanımızca, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Program, içerdiği Kemalist ilkeler ve dış politika yaklaşımıyla varolan anayasal düzenle ve varolan iktidarın temel görüşleriyle çelişmez,
2. Program, “devletçilik” ilkesini içermekle birlikte, devletçiliği tasfiye etmeye yönelik kimi hedefler belirler,

---

¹¹ a.g.y. s. 17 – 19.

¹² a.g.y. s. 20 – 21.

3. Program, özel girişimle özel sermayeyi ekonomik yaşamda asıl unsur olarak benimser ve piyasalara önemli bir zorunluluk olmadığı sürece karışılmamasından yana tavır alır,
4. Program, ülke kalkınmasının hareket noktasına tarım kesimini koyar,
5. Program, iç ve dış borçlanmayı ülke kalkınmasının bir aracı olarak gerekli ve yararlı görür.

Program bu temel özellikleriyle, öncelikli olarak, DP'nin dayandığı toplumsal temelleri aydınlatır. Programla özel girişim ve sermayenin ekonomik yaşamda asıl unsur olarak benimsenmesi, piyasalara önemli bir zorunluluk olmadığı sürece karışılmamasından yana tavır alınması, DP içinde temsil edilen "burjuvazi"ye yöneliktir. Programın tarım kesimiyle ilgili bölümünde dile getirilenlerse "büyük toprak sahipleri"ne yönelik olarak hazırlanmıştır. Programda, "geniş halk yığınları"na yönelik maddeler de vardır; ancak DP, geniş halk yığınlarını, daha çok, parti sözcülerinin konuşmalarıyla içine almayı deneyecektir¹³. Program, yalnızca DP'nin dayandığı toplumsal temelleri aydınlatmakla kalmaz, aynı zamanda, "iktidar – muhalefet işbirliği"ni de yansıtan öğeler içerir. Bu anlamda, yukarıda değinilen Kemalist ilkelere dikkat çekmek yeterli olacaktır. Bu bakımdan, DP'nin yalnız kadrosunu değil, aynı zamanda programını da CHP'den aktardığı yönündeki değerlendirme¹⁴ çok da abartılı değildir.

Bu açıklamalardan sonra, kısaca, DP'nin kuruluşundan iktidara gelişine kadar olan dönemin önemli siyasi olaylarına değinmek istiyoruz. DP, kuruluşunu resmen 7 Ocak 1946 tarihinde ilan etti. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, DP'nin kurucuları olarak tarihe

---

¹³ Bu konuyla ilgili olarak Taner TİMUR; a.g.e., s. 36.

¹⁴ Bu değerlendirme için Şevket Süreyya AYDEMİR; Menderes'in Dramı (1899 – 1960), İstanbul 1969, Remzi Kitabevi, s. 165.

geçtiler¹⁵. DP'nin kuruluşunun ardından yaşanan en önemli gelişme, kuşkusuz, 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan erken genel seçimlerdi.

CHP, 1947 yılında yapılması gereken seçimleri yaklaşık bir yıl öne almış ve deyim yerindeyse muhalefetin örgütlenmesine bile olanak tanımadan, onu halk karşısında bir sınavla baş başa bırakmıştı. DP, bu durum karşısında seçimleri boykot etmeyi düşündü¹⁶. Ancak 16 Haziran 1946 tarihinde DP Genel İdare Kurulu'nun çağrısıyla Ankara'da yapılan danışma amaçlı bir toplantıda, DP yöneticileri, seçimlere girme kararı aldı¹⁷. Seçim öncesi yaşananlar, DP'nin gücünün, kendisi ve CHP tarafından görülmesi bakımından önemliydi. Yaşananlar, DP'ye gittikçe büyüyen bir ilginin ve desteğin varlığına işaret ediyordu. Ancak seçim sonuçları bu ilgi ve desteği yansıtır nitelikte olmadı. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk tek dereceli seçimlerinde¹⁸ 465 milletvekili için 273 aday gösteren DP, TBMM'ye yalnızca 62 milletvekili yollayabilecek oy topladı¹⁹. 12 Ağustos 1946 tarihinde toplanan yeni TBMM, meclis başkanlığına Yusuf Kemal Tengirşenk'i, cumhurbaşkanlığına yeniden İnönü'yü seçti; İnönü de hükümeti kurma görevini Recep Peker'e verdi²⁰.

Seçimlerin hemen sonrasında, DP'nin seçim sonuçlarına şiddetli itirazlarıyla karşılaşıldı²¹. Bu itirazlar ve yaşanan güvensizlik, "iktidar –

¹⁵ Tanık Zafer TUNAYA; *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859 – 1952)*, İstanbul 1952, Arba Yayınları, s. 646.

¹⁶ DP'nin seçimleri boykot etmeyi düşünmesiyle ilgili olarak Celal BAYAR; *Başvekilim Adnan Menderes*, İstanbul [basım tarihi yok], Baha Matbaası, s. 54 – 56.

¹⁷ a.g.e., s. 56.

¹⁸ Daha önceki seçimler çift dereceliydi ve 3 Nisan 1923 tarihli seçim yasasına göre yapılıyordu. 5 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen yeni seçim yasası tek dereceli seçimlere olarak tanıyordu ve yukarıda da belirttiğimiz gibi 21 Temmuz 1947 tarihinde bu yasaya dayanarak Türkiye'de ilk kez tek dereceli bir seçim yapıldı. Şirin TEKELİ; *"Cumhuriyet Döneminde Seçimler"*, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7, s. 1803. Söz konusu yasa, "açık oy – gizli ayırma" ilkesiyle seçimin gizliliğini sağlayamıyor ve tarafsız bir denetime engel oluyordu. Yasa bu nedenle eleştirilmektedir.

¹⁹ Ali GEVGLİLİ; *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul 1987, Bağlam Yayıncılık, s. 46 – 47.

²⁰ Metin TOKER; a.g.e., s. 132 – 134.

²¹ DP, henüz seçim sonuçları belli olmadan, İnönü'ye bir telgraf çekerek haksızlığın düzeltilmesini istedi. Cem EROĞUL; *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara 1998, İmge Kitabevi, s. 39. Bayar, Kazım Karabekir'in söz konusu seçimlerin hemen öncesinde verdiği bir özel demeçte "Meclis'te 60 – 70 muhalif milletvekilinin bulunması yeter bir ölçüdür" dediğini aktararak, CHP'nin seçimlerden önce DP için belirli bir kontenjan ayırdığını

muhalefet gerginliği"nin de başlangıcını oluşturdu. Gerginliğin zirve noktasıyorsa 18 Aralık 1946 günü, TBMM'de yapılan 1947 yılı bütçe tasarısına ilişkin görüşmeler sırasında ulaşıldı. DP, 1947 yılı bütçe tasarısını, sözcü olarak belirlediği Menderes aracılığıyla şiddetle eleřtiriyordu²². Menderes'in konuşmasına yanıt vermek üzere söz alan Peker, Menderes'in sözlerini "psikopat bir ruhun hasta karanlıklar içinde[kı] ... akisleri" olarak değerlendirdi. Bu sözler, bir anlamda iplerin kopmasına neden oldu ve DP Meclis Grubu, Bayar'ın önerisiyle TBMM'yi terk ederek, boykota bařladı²³.

9.gün süren bu boykot, söz konusu dönemin en ciddi bunalımı olarak tarihe geçiyordu. Bunalımın atlatılamamasının, yaşanan deneyimin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açabileceği ortadaydı. Bu nedenle olsa gerek, Cumhurbaşkanı İnönü devreye girdi ve İnönü – Bayar görüşmelerinde sorun çözümlendi: 28 Aralık 1946 tarihli bileşimde, DP Meclis Grubu, TBMM'deki yerini almıřtı²⁴.

Bunalımın atlatılmasından kısa bir süre sonra ve DP'nin kuruluşunun birinci yıldönümünde DP'nin ilk büyük kongresi toplandı. 7 Ocak 1947 – 11 Ocak 1947 tarihleri arasında çalışmalarını sürdüren kongrenin²⁵ açılış konuşmasını Bayar yaptı. Bayar, konuşmasında, önce, DP'nin kısa geçmişini ve bu kısa geçmişi içinde karşılaştığı güçlükleri

---

söylemekte ve CHP'nin valileri aracılığıyla bu kontenjanı aynen uyguladığını söylemektedir. Celal BAYAR; a.g.e., s. 62. Seçimlerin hemen sonrasında seçimi protesto mitingleri düzenlenmeye başlandı. Bu mitinglerin yöneticileri DP'lilerdi. Bunların en önemlileri İzmir, Bursa ve Adana'da yapıldı. Metin TOKER; a.g.e., s. 127. DP, TBMM'de 36 ile ilişkin seçim sonuçlarına itiraz etti. İtirazları incelemek için TBMM'de bir komisyon kuruldu. Komisyon, incelemeleri sonucunda, itirazların tümünü reddederek seçimleri hiçbir ilde bozmadı. Komisyon raporunun TBMM genel kurulunda görüşülmesi sırasında Fevzi Çakmak söz alarak "seçimlere hile ve fesat karışmıştır" dedi. Metin TOKER; a.g.e., s. 137.

²² Menderes'in bu konuşmasının tam metni için Haluk KILÇIK (Ed.); **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri**, C. 1, Ankara 1991, Demokratlar Kulübü Yayınları, s. 125 – 143.

²³ Bu konu ve Peker'in sözleri için Şevket Süreyya AYDEMİR; a.g.e., s. 187 – 188.

²⁴ Bu görüşmelerle ilgili olarak Celal BAYAR; a.g.e., s. 66 – 67.

²⁵ Bu kongreye ilgili genel bir kaynak için Orhan METE (Haz.); **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi**, İstanbul 1947, Ticaret Dünyası Matbaası. Ayrıca Nevin Yurdsever ATEŞ; "**Demokrat Parti'nin İlk Kongresi**", **Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, C. 1, S. 2, Ocak 2001, s. 9 – 18.

anlattı. Ardından da Türkiye'de demokrasinin gelişmesi için gerekli gördüğü önlemleri sıraladı. Bu önlemlerin ilki yurttaşların hak ve özgürlüklerini zedeleyen ve anayasanın içeriğine ya da ruhuna aykırı yasaların kaldırılmasıyla ilgiliydi. Bayar'ın dile getirdiği ikinci önlem, seçim yasasının değiştirilmesiydi. Bayar, bu değişikliği, ulusal egemenlik ilkesinin güvence altına alınabilmesi için gerekli görüyordu. Bayar, bu önlemlere son olarak, devlet başkanlığı kurumuyla parti başkanlığı kurumunun birbirlerinden ayrılmasını ekliyordu²⁶. Bayar'ın açılış konuşmasında dile getirdiği bu noktalar, tüm kongre çalışmalarına damgasını vurdu, en sonunda da Türkiye tarihi yazınına "Özgürlük Andı" (Hürriyet Misakı) olarak geçen belgede açık olarak dile getirildi. Ana Davalar Komisyonu'nun hazırladığı bu belgede, öncelikli olarak, Bayar'ın konuşmasında dile getirdiği noktalar üzerinde durularak;

1. Yasaların içerdiği anayasaya aykırı noktaların temizlenmesi,
2. Güvenceli ve tam demokratik bir seçim yasası yapılması,
3. Devlet başkanlığı kurumuyla parti başkanlığı kurumunun birbirlerinden ayrılması,
4. Yönetimin tarafsızlığının sağlanması,

isteniyordu. Özgürlük Andı'nda bu istekler yerine getirilmezse, DP'nin TBMM'yi terk ederek savaşımını halkın içine götüreceği de belirtilmişti²⁷.

Özgürlük Andı'nın ilanı yeni bir bunalımın habercisi oldu. Bunalımın ilk ciddi işareti DP'nin ara seçimlere girmeyeceğini açıklaması ve konuya ilişkin bir bildiri yayımlamasıyla belirdi. DP, bildiride, seçim güvenliği sağlanmadıkça ve yönetimin tarafsızlığına olanak bırakmayan anlayış değişmedikçe seçimlere girmeyeceğini belirtiyor; üstüne üstlük, bu

²⁶ Bayar'ın söz konusu konuşmasının tam metni için Özel ŞAHİNGİRAY (Der.); a.g.e., s. 88 – 99.

²⁷ Özgürlük Andı'nın tam metni için Orhan METE (Haz.); a.g.e., s. 50 – 54.

koşullarda seçime girmeyi demokrasiye karşı işlenmiş ağır bir suç saydığını açıklıyordu²⁸.

Bu durumun yarattığı gerginlik henüz giderilmeden, 1947 yılının mayıs ayı sonunda, Peker Hükümeti, sıkıyönetimi 6 ay daha uzatmak için harekete geçti. DP milletvekili Sadık Aladoğan, bu konuya muhalefet eden konuşmasının içeriği nedeniyle TBMM'den 15 gün uzaklaştırıldı²⁹. Haziran ayının başındaysa gerginlik, DP'nin TBMM'ye getirdiği yasa önerileriyle daha da yükseldi. Bu önerilerde, DP, demokrasiye aykırı bulduğu kimi yasaların değiştirilmesini istiyordu³⁰. Bu yasa önerileri, kuşkusuz, "Özgürlük Andı"yla ilan edilen kararlara uygundu ve bu andın gerektirdiği girişimlerdi. Ancak önerilerin TBMM tarafından benimsenmemesi durumunda ortada DP'nin TBMM'den çekilmesi olasılığı vardı; çünkü Özgürlük Andı, böyle bir durumda izlenecek yolu, yukarıda da vurguladığımız gibi, açıklamıştı.

DP özelinde Türkiye'nin yaşadığı çok partili yaşam deneyimi açısından, çok önemli sakıncalar içeren bu gergin durum, yine İnönü'nün olaya karışmasıyla çözüme ulaştırıldı. Bayar'la birkaç görüşme yapan, bu arada iktidarın temsilcisi Peker'le de görüşüp, bir de iktidar ve muhalefet temsilcilerini Çankaya Köşkü'nde bir araya getiren İnönü, 12 Temmuz 1947 tarihinde Türk ulusuna bir bildiri yayımladı³¹. İnönü, "12 Temmuz Beyannamesi" olarak anılan bu bildiriye, CHP'ye ve DP'ye çeşitli uyarı ve önerilerde bulunarak, ortamı yumuşatmayı deniyordu. İnönü, bildirisine, iktidar ve muhalefet partilerinin temsilcileriyle yaptığı görüşmeleri özetleyerek başlamış, yaşananların çözümsüzlüğe doğru gittiğini vurgulamış ve "şimdi ben bu düğümü çözmeye çalışacağım" demişti. Bildirisinde, her iki partiye de eşit uzaklıkta bulunduğunu dile getiren İnönü,

²⁸ Bu konuyla ilgili olarak Metin TOKER; a.g.e., s. 173.

²⁹ a.g.e., s. 179.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için Cem EROĞUL; a.g.e., s. 57.

³¹ Bu görüşmelerin özellikle Bayar'la yapılanlarıyla ilgili olarak Celal BAYAR; a.g.e., s. 79 – 83 ve Metin TOKER; a.g.e., s. 180 – 185.

partiler arasında karşılıklı güvenin yerleşmesi gerektiğine önemle dikkat çekiyor ve;

“... Muhalefet teminat [güvence] içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih [rahat] olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih [rahat] bulunacaktır”

diyordu³².

İnönü'nün bu bildirisi, CHP üzerinde de DP üzerinde de önemli etkiler yaptı. Bildirinin CHP üzerindeki etkisi Peker'in istifasıyla özetlenebilir. İnönü'nün devreye girmesiyle bunalımın atlatılması ve belirli bir yumuşamanın egemen olması, bir anlamda Peker'in sonunu hazırlıyordu. Bu sonu getirecek olaylar 26 Ağustos 1947 tarihinde CHP Meclis Grubu'nda Peker'in güvenoyu istemesiyle başladı. Oylama sırasında 35 milletvekili³³ güvensizlik oyu verdi. Peker, bu gelişmenin ardından, hükümetini yeniledi ve 4 Eylül 1947 tarihinde yeni hükümet için yapılan oylamada olumsuz oylar 47'ye yükseldi. 9 Eylül 1947 tarihinde de Peker, istifa etti³⁴. Yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Hasan Saka, 10 Eylül 1947 tarihinden 16 Ocak 1949 tarihine kadar görevde kalacak ve bu dönemde iki hükümet kuracak, Saka'nın ardından Şemsettin Günaltay 16 Ocak 1949 ve 22 Mayıs 1950 tarihleri arasında görev yapacaktır³⁵.

Bildirinin DP üzerinde yarattığı etkiyi ise “parçalanma”yla nitelemek yerindedir. DP'nin içinden Müstakil Demokratlar Grubu'nu ve MP'yi (Millet Partisi) çıkarıp parçalanmaya yol açan olaylar, milletvekillerinin maaşlarını yükseltmeyi amaçlayan bir önergeyle ilgili olarak başladı. DP Meclis Grubu,

³² Bildirinin tam metni için Tarrık Zafer TUNAYA; a.g.e., s. 688 – 689.

³³ Bu milletvekilleri Türkiye tarihi yazınında 35'ler diye anılmaktadırlar. 35'lerin tam listesi için Metin TOKER; a.g.e., s. 200.

³⁴ Söz konusu gelişmelerle ilgili olarak Ali GEVGİLLİ, a.g.e., s. 61 – 66.

³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1923 – 1960), C. 1, Ankara 1978, T.C. Başbakanlık Yayınları, s. 157, 165 ve 171.

söz konusu önergeyi tartışıp, olumsuz oy kullanılmasına karar verdi. Oysa TBMM'de çoğunluk CHP'deydi ve maaşlar mutlaka artırılacaktı. Dolayısıyla bu kararın fazla bir anlamı olmayacaktı. Bu nedenle, DP milletvekilleri olumsuz oy kullanıp, alacakları maaş farkını partilerine bağışlama yönünde anlaştılar. Ancak bu anlaşmaya karşın DP milletvekillerinden Kemal Silivrili 22 Aralık 1947 tarihinde tasarının TBMM'de oylanması sırasında olumlu oy kullandı ve bu hareketinin ardından partinin "haysiyet divanı"na gönderildi. Silivrili özelinde yaşanan bu olayın yankıları sürerken, Köprülü'yle arasında ciddi çatışmalar olan DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, 16 Ocak 1948 tarihinde DP'den istifa ettiğini açıkladı. DP içinde tırmanan gerginliği zirve noktasına ulaştıran gelişme ise DP Meclis Grubu'nun, yenilenen yönetim kurulu seçimlerinde, 7 Şubat 1948 tarihinde Köprülü'yü grubun başkan vekilliğine yeniden seçmemesiyle yaşandı. Bu durumun üzerine Bayar, başkanlıktan istifa etti. Bayar'ın istifasından sonra bir orta yol bulunarak seçimler yenilendi ama değişen bir şey olmadı. Yenilenen seçimin sonuçlarına göre, Köprülü yine grubun başkan vekilliğine seçilememişti. Bayar'ın bu olaya tepkisi maaşlarındaki farkları DP Genel Merkezi'ne bağışlamayan milletvekillerinin adlarını açıklamak oldu, şubat ayı sonunda da bir kez daha istifa etti. Bunun ardından da DP'de temizlik süreci başladı. Önce aralarında Aladoğan, Silivrili ve Osman Nuri Köni'nin de bulunduğu 5 milletvekilinin 10 Mart 1948 tarihinde partiden çıkartıldığı açıklandı. Aralarında Tengirşenk ve Emin Sazak'ın bulunduğu altı milletvekiliyse partiden çıkartılan milletvekilleriyle benzer görüşleri paylaştıklarını öne sürerek, DP'den istifa etti³⁶.

Benzer olaylar sonrasında, DP'nin TBMM'deki milletvekili sayısı 31'e inmiş, bir başka deyişle DP, milletvekillerinin yarısını yitirmişti³⁷. DP Grubu'ndan ayrılanların bir bölümü, Müstakil Demokratlar Grubu'nu

³⁶ Söz konusu gelişmeler için Cem EROĞUL; a.g.e., s. 64 – 67. Metinde geçen tarihler için Feroz AHMAD ve Bedia Turgay AHMAD; *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)*, İstanbul 1976, Bilgi Yayınevi, s. 38 – 41.

³⁷ Kemal H. KARPAT; *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller)*, İstanbul 1996, Afa Yayınları, s. 183.

kurdular ve 10 Mayıs 1948 tarihinde grubun varlığını ilan ettiler³⁸. DP'den kopanların bir başka bölümüyse Fevzi Çakmak'ın fahri genel başkanlığında ve Hikmet Bayur'un genel başkanlığında 20 Temmuz 1948 tarihinde MP'yi kurdu³⁹. 5 Temmuz 1949 tarihinde Müstakil Demokratlar Grubu, MP'ye katıldığını açıkladı⁴⁰.

Bu dönemin bir başka önemli gelişmesi de 20 – 25 Haziran 1949 tarihleri arasında toplanan DP'nin ikinci büyük kongresiydi. Oldukça çalkantılı bir evrede toplanan kongre, bu çalkantıyı yansıtır biçimde kimi şikayetlere sahne oldu. Kongre üyeleri, iktidarla ılımlı ilişkileri eleştiren konuşmalar yaptılar. Kongrenin Türkiye'nin siyasal yaşamındaki önemini belirleyense Ana Davalar Komisyonu'nca hazırlanan ve kongre tarafından benimsenen "Ulusal Güvence Andı" (Milli Teminat Andı) oldu. "Husumet [hınç] Andı" olarak da anılan bu belge, demokratik olmayan yasalar değişmez ve demokratik bir seçim yasası hazırlanmazsa DP'nin nasıl bir yol izleyeceği yönündeki soruyu yanıtlıyordu. Yanıtta, yurttaşların siyasi hak ve özgürlüklerini kullanmasıyla ulusal egemenlik ilkesinin gerçekleşmesine engel olacak hareketlerden kaçınılması gerektiği belirtiliyordu. Yanıt, bunun tersi yolda hareket edenlerin ulusun hıncıyla karşılaşacakları yönündeki uyarıyla sona eriyordu⁴¹.

Yukarıda ana hatları açıklanan bu metin, kuşkusuz, yumuşayan iktidar – muhalefet ilişkilerini yeniden gerginleştirdi. Ancak bu gerginlik, daha demokratik bir seçim yasasının hazırlanmasına engel olmadı. TBMM, 16 Şubat 1950 tarihinde, gizli oy, açık ayırma ve yargı denetimini sağlayan yeni bir seçim yasasını benimsedi, Yargıtay ve Danıştay üyelerinden oluşan Yüksek Seçim Kurulu oluşturuldu. Ayrıca yasa, basit

³⁸ Feroz AHMAD; *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)*, İstanbul 1996, Hil Yayın, s. 41.

³⁹ MP'nin kuruluşu ve programı için Tarık Zafer TUNAYA; a.g.e. s. 712 – 713 ve 718 – 732.

⁴⁰ Kemal H. KARPAT; a.g.e., s. 186.

⁴¹ Ulusal Güvence Andı'nın tam metni için Tarık Zafer TUNAYA; a.g.e., s. 683 – 684.

çoğunluk ilkesini il bazında geçerli kıldı⁴². Artık Türkiye, 14 Mayıs 1950 seçimlerine, büyük ölçüde, hazırды.

---

⁴² Şirin TEKELİ; a.g.m., s. 1803.

2. 1958 Moratoryumu'na Giden Süreç

Bu çalışmanın ikinci temel bölümü *1958 Moratoryumu'na Giden Süreç* başlığı altında düzenlenmiştir. 1958 Moratoryumu'nun nesnel nedenlerini göstermeyi hedefleyen bu bölümün üç ana konusu bulunmaktadır. Bu konulardan birincisi DP (Demokrat Parti) iktidarının 1950 – 1954 arası dönemine ilişkindir. Bu konu *DP'nin Altın Yılları* adı altında araştırılmıştır. İkinci ana konu çerçevesindeyse *Türkiye Ekonomisinde Tıkanma* başlığı altında, DP iktidarının 1955 – 1960 arası dönemi ve sonu ele alınır.

Bu bölümün amacı Türkiye'yi 1958 Moratoryumu'na götüren DP iktidarının ekonomik programını, bu programın uygulamasını ve uygulama sonuçlarını ortaya koymaktır. Bu bölümle 1958 Moratoryumu'nun nesnel nedenlerinin açıklığa kavuşturulmasına çalışılmıştır.

2.1. DP'nin "Altın" Yılları

Çalışmamızın bu bölümü, DP (Demokrat Parti) iktidarının ilk dönemine ayrılmıştır. Siyasal göstergelerle 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimden 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçime kadar olan süreci içeren bu bölümün, iki temel soruyu yanıtlamaya yönelik olarak tasarlandığı söylenebilir. Bu temel sorulardan birincisi, DP iktidarının ilk dönemine "altın yıllar" olma özelliğini veren "başarı"nın geliştiği ortamın özellikleriyle ilgilidir. İkinci temel soruysa "başarı" içinde DP'nin başarısızlığını hazırlayan nedenler üzerinde yoğunlaşır.

Sözü edilen bu iki temel soru, üç ayrı bölüm içinde araştırılmıştır. Birinci bölüm, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlere ilişkin sonuçlarla başlar. Bunun ardından seçimler sonrasında kurulan Menderes Hükümeti'nin istifası ve bu hükümetin yerine II. Menderes Hükümeti'nin göreve başlaması anlatılır. Bölümün temel olarak üzerinde durduğu konuya bu dönemde görev yapan iki ayrı Menderes hükümetinin hükümet programlarıdır. Bölüm içinde, söz konusu programların, daha çok, ekonomiyle ilgili ilkeleri gösterilerek, DP iktidarının ekonomik yaklaşımı ayrıntılandırılmaya çalışılır.

İkinci bölüm, DP iktidarının ilk dönemindeki uygulamalara ve bu uygulamaların sonuçlarına ayrılmıştır. Bu bölüm içinde, iyi hava koşulları ve Kore Savaşı'nın yarattığı ortamı arkasına alan DP iktidarının "başarı"sı, sayısal veriler yardımıyla gösterilir. Bu bölümde, başta Türkiye'nin NATO'ya (*North Atlantic Treaty Organization* – Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü) üyeliği olmak üzere, döneme ilişkin kimi dış politika gelişmeleri de ele alınır. Bölüm, DP iktidarının "başarısı"nın halk tarafından teslim edildiği, 2 Mayıs 1954 genel seçiminin sonuçlarıyla sona erer.

Üçüncü bölümdeyse DP iktidarının "başarısı" içine gizlenen "başarısızlık tohumları", "beliren sorunlar" adı altında araştırılır. Son

bölümün amacı, DP iktidarının ikinci döneminde belirginleşecek bu sorunlara ilişkin, DP'nin "altın yılları" içinden ipuçları yakalayabilmektir.

Bu bölüm, yukarıda da belirtildiği gibi, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimden 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçime kadar olan süreci kapsamaktadır. Sayısal göstergelerinse 1949 yılı sonundan 1953 yılı sonuna kadar olan dilimde verilmesine dikkat edilmiştir.

2.1.1. DP İktidarda

Türkiye, 14 Mayıs 1950 tarihinde bir "dönüm noktası" olarak anılan seçimle "sandık başına" gitti. O tarihte, Türkiye nüfusu yaklaşık 21 milyon dolayındaydı. Bu sayının yüzde 43'ünü oluşturan 9 milyon seçmenin 8 milyonu, bu seçimde oy kullandı. Bu durumda, seçime katılma oranı yüzde 90'a kadar yaklaşmış oluyordu¹. Seçimde ağırlıklı olarak CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) ve DP (Demokrat Parti) çekişti, kimi zaman MP de (Millet Partisi) bu çekişmeye katıldı. Bu arada, söz konusu ettiğimiz üç partinin yanı sıra, fazla bir varlık gösterememekle birlikte, MKP (Milli Kalkınma Partisi), Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi ve Çiftçi Partisi de seçime girdi. CHP tüm Türkiye çapında, DP Hakkari dışındaki tüm illerde, MKP Çanakkale, İstanbul ve Tekirdağ'da aday gösterirken, diğer üç parti yalnızca İstanbul'dan aday çıkarttı². Seçimin son derece dürüst ve büyük bir olgunluk içinde geçtiği tartışmasız bir biçimde açıktı³.

Seçim sonuçları açıklandığında, seçimin "mutlak" yenenin DP olduğu anlaşıldı. DP, geçerli oyların yüzde 53'ünü toplamış ve meclise 408 milletvekili göndermeye hak kazanmıştı. CHP, geçerli oyların yüzde 40'ını aldı. Bu sonuca göre, CHP, meclise 69 milletvekili gönderebilecekti. Geçerli oyların yüzde 3'lük bölümüne sahip olan MP'ninse mecliste tek milletvekiliyle temsil edileceği anlaşılıyordu. Bu arada, 9 bağımsız aday da geçerli oyların yüzde 5'iyle meclise girmeye hak kazanmıştı. Bu sonuçlara göre, 487 üyeli meclisin, yüzde 84'ünü DP, yüzde 14'ünü CHP milletvekilleri oluşturdu; yeni mecliste yüzde 2 oranında da bağımsız milletvekili bulundu⁴.

¹ İlgili sayılar ve ilgili oranların kaynağı için *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 92.

² M. Serhan YÜCEL; *Demokrat Parti*, İstanbul 2001, Ülke Kitapları, s. 79.

³ Seçim kampanyaları sürerken, Türkiye'de ilk kez seçime ilişkin bir kamuoyu yoklaması da yapıldı. *Vatan* gazetesinin yaklaşık 5 bin kişi üzerinde yaptığı bu yoklama, ankete katılanların yüzde 56'sının DP'ye, yüzde 24'ünün de CHP'ye oy vereceğine işaret ediyordu. a.g.e., s. 78.

⁴ İlgili sayılar ve ilgili oranların kaynağı için a.g.e., a.y. Seçimde partilerin aldıkları oylarla meclise gönderdikleri milletvekili sayıları arasında bir dengesizlik bulunmaktadır. Örneğin, DP, yukarıda da belirtildiği gibi, geçerli oyların yüzde 53'ünü toplamış olmasına karşın

Seçim sonuçlarını ve TBMM'deki (Türkiye Büyük Millet Meclisi) sandalye dağılımını DP için büyük bir "utku" olarak yorumlamak, kanımızca, hatalı olmayacaktır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, 14 Mayıs 1950 seçimi, "sıradan" bir seçim değildi. Tersine, 14 Mayıs 1950 seçimi ve bu seçimin sonuçları, Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından önemli bir doruk noktasını işaretliyordu. Bu nedenle, söz konusu seçim ve bu seçimin sonuçları, yalnızca DP'nin utkusu değil, aynı zamanda Türkiye demokrasisinin de utkusuydu⁵. Bu seçimle "tek parti sistemi" yıkılmış, bir dönemin tek partisi CHP, iktidar koltuğunu DP'ye bırakmış oluyordu. Kuşkusuz, bu iktidar değişikliği, başlı başına önemli bir olaydı. İktidar değişikliğinin gerçekleşme biçimi göz önünde bulundurulduğundaysa söz konusu "önem" daha da artıyordu.

Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından, 20 Mayıs 1950 tarihinde DP Meclis Grubu ilk toplantısını yaptı. Bu toplantıda, DP'nin cumhurbaşkanı ve meclis başkanı adayları belirlendi. Bu belirlemeye göre DP, cumhurbaşkanlığına Celal Bayar'ı, meclis başkanlığına Refik Koraltan'ı aday gösterecekti. Aynı gün Bayar, DP genel başkanlığından istifa ettiğini

---

meclise göndermeye hak kazandığı milletvekilleriyle meclisteki sandalyelerin yüzde 84'ünü elde etmiştir. Bu durum, seçim sisteminin "basit çoğunluk" ilkesine dayanmasından kaynaklanır. Oysa seçimde "nispi temsil" ilkesi geçerli olsaydı, aynı oylarla DP, meclise 261 milletvekili gönderebilecek ve meclisteki sandalyelerin ancak yüzde 54'üne sahip olacaktı. CHP, bu durumun ya da o günkü söylentilere göre bu "hezimetin" başlıca sorumlusu olarak Nihat Erim'i görmüştür; çünkü CHP adına DP'lilerle seçim yasası görüşmelerini yürüten Erim, seçim sisteminin basit çoğunluk ilkesine göre yapılmasında ısrarcı olmuş ve bunu, nispi temsil ilkesinden yana olan DP'lilere benimsetmeyi başarmıştı. Erim, bunu, kuşkusuz, CHP'nin çıkarları adına yapmıştı ancak tasarladıkları ters tepmişti. Erim, bu hatasının bedelini, CHP genel sekreterliği için "favori" olarak gösterildiği 8. kurultayda Kasım Gülek'in gerisinde kalmakla ödeyecektir. Metin TOKER; DP'nin Altın Yılları (1950 – 1954), İstanbul 1991, Bilgi Yayınevi, s. 25 – 26.

⁵ Menderes, bu durumu, ilk hükümet programını okurken şu sözlerle dile getirmiştir: "... 14 Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihi günün hatırasını yalnız partimiz değil, Türk demokrasisinin bir zafer günü olarak yadediyoruz." <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP19.htm>. DP de seçimlerin hemen ardından yayınladığı bildiriye "Milletvekilliği seçimleri neticelerinin kat'i olarak belli olduğu şu anlarda reyini büyük bir olgunlukla kullanmış olan aziz Türk milletine şükranlarımızı arz etmeği şerefli bir vazife biliriz. Demokrat Parti deruhte etmek üzere bulunduğu vazifenin mesuliyetini, mazhar olduğu bu sevgi ve itimadın büyüklüğü ile mütenasip olarak hissetmektedir" görüşlerine yer veriyordu. Orhan Cemal FERSOY; Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes, İstanbul 1978, Hun Yayınları, s. 219.

açıkladı⁶. Yeni üyeleriyle ilk kez 22 Mayıs 1950 tarihinde toplanan 9. TBMM, yapılan oylama sonrasında, Bayar'ı Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı ilan etti. Aynı gün, Koraltan meclis başkanlığına seçildi. Cumhurbaşkanı Bayar'dan yeni hükümeti kurma görevini Adnan Menderes aldı ve 22 Mayıs 1950 tarihinde de I. Menderes Hükümeti açıklandı⁷. Yeni hükümet 29 Mayıs 1950 tarihinde programını TBMM'ye sundu ve 2 Haziran 1950 tarihinde TBMM'den güvenoyu alarak çalışmalarına başladı⁸. Hükümetin programı, oylamaya katılan 282 milletvekilinin tamamının olumlu oyuyla benimsendi⁹. Bu arada 126 DP'li milletvekilinin oylamada bulunmadığı anlaşılmaktaydı¹⁰. Menderes'in kurduğu bu ilk hükümet, 9 Mart 1951 tarihine kadar görevde kaldı.

Çalışmamızın bu bölümünde, DP'nin ekonomik yaklaşımını ortaya koyabilmek amacıyla önce, I. Menderes Hükümeti'nin programını inceleyeceğiz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, I. Menderes Hükümeti 9 Mart 1951 tarihine kadar görevde kalmış, bu tarihte yerini II. Menderes Hükümeti'ne bırakmıştır. Çalışmamızın bu bölümünün bir başka konusunu

⁶ Celal BAYAR; **Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul [basım tarihi yok], Baha Matbaası, s. 108. DP Genel İdare Kurulu, 9 Haziran 1950 tarihinde Bayar'dan boşalan DP Genel Başkanlığı'na Adnan Menderes'i seçecektir. Feroz AHMAD ve Bedia Turgay AHMAD; **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, İstanbul 1976, Bilgi Yayınevi, s. 71.

⁷ Menderes'in başkanlığındaki bu hükümet şöyleydi: Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Samet Ağaoğlu, Devlet Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Adalet Bakanı Halil Özyörük, Milli Savunma Bakanı Refik Şevket Ince, İçişleri Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Halil Ayan, Milli Eğitim Bakanı Avni Başman, Bayındırlık Bakanı Fahri Belen, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Velibeşe, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nihat R. Belger, Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri Özsan, Tarım Bakanı Nihat Eğriboz, Ulaştırma Bakanı Tevfik İleri, Çalışma Bakanı Hasan Polatkan ve İşletmeler Bakanı Muhlis Ete. <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HB19.htm>.

⁸ TBMM'de I. Menderes Hükümeti'nin programı görüşülürken, CHP son sözün kendi temsilcilerine verilmesini istemiş, bu isteği yerine getirilmeyince de TBMM'yi terk ederek, epey ağır olduğu öne sürülebilecek bir tepki göstermişti. Cem EROĞUL; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara 1998, İmge Kitabevi, s. 99. Bu arada programın TBMM'de görüşülmesi sırasında 40 DP'li milletvekiline karşılık 3 CHP'li milletvekiline söz verildiği belirtilmektedir. Metin TOKER; a.g.e., s. 40.

⁹ <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/o19.htm>.

¹⁰ İlgili sayılar için <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/o19.htm>. Bu durumun nedeniyle ilgili o dönemde ciddi bir polemik yaşanmış; günlük basında, DP'li milletvekillerinin oylama sırasında eğlenmekte oldukları yazılmıştır. DP'den yapılan açıklamaysa oylama sırasında DP'li milletvekillerinin yemek gereksinimlerini giderdikleriyle ilgilidir. Metin TOKER; a.g.e., s. 40.

da II. Menderes Hükümeti'nin programı oluşturacak. II. Menderes Hükümeti'nin programını da yine DP'nin ekonomik yaklaşımını ortaya koyabilmek amacıyla ele alacağız.

Türkiye'nin siyasal yaşamında, daha çok, içerdiği "devr-i sabık [eski dönem] yaratmayacağız" ve "millele mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz [saklı] tutacağız" yönündeki savlarıyla bilinen I. Menderes Hükümeti'nin programı, kanımızca, iki alt bölüm içinde incelenebilir. Programın birinci alt bölümü CHP iktidarının eleştirisine ayrılmıştır. Programda, böyle bir eleştirinin yapılmasına neden olarak DP'ye "mamur bir vatan devredilmekte olduğu"nu içeren görüşler gösterilmektedir. Programda, CHP'ye yöneltilen ilk eleştiri, hükümetlerin en değersizinin bile, uzun süre iş başında kaldıktan sonra, başardığı kimi işlerle övünebileceğinin saptanmasıyla başlar. Bunun ardından, bir hükümetin başarısını ölçmek için, başarılı işlerle varolan olanakların karşılaştırılması gerektiğinin altı çizilir. Bu ölçütlere göre, CHP iktidarı döneminin değerlendirilmesiye kısaca, şöyle yapılır:

"... memleketimizin geniş imkanlarıyla milletimizin yüksek vasıfları göz önünde tutulacak olursa, uzun yılların beyhude israf edilmiş olduğuna ve hatta memleketin tabii inkişaf [gelişme] seyrinin hatalı ve sakat politikalarla engellenmiş olduğuna hükmetmek icap ediyor.¹¹"

Programda, CHP iktidarının ekonomi alanındaki uygulamalarına ilişkin eleştirilerin en önemlilerinden biri, "bürokratik" ve "tekelci" bir devlet tipinin yaratılmış olmasına yöneliktir. Programda, bu devlet tipinin, devletin giderlerini sürekli bir biçimde artırdığı ve borçlanmaya neden olduğu dile getiriliyordu. Ayrıca devletin hızlı bir biçimde borçlandığına ve borçlanma politikasının hatalı olduğuna da yer verilmişti. Programda üzerinde durulan bir başka nokta da pahalılık ve maliyetlerdeki yükseklikti. Bu durumun geniş halk yığınlarını yoksulluğa ittiğinin altı çiziliyor, maliyetlerdeki yüksekliğin Türkiye'nin dış ticaretini de olumsuz yönde etkilediği belirtiliyordu. Program,

¹¹ <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP19.htm>.

tarımsal üretimin 15 – 20 yıl önceki düzeyde durakladığı, bütçe açıklarının her yıl artarak büyüdüğü, bütçeden üretime yeterli payın ayrılamadığı, devletin elindeki işletmelerin kötü ve verimsiz yönetildiği yönündeki eleştirilerle sürmekteydi.

Bu eleştirilerin ardından, programın ikinci alt bölümü içinde DP'nin izleyeceği ekonomi politikaları açıklanıyordu. Bu kapsamda üzerinde durulan ilk önemli nokta, ekonomik yaşamda devlet karışmasının en az düzeye indirileceği ve ekonomide devlet kesiminin payının küçültüleceğiydi. Ayrıca özel girişimcilik alabildiğine genişletilecek; devlet, yalnızca özel girişimin hiçbir biçimde yapamayacağı ve aynı zamanda kamu hizmeti niteliği olan işlerle ilgilenecekti. Bu açıklamalardan sonra, programda, özel mülkiyet ve bireysel özgürlüğe dayanan bir ekonomik sistemde, ekonomi alanının asıl olarak özel girişime ait olması gerektiğinin altı çizilmekte; devletin ekonomik girişimlere sahip olması, ancak bir ayrıklık (istisna) olarak benimsenmekteydi. Bu arada, varolan devlet girişimlerinin özel girişime devredileceği, bazılarının da faaliyetlerine son verileceği belirtilmekte; ticaretle ilgili olarak da, koşullar zorlamadıkça, ticarete devlet karışmasının olmayacağına vurgu yapılmaktaydı.

Programda, tarım kesimiyle ilgili açıklamalara geniş bir bölüm ayrılmıştı. Bu bölümde önce, Türkiye nüfusunun yüzde 80'inin tarım kesiminde çalıştığı ve tarım kesiminin ulusal ekonomiyle dış ticaretin ana kaynağını oluşturduğu anlatılıyordu. Programda, bu neden gerekçe gösterilerek, ulusal gelirin artırılması ve kalkınmanın sağlanması için, tarım kesiminin çeşitli önlemlerle güçlendirilmesi gerektiğinin altı çiziliyordu. Tarıma ayrılan bütçenin ve tarımsal kredilerin genişletilmesi, Ziraat Bankası'nın sermayesinin artırılması, kooperatifçiliğe önem verilmesi, tarımsal araç – gereç ve makinelerin geliştirilip yaygınlaştırılması, tarımsal hastalık ve haşerelerle savaşılması, sulama işlerine hız verilmesi programın tarımı geliştirmeye yönelik önerileri arasındaydı. Aynı öneriler kapsamında, karayolu yapımına hız verileceği de kaydediliyordu.

Pahalılığı önlemek, maliyetleri dünya düzeyine yaklaştırılarak iş ve üretim hacmini genişletmek, devlet hizmetlerinde tutumlu olarak devlet harcamalarını düşük bir düzeye çekmek, devlet bütçesini “gerçek” anlamda dengeli hale getirmek, bütçeden yatırımlara ayrılacak payı ülkenin koşullarını göz önünde bulundurarak belirlemek, yabancı girişimciyi özendirerek düzenlemeleri yapmak programın önemle üzerinde durduğu diğer noktalardandı. DP'nin eğitim, sağlık ve hukuk gibi konularda tasarılarının anlatılmasıyla süren programda, sosyal düzeni ve ekonomik dengeleri bozmamak koşuluyla, grev hakkının tanınacağı da dile getirilmişti¹².

I. Menderes Hükümeti, 8 Mart 1951 tarihinde istifa etti. Bu istifanın nedeninin DP örgütü içindeki huzursuzluklar olduğu düşünülebilir. Bu huzursuzluklar, ilk kez, DP'nin İstanbul il kongresinde duyumsandı; genel idare kurulu, İstanbul il örgütünün sekiz yöneticisini görevlerinden aldı. Ardından Seyhan (Adana) il kongresinde bir bunalım patlak verdi. Seyhan il örgütünün bir bölümü, genel merkez yöneticilerine başkaldırdı. Bu olayın sonrasında da beş Seyhan milletvekili partiden istifa etti. Zonguldak il kongresiyse oldukça ilgi çekici bir duruma sahne oldu; birbirlerini tanımayan iki farklı kongre toplandı. Tüm bunlar DP örgütü içindeki çalkantıyı simgeliyordu ve sonunda Menderes, I. Menderes Hükümeti'nin istifa ettiğini açıkladı¹³. İstifanın ardından Cumhurbaşkanı Bayar, hükümeti kurma görevini yine Menderes'e verdi ve istifa eden hükümetin yerine, 9 Mart 1951 tarihinde II. Menderes Hükümeti göreve başladı. Bu tarihten 17 Mayıs

---

¹² I. Menderes Hükümeti Programı'nın tam metni için a.g.l.

¹³ Bu gelişmelerle ilgili olarak Cem EROĞUL; a.g.e., s. 109 – 110. I. Menderes Hükümeti'nin istifasıyla ilgili olarak, Başbakan Menderes'le Tarım Bakanı Eğriboz arasındaki anlaşmazlık gösterilmektedir. Buna göre, Menderes, Eğriboz'un yürüttüğü tarım politikasının bazı unsurlarını benimsemiyordu. Menderes, bu nedenle, Eğriboz'dan istifasını istedi. Eğriboz da bunun üzerine, kendisinin kişisel bir tarım politikası bulunmadığını, uygulanan tarım politikasının hükümetin tarım olduğunu söyledi ve “hükümet ayrılır, ben de ayrılırım” diyerek, hükümetten ayrılmasının ancak hükümetin istifasına bağlı olduğunu vurguladı. Metin TOKER; a.g.e., s. 106 – 114. Menderes'le Eğriboz arasındaki anlaşmazlık, Menderes'in bazı tarım ürünlerine sübvansiyon istemesinden ve devletin traktör satışlarındaki vergi, resim ve harçları almayıp taksitlendirme yoluna gitmesini savunmasından kaynaklanıyordu. Eğriboz'sa devletin böyle bir yük altına girmesini doğru bulmuyordu. M. Serhan YÜCEL; a.g.e., s. 87.

1954 tarihine kadar olan dönemde de Türkiye'yi II. Menderes Hükümeti yönetti¹⁴.

II. Menderes Hükümeti'nin programı 29 Mart 1951 tarihinde DP grubunda görüşüldü. Bu görüşme, DP içindeki muhalefetin açığa çıkması bakımından bir tetikleyici oldu. Görüşmeler sırasında, hükümetin grupta "gizli oy" ilkesiyle oylanması yönünde, 70 milletvekilinin imzaladığı bir önerge sunuldu. Ancak bu önerge, grup tarafından benimsenmedi. Bunun üzerine yapılan açık oylamada, 244 milletvekili hükümete güvenoyu verdi, 6 milletvekili çekimser kaldı. Türkiye siyasi yazınında "61'ler" olarak anılan 61 milletvekiliyse hükümete güvensizliğini bildirdi¹⁵. Hükümet, 30 Mart 1951 tarihinde oylamaya katılan 396 milletvekilinin 346'sının olumlu oylarıyla TBMM'den güvenoyu aldı¹⁶.

II. Menderes Hükümeti'nin programı, I. Menderes Hükümeti'nin programından farklı değildi. Bu durum, program metninde de açıkça dile getirilmişti. Programda, I. Menderes Hükümeti'nin programında olduğu gibi, devletin ekonomik yaşamdan çekilmesine ilişkin uzunca bir bölüm bulunuyordu. Bu bölümde, devlet girişimciliğinin yalnızca ana sanayi dallarında ve kamu hizmeti özelliği olan işlerde söz konusu olabileceği dile getiriliyor, bu türden olmayan devlet girişimlerinin de özel kesime devredilmesi öngörülüyordu. Programdaki ifadeye göre, bunun gerçekleştirilmesiyle devletin ekonomi "içinde" değil, ekonomi "üzerinde" yer alması hedefine ulaşılmış olacaktı. Bu arada, özel kesime devredilecek devlet girişimlerinin devir işlemleri tamamlanıncaya kadar olan süreçte, bu

¹⁴ Menderes başkanlığındaki bu hükümet şu bakanlardan oluştu: Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Samet Ağaoğlu, Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu, Milli Savunma Bakanı Ahmet Hulusi Köymen, İşçileri Bakanı Halil Özyörük, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Milli Eğitim Bakanı Ahmet Tevfik İleri, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Mehmet Muhlis Ete, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ, Gümrük ve Tekel Bakanı Rıfki Salim Burçak, Tarım Bakanı Nedim Öymen, Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek, Çalışma Bakanı Nuri Özsan, İşletmeler Bakanı İbrahim Hakkı Gedik ve devlet bakanları Fethi Çelikbaş, Refik Şevket İnce. <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HB20.htm>.

¹⁵ 61'ler hareketiyle ilgili olarak M. Serhan YÜCEL; a.g.e., s. 89.

¹⁶ <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/o20.htm>.

girişimlerin akılcı ve karlı bir yöntemle yönetilmesine çalışılacağına da yer veriliyordu.

Programda, yine I. Menderes Hükümeti'nin programında olduğu gibi, tarım kesiminin, Türkiye ekonomisinin temeli olduğu vurgulanmaktaydı. Tarımsal kredi, tarımsal araç – gereç ve makine, tarımsal hastalık ve haşerelerle savaşım, tarım alanında kullanılan teknik gibi konularda, tarım kesimini geliştirici adımların atılacağına dikkat çekiliyordu.

Programda ayrıca, üretimi özendirmek ve desteklemek yönünde çaba harcanacağı, yabancı yatırımcıları ülkeye çekecek önlemlerin alınacağı, üretimde verimin artırılacağı belirtiliyor, devlet bütçesinde tutumluluk ilkesinin ön planda tutulacağı ve maliyeye vergi sisteminin iyileştirileceği belirtiliyordu¹⁷.

DP iktidarının ilk iki hükümet programının incelenmesi sonrasında elde edilen bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. DP iktidarı, ülke kalkınmasında temel ağırlığı tarım kesimine verir,
2. DP iktidarı, ekonomik yaşamda devlet karışmasına karşıdır, piyasalara herhangi bir devlet karışması olmadan ekonomik yaşamın sürdürülmesinden yana tavır alır,
3. DP iktidarı, özel girişimciliğin alabildiğine genişletilmesini savunur. Bu çerçevede içinde, devlet girişimlerinin alanını, özel girişimcilerin yapamayacağı ve kamu hizmeti niteliği olan işlerle sınırlar,
4. DP iktidarı, varolan kimi devlet işletmelerinin özel kesime devredilmesini (özelleştirme) bir ilke olarak benimser,
5. DP iktidarı, yabancı sermayeye olumlu yaklaşır ve özendirilmesi için çaba harcamayı yükümlenir.

¹⁷ II. Menderes Hükümeti'nin programı için <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP20.htm>.

Bunlar, DP'nin bir önceki bölümde incelenen parti programında yer alan tüm ekonomik ilkeleri kapsayıcı niteliktedir.

2.1.2. İlk Uygulamalar ve Sonuçları

Çalışmamızın bu bölümünde, DP (Demokrat Parti) iktidarının “altın yıllar” adı altında incelediğimiz kesitindeki kimi uygulamalarını araştıracağız. Çalışmamız kapsamında, bu uygulamalar, birkaç alt konu içinde ele alınacak. Bu çerçevede ilk konuyu DP'nin iktidarını pekiştirme çabaları oluşturacak. Ardından, DP iktidarının ilgili döneminde Türkiye'nin dış ilişkilerine değineceğiz. Bunun sonrasında da 1950 – 1953 dönemine “altın yıllar” olma özelliğini veren ekonomik gelişmeleri aktaracağız. Ele aldığımız dönem içinde yapılan seçimlerle bu bölümün bir başka alt konusu olacak.

DP, 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara geldiğinde, tartışmasız bir utku elde etmişti. DP'nin bu utkusu, TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), hükümet ve cumhurbaşkanlığı koltuklarına bakıldığında açıkça görülebiliyordu. Ancak iktidar, iktidarını pekiştirme gereğini çok geçmeden duyumsadı. 5 Haziran 1950 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'le görüşen bir albay, ordunun, yaşanan iktidar değişikliğinden memnun olmadığını, hatta rahatsızlık duyduğunu aktarmaktaydı. Albayın Menderes'e aktardıklarına göre, bu rahatsızlığı en çok hisseden Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürmen'di. Gürmen, bu rahatsızlığı gidermekle ilgili olarak, “ordu için, bu iş, iki saatlik bir mesele” demişti. Albaya göre, “mesele” 8 Haziran'ı 9 Haziran'a bağlayan gece çözümlenecek; yapılacak bir darbeyle, DP koltuğundan edilecek, iktidar yine CHP'ye (Cumhuriyet Halk Partisi) bırakılacaktı. Bu gelişme, ordunun yüksek kademelerinde 6 Haziran 1950 günü yapılan geniş çaplı değişikliğin temel nedenini oluşturdu. Genelkurmay Başkanı Gürmen'in yerine Nuri Yamut, II. Başkan İzzet Aksalur'un yerine Şahap Gürler getirildi. Salih Omurtak, Kazım Orbay, Hakkı Akoğuz emekliye ayrıldı. I. Ordu Komutanı Asım Tınaztepe, II. Ordu Komutanı Muzaffer Tuğsavul, III. Ordu Komutanı Mahmut Berköz askeri şuraya atandı. Deniz Kuvvetleri Komutanı Mehmet Ali Ülgen ve Hava Kuvvetleri Komutanı Zeki Doğan da merkeze çekildi. Bunun yanı sıra, 15

general ve 150 albayın iki – üç ay içinde emekli edilmesi kararlaştırıldı¹. DP hükümeti, ordunun yüksek kademelerinde yaptığı bu değişikliklerle rahatladı. Ordunun yüksek kademelerinde yapılan bu değişikliklerden yaklaşık bir hafta sonra, valilere yönelik bir "temizlik hareketi" gerçekleştirildi. Bu hareket kapsamında, Afyon, Bilecik, Çankırı, Kastamonu, Konya, Ordu, Samsun ve Seyhan (Adana) valileri emekliye ayrıldı².

Bu girişimler, kuşkusuz, DP'nin iktidarını pekiştirmeye yönelikti. DP, "resmen" iktidara gelmişti ancak CHP, kimi alanlarda "fiilen" iktidarda bulunuyordu³. Ordunun ve bürokrasinin üst kademelerine yönelik bu "operasyon", CHP'nin fiili iktidarına da son verdi ve onu bütünüyle muhalefete itti. Ancak DP, CHP'nin muhalefette olmasından bile rahatsızlık duymaktaydı. Bu durum 3 Eylül 1950 tarihinde yapılan yerel seçim kapsamında açığa çıktı. Yerel seçim sonuçları, DP'nin 600 belediyenin 560'ını kazandığına işaret ediyordu⁴. Dört ayını bile doldurmamış "yeni" iktidar için bu sonuç, gerçekten de bir başka büyük utku oluyordu. Ancak DP, bu utkuyu, "belirli belediye başkanlıklarını açık farkla kazanmak" ya da "en yakın rakibi CHP'yi bir de yerel seçimde geride bırakmak" boyutundan algılamadı. DP, yerel seçimde elde ettiği utkuya baktığında, CHP'yi "muhalefetten de tasfiye ettiğini" düşünüyordu. Menderes, seçimin hemen sonrasında yaptığı konuşmada, "Türk milleti Halk Partisi'ni [CHP] 14

¹ Tekin ERER; *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul [basım tarihi yok], Ticaret Postası Matbaası, s. 33.

² M. Serhan YÜCEL; *Demokrat Parti*, İstanbul 2001, Ülke Kitapları, s. 83.

³ Cem Eroğul bu durumu şöyle açıklamaktadır: "1950 seçimini büyük bir zaferle kapatan Demokrat Parti, Çankaya'ya ve başbakanlığa yerleşmiş, kendi hükümetini kurmuş, meclise büyük çoğunlukla girmiş, yani iktidarı resmen devralmıştı. Fakat nihayet bu bir şekilden ibaretti. Yirmi yedi yıllık CHP iktidarının biçimlendirdiği bütün devlet güçleri, başta bürokrasi ve ordu olmak üzere, yeni iktidara yabancıydı. ... Yapılmış olan bütün törenlere rağmen iktidarın anahtarları halen Halk Partisi'nin [CHP] elindeydi. Cem EROĞUL; *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara 1998, İmge Kitabevi, s. 97.

⁴ Belediye başkanlığı seçiminden önce 13 Ağustos 1950 tarihinde muhtarlık seçimi yapılmıştı. 35 bin 809 muhtar belirleyen bu seçimde, DP 19 bin 52, CHP 13 bin 152, MP (Millet Partisi) 130, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi 2, bağımsızlar 2 muhtarlık kazanmışlardı. Bu arada bin 424 muhtar da karışık listeden seçilmişti. Belediye başkanlığı seçiminden sonraysa il genel meclisi üyeliği seçimi yapılmıştı. 15 Ekim 1950 tarihinde yapılan bu seçimde DP 956, CHP 286 ve MP de 15 üyelik kazanmıştı. M. Serhan YÜCEL; a.g.e., s. 86.

Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti" dedi⁵. İktidar artık, iktidar koltuğunda kendini son derece "emin" hissetmekteydi.

Bu arada, DP'nin iktidardaki ilk aylarına başka uygulamalar da damgasını vuruyordu. Örneğin 16 Haziran 1950 tarihinde, ezanı Türkçe okuma zorunluluğu kaldırılmış, 14 Temmuz 1950 tarihinde çıkartılan genel af yasasıyla da toplumsal barışı sağlama yönünde önemli bir adım atılmıştı⁶. Ancak bu dönemin gündemine en önemli damgayı, kanımızca, "Kore Savaşı" ve bu savaşla birlikte gelen, Türkiye'nin NATO (*North Atlantic Treaty Organization* – Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü) üyeliği vurdu.

II. Dünya Savaşı ardılı dönemin ya da bir başka deyişle "soğuk savaş" döneminin ilk sıcak çatışması olan Kore Savaşı⁷, Kuzey Kore (Kore Demokratik Cumhuriyeti) ve Güney Kore (Kore Cumhuriyeti) arasında 25 Haziran 1950 tarihinde başladı. Savaşın başlamasının hemen ardından, ABD'nin (Amerika Birleşik Devletleri) girişimleriyle BM (Birleşmiş Milletler) Güvenlik Konseyi olağanüstü olarak toplandı. Konsey, tüm üye ülkeleri, Kuzey Kore'yi durdurmak için yürütülecek girişimlere katılmaya çağırıyordu. "Barış İçin Birleşme" adını alan bu çağrının yayımlanmasının hemen ardından, 27 Haziran 1950 tarihinde ABD birlikleri Güney Kore'ye çıktılar⁸. Menderes Hükümeti, Kore Savaşı'na büyük bir ilgi gösterdi: Türkiye, "hür dünya"nın savunulması için "gönüllü"ydü... 25 Temmuz 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında ve TBMM Başkanı Refik

⁵ Haluk KILÇIK (Ed.); *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, C. 2, Ankara 1991, Demokratlar Kulübü Yayınları, s. 159.

⁶ Hükümetin ilk iki ayında söz konusu olan gelişmeleri izlemek için Feroz AHMAD ve Bedia Turgay AHMAD; *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)*, İstanbul 1976, Bilgi Yayınevi, s. 71 – 72.

⁷ Aslında bir iç savaş olarak başlayan ve "savaş" olduğuna asla kuşku duyulmayacak Kore Savaşı'nda, ilgili taraflardan hiçbirinin savaş ilanı bulunmamaktadır. ABD birliklerini de kapsayacak biçimde BM gücü Kore'de "kolluk kuvveti" görevi yapmaktadır. Kuzey Kore tarafında savaşa katılan Çin askerleriyse gönüllülerden oluşmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Morton H. HALPERIN; *"The Korean War"*, Robert J. ART ve Kenneth N. WALTZ (Ed.), *The Use of Force* içinde, Lanham 1993, University Press of America, s. 233.

⁸ Kore Savaşı'yla ilgili geniş bilgi için Henry KISSINGER; *Diplomacy*, New York 1994, Touchstone Book, s. 473 – 492.

Koraltan'la Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut'un da katılımıyla bir bakanlar kurulu toplantısı yapıldı. Bu bakanlar kurulu toplantısının ardından, Türkiye'nin Güney Kore'ye 4 bin 500 asker göndereceği açıklandı⁹.

Bakanlar Kurulu'nun bu açıklamasının ardından, Albay Tahsin Yazıcı komutasındaki Türk birlikleri, 21 gün süren bir deniz yolculuğu sonrasında, 17 Ekim 1950 tarihinde Kore'ye ulaştı ve 25. Amerikan Tümeni'ne bağlı olarak ateş hattına sürüldü¹⁰. Savaşın ilerleyen dönemlerinde Kore'deki Türk askerlerinin sayısı 6 bine kadar çıktı¹¹. Türk birlikleri, 26 – 30 Kasım 1950 tarihleri arasında Kuniri bölgesinde meydana gelen ve Kore Savaşı'nın en kanlı bölümünü oluşturan çarpışmalarda da yer aldı; bir anlamda kendini feda etmek uğruna, Amerikan tugayının imha edilmeden geri çekilmesini sağladı¹². Savaş, 27 Temmuz 1953 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşmasıyla sona erdiğinde, Türkiye, bu savaşta 721 askerini yitirmiş oluyordu. Türkiye'nin Kore'ye gönderdiği askerlerden 2 bin 147'si yaralandı ya da sakatlandı, 175'iye kayboldu¹³. Ancak Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya¹⁴ adımını atmış, bir anlamda Kore'de ödediği bedelin karşılığını almıştı (!).

⁹ Söz konusu gelişmeler için Baskın ORAN (Ed.); **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919 – 1980)**, C. 1, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 545. CHP, bu kararın TBMM'ye danışılmadan alınmasına karşı çıktı. DP'ye buna verdiği yanıtta, savaş ilanı kararlarında TBMM'ye danışılması gerektiğini, bu kararın savaş ilanı değil "asker gönderme" içeriğine sahip olduğunu savundu. Metin TOKER; **DP'nin Altın Yılları (1950 – 1954)**, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi, s. 81 – 82.

¹⁰ Türk birliklerinin İskenderun Limanı'ndan Kore'ye varışıyla ve 25. Amerikan Tümeni'ne bağlanmasıyla ilgili olarak **Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950 – 1953)**, Ankara 1975, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, s. 73 – 77, 80.

¹¹ Türk birliklerinin Kore'de göreve ilk başladıkları dönemdeki mevcudu 277'si subay, 4 bin 807'si er olmak üzere 5 bin 84 kişiydi. Bu sayı zaman içinde artırıldı. Söz konusu artışlarla ilgili olarak a.g.e., s. 81, 242, 315, 372,

¹² a.g.e., s. 132 – 137.

¹³ a.g.e. s. 417.

¹⁴ NATO, 4 Nisan 1949 tarihinde 12 ülkenin imzaladıkları bir anlaşma sonucu kurulmuştur. Bu ülkeler şunlardır: ABD, Kanada, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz. 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye ve Yunanistan, 23 Ekim 1954 tarihinde Almanya Federal Cumhuriyeti ve yalnızca sivil kanat için geçerli olmak üzere 30 Mayıs 1982 tarihinde de İspanya örgüte katılmıştır. 12 Mart 1999 tarihindeyse Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın katılımıyla örgüt üyelerinin sayısı 19'a yükselmiştir. Bu arada belirtmek gerekir ki, Fransa, 1 Temmuz 1966 tarihinde, NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası koşullarının bir ürünü olan NATO, daha çok "savunma" niteliğinde bir örgüttür. Kuruluş anlaşmasına göre, üyelere herhangi birine karşı girişilen bir askeri saldırı, örgütün tüm üyelerine yapılmış sayılır. Saldırıya uğrayan ülkeye, silahlı güç kullanmayı da kapsamak üzere, diğer üyeler

Gerçekten de Türkiye'yi kendi ülkesinden binlerce kilometre uzaktaki bu savaşa iten belirleyici, bu savaşın Türkiye'nin NATO'ya girişi açısından bir fırsat olarak görülmesiydi. Türkiye, savaşa ABD'den sonra ikinci büyük birliği göndermekle bu fırsatı başarıyla değerlendirmiş oldu ve bunun karşılığını yukarıda da dile getirdiğimiz gibi gördü. Ancak Türkiye'nin NATO'ya girişini yalnızca Kore Savaşı ekseninden değerlendirmek, kanımızca, çok da doğru olmayacaktır.

Türkiye'nin NATO'ya duyduğu ilginin kökeninde, ağırlıklı olarak, SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) yarattığı tehdit bulunuyordu. Bu tehdit, daha önce de değindiğimiz gibi, Türkiye'nin Batıya, özellikle de ABD'ye yönelmesinde etkili olmuştu. Türkiye, yine bu tehdidin etkisiyle bu yönelimini daha da açığa kavuşturmak; Batı Bloku'nun "savunma örgütü"ne bağlanmak istiyordu. Bu amaçla ilk girişimler CHP iktidarı döneminde yapıldı¹⁵ ve Türkiye, 11 Mayıs 1950 tarihinde NATO'ya üyelik için başvuruda bulundu. Başvuru, DP iktidarı döneminde, 1 Ağustos 1950 tarihinde yenilendi. Ancak 1950 yılının Eylül ayında toplanan NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin başvurusunu reddetti¹⁶. Bu kararın ardında, ABD'nin Türkiye'yle Yunanistan'ın NATO'ya alınmasına olumsuz yaklaşan görüşünün önemli etkisi vardı. Ancak 15 Mayıs 1951 tarihinde, aynı ABD, müttefiklerine, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmasını önerdi¹⁷.

Bunun tek nedeninin Türkiye'nin Kore Savaşı'ndaki "üstün performans"ı olmadığı açıktı. Bu noktada SSCB'nin bir nükleer saldırısı karşısında ABD'nin "anında karşılık" verebilmek için SSCB'ye yakın ülkelere gereksinim duyduğuna dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bu nedenle, NATO'nun güney kanadını Türkiye ve Yunanistan'ın katılımıyla

---

yardımda bulunurlar. NATO'ya ilişkin temel bilgiler ve NATO'yu kuran anlaşmanın tam Türkçe metni için <http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/nato.html>.

¹⁵ Bu girişimlerle ilgili olarak Hüseyin BAĞCI; **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara 1990, İmge Kitabevi, s. 22 – 23.

¹⁶ CHP iktidarı döneminde Türkiye'nin NATO'ya yaptığı üyelik başvurusu, bu başvurunun reddi ve DP iktidarı döneminde başvurunun yenilenmesiyle ilgili olarak Bakan ORAN (Ed.); a.g.e., s. 545.

¹⁷ Hüseyin BAĞCI; a.g.e., s. 16, 36 – 37.

güçlendirme gereği ortaya çıkıyordu. ABD, yukarıda söz konusu edilen önerisini bu koşullar altında geliştirdi. Öneriyi benimseyen NATO Bakanlar Konseyi de 16 – 20 Eylül 1951 tarihleri arasında yaptığı toplantısında Türkiye'yle Yunanistan'ı ittifaka çağırmaya karar verdi. Söz konusu ülkelerin resmi üyelikleri ise 18 Şubat 1952 tarihinde gerçekleşti¹⁸. Böylece II. Dünya Savaşı yıllarında ve savaşın hemen sonrasında, SSCB'nin yarattığı tehditler nedeniyle Batıya daha kesin bir biçimde yönelmek ve ABD'yle sıkı ilişkiler kurmak durumunda kalan Türkiye, NATO'ya üye olarak, bu anlamda bir doruk noktasına ulaşmış oldu. Türkiye, artık "müttefikten de öte bir müttefik"ti¹⁹.

Türkiye'nin Batıya ve özellikle de ABD'ye bu bağlılığı²⁰, incelediğimiz dönemde, iki önemli sonuç verdi. Bunlardan birincisi Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yaygınlaşan "ulusal kurtuluş savaşimleri" karşısında "olumsuz" bir tutum geliştirmesiyle ilgilidir. Bu türden savaşımın ilk örneğini veren Türkiye, "tarihin bir cilvesi gibi", bu savaşımarda hep sömürgeci devletlerin yanında görüldü. Mısır Hükümeti, Süveyş Kanalı'nın kendisine devrini istediğinde çıkan bunalımda, Türkiye, Mısır'ın değil, İngiltere'nin tarafını tuttu. Fas ve Tunus'ta Araplar bağımsızlıkları için Fransa'ya karşı ayaklandıklarında, Türkiye kendini Araplara değil, Fransızlara yakın hissetti. İran'da Başbakan Mussadık yabancı petrol şirketlerine kafa tutmaya başlayınca, Türkiye yerini, Mussadık'ın değil, yabancı petrol şirketlerinin yanında belirledi; sonrasında

¹⁸ Bu gelişmeyle ilgili olarak a.g.e., s. 33 – 39.

¹⁹ Dönemin başbakanı Hasan Saka, 1948 yılının Haziran ayında NATO'nun kuruluş aşamasında Türkiye'ye çağrı gelmemesiyle ilgili olarak yaptığı bir açıklamada "Türkiye'nin ABD'nin müttefikten de öte bir müttefiki" olduğunu söyleyerek, iki ülke arasındaki işbirliğinin askeri bir ittifakla tamamlanmasını istemişti. Baskın ORAN (Ed.); a.g.e., s. 545.

²⁰ Bu bağlılık, söz konusu dönemde Celal İnce tarafından seslendirilen, epey popüler "Dostluk Şarkısı"nda şöyle dile getirilmekteydi: Bu bir dostluk şarkısıdır / Kardeşliğin Yankısıdır / Kore'de olduk kan kardeşi / Sönmez bu dostluğun ateşi. Mehmet Ö. ALKAN; "Tarihin Sesli Tanıkları: Plaklar", Toplumsal Tarih, S. 117, Eylül 2003, s. 17. Bu konuyla ilgili olarak Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ABD'yi ziyareti ve bu ziyaretin kimi yankıları da önemli ipuçları vermektedir. 1954 yılının ocak ayında başlayıp mart ayında sona eren bu ziyaretle ilgili olarak **Resmi Ziyaret: Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı Ziyaretinin Hikayesi (Ocak – Mart 1954)**, Ankara 1954, Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Ankara Merkezi Yayınları.

da Mussadık'ı değil Şah'ı destekledi²¹. Bu durum, Türkiye'nin dış politikasının ilgi çekici evrimine işaret etmektedir. Türkiye, 1920'li yıllarda Batının sömürgecilik gibi "yoz" bir ögesine karşı bir savaşım yürütürken, onun demokrasi, laiklik, hukuk devleti gibi "yüce" değerlerini hedeflemişti. Bu nedenle Türkiye, savaşım sonrasında Batıya yönelmekte bir sakınca görmedi. Ancak 1950'lerin başında gelinen nokta, Türkiye'nin kendi savaşımına ihanetini gösterir türdendi. Türkiye, yöneldiği Batının bir zamanlar savaştığı değerlerini, en azından, içselleştirerek bu ihanete imzasını atmaktan çekinmiyordu.

Türkiye'nin Batıya ve özellikle de ABD'ye bağlılığının ikinci önemli sonucu da Türkiye'nin dış politikasını seçenelelendirememesi oldu. Türkiye'nin dış politikasını seçenelelendirebileceği ve bu anlamda Batıya ve ABD'ye körü körüne bağlılığını bir ölçüde de olsa gevşetebileceği ortam, 5 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümünden sonra oluştu. Stalin'in ölümüyle birlikte SSCB'nin dış politikasına egemen olan "yumuşama", Türkiye özelindeki yansımalarını 30 Mayıs 1953 tarihinde yaptı. SSCB, bu tarihte Türkiye'ye verdiği bir notayla Türkiye'yle iyi komşuluk ilişkileri kurmayı istediğini, Türkiye'den hiçbir toprak talebinin bulunmadığını ve Boğazlar konusunda SSCB için olduğu kadar Türkiye için de benimsenebilecek türden koşulların gerektiğini vurguluyordu. Türkiye, SSCB'nin bu notasını 18 Temmuz 1953 tarihinde yanıtladı. Bu notadan, Türkiye'nin, SSCB'nin çabalarını "olumlu", ancak "yetersiz" bulduğu anlaşılmaktaydı²².

Türkiye'nin bu davranışında, Batıyla ve özellikle de ABD'yle kurduğu ilişkileri "ekonomik yardım"a ve "dış borç"a dönüştürme beklentisinin etkili olduğunu öne sürmek zor değildir. Ancak bu beklenti, Türkiye'nin "seçenekli" dış politika üretmesine olanak sağlayacak bir fırsatı değerlendirememesine yol açmış; bu durum, beklentinin gerçekleşen

---

²¹ Bu gelişmelerle ilgili olarak Cem EROĞUL; a.g.e., s. 118 – 119. Ayrıca Hüseyin BAĞCI; a.g.e., s. 41 vd. ve Baskın ORAN (Ed.); a.g.e., s. 627 – 629, 648 – 652.

²² Baskın ORAN (Ed.); a.g.e., s. 513.

içeriğiyle birleşip, Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vuran pek çok sorunun temel nedenini oluşturmuştur.

Türkiye'nin bu dönemde dış ilişkileri açısından geldiği nokta, göstermeye çalıştığımız olumsuzluklarına karşın, DP iktidarının dış politika uygulamalarında, kuşkusuz, önemli bir başarıyı simgeliyordu. Ancak DP, asıl başarıyı ekonomik alanda yakaladı. DP iktidarının 1950 – 1953 yılları arasını kapsayan dönemi de, daha çok, ekonomi alanında elde edilen başarılar nedeniyle "altın yıllar" olarak tarihe geçti.

DP, II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan "kesinti"ye karşın, yine de sağlıklı bir ekonomik yapı devralmıştı. Türkiye ekonomisinin makro – ekonomik göstergelerinde kararlılık dikkat çekiyor, borçların ödenmiş olması ve altyapıyla sanayileşme alanında atılan adımlar, bu göstergelerdeki kararlılığı daha da pekiştiriyordu. DP, iktidara geldiğinde, bu sağlam ekonomik yapı üzerinde elde edilebilecek başarıları daha da yükseğe taşıyabilecek "olanaklar"la karşılaştı. Bu olanakların ilki "iyi hava koşulları"ydı. 1950 yılı gerçekten de çok iyi bir tarımsal üretim yılı olmuştu. 1951 ve 1952 yıllarında da hava koşulları son derece iyi seyretti. 1953 yılıysa iyi hava koşulları bakımından 1951 ve 1952 yıllarını bile geride bıraktı²³. DP iktidarının ilk yıllarında iyi hava koşullarının yarattığı olanağın üzerine bir de "Kore Savaşı"yla birlikte beliren bir başka olanak daha eklendi. Savaş, tüm dünyada, hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarını beklenmedik bir biçimde yükseltiyordu. Deyim yerindeyse, bu fiyatlarda bir "patlama" olmuştu²⁴.

Bu olanaklar bir sonucunu, tarımsal ürünlerin üretim miktarlarındaki hızlı yükselişle verdi. Türkiye'de 1949 yılında buğday üretimi 2,5 milyon tondur. Buğday üretimi 1950 yılında 3,9 milyon, 1951 yılında 5,6 milyon, 1952 yılında 6,8 milyon ve 1953 yılında da 8 milyon tona çıktı. Bu durumda

²³ Atilla SÖNMEZ; *Doğu Asya "Mucize"si ve Bunalımı (Türkiye İçin Dersler)*, İstanbul 2001, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 90.

²⁴ a.g.e., a.y.

Türkiye'nin buğday üretimi 1953 yılı sonunda, 1949 yılı sonuna oranla, yüzde 220 oranında artmış; bir başka deyişle yaklaşık üçe katlanmış oluyordu. Benzer bir durum arpa üretimi için de söz konusuydu. Türkiye, 1949 yılında 1,5 milyon ton arpa üretmişti. Arpa üretimi 1950 yılında 2 milyon, 1951 yılında 2,7 milyon, 1952 yılında 3,2 milyon, 1953 yılında da 3,6 milyon ton olarak gerçekleşti. Bu veriler Türkiye'nin arpa üretiminin 1953 yılı sonunda, 1949 yılı sonuna oranla, yüzde 192 oranında arttığına işaret etmektedir²⁵. Bu artış, yalnızca buğday ve arpa özelinde ele aldığımız ve 2.1.2. *Tablo I*'de özetlediğimiz tahıl ürünleri için geçerli değildir. Bu dönemde, baklagiller, sanayi bitkileri ve yağlı tohumların da üretimlerinde ciddi artışlar yaşandı²⁶.

Sözünü ettiğimiz olanakların bir başka sonucu da Türkiye'nin dış ticareti üzerinde ortaya çıktı. 1949 yılında 537,9 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 1950 yılında 549,1 milyon dolara yükseldi. Dış ticaret hacmi, 1951 yılında 716,2, 1952 yılında 918,8 ve 1953 yılında da 928,6 milyon dolar olarak gerçekleşti. Bu, 1949 yılı sonundan 1953 yılı sonuna kadar olan sürede, dış ticaret hacminin yüzde 72,6 oranında arttığı anlamındadır. 1949 yılında 247,8 milyon dolar olan dışsatımsa 1950 yılında 263,4, 1951 yılında 314,1, 1952 yılında 362,9 ve 1953 yılında 396,1 milyon dolar olarak kaydedildi. Böylece dışsatım, 1953 yılı sonunda, 1949 yılı sonuna göre, yüzde 50,6 oranında genişledi. 1949 yılında 290,1 milyon dolar olan dışalım da 1950 yılında 285,7, 1951 yılında 402,1, 1952 yılında 555,9 ve 1953 yılında 532,5 milyon dolara ulaşan bir seyir izledi. Bu verilerden dışalımın, 1949 yılı sonundan 1953 yılı sonuna kadar olan dönemde, yüzde 83,5, 1950 yılı sonundan 1952 yılı sonuna kadar olan dönemdeyse yüzde 94,6 arttığı anlaşılmaktadır²⁷. Dış ticaret hacmi, dışsatım ve dışalima ilişkin bu veriler 2.1.2. *Tablo II*'de özetlenmiştir.

²⁵ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 102.

²⁶ a.g.e., s. 104, 106 ve 108.

²⁷ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için a.g.e, s. 260 – 261.

Arkasına iyi hava koşullarıyla Kore Savaşı'nın yarattığı ortamı alan DP iktidarının başarı göstergeleri yalnızca yukarıda sözü edilenler çerçevesinde biçimlenmedi. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, DP iktidarının ilk döneminde, KUG'da (Katkılı Ulusal Gelir) önemli artışlar yaşandı. 1948 yılı fiyatlarıyla, 1949 yılında 35,2 milyar lira olarak hesaplanan KUG, 1950 yılında yüzde 9,4 oranında artarak 39,5 milyar lira olarak gerçekleşti. KUG, 1951 yılında bir önceki yıla oranla yüzde 12,9'luk bir artışla 43,5 milyar liraya, 1952 yılında bir önceki yıla oranla yüzde 11,9'luk bir artışla 48,6 milyar liraya ve 1953 yılında da bir önceki yıla oranla yüzde 11,2'lik bir artışla 54,1 milyar liraya ulaştı. Buna göre, 1949 yılı sonundan 1953 yılı sonuna kadar olan dönemde KUG'da yaşanan artış yüzde 53,7 düzeyinde oluyordu²⁸. Bu durum 2.1.2. *Tablo III*'ten izlenebilir.

Yine 2.1.2. *Tablo III*'ten izlenebileceği gibi, DP iktidarının ilk döneminde kişi başına KUG'la ilgili olarak da olumlu sonuçlar alındı. 1948 yılı fiyatlarıyla, 1949 yılında kişi başına 445 lira düzeyindeydi. Bu rakam, 1950 yılı sonunda 476 liraya çıktı. Kişi başına KUG, 1951 yılında 524, 1952 yılında 574, 1953 yılında 617 lira olarak kaydedildi. Bu durumda kişi başına KUG, 1949 yılı sonundan 1953 yılı sonuna kadar olan dönemde yüzde 38,6 düzeyinde artmış oluyordu²⁹.

Bu veriler, Türkiye ekonomi tarihi içinde 1950 – 1953 döneminin epey başarılı olduğuna işaret etmektedir. KUG'un yıllık ortalama büyüme hızı dikkate alındığında, 1923 yılından 1953 yılına kadar olan süre içinde, 1950 – 1953 dönemi, 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan liberal döneme, 1930 – 1932 yılları arasını kapsayan korumacı döneme, 1933 – 1939 yılları arasını kapsayan korumacı – devletçi döneme ve 1940 – 1945 yılları arasını kapsayan II. Dünya Savaşı dönemine göre daha başarılıdır. KUG'un yıllık ortalama büyüme hızı, liberal dönemde yüzde 10,9, korumacı dönemde yüzde 0,1, korumacı – devletçi dönemde yüzde 8,6 olarak

²⁸ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için a.g.e, s. 426.

²⁹ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için a.g.e, a.y.

kaydedilmiş, II. Dünya Savaşı döneminde KUG, yıllık ortalama yüzde 6,6 oranında azalmıştır. 1950 – 1953 dönemindeyse KUG'un yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 11,3'tür. KUG'un yıllık büyüme hızı bakımından 1950 – 1953 dönemi yalnızca 1946 – 1949 yılları arasını kapsayan II. Dünya Savaşı ardılı dönemin gerisinde kalmıştır. Ancak unutmamak gerekir ki, II. Dünya Savaşı ardılı döneme ilişkin veriler, savaş sonrası koşullarının şişkinliğini içermektedir. Seçilmiş dönemlerde KUG'a ilişkin yıllık ortalama büyüme hızları 2.1.2. *Tablo III*'te gösterilmiştir.

Kişi başına düşen KUG'un yıllık ortalama büyüme hızı bakımındansa 2.1.2. *Tablo III*'te de görüldüğü gibi, 1950 – 1953 döneminde, korumacı dönem, korumacı – devletçi dönem ve II. Dünya Savaşı dönemi geride bırakılmış, ancak diğer dönemlerin gerisinde kalmıştır. 1950 – 1953 döneminde kişi başına düşen KUG'un yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 8,5'tir. Bu oran liberal dönemde 8,6 ve II. Dünya Savaşı ardılı dönemde 9,7 olarak gerçekleşmiştir.

Dış politika ve özellikle de ekonomi alanında yakalanan bu başarı, doğaldır ki, DP'ye "oy" olarak geri döndü. Yukarıda da değindiğimiz gibi, DP iktidara geldikten sonra, halkın karşısındaki ilk sınavını 3 Eylül 1950 tarihinde yapılan yerel seçimde vermişti. DP, bu seçimden, 600 belediye başkanlığının 560'unu kazanarak çıktı. 16 Eylül 1951 tarihinde yapılan ve 20 ilii kapsayan ara seçimde de DP büyük bir başarı elde etti; 18 ilde çoğunluğu kazandı³⁰. Ancak DP için en büyük sınav, kuşkusuz, 1954 yılında yapılan genel seçim oldu.

1954 genel seçimi, 2 Mayıs günü yapıldı. Bu tarihte Türkiye nüfusu 23 milyonu, genel seçmen sayısı da 10 milyonu aşmıştı. Seçimde yaklaşık 9 milyon seçmen oy kullandı. Bu durumda seçime katılma oranının, bir önceki genel seçimde olduğu gibi, yüzde 90'a yaklaştığı anlaşılıyordu. DP, bu seçimde, geçerli oyların yüzde 57'sini oluşturan 5,2 milyon oyu aldı.

³⁰ Söz konusu seçimin sonuçları için M. Serhan YÜCEL; a.g.e., s. 86 ve 93.

CHP'nin oy oranıysa yüzde 35'te kaldı. CMP (Cumhuriyetçi Millet Partisi) oyların yüzde 4,8'ini, TKP (Türkiye Köylü Partisi) oyların yüzde 0,6'sını topladı. Bağımsızların oy oranıysa yaklaşık yüzde 1,5 olarak gerçekleşti. Bu sonuçlara göre, TBMM'ye DP 489, CHP 31 ve CMP de 5 milletvekili göndermeye hak kazandı. 12 bağımsız milletvekili TBMM'ye girerken; TKP, milletvekili çıkartabilecek çoğunluğa ulaşamadı. 1954 seçimi sonrasında oluşan 10. TBMM'deki 537 sandalyenin partiler arasındaki dağılımına bakıldığında, DP'nin yüzde 91, CHP'nin yüzde 6, HP'nin yüzde 1 ve bağımsızların da yüzde 2 oranında temsil edildiği anlaşılıyordu³¹.

2 Mayıs 1954 genel seçimi sonuçları, DP için tartışmasız bir başarıydı. DP, iktidarın yıpratıcılığını yaşamamış, tersine 1950 genel seçiminde yüzde 53 olan oy oranını yüzde 57'ye yükseltmişti. En yakın rakibi CHP'nin 1950 genel seçiminde yüzde 40 olan oy oranının yüzde 35'e gerilemesi de DP'nin başarısına başarı eklemekteydi. Bu durum, TBMM'deki sandalye dağılımına da yansımış, 1950 genel seçim sonuçlarına göre TBMM'nin yüzde 84'ünü oluşturan DP, TBMM'deki sandalyelerinin oranını yüzde 91'e ulaştırmıştı.

DP'nin 1954 genel seçimindeki başarısının, dış politika ve ekonomi alanlarında elde edilen başarının bir yansıması olduğu, kanımızca, açıktır. Ancak DP, bu başarıyı elde edebilmek uğruna, kimi olumsuz davranışlar da sergiledi. 16 Eylül 1951 ara seçiminin öncesinde, 25 Temmuz 1951 tarihinde CHP'nin bazı taşınmazlarının Hazine'ye devri bu türden davranışların ilk önemli örneği oldu. Yine bu seçimin öncesinde, mayıs ayında çıkartılan bir kararnameyle gazetelere verilecek resmi ilanların hükümet eliyle dağıtılması karara bağlandı. Bu kararname, hükümetin istediği gazeteleri kayırabilmesinin, istediklerini de cezalandırabilmesinin önünü açtı³².

³¹ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, a.g.e., s. 92.

³² Söz konusu gelişmelerle ilgili olarak Cem EROĞUL; a.g.e., s. 108 ve 111. Daha sonraki dönemde DP, "CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Hakkında Kanun"la CHP'nin

DP, benzer davranışları izleyen dönemde de sergiledi. 21 Temmuz 1953 tarihinde üniversitelerle ilgili yasada değişiklik yapılarak, profesörlerin siyasetle uğraşmasının engellenmesi ve 18 Mart 1952 tarihinde CHP milletvekili ve *Ulus* gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılması ele aldığımız dönemde, konumuzla ilgili ön plana çıkan gelişmelerdendi. MP'nin (Millet Partisi) 8 Temmuz 1953 gecesi kapatılmasıysa DP'nin tarihine kara bir leke olarak düştü³³.

---

mal varlığına ilişkin girişimlerinin kapsamını genişletecektir. Bu yasayla ilgili olarak a.g.e., s. 125 – 127. Ayrıca resmi ilanların daha önceki dönemde gazetelere nasıl dağıtıldığıyla ilgili olarak Şevket Süreyya AYDEMİR; *İkinci Adam*, C.3, İstanbul 1998, Remzi Kitabevi, s. 173 – 174.

³³ Aktarılan gelişmelerle ilgili olarak Cem EROĞUL; a.g.e., s. 123, 126 ve 127.

2.1.2. Tablo I				
Buğday ve Arpaya İlişkin Üretim Miktarları (Ton) (1949 – 1953)				
Yıllar	Buğday	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Arpa	Önceki Yıla Göre Artış (%)
1949	2.516.523		1.246.536	
1950	3.871.926	53,9	2.047.018	64,2
1951	5.600.000	44,6	2.700.000	31,9
1952	6.477.000	15,7	3.189.000	18,1
1953	8.000.000	23,5	3.640.000	14,1

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları. s. 102'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.1.2. Tablo II						
Dışalım – Dışsatım ve Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar) (1949 – 1953)						
Yıllar	Dışalım	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Dışsatım	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Dış Ticaret Hacmi	Önceki Yıla Göre Artış (%)
1949	290,1		247,8		537,9	
1950	285,7	-1,5	263,4	6,3	549,1	2,1
1951	402,1	40,7	314,1	19,2	716,2	30,4
1952	555,9	38,2	362,9	15,5	918,8	28,3
1953	532,5	-4,2	396,1	9,1	928,6	1,1

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 260 – 261.

2.1.2. Tablo III				
KUG, Kişi Başına KUG ve KUG, Kişi Başına KUG Büyüme Hızları (1948 Yılı Fiyatlarıyla) (1940 – 1953)				
Yıllar	KUG (Milyon TL)	Kişi Başına KUG (TL)	KUG Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına KUG Büyüme Hızı (%)
1940	8.677,9	486,9	-4,9	-6,6
1941	7.780,4	432,0	-10,3	-11,3
1942	8.217,4	451,4	5,6	4,5
1943	7.412,9	403,0	-9,8	-10,7
1944	7.037,9	378,5	-5,1	-6,1
1945	5.960,1	317,2	-15,3	-16,2
1946	7.864,0	409,6	31,9	29,1
1947	8.192,4	417,6	4,2	2,0
1948	9.535,2	478,6	16,4	14,6
1949	9.058,7	444,9	-5,0	-7,0
1950	9.905,8	476,0	9,4	7,0
1951	11.181,4	523,5	12,9	10,0
1952	12.508,0	569,8	11,9	8,8
1953	13.915,0	616,5	11,2	8,2
Seçilmiş Dönemlerde KUG ve Kişi Başına KUG Büyüme Hızları				
Seçilmiş Dönemler	KUG Yıllık Ortalama Büyüme Hızı (%)		Kişi Başına Düşen KUG Yıllık Ortalama Büyüme Hızı (%)	
1923 – 1929 (Liberal Dönem)	10,9		8,6	
1930 – 1932 (Korumacı Dönem)	0,1		-2,0	
1933 – 1939 (Korumacı – Devletçi Dönem)	8,6		6,4	
1940 – 1945 (II. Dünya Savaşı Dönemi)	-6,6		-7,7	
1946 – 1949 (II. Dünya Savaşı Ardıllı Dönem)	11,9		9,7	
1950 – 1953 (I. DP Dönemi)	11,3		8,5	
Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923 – 1995, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996, s. 426'daki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.				

2.1.3. “Başarı” İçinde Beliren Sorunlar

7 Ocak 1946 tarihinde kurulan, 14 Mayıs 1950 tarihinde “tek parti dönemini kapatan parti” olarak iktidara gelen DP (Demokrat Parti) için, iktidarın ilk dönemi, bir önceki bölümde de açıklamaya çalıştığımız gibi, “başarılı” bir dönemdi. 1950 – 1953 yılları arasını kapsayan bu dönemde, Türkiye’nin NATO (*North Atlantic Treaty Organization* – Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü) üyeliği gerçekleşiyor, iyi hava koşulları ve Kore Savaşı nedeniyle tarımsal ürün ve hammadde fiyatlarında yaşanan artış, Türkiye ekonomisini kalkışa (*take-off*) geçiriyordu. Bu durumun etkisiyle bu dönemde, KUG’da (Katkılı Ulusal Gelir) yüzde 50’yi aşan bir oranda yükselme yaşanıyor; KUG’daki bu artış, kişi başına KUG’a yüzde 40 olarak yansiyordu. Dış politika ve özellikle ekonomi alanında elde edilen “başarılar” da DP’ye oy olarak geri dönüyordu. 1950 yılında yüzde 53 oranında oy alarak iktidara gelen DP, 1954 yılına gelindiğinde oyların yüzde 57’sini topluyor; DP’nin, aynı dönemde, TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) içindeki ağırlığı da yüzde 84’den yüzde 92 düzeyine çıkıyordu. Bu nedenlerle olsa gerek ki, “1950 – 1953” yılları, DP tarihi içinde “altın yıllar” olarak tarihe geçiyordu. Ancak altını çizerek belirtmeli ki, DP’nin altın yılları, “yalnızca başarılar”la dolu yıllar değildi. Bu yıllarda elde edilen “başarı” içinde beliren kimi sorunlar, hem DP’nin hem de Türkiye’nin tarihi üzerinde önemli etkiler yapacak güçteydi. Bu bölümde, söz konusu sorunlar üzerinde durulacaktır.

Bu türden sorunlardan birinin, Türkiye’nin dış politika uygulamalarıyla ilgili olarak belirdiği söylenebilir. Bir önceki bölümde de sözünü ettiğimiz gibi, II. Dünya Savaşı yıllarında ve savaşın hemen sonrasında, SSCB’nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) yarattığı tehditler nedeniyle Batıya daha kesin bir biçimde yönelmek ve ABD’yle (Amerika Birleşik Devletleri) sıkı ilişkiler kurmak durumunda kalan Türkiye, NATO’ya üye olarak, bu anlamda bir doruk noktasına ulaşmış oluyordu. Bu, Türkiye’nin dış politika çizgisinde, kuşkusuz, önemli bir aşamaya işaret

etmekteydi. Ancak ulaşılan bu aşamayla birlikte – ama bu aşamaya bağlı olmayarak – Türkiye'nin dış politikasında, Batıya, özellikle de ABD'ye "kr körüne bağlılık"la betimlenebilecek bir durum ortaya ıktı. Türkiye, bu dönemde, dış politikasına "seçenekler" getirecek arayışlara girmediği gibi, seçenekler bağlamında karşısına çıkan fırsatları da görmezden gelmeyi yeğledi. Seçeneğin olmadiği bir ortamdaki "bağlılık" durumunun "bağımlılık" anlamı taşıdığı düşünülürse Türkiye, bu dönemde, tam anlamıyla kendini Batıya ve özellikle de ABD'ye bağımlı kılmış oldu.

Türkiye'nin dış politika uygulamalarındaki bir diğer sorun da, II. Dünya Savaşı ardılı "ulusal bağımsızlık savaşımları"yla ilgili olarak olgunlaştı. Yine bir önceki bölümde sözünü ettiğimiz gibi, Türkiye bu savaşımlarda yerini, "bağımsızlıkçı gler"in değil "emperyalizm"in yanında belirledi. Oysa Türkiye toprakları üzerinde bu türden savaşımların ilk örneğinin verilmesinin üzerinden henüz çeyrek yüzyıl geçmişti. Türkiye, bu dönemde geliştirdiği bu tutumla, bir zamanlar savaştığı "emperyalizm"i, daha önce de vurguladığımız gibi, iselleştirmış oluyordu. Emperyalizmin içselleştirilmesinin beraberinde emperyalizme boyun eğmeyi getirmesi kaçınılmaz olacak, emperyalist dünyanın Lozan Barış Konferansı'nda cebine attıklarını ıkartmasıysa gecikmeyecektir¹.

DP'nin "altın yıllar" olarak ele aldığımız bu dönemi, iktidarın arkasındaki "oğunluk"la bağlantılı olarak gelişen bir başka sorunu daha içermekteydi. DP arkasına aldığı çoğunluğa dayanarak, azınlığın kimi haklarını görmezden gelebileceği yönündeki ilk işaretleri bu dönemde verdi. Bir nceki bölümde değindiğimiz, basın üzerinde kurulmaya çalışılan

---

¹ İsmet İnönü, Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasının 50. yildnm nedeniyle Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği bir toplantıda, Lozan Barış Konferansı'nda İngiltere'yi temsil eden Lord Curzon'un kendisine "Memnun değiliz Lozan muahedesinin mzakeresinden. Hiçbir dediğimizi yaptıramadık. Reddettiklerinizin hepsini cebimize atıyoruz. Harap bir memleket alıyorsunuz, bunu kaldırmak için mutlaka paraya ihtiyaınız var. Bu parayı almak için gelip diz keceksiniz. Cebime attıklarımın hepsini çıkaracağım size. ... Hepsini vereceğim size" dediğini aktarmaktadır. İnönü'nün aktardığı Curzon'a ait bu deyişe göndermeyle kullanılmıştır. İnönü'nün söz konusu toplantıda yaptığı 23 Ekim 1973 tarihli konuşmanın tam metni için <http://www.belgenet.com/arsiv/lozan80.html>.

denetim, CHP'nin (Cumhuriyet Halk Partisi) mallarının Hazine'ye devri ve MP'nin (Millet Partisi) kapatılması türünden örnekler, iktidarın "her anlamda muhalefet"e hoşgörüsüzlüğünü simgeliyordu. Bu dönemde, DP'nin "çoğunluk baskıcılığı"na kayabileceğini öngörmek, herhalde, çok da güç olmazdı.

Yukarıda aktardığımız bu sorunların yanı sıra, DP iktidarına "başarı"yı getiren "ekonomi" alanında da bir dizi sorun yaşanmaktaydı. Bir önceki bölümde, 1950 – 1953 döneminde tarımsal üretimin çarpıcı bir biçimde arttığı kaydedilmişti. Ancak bu üretim artışı, verimlilik artışının getirdiği bir sonuç değil, daha çok, iyi hava koşullarına eşlik eden, ekili alan miktarının yükselmesiyle bağlantılı bir artışı. Ekili alan miktarını yükselten önemli bir etkenin Marshall yardımı nedeniyle, Türkiye'de traktör sayısının hızla yükselmesi olduğu açıktır. Gerçekten de, 1945 yılında Türkiye genelinde bin 156 olan traktör sayısı, 1950 yılında 16 bin 585, 1954 yılında da 37 bin 743 olarak kaydedilmişti². Ekili alan miktarını yükselten bir başka etkense II. Dünya Savaşı'nın ardından genç erkek nüfusun tarımsal üretim alanlarına dönmesiyle ilgiliydi³.

Değindiğimiz bu durumu, ekili alan miktarlarını inceleyerek ortaya koymak olanaklıdır. 1949 yılında buğday ekili alan 4 milyon hektar olarak ölçülmüştü. Bu alan, 1950 yılında 4,5 milyon hektara ulaştı. 1951 yılında 4,8 milyon, 1952 yılında 5,4 milyon hektar olan buğday ekili alan büyüklüğü, 1953 yılında 6,4 milyon hektar olarak saptandı. Benzer bir durum arpa ekili alan için de söz konusuydu. Arpa ekili alan 1949 yılında 1,8 milyon hektar büyüklüğündeydi. Bu büyüklük 1950 yılında 1,9 milyon, 1951 yılında 2

² İlgili veriler için Tarım İstatistikleri Yılığ, Ankara 1968, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 165. DP'ye yayınladığı bir kitapçıkta Türkiye'deki traktör sayısının 1950 yılının mayıs ayında 6 bin 580, 1952 yılının mayıs ayında 24 bin 280 olduğunu kaydetmektedir. Yeni İktidarın Çalışmaları: Demokrat Parti Hizmetinde Bulunduğu Türk Milletine Hesap Veriyor (22.5.195 – 22.5.1952), [basım yeri yok] 1952, [yayınevi yok], s. 177.

³ Gülten KAZGAN; Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1999, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 85.

milyon, 1952 yılında 2,3 milyon, 1953 yılında da 2,4 milyon hektar oldu⁴. Buğday ve arpaya ilişkin ekili alan büyüklükleri 2.1.3. *Tablo I*'de özetlenmiştir.

Bu durumda, buğday ve arpa özelinde, verimlilik artışının üretim artışının gerisinde kaldığı açıktı. Buğdayda 1950 yılında üretim, bir önceki yıla göre, yüzde 53,9 oranında artmıştı. Oysa aynı dönemde, buğday üretimindeki verimlilik artışı yalnızca yüzde 11,7'ydi. Buğdayda bir önceki yıla göre, üretim ve verim artışları sırasıyla 1951 yılında yüzde 44,6 ve 7, 1952 yılında yüzde 15,7 ve 12,7, 1953 yılında yüzde 23,5 ve 18,7 olarak saptandı. Benzer bir durum arpa için de söz konusuydu. Arpada bir önceki yıla göre üretim ve verim artışları sırasıyla 1950 yılında yüzde 64,2 ve 51,8, 1951 yılında yüzde 31,9 ve 21,8, 1952 yılında yüzde 18,1 ve 5,2, 1953 yılında yüzde 14,1 ve 8,3 olarak gerçekleşti⁵. Buğday ve arpaya ilişkin söz konusu verim göstergeleri 2.1.3. *Tablo II*'den izlenebilir.

Buğday ve arpa özelinde örneklendirdiğimiz bu durum, tarımsal üretimin, verimlilik artışına değil, ekili alan miktarının genişlemesine bağlı olarak elde edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla yaşanan tarımsal üretim artışının önemli bir bölümü “gerçek” bir artış değildir ve bu, söz konusu artışın, ekilebilecek alanların sınırına ulaşıldığında, duracağını gösterir. Öyleyse DP'nin ekonomik kalkınmanın temeli olarak gördüğü tarım kesiminde, ciddi bir sorunun varlığını saptamak zor olmayacaktır. Bu sorun, iyi hava koşulları ve Kore Savaşı'nın yarattığı ortam nedeniyle DP iktidarının ilk yıllarında duyumsanmamış, hatta tersine bir duruma neden olarak, kanımızca, DP'nin tarım alanında “oldukça başarılı” gözükmesine yol açmıştır.

Bu dönemin bir başka sorununu da KUG'a ilişkin verileri inceleyerek ortaya koymak olanaklıdır. Bir önceki bölümde, DP iktidarının ilk yıllarında

⁴ İlgili verilerin kaynağı için *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 102.

⁵ Verilerin kaynağı için a.g.e., s. 138.

KUG'un çarpıcı bir biçimde arttığını göstermiştik. Ancak KUG'u, KUG içinde sanayi kesiminin payını dikkate alarak incelediğimizde çok da olumlu sonuçlarla karşılaşmamaktayız. KUG içinde sanayi kesiminin payı, 1950 yılında yüzde 13,1 olarak ölçülmüştür. Bu oran, 1951 yılında 12, 1952 yılında 11,9, 1953 yılında da 12,7'dir⁶. Bu durumda, 1950 – 1953 yılları arasını kapsayan DP iktidarının ilk döneminde, KUG içinde sanayi kesiminin payı, yıllık ortalama yüzde 12,4 düzeyinde olmaktadır. Bu oran, 1933 – 1939 yılları arasını kapsayan korumacı – devletçi dönemde, 1940 – 1945 yılları arasını kapsayan II. Dünya Savaşı yılları döneminde ve 1946 – 1949 yılları arasını kapsayan II. Dünya Savaşı ardılı dönemde elde edilen oranların gerisindedir. KUG içinde sanayi kesiminin payı, korumacı – devletçi dönemde yıllık ortalama yüzde 14,7, II. Dünya Savaşı yılları döneminde yıllık ortalama yüzde 15,7 ve II. Dünya Savaşı ardılı dönemde yıllık ortalama yüzde 14,1 olarak kaydedilmiştir. Bu bakımdan, 1950 – 1953 döneminin, yalnızca 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan liberal dönemle 1930 – 1932 yılları arasını kapsayan korumacı – devletçi dönemden başarılı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum 2.1.3. *Tablo III'*de yansıtılmıştır.

Benzer bir durum, yine 2.1.3. *Tablo III'*de yansıtıldığı gibi, sanayi kesiminin büyüme hızı için de söz konusudur. 1950 yılında sanayi kesimi büyüme hızı yüzde 9,3 olarak gerçekleşmiştir. Aynı oran, 1951 yılında 2,7, 1952 yılında 11, 1953 yılında da 19,2'dir. Bu veriler, DP iktidarının 1950 – 1953 yılları arasını kapsayan döneminde, sanayi kesiminin büyüme hızının yıllık ortalama yüzde 10,6 düzeyinde seyrettiğine işaret etmektedir. Bu durumda, DP iktidarının 1950 – 1953 yılları arasını kapsayan döneminde, sanayi kesiminin büyüme hızı bakımından, korumacı dönemin gerisinde kalmış, korumacı – devletçi dönemle de hemen hemen aynı düzeye ulaşılmıştır. Korumacı dönemde bu oran yüzde 14,8, korumacı – devletçi dönemde de yüzde 10,2'dir. 1950 – 1953 yılları arasını kapsayan dönem,

---

⁶ İlgili oranların hesaplandığı kaynak için a.g.e., s. 412 – 417.

sanayi kesimi büyüme hızı bakımından, veri olarak alınan diğer dönemleri geride bırakmıştır⁷.

Bu bilgiler ışığında, DP iktidarının ilk yıllarında, sanayi kesiminin sarsaklandığını ileri sürmek çok da güç olmayacaktır. DP, tarım kesimini, sanayi kesimine kaynak aktaracağı bir alan olarak kullanmamış; tarım kesimiyle ilgili adımlarını, Türkiye ekonomisini, sanayi kesiminden bağımsız bir biçimde tarım kesimi üzerinde yükseltmeyi hedefleyerek atmıştır. Kalkınmanın belkemiğinin sanayileşme olduğu düşünülürse DP'nin programına çok da aykırı olmayan bu durumun, içinde çeşitli sorunlar barındırdığı, açıkça ortaya çıkar

DP iktidarının ilk dönemine ilişkin bir başka sorun da dış ticaret açıklarıyla ilgilidir. Dış ticaret açığı, 1950 yılının sonunda 22,3 milyon dolar olarak saptanmıştır. Dış ticaret açığı, 1951 yılı sonunda bir önceki yıla göre yüzde 294,6 oranında büyüyerek 88 milyon dolara, 1952 yılı sonunda da bir önceki yıla göre yüzde 119,3 oranında büyüyerek 193 milyon dolara ulaşmıştır. 1953 yılındaysa dış ticaret açığı bir önceki yıla göre yüzde 29,3 oranında küçülmüş ve 136,4 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. 2.1.3. *Tablo VI*'de özetlenen bu veriler 1950'li yılların ilk yarısında karşılaşılan dış ticaret açığı sorununun boyutlarını ortaya koyar niteliktedir⁸. Türkiye, bu dönemde, söz konusu sorunu, daha çok altın ve döviz stoklarından karşılamıştır⁹.

DP iktidarının ilk dönemine ilişkin, söz konusu edilmesi gereken bir başka sorunsu dolaşımdaki para miktarı ve TEFE'ye (Toptan Eşya Fiyatları Endeksi) ilişkin verilerin incelenmesiyle ortaya konabilir. Dolaşımdaki para miktarı, 1949 yılının sonunda 893 milyon lira, DP'nin iktidara geldiği yıl olan 1950'nin sonunda da 1 milyar lira düzeyindeydi. Bu miktar 1953 yılının sonunda 1,5 milyar liraya kadar ulaştı. Bu durumda, 1949 yılının sonundan

⁷ İlgili oranların hesaplandığı kaynak için a.g.e., a.y.

⁸ İlgili verilerin kaynağı için *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, a.g.e., s. 260.

⁹ Kenan BULUTOĞLU; *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye*, İstanbul 1970, Gerçek Yayınevi, s. 117.

1953 yılının sonuna kadar olan süreçte, dolaşımdaki para miktarı, yaklaşık olarak yüzde 70,1 oranında artmış oluyordu¹⁰. TEFE endeksi de 1950 yılında 100 olarak kabul edildiğinde 1953 yılında 110'u göstermekteydi¹¹. Dolaşımdaki para miktarı ve TEFE'ye ilişkin veriler 2.1.3. *Tablo V*'den izlenebilir.

DP iktidarının ilk döneminde belirginleşen ve daha sonraki dönemleri etkisi altına alan bir diğer sorun da Türkiye'nin yabancı sermayeye açılması kapsamında değerlendirilebilir. Bu bağlamda önce dış borçlar, ardından da yabancı sermaye yatırımları üzerinde durmak, kanımızca, yerinde olacaktır.

I. Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu topraklarının işgale uğramasıyla gelişen ve Türk Devrimi'ni hazırlayan hareket, belirli koşullar içinde Osmanlı Devleti'nin borçlarını tanımış ve yüklenmişti¹². Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları, bu açıdan, Osmanlı Devleti'nden arda kalan borçların ödenmesiyle geçti. Türkiye, borç ödemelerini 1933 yılından sonra, 1954 yılına kadar olan dönemde son derece düzenli bir biçimde gerçekleştirmeyi başardı. 25 Mayıs 1954 tarihinde, Osmanlı borçlarının son

¹⁰ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için Ekrem PAKDEMİRLİ; *Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü*, İstanbul 1991, Milliyet Yayınları, s. 166.

¹¹ İlgili oranların kaynağı için *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1978)*, İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını, s. 125.

¹² Osmanlı Devleti'nin borçları, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın ardından toplanan Lozan Barış Konferansı'nın temel sorunlarından biriydi. Konferansta yapılan görüşmeler sonrasında, Osmanlı Devleti'nin borçlarının, Osmanlı Devleti'nden kendisine toprak katan devletler arasında paylaşılmasına karar verildi ve bu karar Lozan Barış Anlaşması'nın 46. maddesinde yer aldı. Anlaşmanın 47. maddesiyle de Osmanlı Devleti'nin borçlarından, ilgili devletlere düşecek tutar ve taksitlerin Genel Borçlar Yönetimi (Düyun-u Umumiye İdaresi) tarafından saptanması ilkesi benimsendi. Anlaşmanın 49. maddesiyle Türkiye'ye düşen borcun ödeme koşullarının ayrıntılı olarak belirlenebilmesi için Paris'te bir komisyonun toplanacağını hükme bağladı. Lozan Barış Anlaşması'nın söz konusu maddeleri için Seha L. MERAY (Çev.); *Lozan Barış Konferansı – Tutanaklar Belgeler*, C. 8, İstanbul 1993, Yapı Kredi Yayınları, s. 13 – 15. Lozan Barış Konferansı'nın 49. maddesiyle Paris'te toplanmasını öngördüğü konferans, 1925 yılında gerçekleştirildi. Buna göre Türkiye'nin ödemesi gereken borç tutarı 82,5 milyon lira olarak belirlendi. 1928 yılında Türkiye'nin borçları ödeyeceği para birimi üzerinde anlaşmaya varıldı. 1933 yılında yapılan bir anlaşmayla taksitler yeniden saptandı. İsmail Hakkı YENİAY; *Yeni Osmanlı Borçları*, İstanbul 1964, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, s. 143. Türkiye düzenli ödemelere 1933 yılında başladı.

taksiti ödendiğinde, 1854 yılında başlayan tam “100 yıllık bir öykü” sona ermiş oluyordu.

Türkiye 1923 – 1946 arasını kapsayan dönemde, uzun vadeli dış borca açılmadı. Bunun temel nedenlerinden birinin, Osmanlı deneyimi nedeniyle borçlanmaya “soğuk” yaklaşılması olduğu düşünülebilir. Ancak unutmamak gerekir ki, genç Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde, istese bile, uluslararası piyasalardan borçlanabilecek güvenilirliğe sahip değildi. Bu nedenle, bu dönemde, 1930 yılında ABD’deki bir yatırım şirketinden alınan 10 milyon dolar, 1934 yılında BBYSP (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı) kapsamındaki projeleri uygulamaya koymak üzere SSCB’den alınan 8 milyon dolar ve 1938 yılında İngiltere’den alınan 16 milyon İngiliz lirası, birer ayrıklık (istisna) niteliğinde oldu¹³.

II. Dünya Savaşı yıllarındaysa Türkiye’nin, daha çok, siyasi ve askeri nedenlerle uzun vadeli dış borçlanmaya gittiği görüldü. Bu borçlanmalar sonucunda, Türkiye’nin uzun vadeli dış borçları, savaş öncesi döneme oranla yaklaşık yüzde 266 oranında arttı. Ancak Merkez Bankası’nda, savaş yıllarındaki dışsattım nedeniyle birikmiş olan altın ve döviz tutarı, tüm uzun vadeli dış borçların anapara değerine eşitti. Bir başka deyişle II. Dünya Savaşı bittiğinde Türkiye’nin uzun vadeli dış borcu “sıfır” olarak saptanıyordu¹⁴.

II. Dünya Savaşı’nın sonundan 1950 yılına kadar olan dönemde de Türkiye’nin aldığı uzun vadeli borçlar oldukça düşük bir düzeyde seyretti. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı kapsamında alınan borçlarla IMF’den (*International Monetary Fund* – Uluslararası Para Fonu) 1947 yılında alınan

---

¹³ Memduh YAŞA; *Devlet Borçları*, Ankara 1978, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 39 – 40.

¹⁴ a.g.e., s. 40.

5 milyon dolar, bu dönemin temel uzun vadeli dış borç kalemleriydi¹⁵. Türkiye'nin dış borçlanma tarihindeki kırılmaysa 1950 yılında yaşandı.

Türkiye, 1950 yılında Dünya Bankası olarak da anılan IBRD'den (*International Bank for Reconstruction and Development – Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası*) 25,4 milyon dolar ve EPU'dan* (*European Payment Union – Avrupa Ödemeler Birliği*) 55 milyon dolar borçlandı. Bunu, Türkiye'nin, 1952 yılında IMF'den 10 milyon dolar ve aynı yıl içinde IBRD'den de 25,2 milyon dolar tutarında borçlanması izledi. Türkiye, 1953 yılında IMF'den 20 milyon dolar daha borç aldı. Bu dönemde ABD'nin Türkiye'ye sağladığı kaynaklarsa, daha çok, askeri yardım ve bağış niteliğindedir¹⁶.

Türkiye'nin uzun vadeli dış borçları açısından 1950 – 1953 döneminde yaşanan bir başka çarpıcı gelişme ise "gecikmiş (*arriérées*) borçlar" kapsamında yaşandı. DP iktidarı, iktidara geldikten hemen sonra, dış ticarete serbestleşmeye gitmiş ve bu serbestleşme oranı bir ara yüzde 65'e kadar çıkmıştı¹⁷. Bu durum, kısa süre içinde, dışalımçıların dışalımını stoklama yoluna giderek hızla artırmalarına neden oldu. Bunu, dışalımçıların dışalımını karşılığında TCMB'ye (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) ödedikleri bedelin, hükümetin döviz sıkıntısı nedeniyle, dışsattımcı ülkelere aktarılamaması izledi. Bu durumda, Türkiye'ye dışsattım yapmış ülkeler, rızaları alınmaksızın Türkiye'ye borç vermiş oluyorlardı. Kuşkusuz bu, bir noktaya kadar sürebilirdi ve o noktaya 1953 yılının sonunda gelindi. 1953 yılının sonunda, Türkiye'deki dışalımçıların, karşılığını garanti etmeden mal getirme olanaklarının artık kalmadığı anlaşılıyordu. 1960 yılında, Türkiye'nin gecikmiş borçları 376,6

¹⁵ 1946 – 1950 yılları arasında Türkiye'nin uzun vadeli dış borçları için Kenan a.g.e., s. 116, 118 – 119.

* EPU, 1958 yılında EMA'ya (*European Monetary Agreement – Avrupa Para Anlaşması*) dönüşmüştür.

¹⁶ a.g.e., s. 117 – 119.

¹⁷ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1978)*; a.g.e., s. 342 – 343.

milyon dolar olarak hesaplandığında, bu tutarının önemli bir bölümünün 1950 – 1953 yılları arasında oluştuğunu öngörmek güç değildi¹⁸.

Türkiye'nin borçlanma serüvenine damgasını vuran ilk önemli düzenlemeye “Hazinece Özel Teşebbüse Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun”la gündeme getirildi. Bu düzenlemeyle Maliye Bakanlığı, 300 milyon lirayı geçmemek kaydıyla özel girişimin dışarıdan sağladığı uzun vadeli borçlara kefil sayılıyordu. 1953 yılıyla birlikteyse “kredili dışalım” dönemi açıldı. Buna göre, ticaret bankaları dış ülkelerden dövizle kredi sağlıyor, kredi geri ödenirken tüm sorumluluk TCMB'de (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) oluyor; ancak bankalar, krediye ilişkin dövizleri TCMB'ye devretmiyorlardı¹⁹.

Türkiye'nin yabancı sermayeye açılması kapsamında ele alınması gereken bir başka konu da, yukarıda da altını çizdiğimiz gibi, yabancı sermaye yatırımlarıdır. Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nden yabancı sermaye yatırımları anlamında “olumsuz” bir miras aldığı söylenebilir; çünkü Osmanlı Devleti özelinde, yabancı sermaye yatırımları, dış borçlar ve serbest ticaret sözleşmeleriyle²⁰ birleşerek, Osmanlı Devleti'nin “yarı – sömürgeleşmiş” ve

¹⁸ Kenan BULUTOĞLU; a.g.e., 117 ve 120.

¹⁹ Bu iki düzenlemeyle ilgili olarak Gülten KAZGAN; a.g.e., s. 83.

²⁰ Osmanlı Devleti'nde serbest ticaret sözleşmeleriyle ilgili başlangıç noktası olarak 16 Ağustos 1838 tarihli Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi gösterilmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti, Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi'nden önce, 4 Ağustos 1838 tarihinde, Belçika'yla bir ticaret sözleşmesi imzalamıştır. Ayrıca 1650 – 1838 tarihleri arasında imzalanan başka ticaret sözleşmeleri de vardır. Ancak Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi Osmanlı Devleti'nin dünya ticaretine açılmasında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Toktamış ATEŞ; **Siyasal Tarih**, İstanbul 2001, Der Yayınları, s. 324 – 325. Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi'yle herhangi bir yörede herhangi bir malın dışsatımını, özel kişilerin tekeline bırakma yöntemi kaldırılmış, aynı sözleşmeyle Osmanlı Devleti, dış ticarete sınırlamalar getirme ve olağanüstü vergiler uygulama hakkından vazgeçmiştir. Sözleşme, yabancı tüccarlar için iç gümrük vergilerini kaldırdığı gibi, dışsatıma uygulanan vergileri de yüzde 3'ten yüzde 12'ye çıkarmış, sözleşme öncesi yüzde 12 olan dışalım vergileriye yüzde 12'den yüzde 5'e düşürülmüştü. Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi'nin tam metni için Coşkun ÜRÜNLÜ; **1838 Ticaret Sözleşmesi**, Ankara 1975, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları. Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi'ni çeşitli devletlerle imzalanan benzer sözleşmeler izledi. Bu sözleşmelerle ilgili olarak Enver Ziya KARAL; **Osmanlı Tarihi**, C. 6, Ankara 1995, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 254. Bu anlaşmalar Avrupalı devletlerin, Osmanlı ülkesinin yapılarını kapitalist dünyanın gereklerine uydurma yönündeki ilk adımlarıydı. Bu sözleşmelerin ardında Anadolu'yu gelişen Batıya pazar olarak açma düşüncesi yatıyordu: Anadolu'dan tarımsal ürün ve hammadde karşılığında Batının sanayi ürünleri Osmanlı

“bağımlı” ekonomik yapısını hazırlamıştı²¹. Bu “olumsuz” mirasın etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu izleyen dönem, yabancı sermaye yatırımları açısından bir “temizlik” dönemi oldu. 31 Ocak 1928 tarihinde Anadolu ve Mersin – Tarsus – Adana demiryolları ve Haydarpaşa liman şirketlerinin ulusallaştırılmasıyla (millileştirme) başlayan bu dönem, 5 Haziran 1944 tarihinde İzmir Suları Anonim Şirketi’nin ulusallaştırılmasıyla son bularak, aşağı yukarı 16 yılda tamamlandı²². Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, genç Türkiye Cumhuriyeti, yabancı sermayeye “karşı” değildi. Ancak daha çok, söylemde karşılaşılan bu tema, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında uygulamaya yansımada. Söylemdeki temanın uygulamaya aktarılması bakımından dönüm noktasıysa 1947 yılı oldu.

1947 yılının 22 Mayıs’ında Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun’a dayanılarak çıkartılan 13 sayılı kararname, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanını izleyen süreçte, yabancı sermayenin özendirilmesiyle ilgili bir “ilk” olarak tarihe geçti. Bu kararnameyle yabancı sermayenin döviz olarak getirebileceği ve tarım, sanayi, ulaştırma ya da turizm alanlarında faaliyet gösterebileceği hükme bağlanıyordu.

ülkesine girecekti. Ali GEVGİLİLİ; *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi ve Sosyal Sınıflar*, İstanbul 1989, Bağlam Yayıncılık, s. 31.

²¹ Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonundan başlayarak geniş bir yabancı sermaye girişine sahne olmuştu. Yabancı sermaye girişi, daha çok, 1888 – 1896 ve 1905 – 1913 yılları arasında yoğunlaşıyordu. 1888 – 1896 yılları arasında Osmanlı ülkesine giren yabancı sermaye 30 milyon sterlinin üzerindeydi. 1905 – 1913 yılları arasındaysa yaklaşık 17 milyon sterlin tutarında yabancı sermayenin Osmanlı ülkesine girdiği saptandı. Şevket PAMUK; *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820 – 1914)*, İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 72. Osmanlı ülkesinde, yabancı sermayenin en önemli uğraş alanı demiryollarıydı. Bunun temel nedeniyse Osmanlı ülkesindeki ulaşım güçlükleriyle ilgiliydi. Osmanlı ülkesinde, serbest ticaret sözleşmeleriyle serbest dış ticarete uygun ortam sağlanmıştı. Ancak ulaşım güçlükleri hem maliyetleri yükseltiyor hem de dışalım yoluyla ülkeye gelen malların ülke içine girmesine engel oluşturuyordu. Orhan KURMUŞ; *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, İstanbul 1977, Bilim Yayınları, s. 50 – 51. Bu olumsuz durum ancak ulaştırma alanına yönelecek yatırımlarla aşılabılırdi. Başka bir deyişle yabancı sermayenin demiryolu yatırımlarına yönelmesinin ardındaki temel neden, Anadolu ekonomisini dış pazarlara açma düşüncesiydi. Ali GEVGİLİLİ; a.g.e., s. 16. Yabancı sermayenin yoğunlaştığı bir diğer yatırım alanı da bankacılıktı. Bankacılık sektörüne yapılan yatırımlarsa ticaret ilişkilerinin mali kanalını oluşturuyordu. Osmanlı ülkesindeki yabancı sermayenin çeşitli dönemlerde sektörlere göre dağılımıyla ilgili olarak Şevket PAMUK; a.g.e., s. 74 – 75.

²² Ulusallaştırmalarla ilgili liste için Baran TUNCER; *Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu*, Ankara [basım tarihi yok], Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 70 – 72.

Kararnameye göre, hükümet, herhangi bir yabancı sermayenin ülkeye gelmesinde, ülkenin kalkınması için yarar görür ya da bu sermayeyi dışalımını artırıcı nitelikte bulursa, söz konusu yabancı sermayenin karının bir bölümünün ya da tamamının yurt dışına aktarılmasına da izin verecekti²³. CHP iktidarı dönemine ilişkin bu kararname, yabancı sermaye çevrelerinde belirsiz ve hükümetin takdirine dayalı bulundu²⁴. CHP iktidarı döneminde, yabancı sermayenin özendirilmesiyle ilgili bir başka düzenleme de 1 Mart 1950 tarihinde yapıldı. Bu tarihte çıkartılan bir yasaya göre, dışarıdan gelerek Türkiye’de yatırım yapacak sermayeye tanınan aktarma (*transfer*) garantisini, dışarıdan borç alacak yerli sermayeye de tanınıyordu²⁵. Söz konusu ettiğimiz kararname ve yasayla başlayan yabancı sermayenin özendirilmesi sürecinde asıl önemli adımlarsa DP iktidarı döneminde atıldı.

Bu anlamdaki ilk gelişme 1 Ağustos 1951 tarihinde Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu’nun çıkartılması oldu. Bu yasaya göre, özendirilecek yabancı sermayenin ülke ekonomisine yarar getirecek nitelikte olması; yerli sermayeye açık ve sanayi, enerji, madencilik, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarında faaliyet göstermesi ve tekel ya da ayrıcalık içermemesi gerekiyordu. Bu koşullara uyan yabancı sermaye, karının yüzde 10’luk bölümünü yurtdışına aktarabilecek ve belirlenmiş koşullar içinde ana sermayesini de yurt dışına çıkartabilecekti²⁶. Ancak bu yasa beklenen sonucu vermedi. Bunun üzerine, Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu yürürlükten kaldırılarak, yerine 18 Ocak 1954 tarihinde Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkartıldı²⁷.

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, özendirilecek yabancı sermaye için birkaç temel koşul ileri sürüyordu. Bunlardan birincisi ülke ekonomisine yarar sağlamak, ikincisi de tekel ya da ayrıcalık içermemektir. Bir başka

²³ Baran TUNCER; a.g.e., s. 73.

²⁴ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK; s. 91.

²⁵ Baran TUNCER; a.g.e., s. 73 – 74.

²⁶ 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu’nun tam metni için **Resmî Gazete**, S. 7880, 9 Ağustos 1951.

²⁷ Baran TUNCER; a.g.e., s. 75.

temel koşulsu yerli sermayeye açık alanlarda çalışmaktı. Yukarıda sıralanan koşullara uyan yabancı sermaye, yerli sermaye ve girişimlere tanınan tüm hak, ayrıcalık ve kolaylıklardan yararlanabilecekti. Yasa, karın yurtdışına aktarılmasıyla ilgili olarak da hiçbir sınırlama getirmiyordu²⁸. Böylece yabancı sermaye, 1 Ağustos 1951 tarihli Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'yla getirilen sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarından birinde faaliyet gösterme ve karının yalnızca yüzde 10'unu yurt dışına aktarabilme engellerinden kurtulmuş oldu.

DP iktidarı döneminde, yabancı sermayenin özendirilmesiyle ilgili bir başka adım da 18 Mart 1954 tarihli Petrol Kanunu'yla atıldı. Bu yasayla Türkiye'nin petrol kaynaklarının özel girişim eli ve yatırımlarıyla hızla, aralıksız ve verimli bir biçimde değerlendirilmesi amaçlanıyordu. Yasa, bu amaca uygun olduğu durumlarda, yabancı sermayenin de petrol arama, çıkartma, dağıtma ve benzeri faaliyetlerde bulunabileceğini hükme bağlıyordu²⁹.

Bu arada belirtmek gerekir ki, Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları açısından bir diğer önemli gelişme de 1950 yılında TSKB'nin (Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası) kurulmasıyla yaşanmıştı. TSKB'nin temel amacı, özel kesime uzun vadeli yatırım kredisi sağlamaktı. Türkiye Sınai ve Maadin Bankası göz ardı edildiğinde, Türkiye'de kurulan ilk kalkınma bankası niteliğinde olan TSKB, bu amacına uygun bir biçimde, yeni özel girişimler kurmak, varolan özel sanayi kuruluşlarını genişletmek, yabancı ve yerli özel sermayenin Türkiye'de kurulan veya kurulacak özel sanayi işletmelere katılmalarını kolaylaştırmak, ülkede sermaye piyasasının gelişmesine katkıda bulunmak türünden görevlerle donatılıyordu. Banka bunları gerçekleştirmek için, özel imalat sanayisine orta ve uzun süreli

²⁸ 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun tam metni için Resmî Gazete, S. 8615, 23 Ocak 1954.

²⁹ 6326 sayılı "Petrol Kanunu"nun tam metni için Resmî Gazete, S. 8659, 16 Mart 1954.

krediler vermeye, özel sanayi kuruluşlarına sermaye katmaya, yeni sanayi kuruluşların kurulmasını desteklemeye, kuruluşlara, girişimcilere teknik destek sağlamaya yetkili kılınyordu. Banka ayrıca sermaye iştiraklerini halka satmak ve sermaye piyasası işlemlerine aracılık etmek yoluyla da Türkiye'de sermaye piyasasının kurulmasına önderlik edecekti. Bankanın konumuzla ilgili önemli bir işleviyse yurt dışından sağlanan teknik bilgi ve mali kaynakların, yurt içindeki girişimcilere ve sanayi kuruluşlara aktarılmasıydı³⁰. Bu nedenle TSKB, yabancı sermayenin Türkiye'ye giriş kanallarından biri oldu.

Türkiye'ye 1951 yılında 1,2 milyon dolar yabancı sermaye girdi. Bu sermayenin tümü nakitti. 1952 yılında yabancı sermaye girişi 1,1 milyon dolar olarak saptandı. Bu sermayenin yüzde 63,6'sını oluşturan 680,3 milyon dolarlık bölümü nakit, yüzde 36,4'ünü oluşturan 388,6 milyon dolarlık bölümü de aynı sermaye olarak giriş yapmıştı. Yabancı sermaye girişi 1953 yılında 410,4 milyon dolar olarak gerçekleşti. Bu tutarın yüzde 30,7'sine denk gelen 126,0 milyon dolarlık bölümünün nakit, yüzde 69,3'üne denk gelen 849,7 milyon dolarlık bölümünün de aynı sermaye olduğu anlaşılıyordu. Yabancı sermaye girişi 1954 yılındaysa 927,8 milyon dolar düzeyindeydi. Bu tutarın 28,1 milyon dolarla yüzde 3,0'lık bölümünü nakdi sermaye, 849,7 milyon dolarla yüzde 91,6'sını aynı sermaye oluşturdu. 1954 yılında 50 milyon dolarlık da maddi olmayan haklar içinde değerlendirilebilecek sermaye girişi yaşandı. Bu tutar, 1954 yılında Türkiye'ye giriş yapan yabancı sermaye toplamının yüzde 5,4'üydü³¹. Bu veriler 2.1.3. *Tablo VI*'de özetlenmiştir.

Bu durumda 1951 – 1954 yılları arasında Türkiye'ye giriş yapan yabancı sermaye toplamının 3,6 milyon dolar düzeyinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sermayenin 2,1 milyon dolarla yüzde 56,6'lık bölümü nakdi sermaye, 1,5 milyon dolarla yüzde 42'lik bölümü de aynı sermayedir. Bu

³⁰ Öztin AKGÜÇ; 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, İstanbul 1992, Gerçek Yayınevi, s. 48 – 49.

³¹ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için Baran TUNCER; a.g.e., s. 85.

dönemde, toplam yabancı sermaye girişinin yüzde 1,4'lük bölümün oluşturan yabancı sermaye de maddi olmayan haklar olarak Türkiye'ye giriş yapmıştır. Türkiye'ye gelen yabancı sermaye, kökeni bakımından incelendiğinde, ağırlığın ABD'de olduğu görülmektedir³². Yabancı sermayenin Türkiye'de ilgi duyduğu alansa neredeyse tümüyle imalat sanayidir³³.

Bu bölümde anlatılanlar ışığında, DP iktidarının 1950 – 1953 arası yılları kapsayan ilk döneminde beliren sorunları aşağıdaki gibi sıralamak, kanımızca, doğru olacaktır:

1. Türkiye'nin dış politikasının ağırlıklı bir biçimde ABD'ye "bağımlı" kılınması ve "seçenekli" dış politika üretme yolunun tıkanması,
2. II. Dünya Savaşı ardılı bağımsızlık savaşlarında, bağımsızlıktan yana güçlerin değil, emperyalist güçlerin yanında yer alınarak, emperyalizmin içselleştirilmesi,
3. Muhalefete hoşgörüsüz bir tutum takılması ve çoğunluk baskıcılığının örneklerinin verilmesi,
4. Türkiye ekonomisinin "gelişen" tarım kesimi üzerinde yükselmesinin hedeflenmesi, ancak tarım kesimindeki gelişmenin sanayileşmeden kopuk tasarlanması,
5. Dış ticarete serbestleşmeye gidilmesiyle birlikte dış ticaret açığı sorununun baş göstermesi,
6. Ekonomik gelişmenin enflasyoncu politikalarla desteklenmesi,
7. Türkiye'nin denetimsiz bir biçimde uzun vadeli dış borca ve yabancı sermaye yatırımlarına açılması.

---

³² Örneğin 1951 – 1965 yılları arasında Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin yüzde 30,5'lik bölümü ABD kökenlidir. ABD'yi yüzde 17,7'yle İsviçre, yüzde 16'yla Hollanda ve yüzde 14,6'yla Almanya izlemektedir. a.g.e., s. 86.

³³ 1951 – 1965 yılları arasında Türkiye'ye giren yabancı sermayenin yaklaşık yüzde 95'lik bölümünün imalat sanayi alanında yatırım yaptığı anlaşılmıştır. a.g.e., s. 87.

DP iktidarının ilk döneminde beliren bu sorunlar, DP iktidarının ikinci dönemine aktarılacak ve etkilerini de asıl olarak bu dönemde gösterecektir. Bu noktada çarpıcı olansa Türkiye'nin ve DP'nin tarihini etkileyecek bu sorunların, DP iktidarının birinci döneminde duyumsanmayarak bu dönemin "başarılı" olarak algılanmasıdır.

2.1.3 Tablo I				
Buğday ve Arpaya İlişkin Ekili Alan Büyüklükleri (Hektar) (1949 - 1953)				
Yıllar	Buğday	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Arpa	Önceki Yıla Göre Artış (%)
1949	4.007.810		1.758.719	
1950	4.477.191	11,7	1.901.910	8,1
1951	4.789.800	7,0	2.059.400	8,3
1952	5.400.000	12,7	2.312.000	12,3
1953	6.410.000	18,7	2.437.000	5,4

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 - 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 102'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.1.3 Tablo II				
Buğday ve Arpaya İlişkin Verimler (Kilogram/Hektar) (1949 - 1953)				
Yıllar	Buğday	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Arpa	Önceki Yıla Göre Artış (%)
1949	628		709	
1950	865	37,7	1.076	51,8
1951	1.169	35,1	1.311	21,8
1952	1.199	2,6	1.379	5,2
1953	1.248	4,1	1.494	8,3

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 - 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 138'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.1.3 Tablo III				
Yıllara Göre KUG İçinde Sanayi Kesimi Payları ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları (1948 Yılı Fiyatlarıyla) (1940 – 1953)				
Yıllar	KUG (Milyon TL)	KUG İçinde Sanayi Kesimi Payı (Milyon TL)	KUG İçinde Sanayi Kesimi Payı (%)	Sanayi Kesimi Büyüme Hızı (%)
1940	8.677,9	1291,6	14,9	-10,4
1941	7.780,4	1258,8	16,2	-2,5
1942	8.217,4	1220,5	14,9	-3,0
1943	7.412,9	1196,7	16,1	-2,0
1944	7.037,9	1126,9	16,0	-5,8
1945	5.960,1	945,5	15,9	-16,1
1946	7.864,0	1191,4	15,2	26,0
1947	8.192,4	1261,4	15,4	5,9
1948	9.535,2	1222,7	12,8	-3,1
1949	9.058,7	1189,1	13,1	-2,7
1950	9.905,8	1300,2	13,1	9,3
1951	11.181,4	1335,7	12,0	2,7
1952	12.508,0	1482,6	11,9	11,0
1953	13.915,0	1767,8	12,7	19,2

Seçilmiş Dönemlerde KUG İçinde Sanayi Kesimi Payları ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları		
Seçilmiş Dönemler	KUG İçinde Sanayi Kesimi Payı (%)	Sanayi Kesimi Büyüme Hızı (%)
1923 – 1929 (Liberal Dönem)	10,0	8,5
1930 – 1932 (Korumacı Dönem)	11,8	14,8
1933 – 1939 (Korumacı – Devletçi Dönem)	14,7	10,2
1940 – 1945 (II. Dünya Savaşı Dönemi)	15,7	-6,6
1946 – 1949 (II. Dünya Savaşı Ardılı Dönem)	14,1	6,5
1950 – 1953 (I. DP Dönemi)	12,4	10,6

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 412 – 417'deki veriler kullanılarak hesaplanmıştır.

2.1.3 Tablo IV				
Dışalım – Dışsatım ve Dış Açık (Milyon Dolar) (1949 – 1953)				
Yıllar	Dışalım	Dışsatım	Dış Açık	Dış Açığın Yıllık Büyüme Hızı (%)
1949	290,1	247,8	42,3	
1950	285,7	263,4	22,3	-47,3
1951	402,1	314,1	88,0	294,6
1952	555,9	362,9	193,0	119,3
1953	532,5	396,1	136,4	-29,3

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 260.

2.1.3 Tablo V			
Dolaşımdaki Para Miktarı ve TEFE (1949 - 1953)			
Yıllar	Dolaşımdaki Para Miktarı (Milyon TL)	Dolaşımda Para Miktarının Artışı (%)	TEFE (1950=100)
1949	893		89
1950	1.003	12,3	100
1951	1.191	18,7	107
1952	1.298	9,0	108
1953	1.519	17,0	110

Kaynak: Dolaşımdaki para miktarıyla ilgili veriler için Ekrem PAKDEMİRLİ; **Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü**, İstanbul 1991, Milliyet Yayınları, s. 166 ve TEFE'ye ilişkin veriler için **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 - 1978)**, İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını, s. 125.

2.1.3 Tablo VI							
Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermaye (Bin Dolar) (1951 - 1955)							
Yıllar	Nakit Sermaye	Yüzde	Aynı Sermaye	Yüzde	Maddi Olmayan Haklar	Yüzde	Toplam
1951	1.217,7	100,0	-	0,0	-	0,0	1.217,7
1952	680,3	63,6	388,6	36,4	-	0,0	1.068,9
1953	126,0	30,7	284,4	69,3	-	0,0	410,4
1954	28,1	3,0	849,7	91,6	50,0	5,4	927,8

Kaynak: Baran TUNCER; **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara [basım tarihi yok], Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 85.

2.2. Türkiye Ekonomisinde Tıkanma

Çalışmamızın bir önceki bölümünde, DP (Demokrat Parti) iktidarının ilk dönemini ele alarak, bu dönemde elde edilen “başarı”yı ve bu “başarının içinde saklanan sorunlar”ı incelemeye çalıştık. Çalışmamızın bu bölümüyse DP iktidarının ikinci dönemine ilişkindir ve bu bölümde, Türkiye’yi 1958 Moratoryumu’na götüren gelişmeler üç temel konu içerisinde incelenmiştir.

Birinci konu çerçevesinde, III. ve IV. Menderes hükümetlerinin programları ele alınmış; daha önceki bölümlerde olduğu gibi, bu hükümet programları, daha çok ekonomik ilkeler boyutundan irdelenmiştir. Bu konu çerçevesinde, III. Menderes Hükümeti’ni istifaya sürükleyen gelişmelerle birlikte, DP içinde yükselen muhalif harekete de yer verilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünün ikinci konusu, DP iktidarının ilk döneminde beliren sorunların, genel niteliklerini kazanarak belirginleşmesine ayrılmış; bir önceki bölümde açıklanan söz konusu sorunlar, DP iktidarının ikinci dönemi içinde izlenerek bu sorunların yol açtığı temel sonuçlar üzerinde durulmuştur. Çoğunluk baskıcılığının yerleşmesi, dış politika alanında yaşanan kimi sorunların Türkiye’nin iç politikasında etkili duruma gelmesi ve özellikle DP iktidarının ilk döneminden ikinci dönemine miras kalan ekonomik sorunlar bu konunun uzantıları niteliğindedir.

Bu bölümün son konusu DP’nin “hazin” bir sona nasıl sürüklendiği sorusuna yanıt aramaktadır. Bu yanıt, daha çok, DP’nin ekonomik programının işleyen ve işle(ye)meyen yönleri bağlamında araştırılmıştır. Kanımızca, DP’nin ekonomik programının işle(ye)meyen yönlerinin gösterilmesi, DP iktidarının hazin sonunu, önemli ölçüde açıklamaktadır.

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimden 27 Mayıs 1960’a kadar uzanan dönemi içeren bu bölümle Türkiye’nin DP iktidarı altında

geçirdiği dönem, konumuzu ilgilendiren boyutuyla ele alınmış ve bir anlamda 1958 Moratoryumu'nun nesnel nedenleri ortaya konmuş olmaktadır.

2.2.1. DP İktidarının İkinci Dönemi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1954 genel seçimi, 2 Mayıs günü yapıldı. Bu seçimde, DP (Demokrat Parti) geçerli oyların yüzde 57'sini almayı başarmış, 10. TBMM'de (Türkiye Büyük Millet Meclisi) yüzde 91'lik bir ağırlığa sahip olmuştu. Yeni TBMM ilk toplantısını 14 Mayıs 1954 tarihinde yaptı. Bu toplantıda, Celal Bayar cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan TBMM başkanlığına seçildi. Cumhurbaşkanı Bayar'dan yeni hükümeti kurma görevini yine Adnan Menderes aldı ve yeni hükümet 17 Mayıs 1954 tarihinde ilan edildi¹. Hükümet programı, TBMM'de 24 Mayıs 1954 tarihinde okundu, güven oylamasıysa 26 Mayıs 1954 tarihinde yapıldı; hükümet, 491 kabul oyuyla göreve başladı².

III. Menderes Hükümeti'nin programı, söz konusu programın, "yeni" bir program olmadığına dile getirilmesiyle başlıyor, bu programın daha önceki DP hükümetlerinin programlarının devamı niteliğinde olduğu belirtiliyordu. Bu kapsamda, 1954 seçiminde DP'nin ulaştığı oy oranı, Menderes hükümetlerine ait programların halk tarafından benimsendiğine bir kanıt olarak ileri sürülüyor, bunun ardındansa Türkiye'nin demokrasi tarihinden bir kesit olarak, 1950 – 1954 dönemi üzerinde duruluyordu.

Bu çerçeve içinde, programda, 1950 – 1954 dönemi bir "geçiş devresi" olarak betimlenmekteydi. Menderes, hükümetinin programını okurken, bir ulusun düşünce ve yaşam biçimi üzerinde önemli sonuçlar

---

¹ Menderes başkanlığındaki bu hükümet şöyleydi: Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, Devlet Bakanı Mükerrrem Sarol, Devlet Bakanı Osman Kapanı, Devlet Bakanı ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, Millî Savunma Bakanı İbrahim Etem Menderes, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Eğitim Bakanı Hüseyin Celal Yardımcı, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, İktisat ve Ticaret Bakanı İbrahim Sıtkı Yırcalı, Sağlık Bakanı Behçet Uz, Gümrük ve Tekel Bakanı Emin Kalafat, Tarım Bakanı Nedim Ökmen, Ulaştırma Bakanı Mehmet Muammer Çavuşoğlu, Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen ve İşletmeler Bakanı Fethi Çelikbaş. <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HB21.htm>.

² <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/o21.htm>.

yaratan değişikliklerin bir anda gerçekleştirilmesinin olanaklı olmadığına dikkat çekerek,

“... bir devir kapanıp yenisi başlarken ekseriya [oğunlukla] araya, intikal [geçiş] devresi diyebileceğimiz bir zaman mesafesi giriyor. İntikal [geçiş] devrelerinde ise yakın atının [geleceğın] olgunlaşan manzarasını ana çizgileriyle görebilmek mümkün olduğu kadar mazinin artıklarıyla da karşılaşmak mukadder [yazgı] olur.”³

diyordu. Menderes, daha sonra, DP iktidarı döneminde geçen dört yılın, geçmişin kendisini savunmak için harcadığı çabalar ve kopan bilinçsiz bir savaşımın türlü görünümleriyle dolu olduğunu dile getiriyordu. Bu saptamaları CHP'nin (Cumhuriyet Halk Partisi) geçen dört yıl içinde yaptığı eleştirilerin yanıtlanması izliyor, bunun sonrasında da DP iktidarı döneminde yapılanlar ele alınıyordu.

Programın, ekonomik konularla ilgili bölümü, daha önceki programların ekonomik hedeflerinin anımsatılmasıyla başlamaktaydı. Geçmiş DP hükümetlerinin ekonomik hedefleri anımsatıldıktan sonraysa bu hedeflere ulaşma yolunda çok ciddi bir yolun alındığı belirtiliyordu. Programda, “düşünülmesi bile olanaklı olmayan”, “rneği görülmemiş” bir kalkınma hamlesinin gerçekleştirildiğinin altı çizilirken, başta tarım kesimi olmak üzere, tüm üretim kollarında, dışsatım ve dış ticaret hacminde, ulusal gelirden, yatırım harcamalarında yakalanan artışlar, bu kalkınma hamlesinin temel unsurları olarak sıralanıyordu. Programda, yeni hükümetin, geçmiş DP hükümetlerinden çok daha elverişli koşullara sahip olduğu dile getirilerek, yeni hükümet döneminde ülke kalkınmasında çok daha büyük başarıların elde edileceği de vurgulanıyordu.

³ Alıntı için <http://www.tbmm.gov.tr/HP21.htm>.

III. Menderes Hükümeti'nin programında, yine daha önceki Menderes hükümetlerinin programlarında olduğu gibi, ekonomik yaşamda özel girişimin asıl unsur olduğuna vurgu yapılmakta, bu konuya gereken önemin verilmesinin sürdürüleceği dile getirilmekteydi.

III. Menderes Hükümeti'nin programında, yine daha önceki Menderes hükümetlerinin programlarında olduğu gibi, yabancı sermaye konusunun da üzerinde özenle durulmuştu. Bu kapsamda, ülkenin sanayileşmesinde, ülkenin zengin doğal kaynaklarıyla petrolünün zaman yitirmeden işlemeye açılmasında yabancı sermayeyle işbirliğine önem verileceği belirtiliyordu. Programda, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesinde her türlü kolaylığın sağlandığının altı çizilmekte, bundan sonraki dönemde de yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmek için özel bir çabanın harcanacağı ifade edilmekteydi.

III. Menderes Hükümeti programının, daha önceki Menderes hükümetlerinin programlarını andıran bir başka konusu da bütçeyle ilgiliydi. Programda, "denk bütçe" olgusu üzerinde duruluyor, DP iktidarı döneminde bütçenin "gerçek" bir denklığe ve dengeye ulaştırıldığı aktarılıyordu. Devlet harcamalarında her türlü gösterişten, savurganlıktan ve aşırılıktan kaçınıldığı da dile getirilmiş, bu yolla ekonomik kalkınmanın temelini oluşturan alanlara bütçeden daha fazla kaynak ayrılmasının önünün açıldığı belirtilmişti. Programda, hükümetin bundan sonra da aynı yolu izleyeceği, bütçenin gerçek anlamda denk, dengeli ve sağlam olmasına dikkat edeceği anlatılıyordu.

III. Menderes Hükümeti'nin programında, yine daha önceki Menderes hükümetlerinin programlarında olduğu gibi, tarım kesimine geniş bir bölüm ayrılmıştı. Bu bölümde, öncelikli olarak, DP iktidarı döneminde, tarım alanında ülkenin yüzünü güldürür sonuçlar alındığına dikkat çekiliyordu. Programda, Türkiye'de dışalım yoluyla sağlanan buğdayın, DP iktidarı döneminde temel dışsatım kalemi durumuna gelmesi bu durumun

başlıca kanıtı olarak gösterilmekteydi. Hükümetin, tarım kesimine yine büyük bir önem vereceği vurgulanarak, hububatın iyileştirilmesi, yeni hububat türlerinin üretilmesi, pamuk üretiminin artırılması ve daha nitelikli duruma getirilmesi, sulama, tarımsal eğitim ve benzeri alanlarda yapılan çalışmaların süreceği aktarılıyordu. Bunların yanı sıra, tarımda makineleşmenin süreceğine de dikkat çekiliyordu. Programda buğday fiyatlarını düşürmemek de temel bir hedef olarak sunuluyordu.

III. Menderes Hükümeti'nin programında, daha önceki programlarda yer almayan önemli bir konuya ekonomik ve mali kararlılıkla ilgiliydi. Bu kapsamda TL'nin (Türk Lirası) değerinin "kesinlikle" korunacağı dile getiriliyor, TL'nin değeriyle ilgili herhangi bir değişikliğin gündemde olmadığı belirtiliyordu. Aynı kapsamda, TL'nin değeriyle oynamak, ulusal kalkınma hamlesini sekteye uğratacak bir politika olarak eleştiriliyordu.

III. Menderes Hükümeti'nin programında, bir başka yeni hedef olarak da dış ödeme güçlüklerinin ve "geçici" olduğu belirtilen döviz darlığının üstesinden gelmek belirmişti. Programda, dış ödeme güçlüklerinin ve döviz darlığının temel nedeni olarak ekonomik kalkınma hamlesine bağlı yatırımlar ve dışarıda yaşanan genişleme gösterilmekteydi. Programda bu durumun, ekonomik kalkınma dönemlerinin kaçınılmaz bir sonucu olduğu ifade ediliyor, dış ödeme güçlüklerini ve döviz darlığını aşmak temel bir hedef olarak benimseniyordu.

III. Menderes Hükümeti'nin programı, adalet, çalışma ilişkileri, savunma, sağlık, eğitim, dış politika ve benzeri alanlardaki hedeflerin aktarılmasıyla sürüyor, DP iktidarının ikinci devresinde, ülkenin ilerlemesinin, DP öncesi dönemle kıyaslanamayacak bir düzeye ulaşacağına belirtilmesiyle sona eriyordu⁴.

---

⁴ III. Menderes Hükümeti'nin programının tam metni için a.g.l.

26 Mayıs 1954 tarihinde TBMM'den güven oyu alarak göreve başlayan III. Menderes Hükümeti, yaklaşık bir buçuk yıl görevde kaldıktan sonra, 29 Kasım 1955 tarihinde istifa. III. Menderes Hükümeti'nin istifasının ardından Cumhurbaşkanı Bayar, yeni hükümeti kurma görevini yine Menderes'e verdi. Yeni hükümeti ve bu hükümetin programını ele almadan önce, sözünü ettiğimiz "istifa olayı"na kısaca değinmek yerinde olacaktır.

III. Menderes Hükümeti'nin istifasını DP içindeki muhalefetle açıklamak olanaklıdır. III. Menderes Hükümeti'ni istifaya götürecek parti içi muhalefet, kendini açık bir biçimde ilk kez 18 Ocak 1955 tarihinde gösterdi. Bu tarihte, Kenan Akmanlar, Haluk Timurtaş, Ekrem Cenani ve Feridun Ergin'in aralarında bulunduğu dört DP'li milletvekili, hükümetin ekonomi politikasını sert bir biçimde eleştirdiler. Ardından 8 Şubat 1955 tarihinde Gümrük ve Tekel Bakanı Emin Kalafat, DP Meclis Grubu'nda şiddetli eleştirilerle karşılaştı. Bunu 21 Mart 1955 tarihinde son derece tartışmalı geçen DP İzmir İl Kongresi ve 15 Nisan 1955 tarihinde de Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün bakanlıktan istifası izledi. DP içindeki muhalefeti açığa çıkaran olayların durmayacağı, Adana il ve İstanbul Eminönü ilçe kongresinde çıkan olaylarla kanıtlandı. 6 – 7 Eylül olaylarının⁵ ardındansa Ergin, Köprülü, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Fethi Çelikbaş, Mükerrerem Sarol gibi DP ileri gelenlerinin Menderes'i açıkça eleştirdikleri görüldü. Menderes, bu eleştiriler karşısında, muhalif milletvekillerinin kiminin gönlünü almaya çalışıyor, kiminiyse cezalandırma yoluna gidiyordu. Örneğin, DP'li muhalif milletvekillerinden Sarol'u, araya dostlarını koyarak, yatıştırmaya çalışmış, Ergin'iye cezalandırılması için partinin haysiyet divanına sevk etmişti. Ayrıca yine muhalif DP'li milletvekillerinden Karaosmanoğlu'yla Çelikbaş'a 10 Ekim 1955 tarihli bir yazıyla, partinin çıkarlarına aykırı hareket ettikleri ve ikilik çıkardıkları için genel yönetim kurulu toplantısına katılmayacakları bildirilmişti. Ancak Menderes'in parti içindeki muhalefeti kontrol altına almak

---

⁵ Daha sonraki bölümde değinilecek 6 – 7 Eylül olayları, DP içindeki dayanışmayı yıkan ve DP içindeki muhalefeti ortaya çıkartan önemli bir tetikleyici olmuştu. Tekin ERER; *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul [basım tarihi yok], Ticaret Postası Matbaası, s.257.

için izlediği yöntemler etkili olmuyordu. Türkiye'nin siyasal yaşamında "19'lar olayı" olarak anılan gelişme de bu dönemde patlak verdi. 14 Ekim 1955 tarihinde 19 DP'li muhalif milletvekilinin⁶ haysiyet divanına gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu milletvekillerinin suçları parti içindeki dayanışmayı bozmaktı. Bu arada belirtmek gerekir ki, söz konusu 19 milletvekilinin bazıları, daha önce, basına kanıtlanma hakkının tanınmasıyla ilgili bir önerge vermişlerdi⁷. Haysiyet divanı, bu milletvekillerinden dokuzunun partiyle ilişkisinin kesilmesini karara bağladı, diğer on milletvekiliyle ilgili olarak da soruşturma derinleştirilecekti. Ancak bu on milletvekili, soruşturulmanın derinleştirilmesini beklemediler ve 15 Ekim 1955 tarihinde istifa etmeyi yeğlediler⁸.

DP'nin dördüncü büyük kongresi, işte bu ortamda, on muhalif DP milletvekilinin partilerinden istifa ettikleri gün toplandı. Kongreye damgasını vuran gelişme, dördüncü büyük kongre tarafından, yeniden DP genel başkanlığına seçilen Menderes'in parti içindeki muhaliflere gözdağı vermesi oldu. Menderes, "... her sabah uyanınca sırtımızda hıyanetin hançerini mi hissedeceğiz" diye soruyor ve ekliyordu: "Mebus seçildikten sonra partiyi tekmeleyenlere karşı elbette tedbir alacağız."⁹

DP'nin dördüncü büyük kongresinden sonra da DP içindeki çalkantılar sürdü. Bu günlerin en önemli gelişmesi ise DP Meclis Grubu Başkanlığı'na genel merkezin aday gösterdiği Tefvik İleri'nin değil,

⁶ Bu 19 milletvekili şunlardı: Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Kasım Küfrevi, İbrahim Öktem, Rauf Aybar, Turan Güneş, Ekrem Alican, Muhlis Bayramoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ, Enver Güreli, Sabahattin Çiracıoğlu, Ziyat Ebüzziya, Muzaffer Timur, İsmail Hakkı Akyüz, Ragıp Karaosmanoğlu, Behçet Kayaalp, Safaettin Karanakçı, Fethi Çelikbaş ve Şeref Kamil Mengü. Tekir ERER; a.g.e., s. 258.

⁷ Bu önerge, bakanlar hakkında basında yer alan savlarda kanıtlanma hakkını yasaklayan Türk Ceza Yasası'nın 481. maddesine ilişkin 16 Mart 1949 tarih ve 3 sayılı içtihat kararına yönelikti. 19'lar bunun kaldırılmasını istiyorlardı. Söz konusu karar, CHP iktidarı döneminde, Kenan Öner ve Hasan Ali Yücel arasındaki davada alınmıştı. Milli Eğitim Bakanı Öner, eski Milli Eğitim Bakanı Yücel'e "komünist" demiş, Yücel kendisinden şikayetçi olunca da bu savını kanıtlayacağını söyleyerek beraat etmişti. Metin TOKER; DP Yokuş Aşağı (1954 – 1957), Ankara 1991, Bilgi Yayınevi, s. 104 – 105.

⁸ Bu gelişmelerle ilgili olarak Tekin ERER; a.g.e., s. 258 – 259.

⁹ a.g.e., s. 259.

Burhanettin Onat'ın seçilmesi oldu¹⁰. Anlaşılan oydu ki, genel merkez, artık, gruba sözünü dinletemiyordu. Genel merkezin sözünü dinlemeyen DP Meclis Grubu, yerel seçim sonuçlarının açıklanmasıyla iyice çalkalanmaya başladı. Yerel seçimde, CHP ve CMP'nin (Cumhuriyetçi Millet Partisi) seçimleri protesto edip katılmamasına karşın, DP oy yitirmişti. Bu arada, DP'den kopan 19'lara Feridun Ergin de eklenmiş ve 19 Kasım 1955 tarihinde de HP'nin (Hürriyet Partisi) kuruluşu ilan edilmişti¹¹. Gerek seçim sonuçlarında ortaya çıkan başarısızlık, gerekse DP'den kopan muhaliflerin kurduğu yeni parti, DP içindeki çalkantıları daha da artırıcı etki yapıyor; bunların üzerine, 6 – 7 Eylül olaylarının DP grubu içinde yarattığı gerginlik ekleniyordu¹².

Bu nedenledir ki, 22 Kasım 1955 tarihinde yapılan DP Meclis Grubu'nun toplantısı sön derece sert geçti. Bu toplantıda hükümet şiddetli bir biçimde eleştirildi, ekonomik sorunlarla ilgili olarak hükümet hakkında gensoru verilmesi kararlaştırıldı¹³. 29 Kasım 1955 tarihinde yapılan DP Meclis Grubu toplantısıysa öncekiyle kıyaslanamayacak ölçüde sertti. Bu toplantıda, Menderes "diktatörlük"le suçlanıyor¹⁴; milletvekilleri, hükümetin bütün bakanlarını istifa etmek durumunda bırakıyordu. Ancak Menderes, hükümetin tümüyle istifası sırasında, Sarol'un "kürsüye çık, hiç olmazsa

¹⁰ DP içindeki muhalif milletvekilleri, 1 Kasım 1955 tarihinde, TBMM'nin yeni toplantı yılı açılırken, DP Genel Merkezi'nin belirlediği TBMM başkan adayı Refik Koraltan'ın karşısına Fahri Belen'i, yine DP Genel Merkezi'nin belirlediği DP Meclis Grup Başkanı adayı Tefrik İleri'nin karşısına da Burhanettin Onat'ı çıkarttılar. TBMM başkanlığı seçimlerinde Belen'in topladığı oylar, Koraltan'ın topladığı oyları aşamadı, ancak DP Meclis Grup Başkanlığı seçimlerinde, Onat, İleri'yi geçerek DP Meclis Grup Başkanlığı'na seçildi. Metin TOKER; a.g.e., s. 166 – 167.

¹¹ Bu gelişmelerle ilgili olarak Cem EROĞUL; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara 1998, İmge Kitabevi, s. 180 – 181.

¹² Samet AĞAOĞLU; **Arkadaşım Menderes**, İstanbul 1967, Rek – Tur Kitap Servisi, s. 119.

¹³ Söz konusu gelişme için Ahmed Emin YALMAN; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. 4, [basım yeri yok] [basım tarihi yok], Rey Yayınları, s. 329. DP'li muhalif milletvekillerinin eleştirileri daha çok "yokluk" konusu üzerinde yoğunlaşıyordu. Metin TOKER; a.g.e., s. 171.

¹⁴ Cumhurbaşkanı Bayar, DP'li milletvekillerinin Menderes'i diktatörlükle suçlamalarına ilişkin olarak "Muhalefetin [başta CHP olmak üzere muhalif partilerin] durmadan "başvekil diktatör" demesi ve [DP] Parti Grubunu diktatörün emrinde göstermesi, milletvekilleri üzerinde bilinçaltı yığıntılar yapmıştı" diye açıklamaktadır. Celal BAYAR; **Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul [basım tarihi yok], Baha Matbaası, s. 165.

yalnız kendin için güvence iste” yolundaki önerisini¹⁵ yerine getirerek kendini kurtarmayı biliyordu:

“Arkadaşlarım beni diktatörlükle itham ettiler. Benim sizin karşınızda diktatör olmama ihtimal var mıdır? Sizin kudretiniz o kadar büyüktür ki, şu anda istesenez anayasayı bile değiştirebilirsiniz. Ben sizin bu büyük kudretiniz karşısında nasıl diktatörlük yaparım. İşte misalini verdiniz. Bir anda kabineyi istifa ettirdiniz. Fakat bana olan itimadınızı devam ettirseniz muhalefeti de sevindirmemiş olursunuz¹⁶”

diye konuşan Menderes'e, DP Meclis Grubu güvenini bildiriyordu¹⁷.

III. Menderes Hükümeti'nin istifasının ardından, yukarıda da belirtildiği gibi, Cumhurbaşkanı Bayar yeni hükümeti kurma görevini 29 Kasım 1955 tarihinde yine Menderes'e verdi. Menderes yeni hükümeti ilan etti¹⁸, hükümet programı TBMM'de 14 Aralık 1955 tarihinde okundu. Yeni hükümetin güven oylamasıysa 16 Aralık 1955 tarihinde yapıldı. Bu oylamada IV. Menderes hükümeti 403 olumlu oy alarak göreve başladı¹⁹.

¹⁵ Bu öneriyle ilgili olarak Samet Ağaoğlu; a.g.e., s. 119. Sarol, daha sonraki dönemde, bu olayla ilgili olarak şunları söylemiştir: "... Adnan Bey'in grup tarafından düşürülmesini önlemekle iyi bir harekette bulunduğuma bugün emin değilim. O sırada tenkitçilerin istediği olsaydı, kendisi için de, memleket için de, hepimiz için de galiba daha hayırlı olacaktı." Ahmet Emin YALMAN; a.g.e. s., 330.

¹⁶ Alıntı için Şevket Süreyya AYDEMİR; İkinci Adam, C. 3, İstanbul 1998, Remzi Kitabevi, s. 286. Menderes'e ait "siz isterseniz hilafeti bile geri getirirsiniz" tümcesine kaynak olarak da bu konuşma gösterilmekte ve Menderes'in bu konuşmada "halkın iradesi demek, biz demektir arkadaşlar! Siz her şeysiniz! Siz isterseniz hilafeti de geri getirebilirsiniz." dediği öne sürülmektedir. a.g.e., s. 159.

¹⁷ Söz konusu gelişmeler için a.g.e., s. 285 – 286.

¹⁸ Menderes başkanlığındaki bu hükümet şöyleydi: Devlet Bakanı Mehmet Cemil Bengü, Devlet Bakanı Şemi Ergin, Devlet Bakanı Emin Kalafat, Devlet Bakanı Hüseyin Celal Yardımcı, Adalet Bakanı Hüseyin Avni Göktürk, Milli Savunma Bakanı vekaleten Adnan Menderes, İçişleri Bakanı İbrahim Etem Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Nedim Ökmen, Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel, Bayındırlık Bakanı Mehmet Muammer Çavuşoğlu, İktisat ve Ticaret Bakanı Fahrettin Ulaş, Sağlık Bakanı Nafiz Körez, Tarım Bakanı Esat Budakoğlu, Ulaştırma Bakanı Arif Demirer, Çalışma Bakanı Mehmet Mümtaz Tarhan ve İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu.

<http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HB22.htm>.

¹⁹ <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/o22.htm>.

IV. Menderes Hükümeti'nin programında öncelikli olarak I. Menderes Hükümeti'nin programında dile getirilen temel hedefler anımsatılmakta, ardından da yeni hükümetin I. Menderes Hükümeti'nin programında dile getirilen temel hedefleri aynen benimsediği belirtilmekteydi. Programda, bu saptamanın ardından, altı yıldır işbaşında bulunan DP iktidarının, temel hedefler bakımından, son derece olumlu sonuçlara ulaştığı, bu sonuçlara ulaşabilmek için son derece zor aşamalardan geçtiği vurgulanıyordu. Programda, ulaşılan bu sonuçların yeterli olmadığı, I. Menderes Hükümeti'nin programında belirlenen hedeflerin tümüne henüz ulaşılamadığı da kaydediliyordu.

IV. Menderes Hükümeti'nin programında, daha önceki Menderes hükümetlerinin programlarında olduğu gibi, özel girişimin önemine vurgu yapılmış, özel girişimin günden güne geliştiği dile getirilerek, bu gelişimin daha da hızlanması için çaba harcanacağına altı çizilmişti. Programda, yine daha önceki Menderes hükümetlerinin programlarında olduğu gibi, yabancı sermayenin de önemi üzerinde duruluyor, bu yolda atılan adımların süreceğine dikkat çekiliyordu.

Programda, dile getirilen önemli ve "yeni" bir konuya fiyat artışlarının engelleneceği, karaborsanın önünün alınması için tüm önlemlerin devreye sokulacağı, hatta gerekirse bu amaçla özel mahkemelerin kurulacağı yönündeki vaatlerdi.

III. ve IV. Menderes hükümetlerinin programları, DP iktidarının ikinci döneminde yaşanan sorunlarla ilgili önemli ipuçları verir niteliktedir. III. Menderes Hükümeti'nin programında yer alan ekonomik ve mali kararlılığın sağlanacağına ve TL'nin değerinin kesinlikle korunacağına ilişkin ilkeler, DP iktidarının ikinci döneminde, ekonomik ve mali anlamda bir kararsızlık yaşandığına kanıttır. Bu hükümet programında yer alan, dış ödeme güçlüklerinin ve döviz darlığının üstesinden gelme hedefi de, benzer bir biçimde, dış ödeme güçlüklerine ve döviz darlığına kanıt sayılabilir. IV.

Menderes Hükümeti'nin programına giren "fiyat artışlarını ve karaborsayı engelleyeceğiz" yönündeki vaat de, DP iktidarının ikinci döneminde yaşanan şiddetli enflasyonun ve gelişen karaborsanın göstergesidir.

2.2.2. DP İktidarının İkinci Döneminde Belirginleşen Sorunlar

DP (Demokrat Parti) iktidarının ikinci dönemi, DP'nin temsil gücünün yüzde 90'la işaretlenen bir evresine denk geliyordu. Bir siyasal partinin temsil gücünün yüzde 90'ın üzerine çıkması, o siyasal parti için büyük bir "başarı" olarak düşünülebileceği gibi, büyük bir "yük" olarak da görülebilir. DP iktidarının 1954 seçimi sonrasında 1957 seçimine kadar olan süreci kapsayan ikinci dönemde, bu durum, daha çok bir "yük" olarak anlam buldu. DP iktidarının taşımak zorunda olduğu yük, bununla da sınırlı değildi. Parti içi sorunlar iç politikaya ilişkin sorunlara, dış politika alanındaki sorunlar ülke ekonomisi kapsamında gelişen sorunlara eklendi; bir anlamda DP iktidarı, çeşitli alanlarda, çeşitli engellere çarptı. İktidarın bunların üstesinden gelmesi için sahip olması gereken güçse yüzde 90'ı aşan temsil gücüne eşdeğer değildi. Çalışmamızın bu bölümü, DP iktidarının ikinci döneminde belirginleşen sorunlara ayrılmıştır.

DP iktidarının ikinci dönemine damgasını vuran en önemli olgulardan birinin "baskıcılık" olduğunu söylemek çok da hatalı olmayacaktır. DP, 1954 genel seçiminin hemen ertesinde o günlerin yaygın deyişle "ince demokrasiye paydos"¹ diyerek, baskıcı uygulamalardan örnekler sunmaya başlamıştı. Özellikle muhalefet partileri, basın ve bazı devlet memurlarını hedef alan bu baskıcılığın ilk işareti, 1954 genel seçiminin hemen ertesinde, Malatya ilinin parçalanmasıyla geldi. DP iktidarı, CHP'ye (Cumhuriyet Halk Partisi) verdiği oylar nedeniyle, Malatya'yı, deyim yerindeyse cezalandırmış; Malatya ili, Malatya ve Adıyaman olmak üzere iki farklı ile bölünmüştü. Malatya'nın ucuz kurtulduğu çok geçmeden anlaşıldı. 30 Haziran 1954 tarihinde çıkartılan bir

---

¹ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1954 genel seçimindeki başarıyı kutlamak üzere Çankaya Köşkü'nde hükümet üyeleriyle DP Genel İdare Kurulu üyelerine verdiği bir yemekte, "Millet, CHP'nin meclisteki milletvekili sayısını daha da azaltıp otuza indirmekle, ne istediğini belli etmiştir. Artık bundan sonra ince demokrasiye paydos!.." diyordu. Şevket Süreyya AYDEMİR; İkinci Adam, C. 3, İstanbul 1998, Remzi Kitabevi, s. 260.

yasayla, Kırşehir ili ilçe yapılarak, Kırşehirililere CMP'ye (Cumhuriyetçi Millet Partisi) verdikleri oyların bedeli ödetildi². İktidar, TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) içindeki ağırlığına karşın yine de "muhalafet partileri"nden rahatsız olduğunu bu davranışlarıyla açıkça ortaya koyuyordu.

DP'nin bu türden davranışları, milletvekilleri seçim yasasında yapılan kimi değişikliklerle daha da sertleşti. 30 Haziran 1954 tarihinde yapılan bu değişikliklerden ilkinde göre, bir siyasal partiye başvuruda bulunup adaylığı reddedilen bir aday aday, başka bir siyasal parti tarafından aday gösterilemeyecekti. Bir başka değişiklikse memurların milletvekili aday olabilmelerine ilişkindi. Buna göre, aday olmak isteyen bir memur, seçimlerden altı ay önce istifa etmek durumunda bırakılıyordu. Ayrıca partilerin karma listeye seçime girmesi yasaklanmakta ve radyo, siyasal partilere kapatılmaktaydı. Bu değişikliklerin tümünün muhalafet partilerini hedef aldığı ve iktidarın yararına düzenlendiği açıktı. Örneğin, DP, sözü edilen ilk değişiklikte başvurusunu reddettiği aday adaylarının muhalafet partilerinin saflarında, kendisine karşı çalışmasını engellemiş oluyordu. DP, DP'ye yakın olmayan memurların siyasete girmesine de seçimlerden altı ay önce istifa etme ilkesiyle set çekiyordu; çünkü DP'ye yakın olmayan bir memurun, istifa edip aday olduktan ve seçilemedikten sonra, tekrar devlet memurluğuna dönme güvencesi yoktu, oysa DP'ye yakın bir memur, güvence içinde istifa edebilirdi. Karma listenin yasaklanmasıysa muhalafet partileri arası seçim işbirliğini yok etme amacını güdüyordu³. Radyonun siyasal partilere kapatılması da, aslında, radyonun yalnızca DP'ye açık olması anlamını taşıyordu; DP, bir "siyasal parti" olarak değil ama "hükümet" olarak radyoyu alabildiğine kullanabilecekti⁴.

² Malatya ve Kırşehir illeriyle ilgili bu gelişmeler için Cem EROĞUL; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara 1998, İmge Kitabevi, s. 161 – 162. Kırşehir, 12 Haziran 1957 tarihinde yeniden il olmuştur. Tekin ERER; **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul [basım tarihi yok], Ticaret Postası Matbaası, s. 292.

³ Cem EROĞUL; a.g.e., s. 162 – 163.

⁴ Metin TOKER; **DP Yokuş Aşağı (1954 – 1957)**, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi, s. 31.

DP iktidarının ikinci döneminin henüz başlarında olgunlaşan, muhalefet partilerine yönelik bu baskıcı girişimler, 27 Haziran 1956 tarihinde benimsenen bir başka yasayla daha da ileri boyutlara vardı. Söz konusu yasaya göre, siyasal partiler, seçim propagandası dışında, açık hava toplantısı düzenleyemeyeceklerdi. Muhalif partilerin tüm çalışmaları bu yasaya dayanarak, iktidar tarafından engellenmeye başladı⁵.

DP iktidarı, 27 Ekim 1957 seçimleri öncesinde, muhalefet partileri üzerindeki baskısını daha da artırdı. Artan baskının ardında, bu kez, muhalefet partileri arasındaki işbirliği bulunuyordu. Muhalefet partileri arasındaki işbirliği, 1958 yılının mayıs ayında yapılması gereken genel seçimin, 5 Eylül 1957 tarihinde, hükümet tarafından 27 Ekim 1957 tarihine alınmasıyla hız kazanmıştı. CHP, 9 Eylül 1957 tarihinde başlayan 13. kurultayında, seçimlerde muhalefet partileri arasında işbirliği yapılması konusunda delegelerinden yetki aldı. HP (Hürriyet Partisi) ve CMP de genel idare kurullarına aynı yönde yetki verdiler. Muhalefet partileri arasında gelişen bu işbirliğine DP'nin yanıtıysa varolan seçim yasasını muhalefet arasındaki işbirliğini engelleyici yönde yeniden düzenlemek oldu. 13 Eylül 1957 tarihinde seçim yasasında yapılan değişikliklerle siyasi partiler tüm seçim çevrelerinde tam aday listesi yapmaya zorunlu tutuldular. Söz konusu değişikliklerle bir kişinin birden fazla parti tarafından aday gösterilmesi de yasaklandı. Ayrıca, bu değişikliklere göre, bir partiden istifa etmiş bir kişinin, aradan altı ay geçmeden, başka bir partiden aday olması da engellendi. Muhalefet partileri, bu engeli ancak ya resmen birleşme yoluyla ya da oyları belirli illerde belirli partiler üzerine yoğunlaştırmakla aşabiliyorlardı. Ancak her iki yol üzerinde de uzlaşma sağlanamadı ve DP istediğini elde etmiş oldu⁶.

DP'nin doğuşu ve "tek parti dönemini kapatan parti" olarak iktidara gelişi, bir boyutuyla demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla işlemesi

---

⁵ a.g.e., s. 190 – 191.

⁶ a.g.e., s. 195 – 196 ve M. Serhan YÜCEL; **Demokrat Parti**, İstanbul 2001, Ülke Kitapları, s. 124 – 125.

özlemiyle ilgiliydi. DP, kendi adına, bu özlemi siyasal güce dönüştürmesini bilmişti. Ancak ilginçtir ki, DP'nin iktidar dönemi Türkiye'de demokrasinin özlediği bir dönem olarak biçimleniyordu: DP, demokrasinin en önemli unsurlarından olan muhalefet partilerinin çalışmasını "baskıcı" yöntemlerle engellemekteydi.

DP'nin baskıcılığından muhalefet partileri olduğu kadar basın da payını aldı. DP iktidarının ikinci dönemi, basın tarihi açısından, gazete ve gazeteci kısımları olarak da anılabilecek nitelikteydi. Muhalif basın üzerinde kurulan yoğun bir baskı ve bu baskının gün geçtikçe artırılması, DP iktidarının kanıksanan tutumu oldu. Bu dönemde, pek çok gazete ağır para cezaları ödemek durumunda kaldı, bazıları kapatıldı. 1954 yılının mart ayından 1958 yılının mayıs ayına kadar olan süre içinde, hakkında kovuşturma açılan gazeteci sayısı bin 161'i, tutuklanan gazeteci sayısı da 238'i bulmuştu⁷.

DP iktidarı, bu dönemde memurları da baskı politikasının hedefi durumuna getirdi. 6 Temmuz 1954 tarihinde TBMM'de benimsenen ve kamuoyunda "azil kanunu" olarak bilinen yasayla memurların tüm güvenceleri neredeyse ortadan kaldırıldı. Bu yasa, milli eğitim bakanına,

---

⁷ DP iktidarının ilk dönemi, Türkiye'de basının gelişimiyle ilgili olarak "ilerci" adımların atıldığı bir dönem olmuştu. 15 Temmuz 1950 tarihinde çıkarılan Basın Kanunu, özgürlükçü niteliklere sahipti. Bu yasayla hükümetin basın üzerindeki denetimini hemen hemen kaldırmıştı. DP iktidarının ilk yıllarında, kovuşturmaya uğrayan ya da tutuklanan gazeteci de olmadı. Bu arada DP Hükümeti, 13 Haziran 1952 tarihinde basında çalışanlarla işverenler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir yasa çıkartmayı da ihmal etmedi, basın çalışanları sendika kurabilmek başta olmak üzere çeşitli güvencelere kavuşturuldu. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi ve "neşir yoluyla ve radyoyla işlenecek bazı cürümler hakkında"ki yasa tasarısı 9 Mart 1954 tarihinde TBMM'de benimsenerek yasalaştı. Bu yasayla bu türden suçlara verilecek cezalar ağırlaştırılıyor ve bu yayından zarar gören kişi suç duyurusunda bulunmasa bile savcılığa soruşturma açma yetkisi tanınıyordu. Yasanın en çok eleştirilen yönünüyse yayını yapan kişiye kanıtlanma hakkının tanınmamasıydı. Özetle, yeni yasa, Türkiye'de basın özgürlüğünü önemli ölçüde kısıtlamış oluyordu. Yasa titizlikle uygulandı. İlk kurban, *Halkçı* gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'dı. Yalçın, 24 Eylül 1954 tarihinde, bir yazısından dolayı 26 ay hapis cezasına çarptırıldı ve ilerlemiş yaşına karşın 1 Aralık 1954 tarihinde tutuklanarak cezaevine kondu. Ardından, DP milletvekili Mükerrrem Sarol'a hakaretten Bedii Faik hapse girdi. *Akis* dergisi sahibi Metin Toker'le aynı derginin sorumlu yazı işleri müdürü Cüneyt Arcayürek de hapis cezalarından paylarını aldı. 7 Haziran 1956 tarihinde basınla ilgili yasada kimi değişiklikler yapılarak basın özgürlüğü biraz daha kısıtlandı. Bu gelişmelerle ilgili olarak Hıfzı TOPUZ; **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul 1996, Gerçek Yayınevi, s. 105 – 116.

istediği üniversite üyesini görevinden alabilmenin yolunu açarak üniversite özerkliğini de zedeledi⁸. Yargıtay ve Danıştay da dahil olmak üzere, yargı organları ve üniversiteler, DP'nin memurlara yönelik bu baskı politikasından en çok etkilenen kurumlar oldular.

DP iktidarının ikinci döneminde açık bir biçimde ortaya çıkan bu baskıcılığın ilk izlerini, DP iktidarının 1950 – 1954 arasını kapsayan ilk döneminde bulmak olanaklıdır. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, DP iktidarı, “altın yıllar” olarak anılan 1950 – 1954 arası döneminde, bu türden uygulamalardan çeşitli örnekler vermişti. Ancak DP'nin “altın yılları” içinde çok da duyumsanmayan bu örneklerin çoğalmasa ve şiddetinin artması DP'nin büyük bir çoğunluğu arkasına alarak, TBMM içindeki ağırlığını yüzde 90'lara yaklaştırdığı dönemde gerçekleşti. Temsil gücünün yarattığı “yük”, DP özelinde bu olsa gerektir. Muhalefeti TBMM'den neredeyse silen DP, bunun verdiği ve kendisi tarafından “sınırsız” olarak algılanan gücünün etkisiyle muhalefete tahammülsüzleşmişti: Menderes asla “sabık başbakan” olamayacak⁹, daha önce değindiğimiz gibi, DP Meclis Grubu isterse “hilafeti getirecek” güçteydi (!) Yine daha önce değindiğimiz gibi, halkın istenci de DP tarafından “biz” diye algılanıyordu.

Yaşanan bu durumun ardında, DP'nin çeşitli alanlarda karşılaştığı engellerin önemli bir etkisi olduğu düşünülebilir. Engellerin kendini sınırladığı alanda “yalnızca” varlığını sürdürebilmeyi hedefleyen iktidar, bu sınırlı alanında nefes alabilmenin yolunu, “baskıcılık”ta bulmuştu.

Kanımızca, DP içinde büyüyen muhalefet bu türden engellerden biridir. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, bu muhalefetin boyutu, 29 Kasım 1955 tarihinde, DP Meclis Grubu'nda III. Menderes Hükümeti'nin istifa ettirilmesine kadar varmış, Başbakan Menderes'se grubun “istifa” isteklerini savuşturmayı başarmıştır. Aslında bu durumun Menderes için “ne

⁸ Cem EROĞUL; a.g.e., s. 163 – 165.

⁹ “Sabık” başbakan olamayacağı, Menderes'in sık sık tekrarladığı bir savdı. Şevket Süreyya AYDEMİR; a.g.e., s. 160.

ölçüde bir başarı” ya da “başarı mı başarısızlık mı” olduğu tartışılabilir. Bu durumun ciddi bir engel olduğunsa kanımızca, tartışılacak tarafı yoktur. Kendi grubunda “diktatörlük”le suçlanan ve hükümeti “zorla” istifa ettirilen Başbakan Menderes, bundan sonraki adımlarını atarken, böyle bir engelle bir daha karşılaşmamayı da hesaba katmak durumunda kalacaktır. Ancak bu “hesap” da bir engel oluşturacak, böyle bir hesabın, DP’yi, Menderes’i ve Türkiye’yi hangi noktaya götüreceğini tarih gösterecektir.

DP iktidarını sınırlayan bir başka engel de dönemin dış politika gelişmeleri çevresinde belirginleşmiştir. Bağdat Paktı’nın kurulması, Kıbrıs sorununun Türkiye’nin gündemine kalıcı bir biçimde girmesi ve Kıbrıs sorunuyla bağlantılı olarak yaşanan 6 – 7 Eylül olayları bu dönemin temel dış politika gelişmeleri arasındadır. Bu gelişmelerin kimi sonuçları, DP iktidarının en ciddi engellerindendir.

DP iktidarının ikinci döneminin temel dış politika gelişmeleri arasında sayılan Bağdat Paktı’nın kuruluşu, DP’nin Ortadoğu politikasında önemli bir aşamayı simgeler. DP iktidarı döneminde, Türkiye’nin dış politikası seçeneksizleştirilip bütünüyle Batıya ve özellikle de ABD’ye (Amerika Birleşik Devletleri) bağımlı duruma getirilirken, Türkiye’nin Ortadoğu politikası da bu durumdan fazlasıyla etkilenmiş, daha doğru bir deyişle, Ortadoğu, bir dış politika konusu olarak Türkiye’nin ilgi alanına girmeye başlamıştı. II. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemdeyse Musul ve Hatay sorunları göz ardı edilecek olursa, Türkiye, Ortadoğu’yla ilişkilerini en alt düzeyde sürdürmüştü¹⁰. Ortadoğu’nun Türkiye’nin ilgi alanına girmesiyle birlikte, Türkiye, Ortadoğu’da bağımsızlıklarını yeni kazanmış Arap devletlerini Batıyla ve ABD’yle yakınlaştırma görevini yükledi. Türkiye, bir anlamda, Ortadoğu’da “büyük ağabey” (*big brother*) politikası izlemeye sıvanmıştı. Türkiye, bu bağlamda, kendini Batının ve ABD’nin Ortadoğu’daki temsilcisi olarak varsaymakta ve Ortadoğu’da Batının ve

¹⁰ Baskın ORAN (Ed.); *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919 – 1980)*, C. 1, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 615.

ABD'nin çıkarlarını savunmaktaydı¹¹. Kuşkusuz bu durum üzerinde ABD'nin Ortadoğu'yla ilgili yaklaşımının önemli bir etkisi bulunuyordu. ABD, kendi çıkarları ve soğuk savaş içindeki pozisyonu gereği, Ortadoğu'ya yaşamsal bir önem vermektedir. ABD, bu yaklaşımını, izleyen dönemde, ABD Başkanı Dwight David Eisenhower'ın ağzından, "Eisenhower Doktrini" olarak bilinen metinle son derece açık bir biçimde ifade edecektir¹².

Bu çerçeve içinde, Türkiye ve Irak arasında 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanan ve "Bağdat Paketi" olarak bilinen karşılıklı işbirliği anlaşması, Türkiye için ulaşılan bir zirve noktası oldu. Türkiye, 4 Nisan 1955 tarihinde İngiltere'yi, 23 Eylül 1955 tarihinde Pakistan'ı ve 3 Kasım 1955 tarihinde de İran'ı içeren paktın imzalanmasıyla Ortadoğu bölgesinde Batının çıkarlarını savunan bir örgütün oluşmasına öncülük etmiş oluyordu. Bağdat Paketi, NATO'yla (*North Atlantic Treaty Organization* – Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü) SEATO¹³ (*South East Asia Treaty Organization* – Güneydoğu Asya Anlaşması Örgütü) arasındaki boşluğu gidermek, Batının ve Ortadoğu'nun savunmasını kolaylaştırmak, SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) yayılmasını önleyip, SSCB'yi çevrelemek amacıyla yaşama geçirilmişti¹⁴. 21 Ağustos 1959 tarihinde CENTO (*Central Treaty Organization* – Merkezi Anlaşma Örgütü) adını alan pakt, kendisinden beklenen sonuçları vermek anlamında yetersiz kaldı. Ortadoğu, Bağdat Paketi'na katılan devletler; Mısır, Suriye, Suudi Arabistan

¹¹ a.g.e., s. 615 – 616. Ayrıca Hüseyin BAĞCI; **Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Ankara 1990, İmge Kitabevi, s. 41.

¹² Başkan Eisenhower, bu doktrinle ABD Kongresi'nden, Ortadoğu'da askeri yardım ve işbirliği programları hazırlamak, bunlardan yararlanmak isteyen tüm topluluklarla işbirliği yapmak ve uluslararası komünizm tarafından kontrol edilen herhangi bir devletten gelecek saldırıya karşı koymak için yardım isteyen devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını korumak amacıyla askeri güç de kullanılmasını içerir biçimde gerekli yardımı sağlamak konularında yetki almıştı. Doktrin, ABD'nin Ortadoğu'yla ilgili görüşünü açık bir biçimde ortaya koyar nitelikteydi. Eisenhower Doktrini'nin tam metni için Fahir ARMAOĞLU; **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 240 – 249.

¹³ NATO benzeri bölgesel bir askeri örgüt olan SEATO, 1954 yılında kurulmuş, 1955 yılında yürürlüğe girmiştir. ABD'nin öncülüğünde biçimlenen SEATO, Güneydoğu Asya bölgesinde ortak savunma geliştirmek ve SSCB'yi çevrelemek amacıyla yöneliktir. Henry KISSENGER; **Diplomacy**, New York 1994, Touchstone Book, s. 637.

¹⁴ Bağdat Paketi'nin içeriğiyle ilgili olarak A. Suat BİLGE vd.; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1995)**, Ankara 1996, Siyasal Kitabevi, s. 259 – 260.

ve Yemen'in aralarında bulunduğu Bağdat Paketi'na şiddetle karşı çıkan devletler ve Ürdün ve Lübnan gibi her iki grubun dışında kalan devletler çerçevesinde üçe bölündü. Bu durum da SSCB'nin Ortadoğu'ya sızması kolaylaştı¹⁵. Bu nedenle paktın sonuçları ABD kampı özelinde "olumsuz" olarak nitelendirilebilecek türdendi. Türkiye için önemli olan olumsuzluksa paktın bağımsızlıkçı Arap dünyasında yarattığı tepkilerle anlam buldu. Paktın kurulmasıyla paktın kurulmasına öncülük eden Türkiye'yle bağımsızlıkçı Arap dünyası arasında, onarılması güç yaralar açılmış oluyordu. Başta Mısır olmak üzere, bağımsızlıkçı Arapların Türkiye'ye açıkça cephe almaya başlamaları bu durumun kanıtıydı¹⁶. Bundan daha önemlisi de, DP iktidarı altında Türkiye, Ortadoğu'da emperyalist dünyanın bayraktarlığını yaparak, Mustafa Kemal Türkiye'sinin artık çok geride kaldığını açıkça ortaya koyuyordu. Bu anlamda, Bağdat Paketi, yalnızca DP'nin Ortadoğu politikası açısından değil, Türkiye'de emperyalizmin içselleştirilmesi açısından da önemli bir aşamayı.

Bağdat Paketi'nin yanı sıra, DP iktidarının ikinci dönemine damgasını vuran bir başka dış politika gelişmesi de Kıbrıs sorunu idi. Bu dönem, Türkiye'nin "bizim Kıbrıs diye bir sorunumuz yoktur" savından¹⁷ ayrıldığı ve

¹⁵ Bu konuyla ilgili olarak Fahir ARMAOĞLU; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980), Ankara 1983, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 492.

¹⁶ Mısır Başbakanı Nasır, Arap dünyasını Mısır'ın liderliği altında birleştirme amacındaydı. Bağdat Paketi'nin kurulmasıyla birlikte, bu liderlik önemli ölçüde Türkiye'ye geçmiş gözüküyordu. Bu anlamda Bağdat Paketi, Nasır'ın tasarısını alt – üst etmişti. Mısır, bu durum karşısında son derece sert tepki gösterdi. Bu tepkiyi Suriye de taşımaktaydı ve paktın imzalanmasının hemen ardından Mısır ve Suriye, Türkiye'ye karşı geniş bir kampanya açtılar. 1955 yılının mart ayı başında da Mısır ve Suriye diğer yandan da Mısır ve Suudi Arabistan arasında birer askeri pakt imzalandı. Yemen de bunlara katılacağını bildirdi. Daha sonra da 20 Ekim 1955 tarihinde Mısır – Suriye, 27 Ekim 1955 tarihinde Mısır – Suudi Arabistan savunma anlaşmaları imzalandı. 21 Nisan 1956 tarihinde de Mısır, Suudi Arabistan ve Yemen arasında bir savunma anlaşması imza edildi. Böylece, Arap dünyasının bir bölümünün Bağdat Paketi'na tepkisi, Bağdat Paketi'na karşı bir blok oluşturmak oldu. Bu konuyla ilgili olarak Fahir ARMAOĞLU; a.g.e., s. 524 – 528. Ayrıca A. Suat BİLGE vd.; a.g.e., s. 261 – 263.

¹⁷ Bu sav, CHP iktidarı döneminde, özellikle dışişleri bakanı Necmettin Sadak tarafından dillendirilmişti. Hüseyin BAĞCI; a.g.e., s. 101 – 102. 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen DP de bu savdan ayrılmadı. DP iktidarının dışişleri bakanı Fuat Köprülü, 20 Haziran 1950 tarihinde, gazetecilerin Kıbrıs sorunuyla ilgili düşüncelerini sormaları üzerine, Kıbrıs sorunu diye bir sorunun olmadığını açıkladı. Baskın ORAN (Ed.); a.g.e., s. 598. Köprülü'nün bu açıklaması, uzun bir süre, DP'nin Kıbrıs sorununa ilişkin politikasını belirleyen temel yaklaşım oldu. Başka bir deyişle, Türkiye gündeminde, uzun bir süre Kıbrıs sorunu, "varolmayan" bir sorun olarak algılandı.

kamuoyunun ilgisinin de Kıbrıs sorununa arttığı bir dönemdi. Bunun temel nedenlerinden birinin söz konusu sorunun uluslararası alana taşınması ve Türkiye'nin de bu sorunun içine çekilmesi olduğu söylenebilir. Kıbrıs adasını, 1878'den beri elinde bulunduran İngiltere¹⁸, Yunanistan'ın adayı kendine bağlayabilmek için attığı kimi adımlar¹⁹ karşısında – ki bu adımlar sorunun uluslararası alana taşınması anlamına geliyordu – 29 Ağustos 1955 tarihinde Londra'da bir konferans toplayarak bu sorunu bir çözüme kavuşturmayı uygun bulmuştu²⁰. Böylece, yıllardan beridir Kıbrıs sorunun varlığını görmezden gelen Türkiye, sorunun taraflarından biri olarak, kendini yeniden konumlandırmak durumunda kaldı. Dönemin dış politika üreticileri, bu gelişme karşısında, Türkiye'nin yeni konumunu “Türkiye, Kıbrıs'ta varolan durumun sürmesinden yanadır, ancak Kıbrıs'la ilgili bir değişiklik olacaksa Türkiye, en doğru yolun adanın eski sahibine yani Türkiye'ye devrini uygun bulur” biçiminde belirlediler²¹. Çalışmamızın sınırları, DP'nin Kıbrıs sorunu karşısındaki politikasını irdelemeye engeldir. Ancak bu sorunun bir uzantısı olarak yaşanan 6 – 7 Eylül olayları, konumuzu ilgilendirir nitelikte olduğundan kısaca üzerinde durulacaktır.

¹⁸ Osmanlı Devleti 1571 yılında Kıbrıs adasını fethetmişti. Ada yaklaşık 300 yıl Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kaldı. 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti Kıbrıs adasının yönetimini 4 Haziran 1878 günü bir ittifak anlaşmasıyla İngiltere'ye bıraktı. Anlaşmaya göre, Kıbrıs adasının yönetimini ele alan ve “geçici” olarak işgal eden İngiltere, bunun karşılığında Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı koruyacak ve savunacaktı. Böylece Kıbrıs adası fiilen İngiltere'nin egemenliğine girmiş oldu. Fahir ARMAOĞLU; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789 – 1914)**, Ankara 1997, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 533 – 536. Türkiye, Kıbrıs adasının 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Anlaşması'yla “resmen” İngiltere'ye katıldığını tanıdı. Seha L. MERAY (Çev.); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler**, C.8, İstanbul 1993, Yapı Kredi Yayınları, s. 7.

¹⁹ Yunanistan, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından Kıbrıs sorununu kurcalamaya ve bu adayı kendi topraklarına katmak için çaba harcamaya başlamıştı. Yunanistan bu yönde “uluslararası” olarak nitelendirilebilecek ilk adımı, Kıbrıs'ın kendine bırakılması yönünde İngiltere nezdinde bir girişimde bulunarak attı. Ancak Yunanistan'ın bu isteği İngiltere tarafından reddedildi. Yunanistan, 16 Ağustos 1954 tarihindeyse BM'ye (Birleşmiş Milletler) başvurarak Kıbrıs adasıyla ilgili olarak “kendi yazgısını belirleme” hakkının tanınmasını istedi. BM, bu sorunu inceleyip, herhangi bir karara varmayı reddetti. Fahir ARMAOĞLU; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)**, a.g.e., s. 530.

²⁰ Londra Konferansı hiçbir sonuca ulaşmadan 7 Eylül 1955 tarihinde dağıldı. Konferansta İngiltere adaya özerklik vermeyi önerdi. Yunanistan da adada “kendi yazgısını belirleme hakkı” tanınmasından yanaydı. Yunanistan'ın bu önerisinin adayı kendisine katması anlamına geleceği açıktı. Fahir ARMAOĞLU; a.g.e., s. 531.

²¹ A. Suat BİLGE vd.; a.g.e., s. 341.

6 – 7 Eylül olayları, Türkiye’de kamuoyunun Kıbrıs sorunu karşısında duyarlılığının arttığı, bu duyarlılığın artmasıyla birlikte de belirli bir gerilimin olduğu bir ortamın sonucudur. Kıbrıslı Rumların adanın Yunanistan’la birleşmesi için yaptıkları gösterilerin ve Yunan hükümetinin Kıbrıs’ı Yunanistan’a bağlamak yönünde görüşler açıklamasının, söz konusu duyarlılığın artmasında etkili olduğu açıktır. Ayrıca Milli Türk Talebe Birliği’nden bir grubun Hikmet Bil başkanlığında “Kıbrıs Türktür Derneği”ni kurup, çeşitli faaliyetlere girişmeleri ve başta *Hürriyet* gazetesi olmak üzere basın organlarının konuyu sık sık gündeme getirmeleri de kamuoyunun Kıbrıs sorunu konusundaki duyarlılığını önemli ölçüde artırıcı etki yapmıştır. Böyle bir ortamda, Selanik’te Mustafa Kemal’in evine bomba koyulduğu yönündeki bir haberin 6 Eylül 1955 tarihli *İstanbul Ekspres* gazetesinde yer almasıysa duyarlılığı artmış kitleleri harekete geçiren tetikleyici olur. Bu haber üzerine, Kıbrıs Türktür Derneği’nin İstanbul’da düzenlediği bir miting içinde harekete geçen kitleler, kısa sürede denetimden çıkar; miting, azınlıklara ait binaların, okulların, ibadethanelerin yakılıp yıkıldığı, yağmalandığı bir eyleme dönüşür. Hükümetin ve devlet güçlerinin bütünüyle izleyici kaldığı olaylar²², uluslararası alanda Türkiye’nin saygınlığını önemli ölçüde zedeler. Olaylar bu boyutunun dışında, DP’nin “görülmemiş kalkınma hamlesi”ne halkın ilk büyük tepkisi olarak da tarihe geçer: Bir anlamda, olaylar sırasında, Kıbrıs unutulmuş ve ekonomik sorunlardan bunalmış kitleler “yakıp – yıkma”, “yağmalama” isteğiyle başta “İstanbul” olmak üzere büyük kentleri hedef almışlardır²³.

Gerek parti içi muhalefetin, gerek dış politika çerçevesinde gelişen bu sorunların DP iktidarını zorladığı açıktır. Ancak DP iktidarını zorlayan asıl sorun, daha çok, ekonomi alanıyla ilgili olarak belirir. DP iktidarına “başarı”yı getiren, DP iktidarınının 1950 – 1954 arası döneminin “altın yıllar”

²² Hükümet yayımladığı bildiriye, olayların sorumlusu olarak “komünistler”i gösterir ve olayların ardından çoğu “solcu” olan yaklaşık 3 bin kişi tutuklanır. DP’nin iktidardan uzaklaştırıldığı 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra Yassıada’da yapılan duruşmalarda, olayların sorumlusunun hükümet olduğu ortaya çıkar. Baskın ORAN (Ed.); a.g.e., s. 601.

²³ Bu noktaya ilgili olarak Metin TOKER; a.g.e., s. 144.

olarak anılmasına neden olan ekonomi alanı, DP iktidarının ikinci döneminde yaşanan başarısızlığın üzerinde geliştiği temel alan olma özelliğini kazanır.

DP iktidarının bu dönemi, her şeyden önce, tarımsal üretimde yaşanan önemli düşüslere işaret etmektedir. Örneğin, 1953 yılında 8 milyon ton olarak gerçekleşen buğday üretimi, yüzde 38,8'lik bir düşüşle 1954 yılında 4,9 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Buğday üretimi 1955 yılında 6,9 milyon tona çıkar. Bu durumda buğday üretiminde yüzde 40,8'lik bir artış yaşanmış olur, ancak 1955 yılında, 1953 yılında üretilen buğdayın yalnızca yüzde 86'sına ulaşılabilmektedir. 1956 yılında buğday üretimi bir önceki yıla göre yüzde 7,2 oranında gerileyerek, 6,4 milyon tona düşer. Bu, 1956 yılında, 1953 yılında üretilen buğdayın ancak yüzde 80'inin üretilbildiği anlamındadır. 1957 yılında buğday üretimi 8,3 milyon ton olarak gerçekleşir. Böylece 1957 yılında buğday üretiminde yüzde 29,7'lik bir artış yaşanmış ve 1953 yılındaki üretim düzeyi geçilmiş olmaktadır. 1958 yılındaysa buğday üretimi bir önceki yıla göre yüzde 3 oranında artarak yaklaşık 8,6 milyon tona ulaşır²⁴. Bu veriler 2.2.2. *Tablo 1*'den izlenebilir.

Yine 2.2.2. *Tablo 1*'den izlenebileceği gibi, benzer bir durum arpa üretimi için de söz konusudur. 1953 yılında arpa üretimi 3,6 milyon ton olarak saptanmıştır. Bu miktar, 1954 yılında yüzde 34,1 oranında azalarak 2,4 milyon tona düşer. 1955 yılında arpa üretimi yaklaşık 3 milyon ton olarak gerçekleşir. Bu durumda üretimde bir önceki yıla göre yaşanan artış yüzde 24,4 olmaktadır, ancak 1955 yılında, 1953 yılında üretilen arpanın yalnızca yüzde 82'si üretilmiştir. 1956 yılında, arpa üretimi, bir önceki yıla göre yüzde 2,8 oranında azalarak 2,9 milyon tona düşer; 1953 yılında üretilen arpanın yalnızca yüzde 80'i üretilir. 1957 yılında arpa üretimi bir önceki yıla göre yüzde 25,9 oranında artarak yaklaşık 3,7 milyon tona

---

²⁴ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için *İstatistik Göstergeler (1923 – 1995)*, Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 102.

ulaşır. Böylece 1953 yılında ulaşılan arpa üretim miktarı geçilir. 1958 yılındaysa arpa üretimi, bir önceki yıla göre yüzde 1,4 oranında gerileyerek 3,6 milyon ton olarak gerçekleşir²⁵.

DP iktidarının ikinci döneminde buğday ve arpa özelinde örneklendirilen tahıl ürünlerinin yanı sıra, baklagiller, sanayi bitkileri ve yağlı tohumların üretiminde de benzer düşüşler yaşanmış²⁶; DP iktidarının ilk evresinde yakalanan tarımsal üretimdeki hızlı artış sona ermiştir. Bu durumun önemli bir nedeni, DP iktidarının ilk döneminde söz konusu olan iyi hava koşullarının tersine dönmesidir. Ancak bundan da önemli bir neden, belirli bir sınıra erişildiğinden, ekilebilir alan genişlemesinin durmasıdır. DP iktidarının ilk döneminde, tarımsal üretimde gözlemlenen üretim artışı, verimlilik artışıyla değil, daha çok, tarımda makineleşme yardımıyla ekilebilir alan genişlemesi sonucunda elde edilmişti. Belirli bir süre sonunda bunun sınırına gelineceği açıktı. Bu sınıra, DP iktidarının ikinci döneminde ulaşıldı. DP, iktidarının ikinci döneminde, tarımı hava koşullarına bağlı olmaktan kurtarmak adına atmadığı adımların bedelini de böylece ödemiş oldu.

DP iktidarının ikinci döneminde, dış ticarete ilişkin veriler de olumsuzluklar içermeye başlamıştır. Dış ticaret hacmi, 1953 yılında 928,6 milyon dolar olarak saptanmıştı. Dış ticaret hacmi, 1954 yılında 813,3, 1955 yılında 811,0 milyon dolara düştü. Bu durumda, bir önceki yıla göre düşüş oranı 1954 yılında yüzde 12,4, 1955 yılında da yüzde 0,3 oluyordu. 1956 yılında dış ticaret hacmi, bir önceki yıla göre yüzde 12,2 oranında azalarak 712,3 milyon dolar olarak gerçekleşti. 1957 yılında dış ticaret hacminde yüzde 4,2'lik bir artışla 742,3 milyon dolara ulaşıldı. 1958 yılıysa dış ticaret hacmi açısından bir önceki yıla göre yüzde 24,2'lik bir azalmaya işaret ediyordu; dış ticaret hacmi, 562,4 düzeyinde kaldı. 2.2.2. *Tablo II*'de özetlenen bu veriler, 1953 yılının sonundan 1958 yılının sonuna kadar olan

²⁵ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için a.g.e., a.y.

²⁶ a.g.e., s. 104, 106 ve 108.

dönemde, dış ticaret hacminin yaklaşık yüzde 39,4 oranında azalmış olduğunu göstermektedir.

Dışalım ve dışsatımdaysa DP iktidarının ikinci döneminde yaşananlar, rakamlar bazında, şöyledir: 1953 yılında 532,5 milyon dolar olan dışalım, 1954 yılında bir önceki yıla göre yüzde 10,2 oranında azalarak 478,4, 1955 yılında bir önceki yıla göre yüzde 4,0 oranında artarak 497,6, 1956 yılında bir önceki yıla göre yüzde 18,1 oranında azalarak 407,3, 1957 yılında bir önceki yıla göre yüzde 2,5 oranında azalarak 397,1 ve 1958 yılında da bir önceki yıla göre yüzde 20,7 oranında azalarak 315,1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1953 yılında 396,1 milyon dolar olan dışsatımsa, 1954 yılında bir önceki yıla göre yüzde 15,5 oranında düşerek 334,9, 1955 yılında bir önceki yıla göre yüzde 6,4 oranında düşerek 313,3, 1956 yılında bir önceki yıla göre yüzde 2,7 oranında düşerek 305,0, 1957 yılında bir önceki yıla göre yüzde 13,2 oranında artarak 345,2 ve 1958 yılında da bir önceki yıla göre yüzde 28,4 oranında düşerek 247,3 milyon dolar düzeyinde saptanmıştır²⁷. 1950'li yılların ikinci yarısında dış ticarete ilişkin ve 2.2.2. *Tablo II*'yle 2.2.2. *Tablo III*'de özetlenen bu veriler, Türkiye'nin dış ticaret açığı sorunun sürdüğüne de işaret etmektedir.

DP iktidarının ikinci döneminin ekonomik anlamda içerdiği sorunlar, dönemin KUG (Katkılı Ulusal Gelir) verilerinden de izlenebilir. DP iktidarının ilk döneminin son yılı olan 1953 yılında, KUG, 13,9 milyar lira olarak saptanmıştı. KUG, 1954 yılında 13,5 milyar liraya düştü. Bu veriler, KUG'un, 1954 yılı sonunda, bir önceki yıla göre yüzde 3 oranında azaldığını göstermektedir. 1955 yılında 14,5 milyar lira olarak saptanan KUG bir önceki yıla göre yüzde 7,9 oranında arttı. KUG bir önceki yıla göre, 1956 yılında yüzde 3,2 oranında artarak 15 milyar liraya, 1957 yılında yüzde 7,8 oranında artarak 16,2 milyar liraya ve 1958 yılında da yüzde 4,5

---

²⁷ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için a.g.e., s. 260.

oranında artarak 16,9 milyar liraya ulaştı²⁸. KUG'a ilişkin bu veriler 2.2.2. *Tablo IV*'de gösterilmiştir.

KUG'daki veriler kişi başına KUG'a 1954 yılında yüzde 5,6 oranında düşüş olarak yansıdı. 1953 yılında kişi başına KUG 616,5 lira olarak saptanmıştı. Kişi başına KUG 1954 yılında 581,8 liraya düştü. Bu verilere göre, 1954 yılında kişi başına KUG'da yüzde 5,6 oranında bir azalma söz konusuydu. Kişi başına KUG, bir önceki yıla göre 1955 yılında yüzde 5 oranında artarak 610,7, 1956 yılında yüzde 0,7 oranında artarak 615 liraya ulaştı. 1957 yılında, kişi başına KUG 1953 yılındaki düzeyi geçti ve 641,7 lira olarak kaydedildi. 1957 yılında kişi başına KUG'da bir önceki yıla göre artış yüzde 4,4'tü. 1958 yılındaysa kişi başına KUG bir önceki yıla göre yüzde 1,6 oranında artarak 651,9 lira olarak saptandı²⁹. Tüm bunlar, yine 2.2.2. *Tablo IV*'den izlenebilir.

Bu veriler DP iktidarının ikinci döneminde KUG'a ilişkin yıllık ortalama büyüme hızının yüzde 4,1, kişi başına KUG'a ilişkin yıllık büyüme hızının da yüzde 1,2 olduğunu göstermektedir. Bu durumda, KUG ve kişi başına KUG yıllık büyüme hızları bakımından DP iktidarının ikinci döneminin, DP iktidarının ilk dönemine göre son derece başarısız olduğu açıktır. DP iktidarının ilk döneminde KUG yıllık büyüme hızı yüzde 11,3, kişi başına KUG yıllık ortalama büyüme hızı da 8,5 olarak saptanmıştır. DP iktidarının ikinci dönemi, veri olarak alınan diğer dönemler göz önünde bulundurulduğu zaman da başarısızlık içermektedir. DP iktidarının ikinci dönemi KUG ve kişi başına KUG yıllık ortalama büyüme hızı bakımından, yalnızca, 1940 – 1945 yılları arasını kapsayan II. Dünya Savaşı dönemini ve 1930 – 1932 yılları arasını kapsayan korumacı dönemi geride bırakabilmiştir. 1923 – 1929 yılları arasını kapsayan liberal dönem, 1933 – 1939 yılları arasını kapsayan korumacı – devletçi dönem, II. Dünya Savaşı ardılı dönem ve yukarıda da belirtildiği gibi DP iktidarının ilk dönemi, ele

²⁸ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için a.g.e., s. 426.

²⁹ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için a.g.e., a.y.

alınan veriler bazında, DP iktidarının ikinci döneminden daha başarılıdır. Bu durum yine 2.2.2. *Tablo IV*'de gösterilmiştir.

KUG içinde sanayi kesiminin payıysa 2.2.2. *Tablo V*'de gösterildiği gibi, 1954 yılında yüzde 14,3 olarak ölçülmüştür. Bu oran, 1955 yılında yüzde 14,8, 1956 yılında yüzde 15,7, 1957 yılında yüzde 16,3 ve 1958 yılında da yüzde 16,5 olarak kaydedilmiştir. Bu durumda, 1954 – 1958 yılları arasında, KUG içinde sanayi kesiminin payı, yıllık ortalama yüzde 15,5 düzeyinde olmaktadır. Bu, DP iktidarının ikinci döneminin bu anlamda başarılı olduğunu gösteren bir veridir. Ancak KUG içinde sanayi kesiminin büyüme hızı bakımından aynı başarıyı saptamak olanaklı değildir. KUG içinde sanayi kesiminin büyüme hızı, 1954 yılında yüzde 9,4, 1955 yılında 11,6, 1956 yılında 9,7, 1957 yılında yine 11,6 ve 1958 yılında da 5,8 olarak saptanmıştır. Bu verilere göre, DP iktidarının ikinci döneminde KUG içinde sanayi kesimi büyüme hızının yıllık yüzde 9,6 düzeyinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu veri, DP iktidarının ikinci döneminin DP iktidarının ilk döneminden daha az başarılı olduğunu göstermektedir. DP iktidarının ikinci dönemi, KUG içinde sanayi kesiminin büyüme hızı bakımından, 1930 – 1932 yılları arasında kapsayan korumacı dönemle 1933 – 1939 yılları arasında kapsayan korumacı – devletçi dönemden de daha az başarılıdır. DP iktidarının ikinci dönemi, KUG içinde sanayi kesiminin büyüme hızı bakımından, veri olarak alınan diğer dönemleriyse yine 2.2.2. *Tablo V*'den izlenebileceği gibi geride bırakmıştır.

DP iktidarının ikinci dönemine egemen olan bir başka sorun da dolaşımdaki para miktarıyla fiyatlar genel düzeyindeki yükselme çerçevesinde ele alınabilir. 1954 yılında dolaşımdaki para miktarı 1,6 milyar lira olarak saptanmıştır. Bu miktar 1955 yılında yüzde 30,3 oranında artarak 2,1 milyar liraya, 1956 yılında bir önceki yıla göre yüzde 26,6 oranında artarak 2,6 milyar liraya çıkar. Dolaşımdaki para miktarı 1957 yılında 3,3 milyar liraya, 1958 yılında da 3,6 milyar liraya ulaşır. Dolaşımdaki para miktarında, 1957 yılında bir önceki yıla göre artış oranı 26,1, 1958 yılında

da 8,1'dir. 1950 yılında 100 olarak kabul edilen TEFE'ye (Toptan Eşya Fiyatları Endeksi), 1954 yılında 122'yi, 1955 yılında 131'i, 1956 yılında 152'yi göstermektedir. 1957 yılındaysa endeks 181'e, 1958 yılında da 209'a varır. Bu veriler dönemin enflasyon sorununu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Dolaşımdaki para miktarıyla TEFE'ye ilişkin veriler 2.2.2. *Tablo VI*'da özetlenmiştir.

DP iktidarının ikinci döneminin bir başka önemli sorunu da dış borçlarla ilgilidir. 1954 yılı, Türkiye'nin dış borçlarında çarpıcı yükselmenin başladığı bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu durumun temel nedenlerinden biri, Türkiye'nin 1950'li yılların ilk yarısında, ciddi bir dış ticaret açığı sorunuyla karşılaşmasıdır. Daha önceki bölümde göstermeye çalıştığımız bu sorun, ilgili dönemde, yine daha önce gösterdiğimiz gibi, daha çok altın ve döviz stoklarından karşılamıştır. Ancak 1954 yılına gelindiğinde, "deniz" in tam anlamıyla "tükenmiş olduğu" söylenebilir. Bu noktada, yukarıda sözü edilen, Türkiye'nin dışsatımındaki gerilemeye bir kez daha dikkat çekmek yerinde olacaktır. Daha çok, ülke içinde fiyatlar genel düzeyinin hızlı artışının, iyi hava koşullarının tersine dönmesinin, Kore Savaşı nedeniyle dışsatıma elverişli ortamın yok olmasının ve TL'nin (Türk Lirası) değerinin düşüklüğüne bağlı olarak dışalımın kamçılanması neden olduğu bu düşüşün, dış ticaret açığı üzerinde önemli bir etkisi vardır. Türkiye, böyle bir ortamda, uzun vadeli dış borca açılma sürecini hızlandırmayı yeğlemiştir.

DP iktidarının ikinci döneminde bu hızlı borçlanmanın temel öznesi ABD olmuştur. ABD, Türkiye'ye, 1954 – 1957 yılları arasında, 70 milyon doları Marshall planı kapsamında olmak üzere, toplam 195,9 milyon dolar borç kaynak sağlamıştır. Türkiye, ABD'nin yanı sıra, 1954 yılında IBRD'den (*International Bank for Reconstruction and Development* – Uluslararası

İmar ve Kalkınma Bankası) 3,8 ve 1957 yılında da IMF'den (*International Monetary Fund* – Uluslararası Para Fonu) 13,5 milyon dolar borç almıştır.³⁰

Bu durumda, DP iktidarının ilk döneminde “beliren” sorunların DP iktidarının ikinci döneminde belirginleştiğini ve bir anlamda hem DP iktidarını hem de Türkiye’yi teslim alabilecek nitelik kazandığını öne sürmek çok da hatalı olmayacaktır. Bu sorunlardan biri, çoğunluk baskıcılığıyla ilgilidir. DP iktidarının ilk döneminde beliren bu sorun, DP iktidarının ikinci döneminde açık bir biçimde duyumsanmaya başlamıştır. DP, demokrasinin en önemli unsurlarından biri olan muhalefet başta olmak üzere, toplumun çeşitli kesimleri üzerindeki baskısını bu dönemde iyice arttırmış ve bunu da açık bir biçimde arkasındaki çoğunluğa dayandırmıştır. Bu dönemde karşılaşılan bir başka sorunsa Türkiye’nin dış politikasının bütünüyle ABD’ye bağımlı duruma getirilmesi ve Türkiye’nin seçenekli dış politika üretebilme yolunun tam anlamıyla tıkanması olduğu söylenebilir. Dış politika bağlamında sözü edilebilecek bir başka sorun da Türkiye’nin emperyalizmi içselleştirmesiyle ilintilidir. Bu dönemde Türkiye’nin emperyalizmi içselleştirme boyutu, Türkiye’nin Ortadoğu’da emperyalist dünyanın bayraktarlığını yapmasıyla gözler önüne serilmiştir. Öyleyse DP iktidarının ikinci döneminde karşılaşılan temel sorunlar şöyle sıralanabilir:

1. Çoğunluk baskıcılığının açık bir biçimde uygulanması,
2. Türkiye’nin dış politikasının bütünüyle ABD’ye “bağımlı” kılınması ve “seçenekli” dış politika üretme yolunun tam anlamıyla tıkanması,
3. Emperyalizmin, emperyalizmin bayraktarlığının yapılacak kadar, içselleştirilmesi

Bu dönemde DP iktidarının ve Türkiye’nin karşılaştığı ekonomik nitelikli sorunların başındaysa iyi hava koşulları ve Kore Savaşı’nın yarattığı

---

³⁰ Memduh YAŞA; *Devlet Borçları*, Ankara 1978, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 40 – 41.

ortama bağlı olarak yaşanan üretim ve dışsatım artışlarının tersine dönmesi vardır. Türkiye, 1950'li yılların ikinci yarısında üretimin önemli ölçüde daraldığı, ihracat düşüşlerinin yaşandığı, dışalım güçlüklerinin ülkeyi tutsak ettiği bir ortamı yaşar. Bu fotoğraf, yüksek enflasyon ve alabildiğine genişleyen karaborsayla tamamlanır. İktidarsa bu ortamı "çözerek" ülkeyi düzliğe çıkarmanın yolunu dış borçlanmada bulur. Bu durumda, DP iktidarının ikinci dönemine damgasını vuran ekonomik nitelikli sorunlar şunlar olur:

1. Tarımsal üretimde ve dışsatımda önemli düşüşler yaşanması,
2. KUG'da ve kişi başına KUG'da ciddi azalmalarla birlikte, KUG ve kişi başına KUG büyüme hızlarının yavaşlaması,
3. Enflasyonun yerleşmesi,
4. Türkiye'nin denetimsiz bir biçimde dış borçlanma yoluna girmesi.

2.2.2 Tablo I				
Buğday ve Arpaya İlişkin Üretim Miktarları (Ton) (1953 – 1958)				
Yıllar	Buğday	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Arpa	Önceki Yıla Göre Artış (%)
1953	8.000.000		3.640.000	
1954	4.900.000	-38,8	2.400.000	-34,1
1955	6.900.000	40,8	2.985.000	24,4
1956	6.400.000	-7,2	2.900.000	-2,8
1957	8.300.000	29,7	3.650.000	25,9
1958	8.550.000	3,0	3.600.000	-1,4

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 102'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.2.2 Tablo II						
Dışalım – Dışsatım ve Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar) (1953 – 1958)						
Yıllar	Dışalım	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Dışsatım	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Dış Ticaret Hacmi	Önceki Yıla Göre Artış (%)
1953	532,5		396,1		928,6	
1954	478,4	-10,2	334,9	-15,5	813,3	-12,4
1955	497,6	4,0	313,3	-6,4	811,0	-0,3
1956	407,3	-18,1	305,0	-2,7	712,3	-12,2
1957	397,1	-2,5	345,2	13,2	742,3	4,2
1958	315,1	-20,7	247,3	-28,4	562,4	-24,2

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 260.

2.2.2 Tablo III				
Dışalım – Dışsatım ve Dış Açık (Milyon Dolar) (1953 – 1958)				
Yıllar	Dışalım	Dışsatım	Dış Açık	Dış Açığın Yıllık Büyüme Hızı (%)
1953	532,5	396,1	136,4	
1954	478,4	334,9	143,5	5,2
1955	497,6	313,3	184,3	28,4
1956	407,3	305,0	102,3	-44,5
1957	397,1	345,2	51,9	-49,3
1958	315,1	247,3	67,8	30,6

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 260.

2.2.2 Tablo IV				
KUG, Kişi Başına KUG ve KUG ile Kişi Başına KUG Büyüme Hızları (1948 Yılı Fiyatlarıyla) (1953 – 1958)				
Yıllar	KUG (Milyon TL)	Kişi Başına KUG (TL)	KUG Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına KUG Büyüme Hızı (%)
1953	13.915,0	616,5		
1954	13.500,8	581,8	-3,0	-5,6
1955	14.571,3	610,7	7,9	5,0
1956	15.030,9	615,0	3,2	0,7
1957	16.205,7	641,7	7,8	4,4
1958	16.938,8	651,9	4,5	1,6
Seçilmiş Dönemlerde KUG ve Kişi Başına KUG Büyüme Hızları				
Seçilmiş Dönemler			KUG Yıllık Ortalama Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına Düşen KUG Yıllık Ortalama Büyüme Hızı (%)
1923 – 1929 (Liberal Dönem)			10,9	8,6
1930 – 1932 (Korumacı Dönem)			0,1	-2,0
1933 – 1939 (Korumacı – Devletçi Dönem)			8,6	6,4
1940 – 1945 (II. Dünya Savaşı Dönemi)			-6,6	-7,7
1946 – 1949 (II. Dünya Savaşı Ardılı Dönem)			11,9	9,7
1950 – 1953 (I. DP Dönemi)			11,3	8,5
1954 – 1958 (II. DP Dönemi)			4,1	1,2
Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923 – 1995, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996, s. 426'daki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.				

2.2.2 Tablo V				
Yıllara Göre KUG İçinde Sanayi Kesimi Payları ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları (1948 Yılı Fiyatlarıyla) (1953 – 1958)				
Yıllar	KUG (Milyon TL)	KUG İçinde Sanayi Kesimi Payı (Milyon TL)	KUG İçinde Sanayi Kesimi Payı (%)	Sanayi Kesimi Büyüme Hızı (%)
1953	13.915,0	1.767,8		
1954	13.500,8	1.933,1	14,3	9,4
1955	14.571,3	2.156,4	14,8	11,6
1956	15.030,9	2.364,7	15,7	9,7
1957	16.205,7	2.639,5	16,3	11,6
1958	16.938,8	2.793,3	16,5	5,8
Seçilmiş Dönemlerde KUG İçinde Sanayi Kesimi Payları ve Sanayi Kesimi Büyüme Hızları				
Seçilmiş Dönemler			KUG İçinde Sanayi Kesimi Payı (%)	Sanayi Kesimi Büyüme Hızı (%)
1923 – 1929 (Liberal Dönem)			10,0	8,5
1930 – 1932 (Korumacı Dönem)			11,8	14,8
1933 – 1939 (Korumacı – Devletçi Dönem)			14,7	10,2
1940 – 1945 (II. Dünya Savaşı Dönemi)			15,7	-6,6
1946 – 1949 (II. Dünya Savaşı Ardıllı Dönem)			14,1	6,5
1950 – 1953 (I. DP Dönemi)			12,4	10,6
1954 – 1958 (II. DP Dönemi)			15,5	9,6
Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923 – 1995, Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 412 – 418'deki veriler kullanılarak hesaplanmıştır.				

2.2.2 Tablo VI			
Dolaşımdaki Para Miktarı ve TEFE (1953 – 1958)			
Yıllar	Dolaşımdaki Para Miktarı (Milyon TL)	Dolaşımda Para Miktarının Artışı (%)	TEFE (1950=100)
1953	1.519		110,0
1954	1.589	4,6	122,1
1955	2.071	30,3	130,8
1956	2.621	26,6	152,8
1957	3.304	26,1	181,4
1958	3.570	8,1	208,9
Kaynak: Dolaşımdaki para miktarıyla ilgili veriler için Ekrem PAKDEMİRLİ; Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü, İstanbul 1991, Milliyet Yayınları, s. 166 ve TEFE'ye ilişkin veriler için Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1978), İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını, s. 125.			

2.2.3. DP İktidarının Sonu ve Çelişkiler İçinde Ekonomik Başarısızlık

Çalışmamızın bu bölümünde, DP (Demokrat Parti) iktidarının son dönemini ve DP iktidarının sonunu ele alacağız. DP iktidarının sonunu, DP'nin ekonomik başarısızlığından bağımsız olarak değerlendirmenin olanaklı olmadığını düşündüğümüzden, bu bölümde, DP'nin ekonomik başarısızlığının genel çerçevesini de sunmaya çalışacağız.

DP iktidarının son dönemine 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimle girilmiş, bu seçimin ardından V. Menderes Hükümeti işbaşına gelmişti. V. Menderes Hükümeti, 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyana kadar görevde kaldı. "27 Mayıs 1960" tarihi, DP iktidarının sonuna işaret ettiği gibi, DP'nin de, DP hükümetlerinin başbakanı Adnan Menderes'in de sonuna işaret ediyordu.

DP, 1 Eylül 1960 tarihinde, Ankara 5. Sulh Ceza Mahkemesi'nce "siyasetten men" edildi. Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi'yse 29 Eylül 1960 tarihinde DP'nin feshine karar verdi¹. Mahkemenin kararında, DP'nin,

"... gayesinden ayrıldığı ve dini siyasete alet ettiği, bir zümre [grup] tahakkümünü [baskısını] kurduğu ve bir grup vatandaşa diğer bir grup vatandaşı hasım bıraktığı ve vatandaşlar arasında eşitlik haklarını ihlal ettiği, bilhassa Demokrat Parti'nin ileri gelenleri tarafından anayasanın ihlaline yol açıldığı ve [DP ileri gelenlerinin] seçmenlerine karşı itimat bırakmadığı, ... [parti] programını ve tüzüğünü suiistimal ettiği ve parti teşkilatına hesap vermekten korkup, muayyen [belirli] zamanlardaki umumi kongrelerin yapılmasına dahi mani olduğu..."²

¹ DP'nin kapatılmasının hukuki süreciyle ilgili olarak M. Serhan YÜCEL; **Demokrat Parti**, İstanbul 2001, Ülke Kitapları, s. 171 – 173.

² a.g.e., s. 173.

belirtiliyor, bu nedenlerle partinin sosyal bir kurum olma niteliğini yitirdiğine dikkat çekilerek, DP'nin feshi hükme bağlanıyordu.

DP Genel Başkanı ve "sabık" başbakan Menderes'se 14 Ekim 1960 günü başlayan Yassıada duruşmaları sonucunda, 15 Eylül 1961 tarihinde idama mahkum oldu. Altı ayrı suçtan hüküm giyen Menderes, idam cezasını "anayasayı ihlal" suçundan almıştı. Türk Ceza Kanunu'nun 161. maddesinin ilk fıkrası gereğince verilen bu ceza, 17 Eylül 1961 günü İmralı adasında infaz edildi³.

Yassıada'da yargılamaları yürüten Yüksek Adalet Divanı, Menderes'in dışında 14 sanığı daha idam cezasına çarptırdı. Bu sanıklar arasından Celal Bayar, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'ya ilişkin idam kararları oybirliğiyle, diğerlerine ilişkin idam kararlarıysa oy çokluğuyla alınmıştı. Kararların açıklanmasının ardından toplanan MBK* (Milli Birlik Komitesi), bu idam kararlarından yalnızca oybirliğiyle alınanları onayladı, diğer idam cezalarını yaşam boyu hapis cezasına dönüştürdü. Bu arada, hakkındaki idam cezasına oy birliğiyle hükmedilmiş olmasına karşın, eski cumhurbaşkanı Bayar'ın cezası da yaşam boyu hapis cezasına çevrildi. MBK, bu noktada, Bayar'ın ilerlemiş yaşını göz önünde bulundurmuydu. MBK'nın haklarındaki idam cezasını onayladığı sanıklardan Zorlu ve Polatkan, 16 Eylül 1961 günü, Menderes'ten bir gün önce, aynı Menderes gibi İmralı adasında idam edildiler⁴.

Kanımızca, bu "son", oldukça hazindir. Sonun hazin tarafı, yalnızca DP'nin ya da başta Menderes olmak üzere DP ileri gelenlerinin sonlarıyla ilgili değildir. Türkiye, 14 Mayıs 1950 tarihinde başarılı bir "demokrasi sınavı" vermiş; dönemin tek partisi CHP (Cumhuriyet Halk Partisi), iktidar koltuğunu, demokratik yoldan DP'ye bırakmıştır. Ancak bu "sınav",

³ Menderes'in idamıyla ilgili olarak Şevket Süreyya AYDEMİR; *Menderes'in Dramı (1899 – 1960)*, İstanbul 1969, Remzi Kitabevi, s. 545 – 548.

* 37 subayın oluşturduğu MBK, 27 Mayıs Hareketi'ni gerçekleştiren ve yöneten oluşumdur.

⁴ M. Serhan YÜCEL; a.g.e., s. 165 – 166.

Türkiye'nin demokrasi tarihi içinde bir "final sınavı" niteliğinde değil, daha çok, "ara sınav" görünümündedir. Ara sınavı başarıyla aşan Türkiye'nin final sınavındaki başarısızlığının bedeli, ne yazık ki, çok ağır olmuştur. Ancak o günün koşulları ve o günün ortamı içinde, demokrasi dışına çıkan bir iktidarı, demokratik bir süreçte terbiye etmenin yolu bulunamamış; Türkiye, bir anlamda, demokrasi uğruna "demokrasi"yi feda etmek durumunda kalmıştır. Bu çalışmanın boyutları, 27 Mayıs 1960 hareketinin siyasi açıdan incelenmesine engeldir. Bu nedenle, yalnızca, DP iktidarının son döneminde, DP iktidarını "son"a götüren temel gelişmelere değinilecektir.

Türkiye, 1950'li yılların üçüncü genel seçimine 27 Ekim 1957 tarihinde gitti. Bu seçimin yapıldığı dönemde, Türkiye nüfusu 25 milyona yaklaşmış, genel seçmen sayısı da 12 milyona ulaşmıştı. 27 Ekim 1957 genel seçiminde yaklaşık 9 milyon seçmen oy kullandı. Bu verilere göre, seçime katılma oranı yaklaşık yüzde 77 düzeyinde oluyordu. Seçimin sonuçları açıklandığında DP'nin 4,4 milyon oy alarak, geçerli oyların yüzde 47'sini topladığı anlaşıldı. Seçimde CHP 3,8 milyon oyla geçerli oyların yüzde 41'ini, CMP (Cumhuriyetçi Millet Partisi) 650 bine yakın oyla geçerli oyların yüzde 7'sini, HP (Hürriyet Partisi) de yaklaşık 350 bin oyla geçerli oyların yüzde 3,8'ini aldı. Bu sonuçlara göre, TBMM'ye (Türkiye Büyük Millet Meclisi) DP 419, CHP 173, CMP 4 ve HP de 4 milletvekili gönderebilecekti. Bu arada, 2 bağımsız milletvekili de TBMM'ye girme hakkı kazanmıştı⁵.

Seçim sonuçları DP'nin başarısına işaret ediyordu. Ancak bu başarı görünürde bir başarıydı. DP'nin oy oranı, bir önceki seçime göre epey gerilemiş, yüzde 57'den yüzde 47'ye düşmüştü. DP'nin en yakın izleyicisi CHP'ye 1954 genel seçiminde yüzde 35 olan oy oranını, bu seçimde yüzde 41'e çıkartarak, iktidar partisine oy oranı açısından ciddi bir biçimde

---

⁵ İlgili veriler ve ilgili oranların kaynağı için İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 92.

yaklaşmıştı. Bu durum TBMM içindeki dağılıma da yansdı. 1954 genel seçimi sonrasında TBMM'deki sandalyelerin yüzde 92'sine sahip olan DP, 1957 genel seçimi sonrasında TBMM'deki sandalyelerinin büyük bölümünü yitirdi. Menderes de bu seçimin sonuçlarını büyük bir başarısızlık olarak değerlendirenlerdendi. Başarısızlık, Menderes'in gözünde "Allah bir daha 27 Ekim gecesinin tekrarını göstermesin"⁶ dedirtecek kadar büyüktü.

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimden sonra, 11. TBMM ilk toplantısını 1 Kasım 1957 tarihinde yaptı. TBMM bu toplantısında, Celal Bayar'ı cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan'ı da TBMM başkanlığına seçti. Ardından Cumhurbaşkanı Bayar, yeni hükümeti kurma görevini Menderes'e verdi. Menderes, yeni hükümeti ancak bir ay sonra, 25 Kasım 1957 tarihinde ilan etti⁷. Yeni hükümetin programı TBMM'de 4 Aralık 1957 tarihinde okundu ve aynı gün oylandı⁸.

V. Menderes Hükümeti'nin programı, bu programın, geçmişteki Menderes hükümetlerinin programlarından çok da farklı olmadığına dile getirilmesiyle başlıyordu. Bunun ardından, programda, DP iktidarı döneminde yapılan işlerin ulusal ekonomi üzerinde "muazzam" sonuçlar doğurduğuna; Türkiye'nin, dünün Türkiye'siyle karşılaştırılmayacak kadar ilerlediğine dikkat çekiliyordu. Bu durumun bundan sonraki çalışmaların sonuçlarını daha verimli kılacağı da bu çerçevede içinde belirtilmekteydi. Devlet eliyle ve özel kesim tarafından yapılmakta olan işlerin ve kurulan tesislerin yavaş yavaş hizmete girdiğinin aktarıldığı programda, bunların

⁶ Menderes'in sık sık tekrarladığı bu dileğiyle ilgili olarak Şevket Süreyya AYDEMİR; İkinci Adam, C. 3, İstanbul 1988, Remzi Kitabevi, s. 290.

⁷ Menderes başkanlığındaki bu hükümet şöyleydi: Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ahmet Tevfik İleri, Devlet Bakanı Emin Kalafat, Devlet Bakanı Muzaffer Kurbanoglu, Adalet Bakanı Esat Budakoğlu, Millî Savunma Bakanı Şemi Ergin, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Celal Yardımcı, Bayındırlık Bakanı İbrahim Etem Menderes, Ticaret Bakanı Abdullah Aker, Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar, Gümrük ve Tekel Bakanı Hadî Hüsmen, Tarım Bakanı Nedim Ökmen, Ulaştırma Bakanı Fevzi Uçaner, Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen, Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu, Basın – Yayın ve Turizm Bakanı İbrahim Sıtkı Yırcalı ve İmar ve İskan Bakanı Medeni Berk. <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HB23.htm>.

⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/o23.htm>.

yardımla ulusal ekonomi üzerinde ferahlatıcı etkiler görülmekte olduğuna da vurgu yapılıyordu.

Program, yabancı sermayeye ilişkin görüşlere de yer ayırmıştı. Yabancı sermaye kapsamında, DP iktidarının, yabancı sermayeyle işbirliği yönünde attığı adımların, zaman içinde daha da olumlu sonuçlar vereceğine olan inançtan söz ediliyordu. Programda ayrıca, "büyük müttefik" olarak nitelenen ABD'den (Amerika Birleşik Devletleri) alınmakta olan ekonomik yardımların ulusal ekonominin gelişmesinde "hayırlı" ve "yararlı" etkileri "şükranla" kaydediliyordu.

Programın önemle üzerinde durduğu bir başka konu da, fiyatlarda kararlılığı sağlamakla ilgiliydi. Bu amaçla, Milli Korunma Kanunu'nu önemle işletmenin bu çalışma devresinin belirgin özelliklerinden olacağı dile getiriliyordu. Programda, malların tüketiciye ulaşması sırasında yapay fiyat artışlarını önlemek temel görevlerden biri olarak benimseniyor, nedensiz fiyat artışlarıyla hükümetin özenle mücadele edeceği aktarılıyordu⁹.

V. Menderes Hükümeti, TBMM'de yapılan oylama sonucunda güvenoyu alarak göreve başladı¹⁰. 27 Mayıs 1960 tarihine kadar görevde kalacak V. Menderes Hükümeti'nin göreve başlamasıyla DP iktidarının da son dönemine girilmiş oluyordu.

DP iktidarının son döneminde, aynı DP iktidarının ikinci döneminde olduğu gibi, "baskıcılık" temel karakteri veren olgu niteliğindedir. Bu baskı, yine DP iktidarının ikinci döneminde olduğu gibi, en çok muhalefet partileri üzerinde yoğunlaştı. DP iktidarının son döneminde, muhalefet partileri üzerinde kurulmak istenen baskının boyutlarının anlaşılmasına yardımcı olacak ilk uygulama, TBMM İçtüzüğü'nün değiştirilmesiyle geldi. 27 Aralık 1957 tarihinde benimsenen yeni içtüzükle milletvekillerinin meclis içindeki

⁹ V. Menderes Hükümeti'nin programı için <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP23.htm>.

¹⁰ Bu oylamada 610 üyeli TBMM'de 536 milletvekili oy kullanmış, 403 olumlu oya karşılık 133 olumsuz oy verilmiştir. a.g.l.

çalışmaları sınırlandırıldı, muhalif milletvekillerinin denetim yapmalarını zorlaştıran çeşitli hükümler getirildi. Yeni içtüzüğe göre, artık sözlü sorular yalnızca cuma günleri, en fazla bir saat tartışılabilecekti. Bakanlar, bu sorulara, kamu çıkarını gözetmek gerekçesiyle isterlerse yanıt vermeyebilirlerdi. Milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasını da kolaylaştıran yeni içtüzük, gerekli durumlarda milletvekillerine uygulanan meclisten çıkarma cezasının üç olan üst sınırını 12'ye yükseltiyor; bazı durumlarda, tüm maaşı kapsayabilecek para cezaları getiriyordu. Bunların yanı sıra, yeni içtüzükle mecliste konuşma yapan milletvekillerinin hoşagitmeyen kimi sözlerinin, "dil temizliği" gerekçesiyle tutanaklardan çıkartılabileceği de benimseniyordu¹¹. DP iktidarı altında, muhalefet partilerine tahammülsüzlük, artık doruk noktasına varmış durumdaydı: Muhalefet partilerinin TBMM içindeki çalışmaları bile yasaklanıyordu.

Bu dönemde, muhalefetin bu türden uygulamalara tepkisi, 27 Ekim 1957 seçimi öncesinde herhangi bir sonuca kavuşturulamayan "işbirliği" üzerinde yoğunlaşmak oldu¹². 16 Ekim 1958 tarihinde TKP (Türkiye Köylü Partisi), CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) adı altında CMP'yle birleşti. 24 Kasım 1958 tarihinde de HP, CHP'ye katıldığını açıkladı¹³. Ardından CHP'nin 14. Kurultayı'nda yalnızca CHP'nin değil, tüm muhalefet partilerinin hedefleri "İlk Hedefler Bildirisi" adı altında belirlendi. Partizanlığın kaldırılması, TBMM'nin dışında ikinci bir meclis, bir anayasa mahkemesi, bir yüksek yargıçlar kurulu ve bir yüksek iktisat şurası oluşturulması, seçimlerde nispi temsil ilkesinin uygulanması, memurlara ilişkin yasanın yeniden düzenlenmesi, basın özgürlüğünün sağlanması, üniversite özerkliğinin tanınması ve sosyal adalet ilkesinin anayasa tarafından içerilmesi bu hedefler arasındaydı. Bildiri, CHP'nin "... baskı zihniyetinin milli irade tarafından tasfiye edileceğine, hakkın, adaletin,

¹¹ Bu konuyla ilgili olarak Cem EROĞUL; *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara 1998, İmge Kitabevi, s. 212 – 213.

¹² Bu işbirliği hareketiyle ilgili geniş bilgi için Ahmet Hamdi BAŞAR; *Yaşadığımız Devrim İçyüzü*, Ankara 1960, Ayyıldız Matbaası, s. 117 vd.

¹³ Tekin ERER; *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul [basım tarihi yok], Ticaret Postası Matbaası, s. 349.

özgürlüğün mutlaka zafere ulaşacağına peşin olarak inanmakta” olduğunun belirtilmesiyle sona eriyordu¹⁴.

DP, muhalefetin bu işbirliği hareketine “vatan cephesi” hareketiyle karşı koymayı denedi. 12 Ekim 1958 tarihinde DP'nin Manisa il kongresinde konuşan Menderes, muhalefet arasındaki işbirliğine işaret ederek, yurttaşların “kin ve husumet [hınç] cephesi”ne karşı “vatan cephesi”ni kurmalarını istedi. DP, vatan cephesi çevresindeki örgütlenmesini hızla geliştirmeye çalıştı. Bundan sonra da iktidar – muhalefet arasındaki gerilimin hızla topluma yansıdığı gözlemlendi¹⁵. 29 Nisan 1959 tarihinde Uşak'ta başlayıp, Manisa, İzmir ve İstanbul'da süren, 4 Mayıs 1959 tarihinde de Ankara'da sona eren CHP'nin dokuz günlük yurt gezisi, bu bakımdan anlamlıydı. CHP tarafından “büyük taarruz” olarak adlandırılan bu gezi sırasında, iktidarla muhalefet arasındaki gerilimin toplumdaki yansımaları ayrıntılarıyla gözlemlendi¹⁶.

DP baskıcılığının ulaştığı son noktaysa “soruşturma kurulu” ya da o günlerin deyişiyle “tahkikat komisyonu” oldu. DP Meclis Grubu, 12 Nisan 1960 günü yaptığı olağanüstü toplantısında, CHP hakkında meclis soruşturması açılmasına karar vermiş ve 15 Nisan 1960 tarihinde de bu yönde bir önerge hazırlamıştı. Söz konusu önerge, 18 Nisan 1960 tarihinde TBMM'de benimsendi. Bunun ardından da 15 kişilik bir soruşturma kurulu oluşturuldu. Kurul, çalışmalarına başladıktan hemen sonra, partilerin kongreleri, toplantıları, tüm siyasal faaliyetleri ve yeni örgüt kurmaları yasaklandı. Kurulun faaliyetleri ve TBMM'nin soruşturma kararlarıyla ilgili yayın yapmak da yasaklar arasındaydı¹⁷.

---

¹⁴ İlk Hedefler Bildirisi'yle ilgili olarak Hikmet BİLA; **CHP Tarihi (1919 – 1979)**, Ankara 1979, Özel Yayınları, s. 316 – 318.

¹⁵ Vatan cephesi hareketiyle ilgili genel bir kaynak için Hakkı UYAR; **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelerde Bir Örnek: Vatan Cephesi**, İstanbul 2001, Bûke Kitapları.

¹⁶ Hikmet BİLA; a.g.e., s. 317 – 318.

¹⁷ Tekin Erer, a.g.e., s. 394 – 399.

Bu önergede temel olarak, CHP'nin, halkı, yasalar dışında hareket etmeye, yasaları tanımamaya ve yasa dışı yollardan hükümete karşı koymaya özendirdiği belirtiliyordu. Önergede, CHP'nin uygun gördüğü bölgelerdeki halkı silahlandırdığına, kardeş kavgasına yol açacak işlere giriştiğine, orduyu siyasete karıştırdığına da vurgu yapılmaktaydı. CHP'nin hükümetin meşruiyetine ilişkin halkı şüpheye düşürdüğüne de dikkat çekilen önerge, CHP'yi "hücre örgütleri" kurmakla da suçluyordu¹⁸. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün, önergeye tepkisi son derece açık oldu. İnönü, TBMM'de, konuyla ilgili olarak yaptığı uzun konuşmasında,

"... demokratik rejim istikametinden ayrılıp [rejimi] baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam"¹⁹

diyordu²⁰.

Bu önergenin temelleriyse 1958 yılının Ağustos ayında Irak'ta yaşanan ayaklanma sonrasında atılmıştı. 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak Kralı Faysal ve Irak Başbakanı Nuri Sait'in öldürülmesiyle başlayan bu ayaklanmanın, Türkiye'nin dış ve iç politikası üzerinde derin etkiler yaptığı söylenebilir. Irak'taki ayaklanmanın Türkiye'nin dış politikası üzerinde yaptığı etkinin önemli bir sonucu "ikili anlaşmalar" olmuştur. Irak'taki olaylardan yaklaşık iki hafta sonra, yeni durumu görüşmek üzere, Bağdat Paktı üyeleri ABD'nin de katılımıyla İngiltere'de yaptıkları toplantının sonrasında, "Londra Deklarasyonu" adı altında bir bildiri yayımlamışlardı. 28 Temmuz 1958 tarihinde yayımlanan bu bildiride, ABD'nin, dünya barışı yararına, bu bildiriye yayımlayan devletlerle güvenlik ve savunma konularında işbirliği yapmayı kabul etmekte olduğu ve bu işbirliğini

¹⁸ Söz konusu önergenin tam metni için Tekin ERER; a.g.e., s. 394 – 395.

¹⁹ Alıntı için Sabahat ERDEMİR; *Muhalefette İsmet İnönü (1959 – 1960)*, İstanbul 1962, [yayınevi yok], s. 86.

²⁰ Ancak İnönü, Menderes ve arkadaşlarını kurtarabilmek için yine de çaba harcayacaktır. İnönü'nün bu çabasıyla ilgili bu süreç için Metin TOKER; *Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim (1960 – 1961)*, Ankara 1998, Bilgi Yayınevi, s. 264 – 287.

sağlayacak anlaşmaların hemen hazırlanacağı vurgulanmaktaydı. Türkiye tarihindeki “ikili anlaşmalar”, bu deklarasyonun bir sonucuydu²¹.

Irak'taki ayaklanmanın Türkiye'nin iç politikası üzerindeki etkileriniyse Menderes'te tam anlamıyla bir “ayaklanma fobisi”ne yol açması çerçevesinde özetlemek olanaklıdır²². Menderes, bu ruh hali içinde, Irak'a Türk ordusunu gönderip, Bağdat'taki “eski” rejimi yeniden kurmaya yardımcı olmayı bile düşündü²³. Menderes, kuşkusuz, yalnızca Irak'taki eski rejimi değil, kendi rejimini de düşünmekteydi. DP'nin bu tarihlerde yapılan Balıkesir İl Kongresi'nde Menderes'in, “muhalefet, bir serserinin de bizde çıkıp beni öldürmesini istiyor” demesi, bu anlamdaki en güçlü kanıtlardan biri oldu. Kongreye katılanlar, Menderes, “ya sarhoştun ya söylediklerini bilmez haldeydi” diyorlardı ancak olanlar olmuş, söylenenler söylenmişti²⁴.

Bu anlamdaki bir başka önemli kanıt da 12 Ağustos 1958 tarihinde yapılan DP Meclis Grubu toplantısı sırasında belirdi. Grup, yedi saati aşan bir toplantının sonrasında bir önerge benimsemişti. Bu önergede, CHP'nin Irak'ta yaşananları ele alarak, TBMM'nin ve hükümetin meşruiyetini şiddet yoluyla tahrip etmenin olanaklı, hatta gerekli olduğu düşüncesini uyandırabilecek tehlikeli bir yola girdiği vurgulanıyordu. Tebliğde, CHP'nin amacının TBMM'nin saygınlığını ve etkisini kırmak, yasama dönemini sakatlamaya çalışmak, gerek TBMM içinde gerek TBMM dışında yapılan hareketlerle yönetimi felce uğratmaya çalışmak ve çoğunluk üzerinde azınlık baskısı kurmak olduğu dile getiriliyordu. CHP'nin TBMM'nin gücü önünde saygılı ve uysal olmasının yasal bir zorunluluk olduğuna dikkat

²¹ Londra Deklarasyonu'yla ilgili olarak Baskın ORAN (Ed.); **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919 – 1980)**, C. 1, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s.568 – 569.

²² Menderes'in bu fobisini Nazım Hikmet şu dizelere dökmüştü: Korkuyor Adnan Menderes / üç saate indi uykusu. ... / Korkuyor Adnan Menderes / hiçbir korkuya benzemez / halkını satanın korkusu. Şiirin tamamı için Nazım Hikmet [RAN]; **Son Şiirleri**, İstanbul 1987, Adam Yayınları, s. 27.

²³ Şevket Süreyya Aydemir, bu durumu Menderes'teki “Ortadoğu romantizmi” olarak niteleyerek aktarmaktadır. Şevket Süreyya AYDEMİR; a.g.e., s. 299 – 301.

²⁴ Metin TOKER; **Demokrasiden Darbeye (1957 – 1960)**, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi, s. 161.

çekilen tebliğde, bunun tersi bir durumda, gereken önlemlerin alınması gerektiği dile getiriliyordu²⁵.

12 Ağustos 1958 tarihinde DP Meclis Grubu'nda benimsenen bu önerge, 18 Nisan 1960 tarihinde TBMM'de benimsenen "soruşturma kurulu" önergesinin önceli oldu. Soruşturma kurulunun, ya da o günlerin deyişiyle "tahkikat komisyonu"nun oluşturulmasıyla birlikte, toplumdaki gerginlik daha da üst noktalara taşındı. Bu gerginliğin taraflarından birini iktidar, diğeriniyse muhalefet temsil ediyordu. Muhalefet içinde, CHP'nin yanı sıra, üniversite ve üniversite gençliğinin de ağırlığı duyumsanmaktaydı. 28 Nisan 1960, İstanbul Beyazıt Meydanı'nda dönemin en büyük öğrenci gösterilerinden birinin yapıldığı tarih olarak kaydedildi. Ağırlıklı olarak İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin yer aldığı ve iki öğrencinin yaşamını yitirdiği bu gösteride, "Menderes istifa" sloganları, "kahrolsun diktatörler" sloganlarına karışıyordu. İstanbul'daki gösterilerin Ankara'ya en büyük yansımalarının tarihiyse 5 Nisan 1960 oldu. "Ankara", 555K parolasıyla 5'inci ayın 5'inci günü, öğleden sonra saat 5'te Kızılay Meydanı'na döküldü. Türkiye'nin siyasi ortamının da, toplumsal ortamının da son derece "gergin" olduğunu öne sürmek artık hiç de zor değildi. Bir anlamda, DP iktidarının son dönemini "baskıcı" politikanın en uç uygulamalarıyla bunun yarattığı "gerginlik" teslim almış oluyordu. Bu gerginlik, 21 Mayıs 1960 günü Harbokulu öğrencilerinin Ankara Kızılay'da gerçekleştirdikleri "düzenli yürüyüş"le son noktasına vardı²⁶. O günlerde tarihini kestirmek kolay olmasa da, "27 Mayıs"ın çok yakın olduğu rahatlıkla seziliyordu...

Türkiye'nin ulaştığı bu noktayı, yukarıda da dile getirildiği gibi, DP'nin ekonomik başarısızlığından bağımsız olarak ele almak, bizce, olanaklı değildir. Bu nedenle, DP iktidarı döneminde ulaşılan kimi ekonomik sonuçlardan yola çıkarak, DP'nin ekonomik anlamdaki başarısızlığının çerçevesini saptamak yerinde olacaktır.

²⁵ Tekin ERER; a.g.e., s. 394 – 395.

²⁶ Bu gösterilerle ilgili olarak Turan FEYZİOĞLU; *Türkiye'de Devrimci Gençlik Hareketleri (1960 – 68)*, İstanbul 1993, Belge Yayınları, s. 18 – 24, 37 – 38 ve 43 – 44.

Daha önceki bölümlerde DP'nin muhalefet yıllarında savunduğu ve iktidara geldikten sonra da uygulama şansına kavuştuğu programını ele almıştık. Anımsanacağı gibi, bu programın temel ayaklarından birini ekonomide devlet karışmacılığının azaltılması ve ekonomik yaşamın herhangi bir devlet karışması olmadan sürdürülmesi oluşturuyordu. Programın bir başka ayağıysa devletçiliğin tasfiyesi üzerinde yükselmekteydi. Kalkınmada yabancı sermaye yatırımlarına önemli bir rol verilmesi ve ekonominin tarım kesimi hareket noktası alınarak kalkındırılması bu programın diğer iki ayağıydı. Programın beşinci ayağı da dış borç kapasitesini büyütmeye ve elde edilecek dış borçlardan ülke kalkınmasında yararlanmaydı.

DP'nin iktidar yılları, DP programının üzerinde yükseldiği bu ayakların, birer birer kırıldığı ya da kırılmak durumunda kaldığı yıllar oldu. DP, programına uygun adımları, daha çok, 1950 – 1953 yılları arasında atmıştı. 1950 – 1953 döneminde elde edilen “başarı” DP'nin adımlarının doğruluğunu gösterir gibiydi. Ancak bu “başarı”nın sağlam bir temel üzerinde yükselmediği ve “dönemsel” özelliklerle ilgili, bir diğer deyişle “geçici” olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Bunun sonrasında gelen başarısızlıkla birlikte de DP'nin kendi programıyla “çelişen adımlar” attığına işaret eden kimi uygulamalar gündeme geldi.

Bu türden adımların biri, DP'nin karşı olduğu ve 1950 – 1953 döneminde azaltmak yönünde çeşitli girişimlerde bulunduğu devlet karışmacılığının geri döndüğüne işaret etmekteydi. Dış ticarete serbestleşmeye son verilmesi bu durumun en çarpıcı örneği oldu. “Polisiye” önlemlerle fiyatları denetlemeye yönelme, kar hadlerinin devlet tarafından saptanması ve döviz dağıtımının devlet eliyle yapılması aşamasındaysa devlet karışmacılığı “gelişigüzel olma” özelliği kazandı²⁷.

²⁷ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Gülten KAZGAN; *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 1999, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.87 – 88.

DP'nin kendi programıyla çelişen adımlarının bir diğeryse ekonomide devlet kesiminin payına ilişkin olarak kendini gösterdi. Ekonomide devlet kesiminin payının azaltılmasından yana tavır koyan DP'nin iktidar dönemine ilişkin veriler, ekonomide devletin payının yükseldiğine işaret etmekteydi. DP'nin iktidarı devraldığı 1950 yılında, toplam yatırımlar içinde kamu kesiminin payı yüzde 39 olarak saptanmıştı. Toplam yatırımlar içinde kamu kesiminin payı 1953 yılında yüzde 46,6 düzeyine ulaştı. 1957 yılında 48,7 düzeyine çıkan bu oran, DP iktidarının son yılı olan 1960'ta 50'yi gösterdi²⁸. Bu veriler ışığında, iktidara, "ekonomide devletin payını azaltacağız" iddiasıyla gelen DP'nin, iddiasının tam tersine bir sonuca yol açtığını söylemek zor olmayacaktır. Bu duruma ilişkin temel veriler 2.2.3. *Tablo 1*'de özetlenmiştir.

Bu durumda,

1. piyasalara herhangi bir devlet karışması olmadan ekonomik yaşamın sürdürülmesi,
2. ekonomide devlet kesiminin payının azaltılması,

biçiminde ifade edilebilecek iki "iddialı" amaç, "çelişkili" bir biçimde, aynı iktidar döneminde gündeme gelip, yine aynı iktidar döneminde gündem dışı kalmış olmaktadır.

DP programının bir başka önemli ayağı olan yabancı sermaye yatırımlarıyla ilgili olarak da, yukarıda anlatılanlara benzer bir durum söz konusu oldu. Daha önceki bölümlerde, DP'nin yabancı sermaye

²⁸ İlgili verilerin kaynağı için *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1978)*, İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını, s. 74 – 75. Bu arada belirtmek gerekir ki, DP döneminde kamu harcamalarında beklendiğinin tersine ciddi artışlar ortaya çıkmış; DP, özellikle katma bütçeli daireler kanalıyla yatırım harcamalarını artırmıştır. Bu anlamda en büyük artışın altyapı yatırımlarında yaşandığı görülmektedir. Bunların arasında da Karayolları Genel Müdürlüğü'nün harcamaları önemli bir yer kaplamaktadır. İzzettin ÖNDER; *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri (1927 – 1967)*, İstanbul 1974, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, s. 88.

yatırımlarını özendirmek için yaptığı girişimler anlatılmış, bu girişimler sonrasında Türkiye'nin koşulsuz bir biçimde yabancı sermaye yatırımlarına açıldığı vurgulanmıştı. Gerçekten de bu dönemde, Türkiye'de yabancı sermayeyle ilgili mevzuat, diğer ülkelerdeki mevzuatla karşılaştırıldığında, son derece serbest (*liberal*) gözüküyordu. Ancak bu duruma karşın Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları DP'nin beklediği düzeye çıkamadı. Bunu, yabancı sermaye için verilen izinlerle fiilen ülkeye gelen yabancı sermayeye ilişkin verileri inceleyerek ortaya koymak olanaklıdır. Bu verilerden, DP iktidarı döneminde yabancı sermayeye cari fiyatlarla 493,4 milyon lira tutarında giriş izni verildiği anlaşılmaktadır. 1951 – 1960 yılları arasını kapsayan bu dönemde, ülkeye gelen yabancı sermaye toplamıysa yine cari fiyatlarla 103,9 milyon lira olarak saptanmıştır. Bu durumda, Türkiye'ye giriş yapmak için izin alan yabancı sermayenin yalnızca yüzde 21,1'lik bir bölümünün bu izni kullanarak, ülkeye giriş yaptığı söylenebilir²⁹. Bu konuyla ilgili sayısal bilgiler 2.2.3 Tablo I'de sunulmuştur. Bu durumun çeşitli nedenleri vardır. İzin alan yabancı sermayenin, yapmayı düşündüğü yatırımı, izni aldıktan sonra karlı bulmaması ya da çeşitli risklerin ayırımına varması bu nedenlerin başlıcaları olarak sıralanabilir. Bu anlamda üzerinde durulması gereken bir başka neden de bazı yabancı sermayenin, yalnızca bu izne sahip olmak amacıyla girişimde bulunmasıyla açıklanabilir. Bu türden yabancı sermaye, böylelikle, en uygun bulunduğu zamanda yatırımı yapma olanağını elinde tuttuğu gibi, ilgili alana yerli ya da bir başka yabancı sermayenin yatırım yapmasını güçleştirerek belirli bir çıkar elde etmiş olmaktadır³⁰. Aslında nedeni ne olursa olsun, konumuz kapsamında önemli olan, yabancı sermaye yatırımlarının DP iktidarının beklediği düzeye varamamasıdır. Bu durumda, DP programının temel amaçlarından biri olan,

3. yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekme ve yabancı sermayeden ülke kalkınmasında yararlanma,

²⁹ İlgili verilerin kaynağı için Baran TUNCER; *Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu*, Ankara [basım tarihi yok], Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 83.

³⁰ Bu konuyla ilgili olarak a.g.e., s. 83 – 84.

yine DP iktidarı döneminde, tüm anlamını yitirerek, bir amaç olmaktan çıkmış olmaktadır.

DP iktidarının programını üzerinde yükselttiği bir başka ayak olan ekonomiyi tarım kesimini hareket noktası olarak kalkındırma da bu dönemde sarsıntıya uğramış; bu konu, bu dönemde "tartışmalı" duruma gelmiştir. Türkiye, 1950'li yılların başında, daha önce de değindiğimiz gibi, "karşılaştırmalı üstünlükler"e göre tarım kesimine ağırlık vermişti. Ancak 1950'li yılların ikinci yarısında sanayileşme son derece karlı oldu. Bir yandan iç ticaret hadlerinin sanayi lehine dönmesiyle yükselen fiyatlar bu eğilimi destekliyor, diğer yandan da nüfus artışı, hızlı kentleşme, örgütsüz ve ucuz emek kullanımı olanağının bulunması gibi nedenlerle bu eğilim daha da güçleniyordu³¹. Bu ortamda, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe göre tarım kesimini seçmesi "tartışma" konusu oluyor ve bu tartışmada "tarım" diyenlerin karşısına, "sanayi" diyenler güçlü tezlerle çıkıyordu. Öyleyse DP programında dile getirilen,

4. temel ağırlığı tarım kesimine vererek ülke kalkınmasını sağlamak

amacının da amaç niteliğini yitirdiği öne sürülebilir.

Bu durumda DP programından geriye, yalnızca,

5. dış borçlanmanın ülke kalkınmasında bir araç olarak kullanılması

biçiminde ifade edilebilecek bir amacın kaldığı açıktır. Daha önceki bölümlerde de gösterildiği gibi, DP iktidarı altında geçen yıllar içinde, bu amaca büyük ölçüde ulaşılır ve Türkiye'nin denetimsiz biçimde dış borca açıldığı görülür. Ancak bu borçlanma, ülke kalkınmasında bir araç olacak

³¹ Bu konuyla ilgili olarak Gülten KAZGAN; a.g.e., s. 85 – 86.

biçimde kullanılmadığı gibi, ülkenin içine düştüğü ekonomik kriz de daha çok bu durumun çevresinde gelişir. DP iktidarı 27 Mayıs 1960'ta "iflas" etmeden önce, Türkiye, 1958 yılının Ağustos ayında "iflas" ettiğini açıklar...

2.2.3. Tablo I					
Yatırımlar ve Toplam Yatırımlar İçinde Kamu Kesimi – Özel Kesim Payları (1948 Yılı Fiyatlarıyla) (1948 – 1960)					
Yıllar	Özel Kesim (Milyon TL)	Özel Kesimin Payı (%)	Kamu Kesimi (Milyon TL)	Kamu Kesiminin Payı (%)	Toplam Yatırım (Milyon TL)
1950	870	61,0	557	39,0	1.427
1951	944	61,9	581	38,1	1.525
1952	1.156	59,7	779	40,3	1.935
1953	1.176	53,4	1.026	46,6	2.202
1954	1.188	56,2	925	43,8	2.113
1955	1.260	57,7	925	42,3	2.185
1956	1.074	53,3	940	46,7	2.014
1957	1.087	51,3	1.032	48,7	2.119
1958	1.211	57,2	905	42,8	2.116
1959	1.189	54,0	1.013	46,0	2.202
1960	1.223	50,0	1.222	50,0	2.445

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1978), İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını, s. 74 – 75.

2.2.3. Tablo II					
Yabancı Sermayeye Verilen İzinler ve Gelen Yabancı Sermaye (Milyon TL) (1951 – 1960)					
Yıllar	Verilen İzinler	Verilen İzinler Toplamı	Gelen Yabancı Sermaye	Gelen Yabancı Sermaye Toplamı	Verilen İzinlerin Gerçekleşme Oranı (%)
1951	4.880	4.880	3.410	3.410	69,9
1952	26.993	31.873	2.993	6.404	20,1
1953	18.197	50.170	1.148	7.552	15,1
1954	108.440	158.440	2.598	10.150	6,4
1955	48.468	274.478	8.002	18.152	6,6
1956	66.954	274.432	21.655	39.807	14,5
1957	42.895	317.327	10.531	50.338	15,9
1958	57.693	375.020	15.068	65.406	17,4
1959	69.474	444.494	19.825	85.233	19,2
1960	48.926	493.420	18.711	103.944	21,1

Kaynak: Baran TUNCER; Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu, Ankara [basım tarihi yok], Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 83.

3. Ekonomik Başarısızlığın Simgesi: 1958 Moratoryumu

Ekonomik Başarısızlığın Simgesi: 1958 Moratoryumu başlıklı bu bölüm, çalışmanın üçüncü ve son temel bölümüdür. Bütünüyle çalışmanın diğer iki bölümü üzerine kurulan bu bölümde, 1958 Moratoryumu'nun nesnel nedenleri arka planda tutularak, 1958 Moratoryumu'nun ilanı ve 4 Ağustos 1958 tarihinde açıklanan kararlılık önlemleri ele alınmıştır.

Bu bölümün iki ana konusu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi "moratoryum" kavramının açıklanmasıyla ilgilidir. Bu konu çerçevesinde yalnızca moratoryum kavramına değil, moratoryumla ilgili olabilecek başka kavramlara da değinilmiş; bu nedenle bu konuyu ele alan bölüme *Moratoryum ve İlgili Kavramlar* adı verilmiştir. *1958 Moratoryumu* başlığı altında irdelenen ikinci temel konuya 1958 Moratoryumu'nu ve 4 Ağustos 1958 tarihinde açıklanan kararlılık önlemlerinin içeriğini araştırmaktadır. Bu konu, 1958 Moratoryumu'nun temel sonuçları olarak görülen kimi gelişmeleri de içermektedir.

Bu bölümün amacı, 1958 Moratoryumu'nu açıklamak ve 1958 Moratoryumu'nun, moratoryum sonrasında yaşanan kimi gelişmelerle bağlantısını kurmaktır.

3.1. Moratoryum ve İlgili Kavramlar

Çalışmanın bu bölümünde, *Giriş*'te kısaca açıklanan moratoryum kavramı ele alınacaktır. Moratoryum kavramının anlaşılması, "devlet borçları" kavramıyla devlet borcunun ortadan kalkmasını açıklayan moratoryum dışındaki kavramların da açıklanmasını gerektirdiğinden bunlara da değinilecektir.

"Devlet borçlanması", devletin, ileride ödemek koşuluyla, ekonomik yaşamda yer alan kendi dışındaki aktörlerden para almasıdır. Devlet borçlanmasının temel nedenlerinden birinin, devlet gelirlerinin, devlet giderlerinin altında kalması olduğu düşünülebilir¹. Bu anlamda, devlet borçlanmasının, devlet gelirlerinin olağan yollardan artırılmasına bir alternatif olduğu görülmektedir². "Devlet gelirleri", "vergi gelirleri"nden oluşmaktadır. "Devlet mallarıyla devlete ait kimi ekonomik girişimlerden elde edilen gelirler" de devlet gelirleri içinde sayılabilir. Ancak bu türden gelirler, devlet gelirleri içinde, çoğu zaman, önemli bir ağırlığa sahip olmaz. Bu nedendir ki, devlet gelirlerini temelde vergi gelirleri oluşturur. Bu durumda, devlet borçlanmasının ana nedeni, devletin yaptığı ya da yapmayı öngördüğü harcamaların, elde edilen ya da elde edileceği öngörülen vergi gelirlerini aşması olmaktadır. Devlet borçlanmasının, açıklanan bu nedeni, "mali" olarak adlandırılır ve bu durumuyla devlet borçlanması, "finansal bir araç" niteliğini alır.

---

¹ Devlet harcamaları ve devlet gelirleriyle ilgili olarak Abdurrahman AKDOĞAN; **Kamu Maliyesi**, Ankara 1999, Gazi Kitabevi, s. 58 ve 99. Ayrıca Akif ERGİNAY; **Kamu Maliyesi**, Ankara 1972, Sevinç Matbaası, s. 9 – 16 ve 149 – 152.

² Günümüz devletinde, borçlanma vergi salmanın temel alternatifi durumundadır. Ancak belirtmek gerekir ki, borçlanma, vergi salmadan farklı olarak, geçici bir gelir kaynağı oluşturur. Devlet, vergi olarak aldığı tutarları ileride geri vermeyeceği halde, borçlanmada alınan tutarı faiz ve anaparasıyla birlikte geri ödeme yükümlülüğü altına girer. Bu durumda vergi salma, borçların geri ödenmesinde önemli bir araç niteliğinde olacaktır. Bu durumda borçlanmanın verginin "geçici" alternatifi olduğu tüm açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. Özhan ULUATAM; **Kamu Maliyesi**, Ankara 2001, İmaj Kitabevi, s. 417 – 418.

Devletler, kimi zaman, harcamalarını vergi gelirleriyle karşılayabilme olasılıkları olduğu durumlarda da borçlanma yoluna giderler³. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Devletin vergi salmak yoluyla vergi gelirlerini artıracığı bir ortam bulunduğu halde, bundan yararlanmayı güç ve sakıncalı bulması bunlar arasında sayılabilir. Vergi toplama örgütünün bu duruma hazırlıksız olmasıyla vergiyi salan iktidarın halkın tepkisi çekeceğinin düşünülmesiyle bu güçlük ve sakıncaların çıkış noktasını oluşturur.

Devlet, geniş çaplı yatırımları gerçekleştirmek için de borçlanmayı vergi salmaya yeğleyebilir. Bu türden yatırımların yüksek miktarda harcama gerektirmesi ve gereken harcamanın yıldan yıla farklılık göstermesi olası bir durumdur. Bu durumda, bu türden yatırımların giderlerinin vergi salma yoluyla karşılanması, vergilerin ağırlaşması ve sık sık da değiştirilmesi sonucunu beraberinde getirecektir. Bu sonuç, genelde, devletin, borçlanmayı vergi salmaya yeğlemesi sonucunu doğurur. Bu arada, bu türden yatırımların harcamalarını, söz konusu yatırımın sağlayacağı getirilerle ödeme olasılığı da bulunmaktadır. Devlet, bu noktada borçlanmayı "geçici" bir araç olarak kullanıp, söz konusu yatırımın giderlerini, söz konusu yatırımın gelirleriyle karşılayabileceği biçimde tasarlar.

Kimi durumlarda da devlet gelirleriyle harcamaları arasında eşzamansızlık ortaya çıkar. Bu durumda da devlet, borçlanmayı vergi salmaya yeğler. Bu durum nedeniyle yapılan borçlanmanın "geçici" niteliği çok açıktır. Gerekli harcama, borçlanma yoluyla yapılmakta; vergi geliri elde edildikten sonra, borç geri ödenmektedir.

Kimi örneklerde borçlanma, devletlerin durgunluk dönemlerinde başvurduğu bir araç niteliğine de bürünebilir. Bu dönemlerde gelirlerde azalma yaşandığı için, devlet gelirlerinde de düşme görülür. Bu durumda

---

³ Bu konuyla ilgili olarak Harvey S. ROSEN; *Public Finance*, New York 2002, The McGraw – Hill Companies, s. 434 – 437.

devlet, hem azalan gelirleri telafi etmek hem de ekonomiye canlılık kazandırmak için borçlanmaya başvurur. Bu türden örneklerde borçlanma, devletin ekonomiyi canlandırabileceği yeni işlere girişmesine ortam hazırlar. Ekonominin canlanması sonucunda artan gelirler, vergi gelirlerini artırır, devlet de artan gelirleriyle borçlarını geri öder.

Borçlanma zaman zaman maliye politikasının amaçlarına uygun düştüğü durumlarda da vergi salmaya yeğlenebilir. Örneğin gelişmiş ülkelerde eksik istihdam durumunda, toplam talebi artırmak adına borçlanmaya başvurulur. Bu noktada önemli olan, borçlanmanın, harcanacak birikim üzerinden değil de tasarruf edilen birikim üzerinden yapılmasıdır.

Bu durumda devlet borçlanmasının nedenleri şöyle sıralanabilir:

1. Devlet giderlerinin devlet gelirlerinin altında kalması ya da böyle bir olasılık bulunması,
2. Vergi salmanın güç ve sakıncalı görülmesi,
3. Geniş çaplı yarımaların söz konusu olması,
4. Devlet harcamalarıyla devlet gelirleri arasında eşzamanlılığın yakalanamaması,
5. Devletin, ekonomiyi canlandırmak ve toplam talebi artırmak isteği.⁴

Devlet borçlanmasıyla kişi ya da özel kuruluşların borçlanması arasında kimi benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerliklerin ilki, her iki borçlanmanın da belirli bir garantiye dayanmasıyla ilgilidir. Kişi ya da özel kuruluşların borçlanmasında, borç alacak olanın, borç verecek üzerinde, borcu ödeyebilecek olanaklara sahip olduğu ve aynı zamanda borcunu

---

⁴ Bu konuyla ilgili olarak Memduh YAŞA; *Devlet Borçları*, İstanbul 1978, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 10 – 12. Ayrıca Peggy B. MUSGRAVE ve Richard A. MUSGRAVE; *Public Finance in Theory and Practice*, İstanbul 1989, Literatür

ödemek için belirli bir niyetinin bulunduğu düşüncesini uyandırması gerekir. Tersine bir durumda, borç verecek olan, ya borç vermez ya da borç alacak olandan belirli garantiler ister. Aynı durum devlet borçlanmasında da söz konusudur. Devlet borçlanmasıyla kişi ya da özel kuruluşların borçlanması arasında bir başka benzerlik de "rasyonellik" bağlamında ele alınabilir. Normal yollardan geliri artırmak yerine borçlanma alternatifinin kullanılmasının doğru sayılması, borç alınan paranın verimli kullanılmasına bağlıdır. Bu da, borcun kullanımıyla borç alınan paranın faizinden daha yüksek bir kazanç elde edilmesini gerektirir. Ayrıca borcun kullanımıyla doğacak kazancın, borca ilişkin anapara ve faiz ödemesi zamanında ya da bu zamandan daha önce elde edilmesine de dikkat edilir. Ana hatları açıklanan bu rasyonellik, hem devlet borçlanması hem de kişi ya da özel kuruluşların borçlanması sırasında gözetilir. Devlet borçlanmasıyla kişi ya da özel kuruluşların borçlanması arasındaki temel farklılıkların en önemlilerinden biri ise devlet borçlanmasında, borçla borçlunun mal varlığı arasında hiçbir ilişkinin bulunmamasıdır. Borcun reddi ya da ödemesinin geciktirilmesi durumlarında, alacaklı, devletin mal varlığına ilişkin isteklerde bulunamaz. Oysa kişi ya da özel kuruluşların borçlanmasında, borçla borçlunun mal varlığı arasında doğrudan ilişki söz konusudur. Bu çerçevede bir başka temel farklılık da kişi ya da özel kuruluşların borçlanmasında temel amacın gelir sağlamak olduğu noktasından yola çıkarak saptanabilir. Devlet borçlanması da bu temel amaçla yapılır. Ancak unutmamak gerekir ki, devlet için borç, aynı zamanda bir ekonomi politikası aracıdır. Devlet borçlanma yoluyla üretimi ve gelir dağılımını yönlendirebilir. Kişi ya da özel kuruluşların borçlanmasında bu türden bir amacın güdülemeyeceği açıktır⁵.

Devlet borçlanmasında iç ya da dış borçlanma söz konusu olabilir. Bu ayırımın yapılması için kullanılacak kıstas, borcun sağlandığı piyasayla

---

Yayıncılık, s. 544 – 564 ve David N. HYMAN; **Public Finance (A Contemporary Application of Theory to Policy)**, Orlando 1999, The Dryden Press, s. 445 – 469.

⁵ Bu konuyla ilgili olarak Memduh YAŞA; a.g.e., s. 13.

ilgilidir. Borç, iç piyasadan sağlanmışsa “iç borç”, dış piyasadan sağlanmışsa “dış borç” olarak adlandırılır.

İster iç borç, ister dış borç olsun, her borçlanma işleminde bir “vade” bulunur. Devlet borçları vadelerine göre, iki yaklaşımla sınıflandırılabilirler. Birinci yaklaşım üçlü ayırımdır ve buna göre borçlar “kısa”, “orta” ve “uzun” vadeli olarak ayrılmaktadır. Üçlü ayırımda kısa vadeli borçları vadesi iki yıla iki yıldan az olan borçlar, orta vadeli borçları vadesi iki yıla 10 yıl arasında değişen borçlar ve uzun vadeli borçları da vadesi 10 yıldan daha uzun olan borçlar oluşturmaktadır. İkili ayırımdaysa vadeleri 5 yılı geçmeyen borçlar kısa vadeli borçlar olarak adlandırılır. Vadeleri 5 yıldan daha uzun borçlarsa uzun vadeli borç olur. “Kısa vadeli borçlar”, “dalgalı borçlar”; “uzun vadeli borçlar”, “konsolide borçlar” olarak da anılır⁶.

Para piyasalarından karşılanan kısa vadeli iç borçlara genellikle bütçe denkliliğini sağlamak amacıyla başvurulur. Giderler çoğu zaman düzenlidir. Buna karşılık gelirlerin elde edilmesinde zaman zaman düzensizlikler olur. Bu düzensizliğin yaşandığı dönemlerde, devlet, kısa vadeli iç borçlanmaya giderek düzensizliğin olumsuz sonuçlarına engel olmaya çalışır. Ancak açıktır ki, kısa vadeli iç borçlanmanın tek nedeni bütçe gelir ve giderleri arasındaki uyumu sağlamak değildir. Devletler, uzun vadeli borçlara göre faiz oranları daha düşük olduğundan, uzun vadeli iç borç yerine, kısa vadeli iç borçlanmalara gidebilirler. Ayrıca, savaş, afet ve benzeri nedenlerle doğan olağanüstü giderlerin karşılanmasında ya da yeni bir satın alma gücü yaratarak durgunluğu aşma çabalarında da kısa vadeli iç borca başvurulabilir⁷.

Uzun vadeli iç borçlanmaysa sermaye piyasalarından yapılır ve tasarruf edilmiş kaynaklardan beslenir. Uzun vadeli iç borçları, “sürekli borçlar” ve “itfaya tabi borçlar” başlıkları altında incelemek olanaklıdır. Sürekli borçların temel özelliği belirli bir vadeye bağlanmamış olmalarından

⁶ Bu konuda genel bilgi için “Borçlanma”, Ak İktisat Ansiklopedisi, C. 1, s. 125 ve “Borçlanma Şekilleri”, Ak İktisat Ansiklopedisi, C. 1, s. 126.

⁷ Bu konuda genel bilgi için “Dalgalı Borçlar”, Ak İktisat Ansiklopedisi, C. 1, s. 192.

kaynaklanır. Bu türden borçlanmalarda, alacaklı ana parayı istemekten daha baştan vazgeçmiş sayılır ve yalnızca borcun faiziyle yetinir. Alacaklıları böyle davranmaya iten temel nedense faizlerin oldukça yüksek olmasıdır. Böylece tasarruf sahipleri, tasarruflarına sürekli, yüksek verimli ve güvenli bir plasman alanı bulmuş olurlar. Sürekli borçlarda, devlet, alacaklı istemese de kısmen ya da tamamen geri ödemede bulunma hakkına sahiptir. Bu durum, daha çok, piyasa faiz haddinin, borcun faiz haddinden daha düşük olduğu zamanlarda yeğlenir. İtfaya tabi borçlardaysa devletle alacaklı arasında ödeme biçimi ve tarihi saptanmış borçlar söz konusudur. Ayrıca borç bir kerede değil, itfa planına bağlı bir biçimde bölüm bölüm ödenir⁸.

Dış borçlanmanın temel nedenlerinden biri, kamu harcamalarını karşılayacak düzeyde ülke içi kaynak bulunmamasıyla ilgilidir. Bu, ülke içi kaynakların toplanması bakımından belirli sınıra varılmış, harcamaların finansmanında kullanılacak tasarrufların bütünüyle kullanılmış olduğuna işaret eder. Bu nedenle bazı zorunlu harcamalar yapılamaz duruma gelir. Devlet bu türden bir ortamda dış borçlanmaya yönelmek durumunda kalır. Devletler zaman zaman, kamu harcamalarının finansmanı ülke içinden sağlanabilecek olduğu durumlarda da dış borçlanma yaparlar. Bu, daha çok, yapılacak masrafın bir malın dışalımını gerektirmesi ve dış ödeme araçlarının yetersiz kalmasıyla ilgilidir. Bu durumda, dış ödeme araçlarını sağlamak için dış borçlanma gerekli olur. Dış borçlanmaya gidilmesini gerektiren koşullar, gelişmekte olan ülkelerde daha tetikleyicidir. Dış borçlanma, diğer devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ya da dış mali piyasalardan yapılabilir⁹.

Devlet borcunun sona ermesiyle ilgili olağan yöntem "borcun geri ödenmesi"dir. Bununla anlatılmak istenen, belirli bir tarihte, borçla ilgili nominal tutarın tahvil sahibine ya da sözleşmeyle belirlenen tutarın alacaklı

⁸ Memduh YAŞA; a.g.e., s. 26 – 27.

⁹ Özhan ULUATAM; a.g.e., s. 434 – 435.

tarafa, belirlenmiş para birimi üzerinden verilmesidir. Borcun ödenmesi vergi gelirleriyle gerçekleştiriliyorsa, borcun ödenmesiyle toplam borçlarda bir azalma ortaya çıkar. Ancak devlet, vadesi gelen borcu ödeyebilmek için yeniden borçlanmaya gidiyorsa, bu durumda toplam borçlarda herhangi bir azalma olmaz; yalnızca borçların türü, bileşimi, vadesi ve yüksek olasılıkla alacaklılar değişir. Borç, toplu olarak ya da parça parça ödenebilir. Toplu ödemede vade boyunca belirli aralıklarla faiz ödenmekle birlikte, borca ilişkin ana tutara hiç dokunulmaz. Bu tutar vade sonuna kadar aynı kalır ve vade sonunda toplu olarak ödenir. Parça parça ödemedeyse vade boyunca, belirli aralıklarla faiz ödenirken, aynı zamanda borca ilişkin ana tutar da belirli bir düzen içinde geri ödenir. Bu arada belirtmek gerekir ki, faiz de borç bakiyesi üzerinden hesaplanır. Dolayısıyla vadenin dolmasına yaklaştıkça faiz yükünde azalma olur¹⁰.

Borç her zaman olağan bir biçimde, bir diğer deyişle geri ödenerek son bulmaz. Bazı durumlarda, "borcun reddi" söz konusu olur. Bu noktada, bütünüyle borçlunun istenci ve girişimi etkilidir. Alacaklı, bir anlamda, sürecin dışında kalır. Borcun reddi, bu nedenle, tek taraflı bir eylemdir; iki taraflı bir ilişki, tek taraflı bir eylemle ortadan kaldırılmaktadır. Borcun reddedilmesi, vade sonunda olabileceği gibi, vade gelmeden de söz konusu olabilir. İç borçlar açısından borcun reddi, devletin daha önce verdiği bir sözü tutmaması anlamına gelir. Bu da, varolan düzenin yasalarının çiğnendiğine işaret eder. Bu nedenle olsa gerek, iç borçların reddine köklü siyasi değişiklikler sırasında başvurulur. Bu türden değişiklikler olmadıkça, borcun reddi, yasaları çiğnemekle eşanlamlı olacağından, alacaklıların, çeşitli kanallardan hak talebinde bulunmaları söz konusudur. Dış borçların reddi de iç borçların reddiyle hemen hemen aynı özellikleri gösterir. Dış borçları reddetmek, aynı iç borçları reddetmekte olduğu gibi, devletin vermiş olduğu bir sözü tutmaması anlamındadır. Uluslararası alanda, devletin bu türden bir yola başvurusu, uluslararası hukukun ve eğilimlerin hiçe sayılması olacağından, devletler dış borçların reddine ender olarak

---

¹⁰ a.g.e., s. 61 – 64.

yönelirler. Bu yönelim de daha çok köklü siyasal değişimlerin ve savaşların yaşandığı dönemlerde olur. İster iç, ister dış borç olsun, borcun reddi, gelecekteki borçlanma sürecini doğrudan bir biçimde “olumsuz” olarak etkiler. Devlete olan güvenin sarsılması, alacaklıları, ilgili devlete karşı kuşkulu davranmaya iter¹¹.

“Moratoryum” da borcun geri ödenme türlerinden biridir ve borcun ödenmesiyle ilgili olağandışı bir süreci içerir. Moratoryum, iki taraflı bir ilişki içinde ve her iki tarafın da rızasıyla borcun değişik bir biçime bürünmesi anlamına gelir. Burada borçlu tarafın, borcunu ödememesi değil, ödeyememesi söz konusudur. Bu durum karşısında, borçlu ve alacaklı tarafların görüşmeleri sonrasında, borçla ilgili yeni bir düzenlemeye gidilir. Borcun bir bölümünün ortadan kalkması, borcun ertelenmesi ya da ödemesinin yeni bir plana bağlanması bu yeni düzenlemelerden olabilir. Zaten moratoryum, Latince’de “geciktirme” anlamına gelen “*mora*” ve “*moratorius*” sözcüklerinden türemiştir. Bu nedenle moratoryumu, borcun reddiyle karıştırmamak gerekir. İç ve dış borçlara ilişkin olarak uygulanabilen moratoryum, borcun reddinden

1. borçlu ve alacaklı tarafları içeren iki taraflı bir işlem olması,
2. borcun ortadan kalkmasına değil, değişik bir biçime bürünmesine

neden olması bakımlarından ayrılmaktadır. Borcun reddindeyse yukarıda da değinildiği gibi, yalnızca borçlu tarafı içeren tek taraflı bir işlem ve bu işlem sonrasında borcun bütünüyle ortadan kalkması söz konusu olmaktadır¹².

Borcun olağan dışı bir biçimde sona ermesine yol açan bir başka yöntem de “konversiyon” ya da “borçların değiştirilmesi”dir. Konversiyon,

¹¹ Bu konuda genel bilgi için “*Borcun Reddi*”, **Ak İktisat Ansiklopedisi**, C. 1, s. 123 – 124.

¹² Bu konuda genel bilgi için “*Moratoryum*” **Ak İktisat Ansiklopedisi**, C. 2, s. 686.

belirli bir tarihte yürürlüğe girmiş olan bir borç ilişkisinin, farklı koşullar altında, yeni bir borç ilişkisine dönüştürülmesi anlamına gelir. “Konsolidasyon”sa konversiyonun özel bir türü olarak kabul edilir ve kısa vadeli bir borcun uzun vadeli bir borca dönüştürülmesini açıklar. Vadesi yaklaşmış uzun vadeli bir borcun, yeniden uzun vadeye bağlanmasına da konsolidasyon denir. Konversiyon ve konsolidasyon iç ve dış borçlar için söz konusu olabilir¹³.

---

¹³ Bu konuyla ilgili olarak Memduh YAŞA; a.g.e., s. 71 – 75.

3.2. 1958 Moratoryumu

Çalışmanın bu bölümünün amacı, çalışmanın daha önceki bölümlerinde elde edilenler yardımıyla 1958 Moratoryumu'nu açıklamaktır. Bu amaca ulaşabilmek için, iki temel konu çerçevesinde çeşitli çikarsamalarda bulunulmaya çalışılmıştır.

Birinci temel konu kapsamında, moratoryumun ilanına ve 4 Ağustos 1958 tarihinde açıklanan kararlılık önlemlerinin alınmasına yol açan nedenler özetlenir. Bunun ardından, 4 Ağustos 1958 tarihinde açıklanan kararlılık önlemlerinin içeriği anlatılır. Daha sonra da DP iktidarıyla CHP muhalefetinin söz konusu gelişmelere yaklaşımı irdelenir.

İkinci temel konu kapsamındaysa önce, 1958 Moratoryumu'nun sonuçları arasında görülen Türkiye ekonomisi tarihinde sürekli yenilenecek bir sürecin ilk kez gündeme gelmesine vurgu yapılır. Bunun ardından, 1963 yılında hazırlanan BBYKP (Birinci Beş Yıllık Kalkında Planı) çevresinde Türkiye'de planlama düşüncesinin canlanmasına yer verilir. Bu konu kapsamında 27 Mayıs 1960'ta yaşananlar da ana hatlarıyla sunulur. Kuşkusuz, 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye'nin yönetimine el koymasının çok çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu çerçevede 1958 Moratoryumu'yla simgelenen ekonomik başarısızlık, 27 Mayıs 1960'ta yaşananların nedenlerinden yalnızca biri olmaktadır. Bölüm içinde, bu durum göz önünde bulundurularak, 1958 Moratoryumu, 27 Mayıs 1960'ta yaşananların nedenlerinden "yalnızca biri" olarak irdelenir.

Bu bölüm, arka plan olarak, çeşitli bakımlardan öncesini de içine alır biçimde 1950'li yılları kapsamaktadır. Bir "simge" olarak ön plana çıkartılan 1958 Moratoryumu'ysa, bölüm içinde, 1958 yılının temmuz ve ağustos aylarını kapsayan gelişmeler özelinde sunulmuştur.

3.2.1. Moratoryum İlanı ve 4 Ağustos Kararlılık Önlemleri

DP (Demokrat Parti), 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara geldiğinde, ekonomik programını uygulamak açısından eline ciddi bir fırsat geçirmişti. DP iktidarı dönemi, yaklaşık on yılı bulunca, bu fırsatın ifade ettikleri daha da büyüdü. Söz konusu on yıl içinde görev yapan beş ayrı Menderes hükümeti, hükümet programlarına, DP'nin iktidara gelmeden önce belirginleştirdiği ekonomik programın temel öğelerini alarak, ekonomik program konusundaki kararlılıklarını ortaya koydular. Ancak gelişmelere bakıldığında, DP'nin ekonomik programının çok da sağlam temeller üzerinde yükselmediği anlaşılıyordu. Bu durum, DP hükümetleri tarafından da onaylanmış olmalı ki, DP, daha önceki bölümlerde de gösterdiğimiz gibi, kendi programının temel noktalarına aykırı kimi uygulamalarda bulundu.

DP iktidarı altında geçen on yılın sonunda, devletin ekonomik yaşama karışması, hem de bu karışmanın "gelişigüzel" nitelikli olması dikkat çekiciydi. Oysa DP iktidara, piyasalara herhangi bir devlet karışması olmadan ekonomik yaşamın sürdürülmesini sağlamak vaadiyle gelmişti. Bu bir çelişkiydi. Benzer bir çelişki, ekonomide devlet kesiminin payıyla ilgili olarak da söz konusu oldu. "Ekonomide devlet kesiminin payını azaltacağız" diyen DP'nin iktidar döneminde, ekonomide devletin payının, önceki dönemlere göre büyüdüğü gözlemleniyordu. DP programlarının bu iki boyutu açısından elde edilenler, DP programlarının başarısızlığını simgeler nitelikteydi. DP, yabancı sermaye kapsamında belirlediği hedeflere ulaşmak anlamında da yetersiz kaldı. Türkiye, DP iktidarı döneminde yapılan yasal düzenlemelerle yabancı sermaye için bir "cennet"e dönüştürülmüştü. Ancak bu "cennet"e, deyim yerindeyse, "uğrayan olmuyor"du. Bu durumda da DP programlarının önemli bir ayağını oluşturan, yabancı sermayeyi ülkeye çekerek, yabancı sermayeden ülke kalkınmasında yararlanma beklentisi havada kalıyordu. Bu arada, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını, tarım kesimi üzerinde gerçekleştirme

hedefinden de yavaş yavaş uzaklaşıyor; DP iktidarının son döneminde, sanayi, tarıma ciddi bir alternatif olarak ön plana çıkıyordu. Kısacası DP'nin programları, pek çok temel boyutuyla işlemiyor, belki de işletilemiyordu.

Bu durum, DP programlarının Türkiye'nin o günkü koşullarına çok da uygun olmadığını kanıtlar niteliktedir. DP, varolan olanak ve engeller içinde, Türkiye'yi ekonomik anlamdaki hedefine götürececek bir programı oluşturamamış; böyle bir program olmayınca, varolan olanak ve engelleri, hedefe ulaşma anlamında iyi yönetememişti. Bu nedenle, DP programlarının, bir program olmaktan çok, "liberal" olarak adlandırabileceğimiz belirli bir ekonomik yaklaşım içinde yazılmış "hedefler bütünü" olduğu söylenebilir. Bu hedefler bütünü, hedeflere ulaşabilmek için belirli yöntemlerin yaşama geçirilmesini de hedefler niteliktedir. Ancak bu hedeflerin, yukarıda da vurguladığımız gibi, varolan koşullarla uygunluğu yoktur ve açıktır ki, bu görüş, DP tarafından da paylaşılmaktadır.

DP programlarının işleyen tek boyutuysa Türkiye'nin dış borca açılması olmuş; Türkiye, on yıla yaklaşan DP iktidarı döneminde, "denetimsiz" ve "hızlı" bir biçimde borçlanmıştır. Ancak dış borçların, ülke ekonomisinin kalkındırılmasında değil, DP iktidarını sıkıştıran gündelik sorunların semptomlarının hafifletilmesinde kullanıldığı ortadadır. Bu bakımdan, DP programlarının işleyen tek boyutu olan dış borçlanma, bu borçlanmanın sonunda yaşanan moratoryumla birleşerek DP'nin ekonomik başarısızlığının simgesi olmuştur.

Türkiye'nin bu sürece belirgin bir biçimde, DP iktidarının ikinci döneminde girdiği söylenebilir. Daha önce değindiğimiz gibi, DP iktidarının 1950 – 1953 yılları arasını kapsayan ilk dönemi, bünyesinde çeşitli sorunları içermekle birlikte, "başarılı" bir dönemdi. İyi hava koşulları ve Kore Savaşı'nın yarattığı olumlu beklentiler, KUG (Katkılı Ulusal Gelir) ve kişi başına KUG'u yükseltmiş, üretim ve dışsatım artışı bunların üzerine eklenmişti. Ancak bu başarı uzun süreli olmadı. Tarımsal genişleme 1953

yılına izleyen dönemde durdu. KUG'da ve kişi başına KUG'da düşüş eğilimi ortaya çıktı. Dış ticaret açığı hızla genişlemeye başladı. Dış ticaret açığının hızlı genişlemesine koştur olarak, önce döviz rezervleri eridi; ardından, dış borçlar çarpıcı bir biçimde yükseldi. Bunun üzerine bir de enflasyonist baskı bindi: Üretim durakladığı bu dönemde, TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) kaynaklarına dayalı parasal genişleme, kaçınılmaz bir biçimde, fiyatlar genel düzeyine yansyordu. DP, bu olumsuz ekonomik koşullar içinde, "polisye önlemler"e başvurmaya başladı. Milli Korunma Kanunu'nun yeniden devreye sokulması, enflasyon ve döviz sorununa yönelik polisye önlemlerden biriydi. Tarım kesimi başta olmak üzere, ekonomiyi etkisi altına alan durgunluğaysa dağınık ve eşgüdüksüz kamu yatırımlarıyla çözüm arandı¹. Ancak ekonomi bir türlü düzluğe çıkartılamadı.

İşte bu noktada, Türkiye ekonomisi tarihine damgasını vuracak ve defalarca yenilenecek bir yöntem, ilk kez Türkiye'nin gündemine girerek, DP'nin Türkiye ekonomisine en kalıcı miraslarından biri olarak yaşama geçirildi: Kimi dış ekonomik çevrelerce Türkiye'ye dayatılan önlemleri uygulamak, bunun karşılığında da bir dizi ekonomik ve mali yardım sağlamak! Bu yöntemi Türkiye'de ilk kullanan iktidar olan DP, o günlerde, böylece ekonomiye nefes aldıracağını umuyor ve bunu bir anlamda başarıyordu. IMF (*International Monetary Fund* – Uluslararası Para Fonu), OEEC (*Organization for European Economic Cooperation* – Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) ve ABD (Amerika Birleşik Devletleri) Türkiye'ye 360 milyon dolara yakın ekonomik ve mali yardım yapmayı kabul ettikleri gibi, Türkiye'nin vadesi gelmiş uzun dönemli dış borçlarını da erteliyorlardı. Kısacası, bir moratoryum ve bu moratoryumla birlikte, ciddi bir dış yardım söz konusu oluyordu.

Türkiye, bu konuyla ilgili girişimlere 1957 yılında Almanya ve ABD nezdinde görüşmeler yaparak başlamıştı. Ancak Almanya ve ABD, bu

---

¹ Taner BERKSOY; "Türkiye'de İstikrar Arayışları ve IMF", IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye içinde, Cevdet ERDOST (Ed.), Ankara 1982, Savaş Yayınları, s. 147 – 150.

görüşmelerde, Türkiye'ye bu girişimlerin IMF ve OEEC nezdinde yürütülmesinin daha yerinde olacağını bildirdiler; ayrıca bunun çok iyi bir dayanışma örneği olarak tarihe geçeceğini de kaydettiler. Türkiye, IMF ve OEEC nezdinde, bu konuyla ilgili resmi başvurusunu 1958 yılının mart ayında yaptı. O günden sonra da konuyla ilgili görüşmeler yürütülmeye başlandı². Maliye Bakanı Hasan Polatkan'la Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu bu sürecin baş aktörleriydiler. Görüşmeler, temmuz ayının son günlerinde sonuca varıldı: 31 Temmuz 1958 tarihinde, Türkiye'ye üç ayrı kaynaktan aktarılacak ekonomik ve mali yardımlara ilişkin görüşmelerin olumlu bir biçimde noktalandığı açıklanıyordu. Görüşmeler sonunda, IMF ve OEEC'nin Türkiye'ye yapacakları yardımın içeriği de belirlenmiş ve aynı zamanda Türkiye'yle ABD arasında bir yardım anlaşması imzalanmıştı³. Polatkan, görüşmeleri noktalayıp Paris'ten İstanbul'a döndüğünde basına verdiği bir demeçle, elde edilenler yardımıyla Türkiye ekonomisinin "muazzam" bir hamle yapacağını dile getirdi ve büyük bir huzur içinde olduğunu açıkladı⁴.

Polatkan'ın yaptığı açıklamalardan, söz konusu edilen yardım tutarının 359 milyon dolar olduğu anlaşıldı. Yapılan açıklamalara göre, bu tutarın 75 milyon doları OEEC'den, 25 milyon doları IMF'ten, geri kalanı da ABD'den sağlanacaktı. Ancak belirtmek gerekir ki, söz konusu 359 milyon dolarlık yardımın yaklaşık 130 milyon doları ABD'nin her yıl Türkiye'ye yaptığı yardımı, 44 milyon doları da Marshall Planı kapsamında düzenli olarak Türkiye'ye gelen tutarı ifade etmekteydi. Bu durumda, Türkiye'ye yapılacak yardım, 185 milyon dolar olarak saptanıyordu⁵. Polatkan'ın yaptığı açıklamalardan, Türkiye'nin ödemesi gecikmiş dış borçlarının ertelendiği, bir diğer ifadeyle moratoryum yapıldığı da anlaşılmaktaydı. Bu

² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre IX, C. 4, İçtima 1, 21 VIII 1958, s. 831.

³ **Zafer**, 1 Ağustos 1958. Borçların ertelenmesiyle ilgili anlaşma 12 Mayıs 1959 tarihinde Paris'te imzalanacak, bu anlaşmaya göre, Türkiye'nin 13 Avrupa devletiyle ABD'ye olan borçları yeni bir plana bağlanacaktır. Bu plana göre Türkiye'nin söz konusu 13 Avrupa devletiyle ABD'ye ilk beş yıl için 125 milyon dolar ödemesi karara bağlanacaktır. **Zafer**, 12 Mayıs 1959.

⁴ **Zafer**, 2 Ağustos 1958.

⁵ **Forum**, C. 9, S. 106, 15 Ağustos 1958, s. 2.

durumda elde edilen yardımın 359 milyon doların üzerinde olduğu ortaya çıkıyordu. Polatkan bu durumla ilgili olarak,

“... gecikmiş transferlerimizin uzun vadeye tecili [ertelenmesi] de derpiş edilmiştir [önerilmiştir]. Bunun da yeni kredi mahiyetinde gibi telakki edilmesi [değerlendirilmesi], ekonomik hayatımızda yaratacağı ferahlık ve faydayla ölçülmesinde yarar vardır”⁶

demekteydi. Bu arada, Türkiye'nin bu türden borçlarının yaklaşık 400 milyon dolar tutarında olduğu dile getiriliyordu⁷. Bu durumda, iktidarın propagandası “759 milyon dolarlık yardım aldık” söylemi üzerinde yükseliyordu⁸.

Bu yardım ve vadesi gelmiş borçların ertelenmesiyle birlikte, V. Menderes Hükümeti, bir dizi kararlılık önlemini devreye soktu. Bu kararlılık önlemlerinin önemli bir ayağını TL'nin (Türk Lirası) devalüasyonu oluşturuyordu. Kararlılık önlemleri kapsamında, 4 Ağustos 1958 tarihinde, TL'nin dolar karşısında 2,80 olan değerinin, 9,02'ye yükseltildiği açıklandı. TL, yüzde 322 oranında değer yitirdi. “Kambiyo kuru” adı altında yapılan bu müdahale, “dolaylı” bir devalüasyondur. Hükümet, doğrudan devalüasyon yapmamış, tüm döviz alımlarında 6,22 TL vergi ödenmesini karara bağlamıştı. Devalüasyonun çok şiddetli olduğu açıktı. Bunun temel nedeni enflasyona bağlı olarak, TL'nin fiili değeriyle resmi değeri arasındaki farkın birkaç yıldır hızla büyümesiydi. Bu farkın varlığı hem kaçakçılığa neden oluyor, hem de TL'nin sunumla istem arasında dengeyi sağlayacak bir fiyat görevini göremez olmasına yol açıyordu. Kuşkusuz, yapılması gereken devalüasyondur ve bu konu, çeşitli ortamlarda uzun süredir gündeme getirilmekteydi. Bu türden öneri ve uyarıların biri de 1954 genel seçimi öncesinde IMF'ten gelmişti. Seçim öncesinde Türkiye'nin

⁶ Zafer, 4 Ağustos 1958.

⁷ Zafer, 5 Ağustos 1958.

⁸ Metin TOKER; *Demokrasiden Darbeye (1957 – 1960)*, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi, s. 144.

durumunu değerlendirmek üzere Ankara'da çeşitli incelemeler yapan IMF uzmanları, yüksek oranlı bir devalüasyonu içeren kararlılık önlemlerinin yaşama geçirilmesi üzerinde duruyorlardı. Ancak hükümet, bu yönde yapılan önerilere ve uyarılara kulak asmiyordu. DP, 1954 seçimlerinden büyük bir başarıyla çıktığı zaman, Başbakan Adnan Menderes, IMF uzmanlarına gönderme yaparak, "ben her zaman söylemez miyim sizlere, bu adamlar bir şeyden anlamazlar" demişti⁹. Şimdi gelinen noktadaysa devalüasyonun, daha doğru bir deyişle, "şiddetli" bir devalüasyonun yapılması şart olmuştu¹⁰. Bunun tarihi 4 Ağustos 1958 olarak belirlendi ve yukarıda da belirttiğimiz gibi, TL, dolar karşısında 2,80'den 9,02 değerine yükseltildi.

4 Ağustos 1958 tarihinde alınan kararlılık önlemleri, yalnızca devalüasyonla sınırlı değildi. IMF, durumu "ekonomide temel dengesizlik" olarak değerlendirmiş ve sorunun "salt" parasal genişlemeden kaynaklandığını saptamıştı. Bu nedenle, parasal sınırlamalar ve fiyat sistemini kontrol etmeye yönelik uygulamalar, IMF güdümünde yaşama geçirilen 4 Ağustos Kararlılık Önlemleri'nin temel ayakları oldu. Buna göre, TCMB kaynaklarının kullanımına getirilen sınırlamalarla para sunumu kontrol altına alınıyor, TCMB kredilerine getirilen tavanın yanı sıra ticari krediler de daraltılıyordu. KİT'in (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) TCMB kaynaklarından finansmanı belirli limitlere bağlanırken, bu kuruluşların ürettiği mal ve hizmetlere yüksek oranlı zamlar gündeme geliyordu. Kararlılık önlemleri kapsamında, kamu harcamalarına sınırlamalar getirilmekte, böylece bütçe açıklarının kontrol altına alınması da hedeflenmekteydi. Aynı önlemlerle birlikte, özellikle 1954 yılında gündeme gelen fiyat kontrolleri kaldırılıyor ve dışalımında yeniden serbestleşmeye gidileceği açıklanıyordu¹¹. Böylece "kimi dış ekonomik çevrelerce Türkiye'ye dayatılan önlemleri yaşama geçirmek, bunun karşılığında da bir

⁹ Bu gelişmeyle ilgili olarak Taner BERKSOY; a.g.m., s. 148.

¹⁰ Forum, C. 9, S. 106, 15 Ağustos 1958, s. 2.

¹¹ Ülus, 5 Ağustos 1958. Kararların içeriğiyle ilgili olarak ayrıca Taner BERKSOY; a.g.m., s. 151.

dizi ekonomik ve mali yardım sağlamak” yönteminin önemli bir unsurunu oluşturan “önlemler” belirginleşmiş, DP’nin Türkiye’ye bırakacağı mirasın içine oturmuş oluyordu:

1. Devalüasyon,
2. Enflasyonun önlenmesi,
3. KİT mal ve hizmetlerine zam,
4. Ticarete serbestleşme.

DP iktidarı bu kararlılık önlemlerini ve söz konusu kararlılık önlemleriyle birlikte gündeme gelen dış yardım ve moratoryumu büyük bir başarı olarak algılamaktaydı; ya da en azından, kamuoyunda, böyle algıladığı yönünde bir izlenim uyandırmaya çalışıyordu. DP’ye göre, dış yardımlar ve moratoryum, Türkiye’ye olan güvenin ve Türkiye’nin vazgeçilmezliğinin simgesi idi. Türkiye’nin bu nitelikleri kazanmasında da temel belirleyici DP iktidarı olmuştu. Bu nedenle, son gelişmeler, DP iktidarının ve DP hükümetlerine ait programların başarısıydı¹².

DP, Batı dünyasının Türkiye’ye bu desteğini, gelişmiş Avrupa ülkeleriyle az gelişmiş Avrupa ülkelerinin arasındaki işbirliğinin önemli bir adımı olarak nitelendirmekte ve son gelişmeleri bu bakımdan da başarılı bulmaktaydı. Bu durum, daha çok 21 Ağustos 1958 tarihinde olağanüstü toplanıp son gelişmeleri ele alan TBMM’de (Türkiye Büyük Millet Meclisi) ortaya kondu. Zorlu, TBMM’de yaptığı konuşmasında, bu gelişmelerin, az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki farkın kapatılması gerektiğine inanmış “hür cepheye mensup” devletlerin, bu inançlarını göstermesi bakımından bir fırsat olduğunu dile getiriyor ve bu gelişmelerin yalnızca Türkiye’yi değil uluslararası toplumu ilgilendiren bir başarı olduğuna dikkat çekerek, şunları kaydediyordu:

---

¹² Zafer, 7 Ağustos 1958.

“...Türkiye'nin elde ettiği bu neticeler, tamamiyle Avrupa iktisadi işbirliğinin, Türkiye'nin bu işbirliği zihniyeti içinde nasıl ilerleyebileceğini ve Avrupa'nın doğusunda az gelişmiş bir memleketin nasıl yardım görebileceğini göstermesi bakımından, ... fevkalade şayanı dikkat, şayanı ibret bir neticedir...”^{13a}

Polatkan da benzer görüşleri dile getirmekteydi. Polatkan'a göre, söz konusu olaylar, ülkenin ekonomisi bakımından olduğu kadar, “dost ve müttefik” devletler arasındaki yardımlaşma anlayışını da simgelemesi bakımından önemliydi¹⁴.

İktisadi ve mali çevrelerin önemli bir bölümündeyseniz söz konusu gelişmeler tepkiyle karşılanmaktaydı. Bu eleştirilerin bir kaç temel nokta üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, fiyatlar genel düzeyinin yükseleceğiyle ilgiliydi. Devalüasyondan sonra dışalım mallarının fiyatlarının arttığı, bu durumun iç piyasa üzerinde de etkili olacağı ve bu nedenle fiyatlar genel düzeyinin yükselme eğilimine gireceği öne sürülüyordu. Bir başka eleştiri de yapılan devalüasyonla dış borçların TL karşılığının arttığı üzerinde yükselmekteydi. TCMB'nin yapılan devalüasyonla zarara uğratıldığı, altın fiyatlarının hızla düştüğü, bankaların iş yapmasının güçleştiği, tüccarların iflaslarla karşı karşıya kaldığı da diğer eleştiriler arasındaydı. Söz konusu eleştirilerin en önemlilerinden biri de, kararlılık önlemlerinin ekonomide kararlılığı sağlayamayacağı, çünkü kararların pek çok eksiklik içerdiğine vurgu yapıyordu¹⁵.

Ancak bu eleştiriler, DP'nin yoğun kampanyası içinde pek ses getirmiyordu. Polatkan, Paris'teki görüşmelerden sonra Türkiye'ye döndüğünde, havaalanında kızı tarafından “yaşa baba” diye karşılanmıştı. Bu “yaşa baba” deyişi, o günlerde, neredeyse bütün ülke tarafından kullanılır oldu. DP sözcüleri, DP taraftarı basın ve hatta “tarafsız” basın,

¹³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre IX, C. 4, İçtima 1, 21 VIII 1958, s. 831.

¹⁴ a.g.y, s. 835.

¹⁵ **Ulus**, 7 Ağustos 1958.

“pembe” tabloya, “yaşa baba” söylemi çevresinde daha da yoğun “pembe tonlar” eklemekteydiler¹⁶.

CHP'nin (Cumhuriyet Halk Partisi) bu durum karşısındaki ilk tepkisini bir “panik”le açıklamak olanaklıdır. DP, yıllar boyu CHP'yi “milletin hayrına” olan gelişmelere sevinmemekle suçlamıştı. 1958 yılının temmuz ayının son, ağustos ayının ilk günlerinde yaşananlar, DP'nin bu suçlamasını haklı çıkartacak türdendi. CHP, DP'nin ve Menderes'in en büyük açığının ekonomik sıkıntılarla ilgili olduğunu düşünüyor ve şimdi bu açığın önemli ölçüde kapatılmasından duyduğu endişeyi gizleyemiyordu. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, buna en çok inananlardandı, “sade vatandaş” a gözünü açtıracak olan sıkıntıların ekonomik sıkıntılar olduğunu sık sık dile getirmekteydi. İnönü'ye göre, demokrasiyle ilgili sınırlamalar halkın tüm kesimleri için olduğu gibi “sade vatandaş” için de ağırdı. Ancak demokrasiye ilişkin bu sıkıntıları, “sade vatandaş” a götüren ekonomik sıkıntılar oluyordu. Ekonomik sıkıntılar giderilirse iktidar, geniş kitlelerin desteğini almaya devam edecek, “rejim meselesi” çözümlenemeyecekti. Aslında bu, yalnızca CHP ve İnönü'nün değil, aynı zamanda DP ve Menderes'in de görüşüydü: DP'liler, halkı ekonomik sıkıntılardan kurtarırlarsa, koltuklarının sağlamlaşacağını biliyorlardı¹⁷.

Bu ortam içinde önce bir panik havasına kapılan CHP muhalefeti, kısa süre içinde paniğini yatıştırarak, “can simidi” benzetmesiyle güçlü bir kampanya açtı. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, DP'nin başarı gibi sunduğu gelişmelerin, aslında, boğulmak üzere olan Türkiye'ye atılan bir can simidi olduğunu dile getirdi. CHP ileri gelenleri, başta ABD olmak üzere, Batılı “müttefikler” in boğulmasını diye Türkiye'ye bir can simidi atmak durumunda kaldıkları yönündeki açıklamalarını günlerce sürdürdüler. DP iktidarıysa bu suçlamayı yanıtlamak adına *Zafer* gazetesinin sütunlarından şu açıklamayı yaptı:

---

¹⁶ Metin TOKER; a.g.e., s. 147.

¹⁷ a.g.e., s. 145.

“... o her zaman kendi lehçesiyle konuşan malum partiyle onun genel sekreteri yahut lideri nasıl konuşuyorlar, bunu artık herkes görmektedir. Dış politikamızı bir felaket gibi tasvir etmeleri yetmiyormuş gibi, şimdi de bu yardımları, boğulmak üzere olan adama atılmış bir tahlisiye [yardım] simidi olarak tefsir ediyorlar [açıklıyorlar].

... Tamamen yanlış ve kendi ruhları kadar çirkin bir iddia! Bizce bu yardım, rotasını yarılmış bir şerefli ve sağlam tekneye verilmiş akaryakıttan ibarettir.

... Batan şey kendileri ve partileridir. Simit kendileri için lazımdır.^{18a}

CHP, söz konusu gelişmeleri bir başarı olarak sunan DP iktidarına, genel başkanı İnönü aracılığıyla başka eleştiriler de yöneltiyordu. İnönü'nün konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamalarda dillendirdiği bu eleştirilerden biri, “hibe edilen krediyi, şikayet edilen rejimin bir başarısı olarak göstermek boşuna olur” görüşü çevresinde biçimlenmekteydi. İnönü'ye göre, sağlanan dış yardımlar, Türkiye'nin Batılı dostlarının, Türkiye hakkında verdikleri bir kararın sonucuydu. Ona göre, bir masaya oturulmuş ve “Türkiye'nin kurtarılması” ya da “kendi haline bırakılması” seçenekleri üzerinde durulmuştu. İzlenen hatalı bir politikanın, Türkiye'yi bu “konsültasyon masası”na yatmak zorunda bırakması acıydı ve bununla övünülmemeliydi. İnönü, bu nedenle, “evet bu bir başarıdır, çünkü bundan önce Türkiye hiçbir zaman iflas etmemişti” diyordu. İnönü, aynı konuyla ilgili olarak “rejim meselesi”ne de dikkat çekmekteydi. Ona göre, yaşananlara katlanmak için, demokrasinin ilkelerinin yeniden yaşama geçirilmesiyle kişi hak ve özgürlüklerinin yeniden sağlanması gerekmektedir:

“... fiyatların yüksekliği sosyal yaşam üzerinde mutlaka etkilerini gösterecek. Bilhassa dar gelirlilerin hayat koşulları biraz daha ağırlaşacak. Buna katlanabilmek için, alınan önlemlerin samimiyetle faydasına inanmak gerekli. Bu ancak halkın rejim meseleleri yüzünden elinden alınan haklarının iadesiyle olabilir.”^{19a}

---

¹⁸ Zafer, 2 Ağustos 1958.

¹⁹ Ulus, 7 Ağustos 1958.

İnönü, 21 Ağustos 1958 günü TBMM kürsüsündense gelişmelerin “siyasi boyut”una dikkat çekti. İnönü’ye göre “sorun”, bu yardımlardan yararlanmak için, bazı önlemlerin alınmasının Türkiye’ye şart koşulmasında yatıyordu. İnönü’ye göre, Türkiye’ye, “eğer o önlemler alınırsa, bu yardımlardan yararlanabilirsiniz; tersi bir durumda yararlanamazsınız” demişlerdi. Bundan dolayı, İnönü, konuyla ilgili görüşmelerin neden uzadığını, Türkiye’ye nelerin dayatıldığını soruyor ve

“... Kendileri söylüyorlar. Uzun müddetten beri görüşmüşler, anlaşılamamışlar. Neden anlaşılamamışlardır? Şimdi (şartnamelerde, anlaşmalarda bizim memleketin öteden beri titiz davrandığı noktalardan hiçbiri gölgelenmemiştir) deniliyor. İnanıyorum ve böyle de olması lazımdır. Ancak bu takdir kendilerine kalmamalı, bu anlaşmalar metin halinde ilan olunmalıdır.”²⁰

diyerek kuşkusunu ortaya koyuyordu.

DP’ye İnönü’nün kuşkular içinde sorduğu bu soruya, Polatkan’ın ağzından şu soruyla karşı koyuyordu:

“... [İnönü] Getirip getirip demek istiyor ki, siz bir takım taahhütlerde bulundunuz. Bir şey var Paşam, bizim gizli anlaşma yapmak adetimiz değildir. Bunun içinde gizli vesika yoktur. Milli menfaatlere aykırı nokta yoktur. ... Alınan yardım için İnönü diyor ki, bunu bir muvaffakiyet olarak gösteriyorsunuz, böyle bir muvaffakiyet bir daha kazanırsanız, millet olarak yaşamak imkanı yoktur.

Paşam bu pek vahim bir cümledir. ... Onun için soruyorum: İnönü, siz bu yardımın lehinde misiniz, aleyhinde misiniz? Türk milleti bunu bilmek istiyor. Siz bu yardıma evet mi diyorsunuz, hayır mı diyorsunuz? Açıkça ifade ediniz, tasvip mi ediyorsunuz, red mi ediyorsunuz?”²¹

²⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre IX, C. 4, İçtima 1, 21 VIII 1958, s. 846.

²¹ a.g.y., s. 874.

Böylece, 1958 Moratoryumu özelinde, Türkiye'nin tarihine bundan sonra damgasını vuracak ve neredeyse Türkiye ekonomisinin "bir klasiği" olacak sürecin üç temel unsuru ana hatlarıyla belirliyordu:

1. Kimi dış ekonomik çevrelerce Türkiye'ye dayatılan önlemleri yaşama geçirmek, bunun karşılığında bir dizi ekonomik ve mali yardım sağlamak,
2. Dayatılan önlemlerin temelde, enflasyonun önlenmesi, KİT mal ve hizmetlerine zam yapılması ve ticaretle serbestleşmeyi içermesi,
3. Muhalefetin düşülen durum karşısında dayatılan önlemleri eleştirmesi ve gelişen olayları, özellikle uzun vadede, Türkiye'nin çıkarlarına son derece aykırı olarak değerlendirmesi, iktidarın da söz konusu önlemlerin kaçınılmaz ve Türkiye'nin çıkarlarıyla uyum içinde olduğunu savunması.

3.2.2. 1958 Moratoryumu'nun Sonuçları

1950'li yıllarda ekonomik alanda ortaya çıkan başarısızlığı anlatmak için bu çalışmada bir "simge" olarak seçilen ve kullanılan "1958 Moratoryumu", yol açtığı kimi sonuçlarla Türkiye tarihini derinden etkiledi. Çalışmanın bu bölümünde, 1958 Moratoryumu'yla simgelenen ekonomik başarısızlığın doğurduğu kimi sonuçlar üzerinde kısaca durulacaktır.

Türkiye, 1950'li yılların özellikle ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik başarısızlık karşısında, dışarıdan geniş çaplı bir yardım sağlayarak ve aynı zamanda birikmiş uzun vadeli dış borçlarını erteleterek nefes alabileceği bir ortamı sağlamıştı. Aslında bu durum, soruna "kalıcı" bir çözüm getirmekten uzak kalıyor; yalnızca, sorunu ileri bir tarihe atarak, kazanılan zaman içinde, biraz olsun rahatlanmasını sağlıyordu. Kuşkusuz, bu durumun kalıcı olumlu sonuçlar doğurması, sağlanan "olanaklar"ın ve kazanılan zamanın akılcı bir biçimde yönetilmesiyle olanaklı olabilirdi. Ancak konumuzun dışında olmakla birlikte, Türkiye, bu "olanakları" ve zamanı değerlendir(e)miyor, yaşananlar "kısır" bir "döngü"yü andırır nitelikler kazanmaya başlıyordu. Türkiye ekonomisi tarihi, Türkiye'nin, IMF'ye (*International Monetary Fund* – Uluslararası Para Fonu) üye olduğu 1947 yılından sonra, ortalama her üç yılda bir *stand – by* anlaşması imzalayarak; Filipinler, Panama, Uruguay, Ekvator, San Salvador, Fas ve Kosta Rica gibi ülkelerle aynı yazgıyı paylaşmakta olduğunu yazmaktadır¹.

Bu anlamda, 1958 yılı, "kısır döngü"nün başlangıç dilimini oluşturmaktadır. Türkiye, 1950'li yılların başında ekonomik ve mali piyasalarını tam anlamıyla serbestleştirmiş ancak bunu, sağlam temeller üzerinde değil, dönemsel beklentiler üzerinde yapmış, süreci de dış borç ve yardımlarla beslemişti. 1958 yılında gelinen noktadaysa Türkiye borçlarını ödeyemez duruma düşmüştü. Bu durum karşısında Türkiye'nin yaptığı,

---

¹ Mahfi EĞİLMEZ; IMF, *Dünya Bankası ve Türkiye*, Ankara 1996, Tütünbank Yayınları, s. 62.

daha önce açıkladığımız gibi, bir dizi ekonomik ve mali yardım karşılığında, kendisine dış ekonomik çevrelerce dayatılan önlemleri yaşama geçirmek oldu. Söz konusu önlemler, yine daha önce açıkladığımız gibi, temelde, enflasyonun önlenmesi, KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) mal ve hizmetlerine zam yapılması ve ticarete serbestleşmeyi içermekteydi. Böylece Türkiye'nin tarihine damgasını vuracak ve defalarca yenilenecek bir sürecin ana hatları belirmiş oluyordu. Bu çerçevede Türkiye – IMF ilişkileri tarihi de açılıyor; Türkiye, 1958 yılının yaz aylarında, daha sonra defalarca yaşayacağı bir süreci ilk kez yaşıyordu. Bu durumda, 1958 Moratoryumu'yla simgelenen ekonomik başarısızlığın, Türkiye tarihinde doğurduğu ilk sonucu “klasikleşecek” bir sürecin ilk kez yaşanmasıyla özetlemek olanaklıdır.

Bu arada, bu gelişmeler karşısında, iktidar ve muhalefetin yaklaşımı da hemen belirleniyordu: Muhalefet, düşülen durum karşısında, dayatılan önlemlerin içeriğini eleştirmek ve gelişen olayları Türkiye'nin özellikle uzun vadeli çıkarlarına ya da muhalefet diliyle “yüksek milli menfaatlere” aykırı bulmak misyonuyla donanıyordu. İktidara da söz konusu önlemlerin “kaçınılmaz” ve Türkiye'nin çıkarlarıyla uyum içinde olduğunu savunmak kalıyordu. Bu noktada, yaşanacak deneyimler, iktidardaki parti muhalefete, muhalefetteki parti iktidara geçtiğinde partilerin yeni konumlarına göre tutum geliştirildiğini göstermektedir. Bu nedenle, yaşanacak deneyimler, bu uygulamaları savunmanın ya da karşı olmanın, belirli partilerin misyonu olarak değil, iktidar ve muhalefetin misyonu olarak biçimlendiğine işaret etmektedir.

1950'li yıllarda yaşanan ve 1958 Moratoryumu'yla simgelenen ekonomik başarısızlığın neden olduğu bir başka gelişme de Türkiye'de planlama düşüncesinin canlanması çerçevesinde ele alınabilir. Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de gösterildiği gibi, Türkiye, “plan”a yabancı bir ülke değildi. Cumhuriyet tarihinin ilk dönemlerinde sağlanan ekonomik başarı, büyük ölçüde planlama üzerinde yükselmişti.

Bu anlamda temel yapı taşıysa BBYSP'ydi (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı). Ancak II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ortam içinde İBYSP'nin (İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı) hazırlanmasına karşın bu plan uygulamaya konmadı. II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemdeyse Türkiye, değişen iç ve dış koşullar içinde devletçiliği tasfiye etmeye yönelirken, planlama da sekteye uğradı. DP'nin (Demokrat Parti) iktidarda olduğu dönemdeyse bütünüyle planlamadan uzak kalındı. Kısacası Türkiye, 1947 yılında hazırlanan planın ardından, plansız bir döneme girmiş oldu. Plansız dönemde elde edilen sonuçların başarısızlık içermesiyse bir anlamda Türkiye'de planlama düşüncesini yeniden canlandırdı. 1950'li yılların sonunda CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) saflarında ve başta *Forum* olmak üzere çeşitli yayın organlarında savunulan planlama düşüncesi, 1961 Anayasası'ndaki yerini alarak anayasal nitelik kazandı. 1961 Anayasası'nın 41. maddesiyle ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek amacıyla tasarrufları artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planları yapmak devletin temel görevlerinden olarak benimsendi. Anayasanın 129. maddesiyle de ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın plana bağlanacağı ve kalkınmanın bu plana göre gerçekleştirileceği bir ilke olarak anayasaya girdi².

Bu arada 30 Eylül 1960 tarihinde MBK'nın (Milli Birlik Komitesi) 91 sayılı kararıyla başbakanlığa bağlı olarak DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) kurulmuştu. DPT'nin görevleri, ilgili yasada, ülkenin tüm kaynak ve olanaklarını saptayarak izlenecek ekonomi politikasının belirlenmesinde hükümete yardımcı olmak, çeşitli bakanlıklara eşgüdümü sağlayacak biçimde danışmanlık yapmak, uzun ve kısa vadeli planlar hazırlamak, planların düzgün biçimde işleyebilmesi için önerilerde bulunmak, planın uygulanmasını izleyerek gerekli durumlarda planda değişiklikler gerçekleştirmek ve özel kesimin çalışmalarını planın hedef ve amaçlarına

---

² Suna KILI ve A. Şeref GÖZÜBÜYÜK; *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1985, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 184 ve 211.

uygun bir biçimde önerilerle yönlendirmek biçiminde belirlenmişti³. Anayasanın yine 129. maddesiyle DPT de anayasal bir nitelik kazandı⁴.

DPT'nin kurulması ve planlamayla DPT'ye anayasal niteliklerin verilmesinin ardından 1963 yılında, BBYKP (Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı) hazırlandı. 1963 – 1967 yılları arasında uygulanması tasarlanan bu planın giriş bölümünde, Türkiye'nin demokrasi düzeni içinde planlı kalkınma dönemine girdiği vurgulanıyor ve

“... Kalkınma isteğinin plan ve programlar çerçevesinde gerçekleştirilmesi çabası bu ülkenin tarihinde yeni bir olay değildir. Cumhuriyet yıllarında hazırlanan planlar önemli ve başarılı sonuçlar alınmasında yardımcı olmuştur.

Bugün Türk toplumunda büyük bir kalkınma isteği vardır. Plansız davranışların sebep olabileceği acı sonuçlar planlamayı kalkınmanın vazgeçilmez yolu olarak benimsetmiştir.⁵”

görüşlerine yer veriliyordu. BBYKP, KUG'da (Katkılı Ulusal Gelir) yılda ortalama yüzde 7 oranında bir artış sağlamayı hedefleyen ve bu anlamda temel görevi devlete yükleyen bir plandı. 15 yıllık bir perspektifte, 5'er yıllık dönemler halinde tasarlanan plan, devlet kesimi için zorunlu, özel kesim için öneri niteliğinde hedefler getiriyordu⁶. Planlama düşüncesinin de, DPT'nin de BBYKP'nin de 1950'li yılların ekonomik başarısızlığı içinde doğmuş olduklarına kuşku yoktu. Bu anlamda, bu çalışmada 1958 Moratoryumu'yla simgelenen 1950'li yılların ekonomik başarısızlığı Türkiye'de planlama düşüncesinin yeniden canlanmasına neden olmaktaydı.

³ Mehmet KABASAKAL; “Devlet Planlama Teşkilatı”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, s. 1617. DPT'nin kuruluşuyla ilgili olarak ayrıca Ayhan ÇİLİNGİROĞLU vd.; Planlı Kalkınma Serüveni, İstanbul 2003, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 12 – 16.

⁴ Suna KILI ve Şeref GÖZÜBÜYÜK; a.g.e., s. 211.

⁵ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963 – 1967), Ankara 1963, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, s. 1.

⁶ a.g.y., özellikle s. 525.

“27 Mayıs” da benzer bir biçimde ve büyük ölçüde 1958 Moratoryumu’yla simgelenen ekonomik başarısızlığın neden olduğu bir başka gelişme olarak yaşandı. Kuşkusuz “27 Mayıs”ın nedenleri yalnızca ekonomik başarısızlığa indirgenebilecek nitelikte değildir. Ancak ekonomik başarısızlığın tetiklediği kimi gelişmeler, kanımızca, “27 Mayıs”la doğrudan ilgili gözükmemektedir.

Bu gelişmeler, DP’nin ekonomik başarısızlığı ve bu başarısızlığı yönetemeyip hırçınlaşmasıyla betimlenebilir. DP, çalışmamızın giriş bölümünde sözünü ettiğimiz Türkiye’nin tarihi engelini sınırladığı alanı daraltan kimi uygulamalara imzasını atmış; bir anlamda, dar alanda yaptığı kimi hatalarla kendini iyice sıkıştırmış, batağa saplanmıştı. DP’nin bu türden bir durumla karşı karşıya kalınca gerekli esnekliği göstermeyi başaramaması; hırçınlaşıp, demokrasinin kuralları dışına çıkmakta bir sakınca görmemesiyse Türkiye’nin “27 Mayıs”a doğru yol almasında temel belirleyici olmuştu. Bu anlamda Türkiye, demokrasi dışına çıkan bir iktidarı, demokratik bir süreçte terbiye etmenin yolunu bulamıyor, 27 Mayıs 1960’ta, demokrasi uğruna “demokrasi” feda ediliyordu.

Bu durumda, 1950’li yıllarda yaşanan ve 1958 Moratoryumu’yla simgelenen ekonomik başarısızlığın sonuçlarını,

1. Bir dizi ekonomik ve mali yardım karşılığında, dış ekonomik çevrelerin dayattığı; temelde enflasyonun önlenmesi, KİT mal ve hizmetlerine zam yapılması ve ticarete serbestleşmeyi içeren ekonomik önlemlerin uygulanmasını içeren önlemlerin yaşama geçirilmesiyle anlatılabilecek bir sürecin ilk kez yaşanması,
2. Planlama düşüncesinin canlanması,
3. 27 Mayıs’ın yaşanması

biçiminde özetlemek olanaklıdır.

Planlama düşüncesinin canlanması ve 27 Mayıs, bir dizi ciddi olumsuzluk içinde gündeme gelen olumlu gelişmeler olarak görülebilir. Bu noktada, planlamanın Türkiye için taşıdığı olumlu içerik, anlatılanlarla açığa kavuşturulmuş durumdadır. 27 Mayıs'sa, 27 Mayıs'ın ardından benimsenen 1961 Anayasası kapsamında değerlendirilebilir. Anayasanın, içerdiği ilkelerle siyasal ve ekonomik yararlanma olanaklarını geniş kitleler lehine döndürmesi, 27 Mayıs'ın "ilerici" niteliğini açık biçimde ortaya koyar. Anayasanın kişinin hak ve ödevleri başlığı altında benimsediği ilkeler, geniş anlamıyla "özgürlükler"i sağlayarak siyasal yararlanma olanaklarını geniş kitleler yararına kullanmaktadır⁷. Anayasanın "sosyal devlet" ilkesini içermesiye ekonomik yararlanma olanaklarının geniş kitleler lehine döndürülmesini açıklar⁸. Ancak planlama ve 1961 Anayasası'yla yaratılan ortam, Türkiye'nin koşulları içinde özlerine uygun olarak varlığını sürdüremeyecek, Türkiye'ye 1958 Moratoryumu'ndan "yalnızca" dış ekonomik çevrelerin Türkiye'ye dayattığı önlemleri uygulayarak bir dizi ekonomik ve mali yardım sağlama süreci, bir alışkanlığa dönüşür biçimde miras kalacaktır.

---

⁷ Bu ilkeler için Suna KİLİ ve Şeref GÖZÜBÜYÜK; a.g.e., s. 174 – 181.

⁸ Bu ilke için a.g.e., s. 172.

Sonuç Yerine

DP'nin (Demokrat Parti) Türkiye'yi "iflas ettirmek" üzere iş başına geldiğini ya da "kimi mihraklar"ca iş başına getirildiğini düşünmek doğru olmaz. DP, en azından muhalefette olduğu dönemde ve iktidar döneminin başlarında, Türkiye'nin "görülmemiş bir kalkınma hamlesi" gerçekleştirebileceğine, "her mahallede bir milyoner" yaratılabileceğine içtenlikle inanmıştı. Bunların kendi iktidarı altında sağlanabileceğini düşünmesiyse kanımızca, bir parti olarak yapılanırken bulunduğu güçten kaynaklanıyordu.

Bu arada belirtmek gerekir ki, DP'nin hedefleri, Türkiye'ye yabancı hedefler de değildi. "Ekonomik kalkınma" hedefi, daha Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmeden, Ulusal Bağımsızlık Savaşımı içinde ortaya atılmıştı. Kalkınma hamlesinin önemi ve boyutu, Türkiye'de cumhuriyet rejiminin ilanından yaklaşık sekiz ay önce toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin açılışında Mustafa Kemal'in yaptığı konuşmayla son derece somut bir biçimde vurgulandı. Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nın lideri ve "müstakbel" Türkiye Cumhuriyeti'nin "müstakbel" cumhurbaşkanı, "kılıçla fütihat [fethat] yapanlar, sabanla fütihat [fethat] yapanlara binnetice terk-i mevki etmeğe [yerlerini bırakmaya] mahkumdur" demekteydi. DP'nin "her mahallede bir milyoner yaratma" hedefiyse Osmanlı Devleti'nin İttihat – Terakki dönemine götürülebilir kadar eskiydi. İttihat – Terakki, "milli burjuva"; DP, "her mahalleye bir milyoner" diyordu. Bu çerçevede değişen bir şey yoktu. Bir anlamda DP, Türkiye'nin "tarihi" denebilecek özelemleri içinde beliren "tarihi" hedeflerini devralmıştı ve onları dillendiriyordu. İktidara bu hedefleri gerçekleştirmek adına aday oldu, iktidara geldikten sonra da bu hedeflere ulaşmak adına "kolları sıvadı".

DP'nin devraldığı bu hedefler, yukarıda da belirtildiği gibi, belirli özelemler içinde beliren hedeflerdi. Özelemleri yaratansa Türkiye'nin koşulları, bir diğer deyişle, "tarihi engel"iydi. DP, doğaldır ki, bu engeli de devralmak

durumunda kalmıştı. Bu nedenle, incelediğimiz dönemde, DP iktidarını “ekonomik” anlamda başarısızlığa, Türkiye’yi de “iflas”a götüren temel bir neden Türkiye’nin “tarihi engel”i çevresinde biçimlendi.

Bu engel, çalışmamızın *Giriş* bölümünde de sözünü ettiğimiz gibi, Türkiye’nin “kapitalist dünya” içindeki konumuyla açıklanabilir. Türkiye, kapitalist dünyanın “başat” bir ögesi olarak görülemez: Türkiye, kapitalist dünyanın “merkez”inde değil, merkezin “evre”sinde yer alır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Türkiye’nin kapitalist dünya içindeki yeri, kapitalist dünyanın gelişmiş unsurlarının ve bu unsurların Türkiye’deki temsilcilerinin aracılığıyla belirlenmiş; Türkiye kapitalizme “geçiş”i değil, kapitalizme bir “evre” unsur olarak “eklemlenme”yi yaşamıştır. Türkiye’deki kalkınma arayışları ve – ister “milli” diye nitelensin, ister “her mahallede bulunması gereken” bir “milyoner” olarak algılsın – “burjuva” yaratma çabaları hep bu engele çarpıp sancılar yaratmıştır.

Yine alışmamızın *Giriş* bölümünde sözünü ettiğimiz gibi, “politika” ekonomik kökenli bu engeli ortadan kaldıracılabilecek güce sahip değildir. Bu bağlamda politikanın ekonomiyi değil, tersine, ekonominin, politikayı belirlediği daha gerçekçidir. Ancak “politika”yla bu engelin sınırladığı alanı genişletmek, genişleyen bu alan içinde kimi “manevra”larla hedefe doğru yol almak olanaklıdır. Türkiye, bunun bir örneğini 1929 – 1939 yılları arasını kapsayan korumacı – devletçi dönemde vermiş; tarihi engelini sağlıklı bir biçimde yöneterek, önemli başarılar elde etmiştir. Bu durumda, DP iktidarı döneminde, DP iktidarını “ekonomik” anlamda başarısızlığa, Türkiye’yi de “iflas”a götüren sürecin, Türkiye’nin “tarihi engel”inin yönetiminde kimi hatalar içerdiğini ne sürmek çok da gerçek dışı olmayacaktır.

Bu hataların ilki, kanımızca, tarihi engelin sınırladığı alanı genişletememek, hatta kimi uygulamalarla daraltmaktır. Daha nceki bölümlerde, kimi örneklerle ayrıntılandırırmaya çalıştığımız, Türkiye’nin dış politikasının seeneksizleştirilmesi bu durumla yakından ilgilidir. Oysa

“seçenekli dış politika”, Türkiye özelinde, söz konusu tarihi engelin sınırladığı alanı genişletmek anlamında, önemli bir araç niteliğindedir. DP, bu aracı gerektiği gibi kullanmak konusunda, bize göre, yetersiz kalmıştır. DP'nin Türkiye'nin dış politikasını bütünüyle ABD'ye (Amerika Birleşik Devletleri) bağlaması, bu bağıllığını Mustafa Kemal Türkiye'sinin tüm edinimlerini bir yana itip, kimi alanlarda ABD özelinde emperyalist dünyanın bayraktarlığını yaparak kanıtlanması, sözü edilen durumu açıklar niteliktedir. Oysa seçeneğin olmadığı bir ortamdaki bağıllığın, “bağımlılık” olduğu açıktır. Türkiye'nin tarihi engeli düşünülduğünde de bağımlılık, engelin sınırladığı alanı iyice daraltıcı etki yapacaktır.

DP, tarihi engelle sınırlanan, dış politikanın seçeneksizleştirilmesiyle iyice daralan bu alanın içinde de kimi hatalı uygulamaların öznesi olmuştur. Eski sömürgeciliğin elinden, eski sömürgelere “model” olacak bir savaşla kurtulan Türkiye, DP iktidarı döneminde yeni sömürgeciliğin eline düşerken, yeni sömürgeciliğin temel aracının borçlandırma olduğunu görememiş ya da görmezden gelmeyi yeğlemiştir. Piyasaları sağlam ayaklar üzerinde değil de doğal koşullara bağımlı, dönemsel beklentiler üzerinde serbestleştirme (*liberalizasyon*) yaşananların temel nedenidir. Türkiye, doğal koşullar istenildiği gibi gitmeyip, beklentiler tersine dönünce, ekonomisini dış borçlarla ayakta tutmaya çabalamıştır. Borçların geri ödenme zamanı gelince de “iflas” kaçınılmaz olmuştur. Bu anda, Türkiye'nin yeni sömürgecilik tarafından nasıl tutsak alındığının öyküsü de tamamlanmıştır.

DP iktidarı dönemi, DP'nin hangi noktalarda başarısız olduğunu, yine DP tarafından gündeme getirilen uygulamalarla gösterme özelliğine sahiptir. DP'nin programı ve DP'ye ilişkin hükümet programları incelendiğinde birkaç temel amaç ön plana çıkar. Bu amaçlardan biri, ekonomik yaşamın, piyasalara herhangi bir devlet karışması olmadan sürdürülmesidir. DP, iktidara geldikten sonra, bu yönde çeşitli adımlar atarak, bu amacına ulaşmaya çalışmıştır. Ancak DP iktidarı döneminde

geçen yıllar, “yeniden” devlet karışmacılığının hazırlayıcısı olmuş; bu dönemde ortaya çıkan devlet karışmacılığının “gelişigüzel” olma özelliğiye dikkat çekmiştir. DP’nin bir başka önemli amacı da devlet girişimlerinin alanının sınırlandırılmasıdır. Bu çerçevede içinde, özelleştirme de ilk kez, DP’nin söyleminde Türkiye gündemine girmiştir. Ancak DP iktidarının bilançosunda, ekonomide devletin payı, eskisine oranla daha da büyüktür. Bu durumda, Türkiye’de,

1. piyasalara herhangi bir devlet karışması olmadan ekonomik yaşamın sürdürülmesi,
2. ekonomide devletin payının azaltılması,

biçiminde ifade edilebilecek iki “iddialı” amaç, aynı iktidar döneminde gündeme getirilip, aynı iktidar döneminde rafa kaldırılmış olmaktadır. Bu noktada hedefleyenle rafa kaldıranın “aynı” olması, büyük ölçüde, hedeflerle bu hedeflere ulaşmak bağlamında gereken koşullar arasında ciddi bir tutarsızlık olduğuna işaret etmektedir. Bu tutarsızlığın DP iktidarı tarafından iyi çözümlenemediği, kanımızca, açıktır.

DP iktidarının bir başka önemli amacı da yabancı sermayeyi özendirip, ülkeye çekmek ve yabancı sermayeyi ülke kalkınmasında bir araç olarak kullanmaktır. DP iktidarı, bu dönemde bu amacına uygun kimi düzenlemeler yapmış; Türkiye, bu düzenlemeler yardımıyla “koşulsuz” denebilecek bir biçimde yabancı sermayeye açılmıştır. Ancak yabancı sermaye yatırımlarının, DP’nin beklediği düzeye vardığını söylemek çok güçtür. Bununla birlikte de DP’nin,

3. yabancı sermaye yatırımlarını ülke kalkınmasında bir araç olarak kullanılma

amacı, tüm anlamını yitirerek amaç olmaktan çıkmıştır. Bu amacın “iddialı” bir biçimde gündeme geldiği, bu amaç uğruna “iddialı” düzenlemelerin

yapıldığı iktidar dönemi, bu amacın anlamsızlaştığı iktidar dönemiyle yine aynıdır.

Bu durumda, geriye, DP'nin amaçları arasında sayılabilecek iki konu kalmaktadır: Bunlar,

4. Ülke kalkınmasında temel ağırlığın tarım kesimine verilmesi,
5. dış borçlanmanın ülke kalkınmasında bir araç olarak kullanması,

biçiminde sıralanabilir. Ülke kalkınmasında temel ağırlığın tarım kesimine verilmesi gerektiği, "tartışmalı" bir konu durumuna bu dönemde düşmüştür. Dışalımdaki düşüş, nüfus artışı, hızlı kentleşme, hızlı kentleşmeyle birlikte sanayide "örgütsüz" ve "ucuz" emek kullanımı olanağının doğması gibi etkenler, bu hararetli tartışmada "sanayi" diyenlerin temel dayanağı olmuştur. Borçlanmaysa DP'nin amaçları içinde yer alan ve ulaşılan tek amaç olma özelliğindedir. Ancak dış borçları ülke kalkınmasında kullanmak olanaklı olamamış, ekonomik başarısızlık da temelde dış borçlanma üzerinde yükselmiştir

DP, böylece, tarihi engelin sınırladığı alanı daraltmış, dar alanda yaptığı kimi hatalarla kendini iyice sıkıştırmış, bir anlamda batağa saplanmıştı. DP, bu türden bir durumla karşı karşıya kalınca gerekli esnekliği göstermeyi başaramamış; hırçınlaşmış, demokrasinin kuralları dışına çıkmakta bir sakınca görmemiştir.

Bu durumda, Türkiye'nin iflasının temel nedeninin, ulaşılmak istenen hedefle, varolan koşullar içinde seçilen ekonomi politikalarının uyumsuzluğu olduğu söylenebilir. Bu noktada, 1930 yıllarda gündemde olan ekonomi politikasının, varolan koşullarla hedef arasına başarıyla oturduğunu anımsamak yerinde olacaktır. Açıktır ki, 1950'li yıllarda bunun tam tersi bir durum söz konusu olmuştur. Bu sorun, 1930'lu yılların ekonomi politikasının 1950'li yıllara uyarlanmasıyla çözümlenebileceği gibi,

çözömlenemeyebilir de. Bu noktada, bizce, DP'nin hatası, 1930'lu yılların politikasını sürdürmemekten çok, varolan koşullar içinde hedefe ulaşmaya yarayacak ekonomi politikasını bulamamak olmuştur. Bu, kanımızca, DP tarafından da teslim edilen bir başarısızlık olsa gerektir. DP, uygulamayı düşündüğü ekonomik programı, kendi elleriyle bozmuş; bu programdan vazgeçerek, bir anlamda kendi başarısızlığını açıklamıştır. DP programının işleyen tek boyutunun dış borçlanma olmasıysa, bir talihsizlikten öte, ciddi bir hata olarak tarihe geçmiştir.

Ekonomi alanında yaşanan bu başarısızlık, ekonomik kökenli sonuçlarının yanı sıra, siyasi kökenli sonuçlar da vermiştir. Bunun tetikleyici gücüysa, yukarıda da vurgulandığı gibi, DP'nin ekonomik başarısızlığı yönetemeyip hırçınlaşmasını olmuştur. Türkiye'de o günün koşulları içinde, demokrasi dışına çıkan bir iktidarı, demokratik bir süreçte terbiye etmenin yolu bulunamamış, 27 Mayıs 1960'ta, demokrasi uğruna "demokrasi" feda edilmiştir...

Türkiye'yi önce "iflas"a ardından "27 Mayıs"a götüren gelişmelerin "milad"ına hangi tarihin konacağı da, konumuz kapsamında, belirlenmeye muhtaç bir konudur. Bu gelişmelerin "milad"ına DP'nin kuruluşunu açıkladığı 7 Ocak 1946 tarihini koymak çok da hatalı gözükmebilir: Türkiye'yi iflasa götüren program, DP'nin programı; Türkiye'yi DP'nin sonuna işaret eden 27 Mayıs'a götüren ortam da DP'nin tohumlarını attığı, DP'nin yapılandığı bir ortamdır. "Flash back", kolaylıkla, 27 Mayıs 1960'tan 1958 yılının mayıs ve ağustos aylarına, oradan da DP'nin işbaşına geldiği 14 Mayıs 1950'ye daha sonraysa DP'nin resmen kurulduğu 7 Ocak 1946'ya yapılabilir. Ancak bu değerlendirmenin, bünyesinde kimi hatalar taşıyabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu noktada önce, 7 Ocak 1946 tarihinin siyasal bir kırılma noktası olduğuna ilişkin bir kuşku taşımadığımızı belirtmek isteriz. Ancak altını çizmek gerekir ki, sözünü ettiğimiz bu siyasal kırılma, ekonomik unsurları

içeren bir kırılma değildir. Bu nedenle, siyasal kırılmaya karşın, ekonomik anlamda bir süreklilik vardır. Ekonomik kırılmaysa 7 Ocak 1946'dan önce, II. Dünya Savaşı yıllarında ve savaşın bitiminden hemen sonra yaşanmıştır. Unutmamak gerekir ki, DP'nin programı, bu dönemin koşulları içinde beliren ve ilk önce CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) bünyesinde dillendirilen bir programdır. Ancak bu sürekliliğin varlığı, bize göre, DP'yi aklar nitelikte değildir.

Kaynakça

A. Kitaplar

[ABALIOĞLU] Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, İstanbul 1965, Cumhuriyet Yayınları.

AFETİNAN, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı (1933)**, Ankara 1972, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AFETİNAN, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara 1998, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AFETİNAN, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı (1936)**, Ankara 1973, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AĞAOĞLU Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul 1994, İletişim Yayınları.

AĞAOĞLU Samet, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul 1967, Rek – Tur Kitap Servisi.

AHMAD Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)**, İstanbul 1996, Hil Yayın.

AHMAD Feroz ve AHMAD Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, Ankara 1976, Bilgi Yayınevi.

AKAR Rıdvan, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, İstanbul 2000, Belge Yayınları.

AKDOĞAN Abdurrahman, **Kamu Maliyesi**, Ankara 1999, Gazi Kitabevi.

AKGÜÇ Öztin, **100 Soruda Türkiye'de Bankacılık**, İstanbul 1992, Gerçek Yayınevi.

AKSOY Yaşar, **İzmir İktisat Kongresi**, İzmir 1991, Maya Matbaacılık ve Yayıncılık.

AKŞİN Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AKTAR Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul 2002, İletişim Yayınları.

ARAR İsmail, **Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi**, İstanbul 1963, Baha Matbaası.

ARAR İsmail, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri**, C.1, Ankara 1978, T.C. Başbakanlık Yayınları.

ARMAOĞLU Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789 – 1914)**, Ankara 1997, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ARMAOĞLU Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)**, Ankara 1983, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ARMAOĞLU Fahir, **Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri**, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ARSAN Nimet (Der.), **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara 1964, Ankara Üniversitesi Yayınları.

ATATÜRK Mustafa Kemal, **Nutuk (1919 – 1927)**, Ankara 2000, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 2, Ankara 1997, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. 4, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ATEŞ Nevin Yurdsever, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1998, Der Yayınları.

ATEŞ Toktamış, **Demokrasi**, Ankara 1994, Ümit Yayıncılık.

ATEŞ Toktamış, **Siyasal Tarih**, İstanbul 2001, Der Yayınları.

ATEŞ Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 2000, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ATEŞ Toktamış, **Yaşasın Cumhuriyet (Konferanslar)**, İstanbul 2000, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

AYBAY Rona, **Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku**, İstanbul 1995, Aybay Yayınları.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C. 1, İstanbul 1988, Remzi Kitabevi.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C. 2, İstanbul 1991, Remzi Kitabevi.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C. 3, İstanbul 1988, Remzi Kitabevi.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı (1899 – 1960)**, İstanbul 1969, Remzi Kitabevi.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C. 3, İstanbul 1992, Remzi Kitabevi.

BAĞCI Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara 1990, İmge Kitabevi.

BAŞAR Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara 1981, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

[BAŞAR] Ahmet Hamdi, **İktisadi Devletçilik**, C. 1, İstanbul 1931, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi.

BAŞAR Ahmet Hamdi, **Yaşadığımız Devrim İçyüzü**, Ankara 1960, Ayyıldız Matbaası.

BAYAR Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul [basım tarihi yok], Baha Matbaası.

BAYDAR Ertuğrul, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara 1978, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları.

BAYSAL Kubilay, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1984, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

BİLA Hikmet, **CHP Tarihi (1919 – 1979)**, Ankara 1979, Özel Yayınları.

BİLGE A. Suat, **Güç Komşuluk**, Ankara 1992, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

BİLGE A. Suat vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1995)**, Ankara 1996, Siyasal Kitabevi.

BİLSEL Cemil, **Lozan**, C. 2, İstanbul 1998, Sosyal Yayınları.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963 – 1967), Ankara 1963, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayınları.

BLAISDELL Donald C., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi**, Çev. DİNÇ Ali İhsan, İstanbul 1979, Doğu – Batı Yayınları.

BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 1985)**, İstanbul 1998, Gerçek Yayınevi.

BORATAV Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara 1982, Savaş Yayınları.

BULUTOĞLU Kenan, **100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye**, İstanbul 1970, Gerçek Yayınevi.

BULUTOĞLU Kenan, **Türk Vergi Sistemi**, İstanbul 1967, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

C.H.P. Programı, 1935.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1978), İstanbul 1980, Akbank Kültür Yayını.

Cumhuriyet Halk Fırkası Programı, 1931.

Cumhuriyet’in 75 Yılı, C. 1, İstanbul 1999, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

ÇİLİNGİROĞLU Ayhan vd., **Planlı Kalkınma Serüveni**, İstanbul 2003, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ÇOKER Fahri, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. (I. Dönem) (1919 – 1923)**, C. 1, Ankara 1994, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Demokrat Parti Program ve Tüzük, Ankara 1946.

DERİN Haldun, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul 1940, Çituri Biraderler Basımevi.

DUVERGER Maurice, **Siyasi Partiler**, Ankara 1986, Bilgi Yayınevi.

EĞİLMEZ Mahfi, **IMF, Dünya Bankası ve Türkiye**, Ankara 1996, Tütünbank Yayınları.

ELDEM Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, Ankara 1994, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ELDEM Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara 1994, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ERDEMİR Sabahat, **Muhalefette İsmet İnönü (1959 – 1960)**, İstanbul 1962, [yayınevi yok].

ERDEN Ali Fuad, **İsmet İnönü**, İstanbul 1999, Bilgi Yayınevi.

ERER Tekin, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul [basım tarihi yok], Ticaret Postası Matbaası.

ERGİNAY Akif, **Kamu Maliyesi**, Ankara 1972, Şevinç Matbaası.

EROĞUL Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara 1998, İmge Kitabevi.

FERSOY Orhan Cemal, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, İstanbul 1978, Hun Yayınları.

FEYZİOĞLU Turan, **Türkiye’de Devrimci Gençlik Hareketleri (1960 – 68)**, İstanbul 1993, Belge Yayınları.

GALBRAITH John Kenneth, **A History of Economics**, Londra 1991, Penguin Books.

GEVĞİLİLİ Ali, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi ve Sosyal Sınıflar**, İstanbul 1989, Bağlam Yayıncılık.

GEVĞİLİLİ Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul 1987, Bağlam Yayıncılık.

GILPIN Robert, **The Political Economy of International Relations**, Princeton 1987, Princeton University.

GOLOĞLU Mahmut, **Demokrasiye Geçiş (1946 – 1950)**, İstanbul 1982, Kaynak Yayınları.

GOLOĞLU Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924 – 1930)**, Ankara 1972, Doğu Matbaası.

GOLOĞLU Mahmut, **Milli Şef Dönemi (1939 – 1945)**, Ankara 1974, Turhan Kitabevi.

GREW John, **İlk ABD Büyük Elçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve İnönü**, Çev. AŞKIN Muzaffer, İstanbul 2000, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

GÜRAN Tefik, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841 – 1861)**, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

GÜRÜN Kamuran, **Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)**, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

HYMAN David N., **Public Finance (A Contemporary Application of Theory to Policy)**, Orlando 1999, The Dryden Press.

İLMEN Süreyya, **Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka**, İstanbul 1951, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi.

İNÖNÜ İsmet, **Hatıralar**, C. 2, Ankara 1992, Bilgi Yayınevi.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920 – 1973), C. 2, Ankara 1993, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

İsmet Paşanın Siyasi ve İctimai Nutukları (1920 – 1933), Ankara 1933, Ankara Başvekalet Matbaası.

İstanbul Tüccar Derneği'nin Teşebbüsile Tertiplenen 1948 Türkiye İktisat Kongresi (22 – 27 Kasım) (Kongre Bülteni), İstanbul 1948, Tan Matbaası.

İstatistik Göstergeler (1923 – 1995), Ankara 1996, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

KAFAOĞLU A. Başer, **Varlık Vergisi Gerçeği**, İstanbul 2002, Kaynak Yayınları.

KARABEKİR Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1969, Türkiye Yayınevi.

KARACAN Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Ankara 1993, Bilgi Yayınevi.

KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, Ankara 1995, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KARAMURSAL Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KARAOŞMANOĞLU Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul 1999, İletişim Yayınları.

KARPAT Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller)**, İstanbul 1996, Afa Yayınları.

KAZGAN Gülten, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 2002, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KAZGAN Gülten, **Tarım ve Gelişme**, İstanbul 1993, Filiz Kitabevi.

KAZGAN Haydar, ÖZTÜRK Murat ve KORALTÜRK Murat, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, İstanbul 2000, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti.

KEPENEK Yakup ve YENTÜRK Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1997, Remzi Kitabevi.

KILÇIK Haluk (Ed.), **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri**, C. 1, Ankara 1991, Demokratlar Kulübü Yayınları.

- KILÇIK Haluk (Ed.), **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri**, C. 2, Ankara 1991, Demokratlar Kulübü Yayınları.
- KILIÇDAROĞLU Kemal, **1948 Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara 1997, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- KINDLEBERGER Charles P., **Manias, Panics, and Crashes**, New York 1996, John Wiley & Sons, Inc.
- KISSINGER Henry, **Diplomacy**, New York 1994, Touchstone Book.
- KİLİ Suna ve GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara 1985, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KOCABAŞOĞLU Uygur vd., **Türkiye İş Bankası Tarihi**, İstanbul 2001, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KOCATÜRK Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918 – 1938)**, Ankara 1998, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KOÇ Vehbi, **Hayat Hikayem**, İstanbul 1983, Çeltüt Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- KOÇAK Cemil, **Türk Alman İlişkileri (1923 – 1939)**, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KOÇAK Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938 – 1945)**, C. 2, İstanbul 1996, İletişim Yayınları.
- KORALTÜRK Murat, **Türkiye Ekonomisinde Bir Öncü Sümerbank**, İstanbul [basım tarihi yok], Creative Yayıncılık ve Tanıtım A.Ş.
- Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950 – 1953)**, Ankara 1975, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları.
- KURMUŞ Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul 1977, Bilim Yayınları.
- KURUÇ Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C. 1, Ankara 1988, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- KURUÇ Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, İstanbul 1987, Bilgi Yayınevi.
- KÜÇÜK Yalçın, **100 Soruda Planlama Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul 1971, Gerçek Yayınevi.

- KÜÇÜKÖMER İdris, **Düzenin Yabancılaşması (Batılaşma)**, İstanbul 1994, Bağlam Yayıncılık.
- MERAM Ali Kemal, **Türk – Rus İlişkileri Tarihi**, İstanbul 1969, Kıtış Yayınları.
- MERAY Seha L. (Çev.), **Lozan Barış Konferansı – Tutanaklar Belgeler**, C. 8, İstanbul 1993, Yapı Kredi Yayınları.
- METE Orhan (Haz.), **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi**, İstanbul 1947, Ticaret Dünyası Matbaası.
- MUSGRAVE Peggy B. ve MUSGRAVE Richard A., **Public Finance in Theory and Practice**, İstanbul 1989, Literatür Yayıncılık.
- OKYAR Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul 1980, Tercüman Yayınları.
- ORAN Baskın (Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919 – 1980)**, C. 1, İstanbul 2003, İletişim Yayınları.
- ÖKÇÜN Gündüz, **Osmanlı Sanayii (1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki)**, Ankara 1970, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- ÖKÇÜN Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923 – İzmir (Haberler – Belgeler – Yorumlar)**, Ankara 1968, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- ÖKTE Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul [basım tarihi yok], Nebioğlu Yayınevi.
- ÖNDER İzzettin, **Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri (1927 – 1967)**, İstanbul 1974, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- PAKDEMİRLİ Ekrem, **Ekonomimizin 1923’den 1990’a Sayısal Görünümü**, İstanbul 1991, Milliyet Yayınları.
- PAMUK Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820 – 1914)**, İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [PEKER] Recep, **Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı Mevzuu Üzerine Konferans**, Ankara 1931, Hakimiyet-i Milliye Matbaası.
- [RAN] Nazım Hikmet, **Son Şiirleri**, İstanbul 1987, Adam Yayınları.

Resmi Ziyaret: Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı Ziyaretinin Hikayesi (Ocak – Mart 1954), Ankara 1954, Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Ankara Merkezi Yayınları.

ROSEN Harvey S., **Public Finance**, New York 2002, The McGraw – Hill Companies.

Sanayi Sayımı (1927), Ankara 1969, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

SANDER Oral, **Siyasi Tarih (1918 – 1994)**, Ankara 1996, İmge Kitabevi.

SANDER Oral, **Türk – Amerikan İlişkileri (1947 – 1964)**, Ankara 1979, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

SELEK Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1981, Örgün Yayınları.

SİLİER Oya, **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923 – 1938)**, İstanbul 1981, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

SOYAK Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C. 2., İstanbul 1973, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları.

SOYSAL İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, C. 1, Ankara 1983, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SÖNMEZ Atilla, **Doğu Asya "Mucize"si ve Bunalımı (Türkiye İçin Dersler)**, İstanbul 2001, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

SÖNMEZ Mustafa, **Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler**, İstanbul 1987, Gözlem Yayıncılık.

ŞAHİNGİRAY Özel (Der.), **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Olan Politik Konuşmalar 1946 – 1950)**, İstanbul 1999, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TANÖR Bülent, **Kurtuluş – Kuruluş**, İstanbul 1998, Çağdaş Yayınları.

Tarım İstatistikleri Yıllığı, Ankara 1968, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

TAYANÇ Tunç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul 1973, Milliyet Yayınları.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C. 1, İstanbul 1999, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TEKELİ İlhan ve İLKİN Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara 1983, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.

TEKELİ İlhan ve İLKİN Selim, **Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, İstanbul 2003, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TEKELİ İlhan ve İLKİN Selim, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Ankara 1997, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları.

TEKELİ İlhan ve İLKİN Selim, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara 1974, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları.

TENGİRŞEK Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul 1967, Bahar Matbaası.

TEZEL Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)**, İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TİMUR Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara 1997, İmge Kitabevi.

TİMUR Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul 1994, İletişim Yayınları.

TOKER Metin, **Demokrasiden Darbeye (1957 – 1960)**, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi.

TOKER Metin, **DP Yokuş Aşağı (1954 – 1957)**, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi.

TOKER Metin, **DP'nin Altın Yılları (1950 – 1954)**, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi.

TOKER Metin, **Tek Partiden Çok Partiye (1944 – 1950)**, Ankara 1998, Bilgi Yayınevi.

TOKER Metin, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Ankara 1971, Akis Yayınları.

TOKER Metin, **Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim (1960 – 1961)**, Ankara 1998, Bilgi Yayınevi.

TOPRAK Zafer, **İttihat Terakki ve Devletçilik**, İstanbul 1995, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TOPUZ Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul 1996, Gerçek Yayınevi.

TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler (1859 – 1952)**, İstanbul 1952, Arba Yayınları.

TUNCER Baran, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara [basım tarihi yok], Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

TUNÇAY Mete, **T.C.’inde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923 – 1931)**, İstanbul 1992, Cem Yayınevi.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1923 – 1960), C. 1, Ankara 1978, T.C. Başbakanlık Yayınları.

UÇAROL Rifat, **Siyasi Tarih (1789 – 1999)**, İstanbul 2000, Filiz Kitabevi.

ULUATAM Özhan, **Kamu Maliyesi**, Ankara 2001, İmaj Kitabevi.

UYAR Hakkı, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelerde Bir Örnek: Vatan Cephesi**, İstanbul 2001, Büke Kitapları.

ÜLKEN Yüksel, **Atatürk ve İktisat**, Ankara 1981, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÜLMAN Haluk, **İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939 – 1947)**, Ankara 1961, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

ÜRÜNLÜ Coşkun, **1838 Ticaret Sözleşmesi**, Ankara 1975, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.

WEISBAND Edward, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, İstanbul 2002, Örgün Yayınevi.

YALMAN Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. 4, [basım yeri yok] [basım tarihi yok], Rey Yayınları.

YAŞA Memduh, **Devlet Borçları**, Ankara 1978, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Yeni İktidarın Çalışmaları: Demokrat Parti Hizmetinde Bulunduğu Türk Milletine Hesap Veriyor (22.5.195 – 22.5.1952), [basım yeri yok] 1952, [yayınevi yok].

YENİAY İsmail Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları**, İstanbul 1964, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

YERASIMOS Stefanos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk – Sovyet İlişkileri (1917 – 1923)**, İstanbul 2000, Boyut Kitapları.

YETKİN Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul 1982, Karacan Yayınları.

YÜCEL M. Serhan, **Demokrat Parti**, İstanbul 2001, Ülke Kitapları.

ZÜRCHER Eric Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1992, Bağlam Yayıncılık.

B. Makaleler

ALKAN Mehmet Ö., "*Tarihin Sesli Tanıkları: Plaklar*", **Toplumsal Tarih**, S. 117, Eylül 2003, s. 12 – 19.

ATEŞ Nevin Yurdsever, "*Demokrat Parti'nin İlk Kongresi*", **Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, C. 1, S. 2, Ocak 2001, 9 – 18.

ATEŞ Toktamış, "*Boğazlar Rejim*", **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 2001.

ATEŞ Toktamış, "*Lozan Barış Antlaşması 60 Yaşında*", **Biz Devrimi Çok Seviyoruz** içinde, İstanbul 1992, Der Yayınları, s. 133 – 136.

AYBAY Rona, "*Teba-i Osmaniden T.C. Yurttaşına Geçişin Neresindeyiz?*", **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru** içinde, Tarih Vakfı Yayınları, s. 37 – 42.

[AYDEMİR] Şevket Süreyya, "*Plan Mefhumu Hakkında*", **Kadro Dergisi**, S. 5, Mayıs 1932, s. 5 – 12.

BERKSOY Taner, "*Türkiye'de İstikrar Arayışları ve IMF*", **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye** içinde, ERDOST Cevdet (Ed.), Ankara 1982, Savaş Yayınları, s. 147 – 174.

CEBECİOĞLU Güngör, "*İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri*", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20 – 22 Ekim 1997 – İstanbul)**, C. 1 içinde, Ankara 1998, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s. 322 – 380.

ÇAVDAR Tefik, "Serbest Fırka", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 8, s. 2052 – 2059.

DIKMEN M. Orhan, "Milli Korunma Kanunu'nda Yapılan Tadilat", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 2, S. 1 – 4, 1940 – 1941, s. 269 – 277.

DOBRETSBERGER J., "Fiyat Siyasetine Ait Bazı Düşünceler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 2, S. 1 – 4, 1940 – 1941, 278 – 287.

HALPERIN Morton H., "The Korean War", ART Robert J. ve N. WALTZ Kenneth (Ed.), The Use of Force içinde, Lanham 1993, University Press of America, s. 173 – 188.

İLKİN Selim, "Birinci Sanayi Planının Hazırlanmasında Sovyet Uzmanlarının Rolü", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979 – 1980 Özel Sayısı, 257 – 288.

[İNÖNÜ] İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", Kadro Dergisi, S. 22, Teşrinievvel 1933, s. 4 – 6.

KABASAKAL Mehmet, "Devlet Planlama Teşkilatı", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, s. 1617 – 1624.

KEPENEK Yakup, "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 7, s. 1760 – 1796.

KURMUŞ Orhan, "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, s. 192 – 210.

NEUMARK Fritz, "1938 Senesinde Türk Harici Ticaret", Çev. TUNA Orhan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 1, S. 1 – 4, 1939 – 1940, s. 118 – 126.

NEUMARK Fritz, "1939 – 1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticaret", Çev. ÜLGENER Sabri F., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 2, S. 1 – 4, 1940 – 1941, 412 – 418.

ÖKÇÜN Gündüz, "Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı, 1913", İktisat Tarihi Yazıları içinde, Ankara 1997, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, s. 87 – 104.

ÖNDER İzzettin, "Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi", **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar** içinde, KÖSE Ahmet H., ŞENSES Fikret ve YELDAN Erinç (Der.), İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 249 – 286.

SANDER Oral, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", **Türkiye'nin Dış Politikası** içinde, Ankara 1998, İmge Kitabevi, s. 69 – 94.

ŞİMŞİR Bilal N., "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", **70. Yılda Lozan Barış Andlaşması (Uluslararası Seminer)** içinde, Ankara 1993, İnönü Vakfı Yayınları, s. 25 – 43.

ŞÜKRÜ Baban Zade, "Milli Korunma Kanunu", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 1, S. 1 – 4, 1939 – 1940, 318 – 351.

TEKELİ İlhan, "II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979 – 1980 Özel Sayısı, 289 – 327.

TEKELİ İlhan ve İLKİN Selim, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: Modernleşme Çabaları", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923 – 2000)** içinde, TOPRAK Zafer ve PAMUK Şevket (Der.), Ankara 1988, Yurt Yayınları içinde, 37 – 89.

TEKELİ Şirin, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, s. 1798 – 1824.

TOPRAK Zafer, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900 – 1950)", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923 – 2000)** içinde, TOPRAK Zafer ve PAMUK Şevket (Der.), Ankara 1988, Yurt Yayınları, 19 – 35.

[TÖKİN] İsmail Hüsrev, "Plan Mefhumu Hakkında", **Kadro Dergisi**, S. 7, Temmuz 1932, s. 36 – 43.

[TÖR] Vedat Nedim, "Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım", **Kadro Dergisi**, S. 6, Haziran 1932, s. 13 – 18.

[TÖR] Vedat Nedim, "Türk Devletçiliği İktibas Devletçiliği Değildir", **Kadro Dergisi**, S. 17, Mayıs 1933, s. 16 – 21.

TUNÇAY Mete, "İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939 – 1941) Türk Ordusu", **Tarih ve Toplum**, S. 35, Kasım 1986, 34 – 42.

TURAN Murat, “*Etibank*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5., s. 1336.

TURAN Murat, “*Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, s. 1324 – 1346.

C. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Forum

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Ulus

Zafer

D. Ansiklopediler

Ak İktisat Ansiklopedisi

E. Web Siteleri

<http://www.belgenet.com>

<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.un.org>

<http://www.worldwar2history.net>

Özgeçmiş

L. Hilal Akgül

1973 yılında İstanbul'da doğdu. Lise eğitimini İstanbul Etiler Lisesi'nde tamamladı. Eğitimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İngilizce İktisat Bölümü'nde sürdürdü ve 1996 yılında buradan mezun oldu. Ardından İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak yürütülen Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı'na (İktisat) kaydoldu. Bu programı 1999 yılında *Türk Devrimi'nin Ekonomik Yönelimi* başlıklı tez çalışmasıyla tamamlayarak yüksek lisans derecesi aldı. Doktora çalışmasını İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde yürütmekte ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Yayımlanmış çalışmaları aşağıda sıralanmıştır.

"*Kuştepe Gençliğinde Çağdaşlaşma*", **Kuştepe Gençlik Araştırması 2002** içinde, Gülten KAZGAN (Der.), İstanbul 2002, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 71 – 92.

"*Kuştepe'de 'Futbolcu' Gençlik*", **Kuştepe Gençlik Araştırması 2002** içinde, Gülten KAZGAN (Der.), İstanbul 2002, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 155 – 182.

"*Yahya Kemal ve Tarihe Bakışı*", **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Erdem Dergisi** içinde, C. 14, S. 40, Ocak 2002, s. 1 – 26.

"*Mustafa Kemal'in Meşruluk Anlayışı*", **Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Atatürkçü Bakış Dergisi** içinde, C. 1, S. 1, Güz 2002, s. 81 – 96.

"*Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından Burhan Felek*", **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** içinde, C. 17, S. 49, Mart 2001, s. 203 – 236.